

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra výtvarné výchovy

OBRAZ A PÍSMO A JEJICH MÍSTO V GALERIJNÍM PROSTORU

Edukační potenciál propojení obrazu a písma v galerijní edukaci

Disertační práce

Mgr. Lucie Haškovcová

Školitelka: doc. PhDr. Olga Badalíková, Ph.D.

doktorský studijní program

Specializace v pedagogice – Výtvarná výchova

Teorie výtvarné pedagogiky a výtvarné tvorby

kombinovaná forma

OLMOUC 2020

Disertační práce byla vypracována v kombinované formě doktorského studijního programu Specializace v pedagogice (obor: Teorie výtvarné pedagogiky a výtvarné tvorby) realizovaného na Katedře výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Školitelka: doc. PhDr. Olga Badalíková, Ph.D.
Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty
Univerzity Palackého v Olomouci
e-mail: olga.badalikova@upol.cz

Prohlašuji, že jsem disertační práci s názvem *Obraz a písmo a jejich místo v galerijním prostoru* vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů, zdrojů a literatury uvedených v seznamu v závěru práce.

V Praze dne 20. 8. 2020

.....

Děkuji doc. PhDr. Olze Badalíkové, Ph.D. za odborné vedení diplomové práce, za poskytování cenných odborných rad a za to, že mi umožnila toto podnětné téma zpracovat.

OBRAZ A PÍSMO A JEJICH MÍSTO V GALERIJNÍM PROSTORU

Edukační potenciál propojení obrazu a písma v galerijní edukaci

Obsah:

Úvod

1	Cíl a smysl předložené práce, důvody k výběru tématu, formulace hypotézy.....	6
2	Současný stav bádání.....	9
	2.1 Rešerše české a zahraniční literatury i dalších zdrojů a pramenů k tématu disertační práce.....	10
	2.1.1 Odborná literatura a zdroje z oblasti dějin umění ke zvolenému tématu.....	11
	2.1.2 Odborná literatura a zdroje z oblasti výtvarné pedagogiky ke zvolenému tématu.....	14
3	Vymezení klíčových pojmů.....	37
4	Cíle výzkumu a stanovení výzkumných otázek.....	41
	4.1 Výzkumný záměr.....	41
	4.2 Cíle výzkumu a výzkumné otázky.....	42
5	Metodologická východiska výzkumu.....	43
	5.1 Výzkumný vzorek, respondenti.....	43
	5.2 Výzkum a metodologie.....	45
6	Smysl a přínos pro obor teorie výtvarné pedagogiky.....	47
7	Struktura práce.....	48

Hlavní část

8	Typologie setkání obrazu a písma.....	49
9	Edukační potenciál propojení obrazu a písma v galerijní edukaci.....	57
	9.1 Analýza a vyhodnocení dotazníků.....	57
	9.1.1 Dotazník pro výtvarné pedagogy.....	58
	9.1.2 Dotazník pro galerijní edukátory.....	80

9.1.3 Shrnutí výsledků dotazníků.....	100
9.2 Komparace s vlastní praxí.....	104
9.2.1 Analýza edukačních aktivit k výstavám na téma obraz a písmo.....	104
9.2.2 Analýza mezinárodního edukačního projektu <i>App Your School</i>	115
9.2.3 Výsledky komparace.....	130
10 Obraz a písmo jako vizuální identita galerie.....	133
11 Obraz a písmo v prostoru – prostorové řešení výstav, interaktivní edukační zóny, expanze do veřejného prostoru.....	141

Závěr

12 Obraz a písmo jako inspirační zdroj, zprostředkovatel kvalitního vzdělávacího obsahu a platforma pro efektivní vzdělávání v galerijní edukaci - zhodnocení výsledků pro vědní obor a praxi.....	162
Poznámkový aparát.....	165
Seznam použité literatury a pramenů.....	180
Seznam zkratk.....	220
Anotace disertační práce + resumé v ČJ a AJ, klíčová slova.....	222

Příloha disertační práce:

Textová část:

- rozšířená (plná) verze komentáře k dotazníkům
- dotazník pro výtvarné pedagogy na školách – kompletní výsledky všech otázek
- dotazník pro galerijní edukátory v galeriích – kompletní výsledky všech otázek
- tabulka on-line projektů členských galerií RG ČR od edukátorů z KEP RG ČR
- soupis publikační a odborné činnosti

Obrazová část:

- fotografie z vlastních realizovaných edukačních aktivit na téma písmo a obraz
- fotografie z výrazných architektonických koncepcí výstav a prostorových realizací na zkoumané téma
- fotografie – ukázky vizuální identity galerie (GHMP)
+ CD - disertační práce + přílohy + plné verze odb. článků, textů a publikací
v elektronické formě

„Vzájemnost písma a obrazu se v moderním umění objevuje ve dvou sférách, samozřejmě vzájemně propojených a prolínajících se; známe také celou řadu děl, které nemůžeme jednoznačně zařadit do jedné nebo druhé kategorie – a je to tak správné, protože intencí některých tvůrců bylo pracovat právě v těchto přesně neohraničených sférách.“

(Valoch, Jiří: „Slovo úvodem“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A*)

Úvod

1 Cíl a smysl předložené práce, důvody k výběru tématu, formulace hypotézy

Hlavním tématem a podstatou disertační práce je **hlubší průzkum edukačního potenciálu setkání obrazu a písma** (textu) a jeho využití v **galerijní edukaci**. Jedním z nejdůležitějších cílů a záměrů je **ověřit a následně potvrdit**, že **tento typ uměleckého projevu a interdisciplinární edukační projekty**, které z něj vycházejí, mohou **prostřednictvím různých adekvátních metod a způsobů velmi efektivně zprostředkovávat kvalitní vzdělávací obsah**. Stěžejní platformou a základem výzkumu jsou **2 dotazníky**, které se snaží prozkoumat **2 úhly pohledu**: **1/ první dotazník pro výtvarné pedagogy ze škol z pozice návštěvníků edukačních aktivit v galeriích** (213 respondentů, 79 otázek), **2/ druhý dotazník pro galerijní edukátory z galerií výtvarného umění z úhlu pohledu konceptorů a realizátorů edukačních programů v galeriích** (26 respondentů z významných českých galerií výtvarného umění, 64 otázek). **Třetí úhel pohledu je vlastní zkušenost z osobní rozsáhlé praxe z pozice galerijní edukátorky, vedoucí a zakladatelky Edukačního oddělení Galerie hl. m. Prahy (dále jen GHMP) během 15 let (2005 – 2020)**. Šlo o **koncept, organizaci a realizaci mnoha edukačních aktivit pro všechny cílové skupiny a věkové kategorie k cca 300 výstavám v 7 objektech GHMP** – z toho cca **73 výstav a vzdělávacích programů k nim se týkalo v různé míře setkání obrazu a písma**. Analýza vybraných edukačních aktivit k těmto výstavám doplněná **rozsáhlou fotodokumentací může být také dalším relevantním zdrojem informací a dokladem velkého edukačního potenciálu tohoto zaměření**. Byla použita **kombinace kvantitativního a kvalitativního výzkumu**. Klíčovými zkoumanými pojmy jsou **interdisciplinarita a intermedialita** (s největším důrazem na propojení obrazu a písma – textu), ke kterým se **vztahuje většina**

otázek v dotaznících. Těžištěm práce je tedy **analýza edukačních aktivit na toto téma díky zkušenostem mnoha výtvarných pedagogů i galerijních edukátorů a komparace s vlastní rozsáhlou praxí.**

Disertační práce v úvodu **navazuje na diplomovou práci s názvem *Podoby a tváře české vizuální poezie a lettrismu*** a souvisí s vystudovaným oborem: **VV (Pdf) a ČJ (FF) na Univerzitě Palackého v Olomouci** (dále jen UP).

Název ***Obraz a písmo a jejich místo v galerijním prostoru*** odkazuje v případě této práce především na edukační aktivity k výstavám orientovaným na setkání písma a obrazu v kontextu galerijního prostředí a provozu. Prostor je zde symbolickým vyjádřením platformy nejen pro **prezentaci umění**, ale hlavně pro **percepci, interpretaci, interakci, komunikaci a edukaci**. Nejedná se zde tedy pouze o 3D prostor v běžném slova smyslu, ale i o jeho chápání v širším smyslu – jde tedy i o jeho další rozměry (komunikační a vzdělávací funkce). Část názvu ***místo v galerijním prostoru*** je narážkou na pozici tohoto fenoménu v současném galerijním provozu – např. **míra i způsob jeho uplatňování ve výstavních konceptech** a zejména v následných **edukačních aktivitách**, v **architektonických řešeních** výstav i v rámci **vizuální identity instituce** apod. Podtitul ***Edukační potenciál propojení obrazu a písma v galerijní edukaci*** specifikuje užší zaměření a koncentraci přímo na **možnosti uplatnění tohoto zaměření v galerijní edukaci** a s ní související **výtvarné pedagogice**.

Velmi důležité části této disertační práce jsou o **typologii tohoto druhu uměleckého projevu, o vizuální identitě, obraze a textu v galerijním prostoru, mezinárodním kontextu a o užitečnosti, přínosu a významu pro galerijní edukaci i výtvarnou pedagogiku**. Jedním z důležitých závěrů je také to, že **artefakty, které obsahují ve vysoké míře propojení obrazu a textu, mohou vytvářet podněty, impulsy, východiska a prostor pro interdisciplinární projekty i pro nové efektivní způsoby a metody v edukaci**. Záměrem bylo **prostřednictvím dotazníků i vlastní praxe získat co nejvíce informací na toto téma a podpořit jeho úspěšný rozvoj v rámci galerijní edukace**. Tato disertační práce se také může stát **inspirací, podporou a zdrojem zajímavých podnětů pro budoucí galerijní edukátory, učitele, školy a lektory v kulturních institucích**.

Hypotézu je možné formulovat následovně: **Předpokladem je, že prolínání obrazu a písma (textu) má velký edukační potenciál, tento intedisciplinární typ uměleckého projevu tedy může adekvátními metodami (a to i za využití nových médií) efektivně zprostředkovávat kvalitní vzdělávací obsah – v rámci galerijní edukace i výtvarné pedagogiky** (případně i dalších předmětů).

Základem je **průzkum možností a forem prolínání a setkávání obrazu a písma (textu) – typologie**. V tomto případě jde o **kunsthistorickou část výzkumu**. Těžištěm práce je **výzkum formou analýzy výsledků 2 dotazníků a vlastní praxe**. Dotazníky zkoumají detailně a hloubkově z mnoha aspektů a hledisek především pojem **interdisciplinarita** (s důrazem na obraz a písmo) a také **intermedialita**, ale i **možnosti využití různých typů a forem propojení obrazu a písma**. V této fázi jde o **kombinaci kunsthistorického i pedagogického výzkumu**. Více informací o struktuře a koncepci dotazníků i charakteru otázek je v kapitolách níže. Součástí dotazníku pro pedagogy je kromě průzkumu mnoha důležitých témat také **zmapování** toho, které z **výstav a programů na toto téma** navštívili. V rámci dotazníku pro edukátory jsou zase shrnuty **projekty a výstavy v těchto institucích na téma obraz a písmo i vzdělávací aktivity**, které k nim edukátoři osobně realizovali. Práce se tedy zabývá **aktuálním stavem i fungováním tohoto fenoménu v galerijním prostoru a jeho přínosem v rámci galerijní edukace i možnostmi jeho uplatnění v galerijní i školní praxi**. Je zde **naznačen i mezinárodní kontext a jak již bylo zmíněno - nechybí ani témata jako vizuální identita galerie** (protože zde jde také o vliv obrazu a textu na návštěvníky včetně škol a o komunikaci s nimi – v rámci propagace i výstavní grafiky) nebo **obraz a text v prostoru** (podnětné a inspirativní architektonické koncepce výstav a prostorové realizace využívající kombinace obrazu a písma i expanze tohoto typu uměleckého projevu do veřejného prostoru, interaktivní zóny pro edukaci ve výstavách atd.).

V rámci zvoleného tématu je přínosné i **zaměření GHMP na moderní a současné české umění 20. a 21. století**, které **poskytuje prostor právě pro takto zaměřené experimentální výstavy a tímto směrem orientované interdisciplinární edukační aktivity s přesahy výtvarného umění k dalším oborům**. Důležitá je i **vlastní rozsáhlá odborná a publikační činnost**, která se **těmto tématům věnuje** a její soupis je v příloze disertační práce.

2 *Současný stav bádání*

Disertační práce částečně v úvodu navázala na diplomovou práci *Podoby a tváře české vizuální poezie a lettrismu*¹, jejímž cílem bylo zmapování vývoje i aktuálního stavu fenoménu setkání písma a obrazu ve výt. umění **se zaměřením na českou vizuální poezii a lettrismus**. Setkání písma (textu) a obrazu zde bylo řešeno z mnoha úhlů pohledu – byly zde naznačeny **předpoklady** (podmínky), **kořeny a cesty** (vývoj), **hranice a přesahy, možnosti a příležitosti** (typy a formy) **konfrontace písma a obrazu**. Jednotlivé kapitoly se týkaly **analýzy tvorby 11 stěžejních českých autorů: J. Kolář, B. Grögerová a J. Hiršal, E. Ovčáček, L. Novák, B. Kolářová, V. Havel, J. Valoch, K. Adamus, J. Wojnar, V. Vokolek**. Diplomová práce je **archivována mj. v Památníku národního písemnictví** (dále jen PNP), ve **Vědecko-výzkumném pracovišti AVU** (dále jen VVP AVU), v **odborné knihovně a studovně GHMP, na UP v Olomouci a v archívech 11 prezentovaných umělců**.

Součástí diplomové práce byla i důležitá kapitola s názvem *Využití poznatků o vizuální poezii a lettrismu v pedagogické praxi*. Disertační práce má oproti diplomové práci (jejímž jádrem byl kunsthistorický výzkum) **těžiště v edukačním potenciálu setkání písma a obrazu**, jeho testování v rámci rozsáhlé praxe a vyhodnocení zkušeností mnoha galerijních edukátorů i výtvarných pedagogů. Zabývá se více typy propojení těchto dvou oblastí - tzn. nejen vizuální poezií a lettrismem, i když na ně je stále kladen velký důraz jako na jedny z hlavních pilířů typologie konfrontace obrazu a textu. Diplomová práce se také stala jedním z důležitých zdrojů pro významnou publikaci *Česká vizuální poezie* (sborník teoretických textů) **od E. Krátké z VVP AVU**.²

Velkým přínosem je i **vystudovaná aproba: VV /PDF/ + ČJ /FF/ na UP**, což je ideální kombinace pro studium interdisciplinarit v umění – lze ji využít nejen pro výzkum konfrontace výtvarného umění a literatury i lingvistiky, ale sám obor česká filologie se dotýká přesahů literatury a jazyka směrem k filozofii, filmu, divadlu atd.

2.1 Rešerše české a zahraniční literatury i dalších zdrojů a pramenů k tématu disertační práce

Základem průzkumu stavu bádání je rešerše české i zahraniční odborné literatury z oblasti **dějiny umění a především výtvarné pedagogiky** se zaměřením na **interdisciplinaritu**, zejména na setkání obrazu a písma a na další klíčové pojmy jako jsou **intermedialita, projektová metoda, nová média, galerijní a muzejní edukace** apod. **Výsledky rešerše odborné literatury – tzn. prostudované zdroje, prameny a literatura ke zkoumanému tématu – jsou shrnuty v závěrečném seznamu literatury.**³ Nyní budou následovat **dvě kapitoly s podrobnější a detailnější rešerší odborné literatury** se zaměřením na **dějiny umění a výtvarnou pedagogiku**, kde budou citovány osobně vybrané **výrazné myšlenky od českých i zahraničních autorů**, které souvisí se zkoumaným tématem.

2.1.1 Odborná literatura a zdroje z oblasti dějin umění

ke zvolenému tématu

(české i zahraniční zdroje)

Záměrně se zde začíná **analýzou odborné literatury z dějin umění**, která byla částečně prozkoumána i **v rámci diplomové práce** (protože je na ní v disertační práci navázáno), kdy byla prostudována **prakticky veškerá dostupná literatura, týkající se vizuální poezie a lettrismu i jejich přesahů, dalších typů konfrontace obrazu a písma i souvisejících oblastí** – osobně byl prozkoumán především rozsáhlý fond **B. Grögerové a J. Hiršala v Literárním archivu Památníku národního písemnictví** (dále jen LA PNP): **teoretické texty, katalogy, sborníky, odborné časopisy, korespondence atd. od umělců a teoretiků z celého světa**, týkající se zkoumaného tématu. Byly nastudovány i konkrétní sbírky, sborníky a básně přímo s tvorbou autorů vizuální poezie. Spousty zajímavých a důležitých pramenů se nachází i **v soukromém vlastnictví (v archívech) mnoha stěžejních tvůrců i teoretiků, velká část byla také úspěšně prozkoumána díky navázání osobních kontaktů a setkání s nimi.**⁴ Téma vizuální poezie a lettrismu bylo sice zmapováno mnohokrát, avšak vždy jen fragmentárně se zaměřením jen na určitou oblast. V některých knihovnách jsou dostupné **novinové články, katalogy z výstav; významné jsou i úvody a doslovy ke knihám, manifesty a teorie.**⁵ Pro podrobnější analýzy tvorby jednotlivých autorů bylo nutné samozřejmě **nastudování primární literatury**, tedy samotných sbírek vizuální poezie.⁶ K primární literatuře byly přiřazeny i dvě významné **antologie vizuální poezie** uspořádané **J. Hiršalem a B. Grögerovou: *Experimentální poezie + Vrh kostek - česká experimentální poezie***. Také bylo důležité sledovat i **myšlenky autorů, popisy metod a charakteristiky jejich práce, které se pohybují na hranicích primární a sekundární literatury**, protože často se samy tyto teoretické úvahy stávají uměleckými díly - např. **J. Kolář: *Slovník metod, Odpovědi***. Co se týče **sekundární literatury**, je nutné na úvod připomenout dvě významné přednášky **J. Hiršala a B. Grögerové**, ze kterých vyplývají některá východiska jejich tvorby i dalších autorů: ***O filosofii jazyka, statistické estetiky a současného básnickém experimentu*** (Mánes, 1962), ***O poezii přirozené a umělé*** (Mánes, 1963).⁷ Podstatný byl i jejich překlad a vydání nejrůznějších programů, manifestů a teoretických statí světových autorů a teoretiků pod názvem ***Slovo, písmo, akce, hlas***.⁸ Velkým přínosem jsou i **články, recenze a teoretické práce** o této tvorbě z doby rozkvětu vizuální poezie - tedy z šedesátých let. Objevovaly se **v uměleckých a kulturních časopisech** jako

Dialog, Literární noviny, Výtvarné umění, Sešity pro mladou literaturu, Sešity pro literaturu a diskusi, Tvář, Tvar, Výtvarná práce, Estetika, Kulturní tvorba, Listy, Knižní kultura, Plamen, Mladá tvorba apod.⁹ Zdrojem informací byly i současné časopisecké a novinové články, zejména z časopisy *Ateliér*, *Umělec*, *Labyrint*, *Aluze*, *Neon*, *Týden*, *Literární noviny*, *Lidové noviny*, *Denní telegraf* atd.¹⁰ Důležitými prameny byly i tyto dvě diplomové práce: **Valoch, Jiří: *Experimentální poezie a její české realizace***. **Bulínová, Kateřina: *Vizuální poezie (I., II.)***¹¹ Velice přínosná byla i rigorózní práce Roberta Ibrahima *Experimentální poezie Ladislava Nebeského*.¹² Také bylo prostudováno velké množství českých i zahraničních katalogů k výstavám.¹³ Mezi novější stěžejní české katalogy k výstavám, které se týkaly tématu vizuální poezie a lettrismu, patří tyto: *Báseň, obraz, gesto, zvuk: Experimentální poezie 60. let*¹⁴ a *Akce, slovo, pohyb, prostor*¹⁵ Při studiu vizuální poezie a lettrismu jsou přínosné také úvody a doslovy k jednotlivým již zmíněným sbírkám a antologiím i samostatné monografie o umělcích. I knihy o více umělcích, například *Na hranicích umění* od **J. Chaluppeckého** a *Výpovědi umění* od **J. Hlaváčka**, zahrnovaly studie o některých vizuálních básnících, lettristech a umělcích kombinujících obraz a text. Byly samozřejmě využity i slovníky a encyklopedie. Podnětnou knihou byla také práce **Gila Dorflese *Proměny umění***. Atmosféru doby rozkvětu české i světové experimentální poezie vystihují 3 díly paměti *Let let* od **J. Hiršala** a **B. Grögerové**.

Kromě této zmíněné literatury byly podrobně prostudovány v podstatě i všechny dostupné materiály (katalogy, texty z výstav a tiskové zprávy) k cca 300 výstavám v GHMP - z důvodu vlastního koncipování vzdělávacích programů a interaktivních prohlídek pro všechny typy škol. Součástí katalogů jsou v některých případech i texty od zahraničních kunsthistoriků. Mnoho z těchto výstav se týkalo v různé míře právě fenoménu setkání písma a obrazu – šlo o cca 73 výstav (jejich seznam - viz níže v samostatné kapitole 9.2.1 *Analýza edukačních aktivit k výstavám na téma písmo a obraz*). Nejvýznamnější katalogy, které se týkají zkoumaného tématu, jsou součástí závěrečného seznamu. Také byly prostudovány katalogy k zahraničním výstavám – především katalogy z posledních ročníků **Bienále v Benátkách** a **Dokumenty v Kasselu**.

V souvislosti s písemnými pracemi pro zkoušky z některých předmětů v rámci doktorského studia byla prostudována další odborná kunsthistorická literatura týkající se témat prací. K textu s názvem *Intervence textu do veřejného prostoru a inspirace pro edukaci* pro předmět *Intermediální tvorba a veřejný prostor* byla prostudována literatura a zdroje k těmto oblastem, týkajících se písma ve veřejném prostoru: street art a graffiti, angažované, akční a konceptuální umění, intermediální tvorba, plakáty, reklama a grafický

design, poezie a literární tvorba, prostorové objekty a sochy, text v architektuře atd. Nechyběly zde kapitoly *Inspirace a podněty pro edukaci, Přínos pro edukaci*. K práci *Role a význam prostoru v kontextu výstavních projektů, prostor jako „spolutvůrce“ konceptu výstavy i díla / Architektonické koncepce výstav v Galerii hl. města Prahy v posledním desetiletí (2006 – 2016)* pro zkoušku z předmětu k předmětu *Dějiny umění 20. a 21. století* byly prostudovány další odborné publikace i katalogy z výstav GHMP. Opět zde nechyběly kapitoly týkající se edukace: *Prostor jako místo pro interakci, komunikaci a edukaci, Interaktivní zóny ve výstavním prostoru, Pracoviště pro edukaci, V síti dialogů – přesun ateliéru do galerie, Prostor jako místo pro interakci a sdílení*. V rámci zkoušky *Muzeum jako edukační médium* byla napsána práce *Autoportrét a identita/ vyjádření vlastní identity kombinací textu a obrazu*, ke které byla přečtena další literatura – nejen uměnovědná, ale i pedagogická. Ke zkoušce z předmětu *Cizí jazyk II.* byla osobně přeložena z němčiny do češtiny diplomová práce U. Honeggera *Slovo a obraz ve vizuální poezii 20. století*.¹⁶ Ke zkoušce z předmětu *Teorie vizuální komunikace* byla napsána práce *Vizuální identita galerie*, ke které bylo nastudováno množství teoretických textů o designu od českých i zahraničních autorů. Klíčovou publikací v ČR k tomuto tématu je kniha české kritičky, kurátorky a pedagožky Vysoké školy uměleckoprůmyslové (dále jen VŠUP příp. UMPRUM) M. Pachmanové *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*.¹⁷ M. Pachmanová zdůrazňuje kontextuální a interdisciplinární pojetí designu. Tímto pojetím se zabývají texty od těchto autorů (teoretiků designu), které byly k této práci také prostudovány: E. Kaufmann, W. Welsch, V. Margolin, D. I. Agrest, A. Branzi, B. Metcalf, A. Forty, D. Mackenzie, J. Heskett, N. Potter, R. Crozier, D. Pye, V. Papanek, B. Lawson, D. A. Norman, V. Flusser, G. Marcus, U. Eco, P. Dormer, H. Foster, C. Meier, D. I. Agrest, O. Toscani. V souvislosti s teorií vizuální komunikace byly důležitým zdrojem podnětů i známé filozofické a sociologické texty Gillese Lipovetského *Éra prázdnoty, Říše pomíjivosti, Soumrak povinnosti*. Stěžejní knihou k tomuto tématu je i kultovní kniha od N. Klein *No Logo / Bez loga*. Vizuální identita je také výrazným setkáním obrazu a písma v galerijním prostoru a podstatně komunikuje s diváky a návštěvníky, někdy také ovlivňuje jejich vnímání i pocity z atmosféry instituce. Hraje tedy také významnou roli, proto se jí týká samostatná kapitola. Kompletní seznam konkrétní prostudované literatury k těmto tématům je v závěru této disertační práce.

2.1.2 Odborná literatura a zdroje z oblasti výtvarné pedagogiky

ke zvolenému tématu

(české i zahraniční zdroje)

Významnou součástí rešerše literatury ke zkoumanému tématu je průzkum literatury a odborných zdrojů také z oblasti výtvarné pedagogiky – od českých i zahraničních autorů. Tyto prostudované prameny jsou shrnuty opět v závěrečném seznamu. Také byly prozkoumány **diplomové a disertační práce, sborníky z konferencí, seminářů, kolokvií a projektů**. Cílem bylo zaměřit se především na informace, týkající se těchto okruhů ve vztahu k edukaci: **mezioborovost a interdisciplinarita** (především setkání písma a obrazu, tedy výtvarného umění a literatury, příp. typografie), **intermedialita, informační a komunikační technologie, nová média, projektová metoda, projektové vyučování a související pojmy interpretace a interaktivita**.¹⁸ Hlavní rešerše byly zrealizovány prostřednictvím katalogu **Národní knihovny ČR** (dále jen NK ČR) a publikace byly prostudovány ve studovně NK v Klementinu. Seznamy této české i zahraniční odborné literatury z výtvarné a galerijní na tato témata jsou zahrnuty do finálního seznamu prostudované literatury. Nyní budou následovat **nejvýraznější myšlenky, které vzešly z rešerše významných českých i zahraničních odborných zdrojů** na tato témata.

Tématu **interdisciplinarit**y se dotýká řada současných teoretických textů. Například v knize *Trasy: výzkum historických a inovativních aspektů umění a edukace* **H. Babyrádová** uvádí: „Pro tuto dobu je (...) typická jakási prostupnost mezi různými obory a to jak obory uměleckými, tak i činnostmi nacházejícími se mimo sféru umění.“¹⁹ a dále se zde objevují tato její slova: „(...) za příznačné pro současnou dobu považuji to, že hranice všeho druhu jsou stírány a do veřejného i osobního prostoru tvorby pronikají zcela nečekané formy uměleckých i profánních výpovědí o této době, které nelze jednoznačně zařazovat do toho či onoho oboru, místa a času.“²⁰ Ve stejné publikaci je naznačen i historický vývoj mezioborovosti: „Historie mezioborovosti (...) sahá do samotných počátků vzniku umění. Jednotlivé umělecké druhy existovaly už v pravěku ve vzájemné propojenosti a teprve posilování reprezentativní funkce umění bylo důvodem jejich postupného oddělování. Až na přelomu 19. a 20. století se jednotlivá umění začala opět více propojovat a povaha řady avantgardních děl měla intermediální charakter, jakkoliv se toto označení pro mezioborové umělecké projevy objevilo až později – v šedesátých letech. Do výtvarné pedagogiky začaly pronikat mezioborové projevy systematictěji teprve počátkem devadesátých let, kdy začal být

také výrazně posilován dialogický charakter umělecké tvorby.²¹ Historického kontextu se dotýká i **J. Bláha** ve svém textu *Výtvarná výchova v mezioborových souvislostech*: „Současnou uměleckou scénu ovládá multimediální tvorba. Ta je naprosto přirozeným důsledkem tendencí usilujících o překonání hranic mezi uměleckými druhy, které se prosazovaly již v samotných počátcích avantgardního umění. (...) Razantním způsobem přispěl k zrušení hranic mezi uměleckými druhy dadaismus (...) a celý proces vyvrcholil v druhé polovině 20. století.“²² **M. Fulková** komentuje ve své knize *Diskurz umění a vzdělávání* interdisciplinaritu takto: „Reagujeme na sílicí vlivy současných teoretických tendencí v oboru: objevují se zde tendence interdisciplinárních a integrativních přístupů současných výchovných směrů. (...) Diskurs umění a vzdělávání je v současné době určen interdisciplinárním polem, v němž působí vlivy z oblasti filosofie, sémiotiky, kulturní antropologie i gender studies.“²³ **M. Mrázik** se v příspěvku *Interdisciplinarita a struktura praktických disciplín ve výtvarné výchově na VŠ* ve sborníku textů *Digitální věk a smysl výchovy - sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia* zabývá interdisciplinárním přístupem při výchově budoucích výtvarných pedagogů na vysokých školách: „Především je nutné si uvědomit, že struktura výtvarné výchovy vyučovaná na vysoké škole (...), je přirozeně interdisciplinární. Vzájemná provázanost předmětů vyučovaných v rámci akreditovaných výtvarných studijních programů, jejich kompozice, rytmus, (...) je základní, jasně identifikovatelnou charakteristikou výtvarné výchovy na VŠ.“²⁴ Podporuje projektový způsob vzdělávání: „Pokud jde o výukovou formu (...), nejvhodnějším modelem pro interdisciplinárně nastavenou strukturu je konceptuální, (...) projektový způsob vedení výtvarně pedagogického vzdělávání. (...)...vede studenty nejen k formálnímu, řemeslnému zvládnutí jednotlivé výtvarné techniky, ale zejména je nutí k tvůrčímu myšlení a schopnosti širší orientace v daném prostoru. Takový program má potom potenciál produkovat kvalitní, profesionálně obhajitelné výsledky a vychovávat budoucí osobnosti, které jsou schopny vystavět obdobné programy pro příslušné věkové skupiny svých žáků nebo studentů.“²⁵ Interdisciplinaritu by bylo podle něj možné pojmout jako závazný model praktického vyučování: „Nabízí se však možnost pojmout interdisciplinaritu jako základní, zavazující model praktického vyučování. (...) ...pochopení interdisciplinaritě jako obsahově i formálně uplatňovanou a určující formu.“²⁶ K interdisciplinaritě v souvislosti s oborem tvůrčí psaní a ve vztahu ke vzdělávání pedagogů se vyjádřil zajímavě **Z. Fišer** v publikaci *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinaritě tvůrčího procesu*: „Interdisciplinární charakter tvůrčího psaní potvrzuje stále rostoucí zájem o vzdělání v této oblasti mezi pedagogy rozmanitých oborů. Současná didaktika oboru tvůrčí psaní se proto snaží nalézat nové

*transdisciplinární vazby a integrovat do svých metodik mezioborové vazby stávající.*²⁷ A o potenciálu tvůrčího psaní vzhledem k transdisciplinaritě se vyjádřil takto: „*Tvůrčí psaní vytváří svým didaktickým rozměrem jednu z metodických disciplín teorie jednání. To poskytuje prostor pro jeho transdisciplinární aplikaci.*“²⁸ K tomuto tématu se vyjádřil i v publikaci *Umění v dialogu s veřejností – sborník z mezinárodního symposia o zprostředkování současného umění*: „*Tvůrčí psaní dnes hraje a bude hrát významnou roli v interdisciplinárních oblastech výchovy a vzdělávání mládeže i dospělých ve škole i mimo ni.*“²⁹ **R. Horáček** v již zmíněné publikaci *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinaritě tvůrčího procesu* naznačil, že i samotná galerijní pedagogika má mezioborový charakter: „*Ptáme-li se, jaké místo zaujímá galerijní pedagogika jako samostatný obor mezi humanitními vědami vysokoškolského vzdělávání, pak jí nutně musíme přiřknout pozici osobité mezioborově koncipované disciplíny.*“³⁰ **J. Zálešák** ve svém textu *Vizuální kultura v kurikulu výtvarné výchovy* naráží na interdisciplinaritu těmito slovy: „*(...) obecně pozitiva spojená se vstupem vizuální kultury do kurikula převládají. Je to především důraz na interdisciplinaritu a práci se současnou vizualitou, s prostředím, v němž se odehrává každodenní život žáků.*“³¹ V knize **J. Slavíka, V. Chrze a S. Štecha** *Tvorba jako způsob poznávání* je uvedeno: „*Vizuální kultura nyní zaujímá výrazné místo jak ve výčtu interdisciplinárních sociohumanitních disciplín, včetně výtvarné pedagogiky, tak v samotné životní praxi, a tedy v prostředí, které nás obklopuje a které si vytváříme. (...)*“³² V kapitole *Nové proudy ve výtvarné výchově*, která je součástí knihy *Škola muzejní pedagogiky 4.*, zmiňuje **H. Babyrádová** k interdisciplinaritě toto: „*Cílem výtvarné výchovy (...) je výpověď, která kromě podoby hmotného artefaktu může mít také podobu díla akčního, interaktivního, multimediálního či intermediálního.*“³³ Podle **H. Babyrádové** jsou dnes na programu mj. tyto pojmy (jak je uvedeno v textu *Nové proudy ve výtvarné výchově*): intermediální výukové projekty, nová média a audiovizuální komunikace, performativní mezioborové projekty. Za tendence v didaktice výtvarné výchovy posledních 15 let považuje mj. následující charakteristiky: prolínání jednotlivých uměleckých oborů, multimediální povaha uměleckého vyjádření, prolínání jazyka výtvarného umění a jazyka komunikačních technologií apod. Předpokládá, že na základě RVP budou vznikat na školách programy mj. s těmito znaky: integrativní charakter didaktického profilu předmětu, mezioborová spolupráce napříč výchovami, spolupráce s dalšími předměty apod. **E. Mojdi** ve svém textu *K mezioborovým uměleckým přesahům* shrnuje některé myšlenky z knihy *Luk a lyra* (autor: Octavio Paz): „*Rozdíly mezi jazykem mluveným nebo psaným a ostatními jazyky – výtvarnými nebo hudebními – jsou velmi hluboké, ale ne tolik, aby nám daly zapomenout, že všechny jsou*

v podstatě jazykem: výrazovými systémy obdařenými schopností znamenat a sdělovat. Malíři hudebníci, architekti, sochaři a ostatní umělci neužívají prvků podstatně odlišných od těch, jichž užívá básník. Jejich jazyky jsou rozdílné, ale jsou jazykem.“³⁴ Interakcemi mezi obory se zabývá i **H. Babyrádová** v knize *Meziprostory. Interspaces. Zwischenräume*: „Stejně tak jako nově vznikající formy interakce mezi lidmi, podobně vznikají interakce mezi obory. Vzájemné reagování mezi obory se pak odehrává nejdříve v praxi (...). Na tuto vzniklou situaci pak reaguje teorie (...) v podobě transdisciplinárního diskurzu. Co se týká vztahu jednotlivých oborů v současném umění, dnešní doba je charakteristická tím, že se zcela samozřejmě pohybujeme mezi jazyky různých druhů umění. Ocitáme se v situacích, kdy velmi obtížně přiřazujeme jedno dílo k tomu či onomu druhu umění.“³⁵ V knize *Výtvarná dílna* stejné autorky se objevují kapitoly týkající se mezioborovosti: *Intermediální výtvarná dílna, Dílna jako mezioborová aktivita, Modely alternativních výtvarných a interdisciplinárních dílen*. Důležitým pojmem je zde intermediální dílna: „Intermediální dílna, jejímž nejvýraznějším znakem je přirozené prolínání různých médií – prostředků uměleckého vyjadřování (...), je jednou z nejsoučasnejších forem edukace, praktikované v uměleckých a umělecko-pedagogických školách.“³⁶ Velmi blízkým pojmem k interdisciplinaritě je tedy označení intermedialita. Někdy dochází k jejích prolínání nebo zaměňování. Pokud jde o interdisciplinaritu (transdisciplinaritu, mezioborovost), jedná se tedy přímo o prolínání disciplín (oborů). U intermediality jde hlavně o prolínání médií. V současné době je velkým trendem prolínání klasických médií (např. kresba, malba, grafika apod.) s novými médii (videoart, počítačová grafika apod.). Jedno z nejvýstižnějších vysvětlení tohoto pojmu je možné nalézt v již zmíněné publikaci *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinaritě tvůrčího procesu* a jeho autorem je **V. Havlík**: „Když americký umělec Dick Higgins, člen mezinárodní skupiny Fluxus, použil jako první pro záměrné směřování uměleckých forem pojem intermedia, měl na mysli využití prvků výtvarného umění, hudby, divadla, tance ve společné akci – happeningu. S překračováním hranic mezi jednotlivými druhy umění jsme se mohli setkat už u veřejných vystoupení futuristů, surrealistů či dadaistů (...). S výraznou proměnou chápání slova intermediální umění se však setkáváme až s nástupem nových médií – fotografie, videa a internetu, která nabízí nelineární, vrstvenou a bezprostředně sdílenou tvorbu multimediálních projektů (objektů, instalací, performancí, interaktivních prostředí či virtuálních prostorů). (...) Živý jazyk se mísí s jazykem počítačového kódu, prostor skutečný se prolíná s prostorem virtuálním.“³⁷

Zde lze navázat pojmem **projektová metoda vyučování**, která s mezioborovostí také souvisí. **P. Šobáňová** v příspěvku *Ke kořenům projektové metody ve výtvarné výchově*:

analogie mezi reformními snahami amerických pragmatistů a vývojem výtvarné výchovy v publikaci **Téma - akce - výpověď: projektová metoda ve výtvarné výchově** uvádí: „Je potěšitelné, že současné kurikulum vyzývá k uplatňování transdisciplinárních přesahů a vytváření edukačních projektů, které by přirozeně spojovaly poznatky různých oborů i jejich odlišné poznávací postupy. (...) Izolaci jednotlivých vzdělávacích oborů může účinně překonat promyšlené propojování vzdělávacích obsahů, v pedagogice řešené i teoreticky jako problém mezipředmětových vztahů a projektového vyučování. Nové kurikulum integraci vzdělávacích obsahů nejen podporuje, ale po formální stránce integraci i samo vytváří spojováním jednotlivých oborů do širších vzdělávacích oblastí. (...) Základem integrované výuky a náročným úkolem učitelů je proto nalézání a rozpracování určitých nosných témat, která je možné otevírat z různých oborových úhlů pohledu a spojovat je do podoby projektů.“³⁸ K projektovému způsobu výuky se vyjádřil i **M. Raudenský** ve svém příspěvku **Grafické umění v kontextu výtvarné výchovy** ve sborníku **Mezi viděním a věděním (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova UJEP)**: „Jako jeden z možných nástrojů k vedení aktivní tvořivé výuky se nabízí princip projektového vyučování. Projektové vyučování je založeno na řešení komplexních úloh – problémů, a to cestou aktivní činnosti studentů.“³⁹ Výhody projektové metody vystihla ve svém textu **(Nejen) výtvarný projekt ve vysokoškolské přípravě budoucích učitelů výtvarné výchovy H. Babyrádová**: „Projektová metoda (...) se stává prostředkem environmentální, multikulturní a intermediální tvorby. Její výhodou je, že se může stát spojovacím mostem mezi výtvarnými i nevýtvarnými disciplínami, přičemž propojování těchto disciplín je vždy součástí kreativního aktu, který si nedokážeme bez multidisciplinarity představit.“⁴⁰

Mimo jiné i proto, že mnoho forem setkání písma (textu, jazyka) a obrazu je úzce spjato s rozvojem informačních a komunikačních technologií (například užité umění - grafický design, ilustrace, ale i volná tvorba), je nutné prozkoumat i pojem **nová média** ve výtvarné pedagogice. **M. Raudenský** v textu **Grafické umění v kontextu výtvarné výchovy** uvedl: „Grafické umění (...) bylo od samého počátku nerozlučně spjato s rozvojem technologií. To, co platilo v minulosti, platí samozřejmě i dnes v době všeobecné digitalizace, kdy díky schopnosti počítače integrovat obraz, pohyb i zvuk získalo grafické umění multimediální charakter. (...) Mladší generace vizuálních tvůrců (...) vnímá toto neustálé střídání rozdílných podnětů jako přirozenou součást každodenní zkušenosti.“⁴¹ **L. Kesner** se ve své stěžejní publikaci **Muzeum umění v digitální době** zabýval několika tematickými okruhy. Připomenul, že pokud jde o nová média, jsou zde příznivci i odpůrci, zdůrazňují se pozitiva i negativa. Dále se zabýval digitalizací sbírek a tím pádem jejich lepšímu

zprostředkování veřejnosti i naplňování přístupnosti umění a informací co nejširšímu množství publika, což je ovšem také sporné, protože zprostředkovaný kontakt s digitalizovaným artefaktem nikdy nenahradí fyzický kontakt s originálem. **P. Šobáňová** v publikaci *Škola muzejní pedagogiky I.* zdůraznila, že pro pedagogickou činnost se jako vhodnou jeví reflexe mimo jiné těchto proměn výtvarného umění: využití nových médií, techniky a virtuálního prostoru, informační a komunikační technologie jako nedílná součást současného vizuálního umění, medializace forem výtvarného umění atd. Nová média přináší mnoho změn, jak naznačil i **V. Havlík**: „*Přímý přenos, manipulace záznamu v reálném čase, okamžité sdílení na různých místech světa, to jsou jen některé z celé řady revolučních změn v procesu elektronické komunikace.*“⁴² Pozitiva a negativa nových médií přehledně shrnula ve svém textu *Nové proudy ve výtvarné výchově* **H. Babyrádová** nebo se jimi zabýval také **O. Švrček** v textu s názvem *Nová média – užitečný nástroj pro výuku výtvarné výchovy ve sborníku Mezi viděním a věděním (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova UJEP)*. **O. Švrček** patří mezi propagátory nových médií a vidí spíše pozitiva jejich využití ve výtvarné výchově (i když vnímá i jejich úskalí): „*Jestliže chceme odstranit bezmezný obdiv k digitálním médiím, měli bychom se s nimi naučit pracovat. (...) Chápeme-li výtvarnou výchovu jako příležitost pro žáky a studenty, jak reagovat na svět kolem sebe, je jasné, že výtvarná výchova musí nabízet vhodné nástroje pro reflexi celé reality, včetně reality mediálního světa. Počítač je jeden z nástrojů pro tvorbu vizuálních informací a sdělení, proto musíme nabídnout studentům, aby se s ním učili pracovat, chápat a vytvářet vizuální sdělení. Počítač nemůže a nesmí nahradit klasické výtvarné techniky, pouze stojí vedle nich jako rovnocenný partner rozšiřující škálu výtvarných prostředků.*“⁴³ Nová média podle něj souvisí i s komunikačním obsahem VV: „*Obohacení výuky VV o multimediální prostředky úzce souvisí s novým smyslem VV jakožto svébytného předmětu s jedinečným poznávacím a komunikačním obsahem.*“⁴⁴ Zapojení nových médií může zvýšit atraktivitu předmětu: „*Je jisté, že pokud se pedagogovi podaří včlenit do výuky VV vedle stávajících metod také metody nové, využívající právě nové technologie, může být toto spojení jen ku prospěchu rozvoje oblíbenosti výtvarné výchovy jako předmětu.*“⁴⁵ O nutnosti vyváženosti zapojení nových médií do výtvarné tvorby se vyjádřil takto: „*Výtvarná výchova, která opomine kteroukoliv stránku a možnost z těchto nových výrazových prostředků, žáky ochuzuje o zkušenosti i různé zážitky z tvorby. Žádná ze složek výtvarných možností by neměla být opomíjena. Vzhledem k tomu, že počítače patří k našemu životu již snad více než tužka, nesmíme je přehlížet. Byla by však chyba, kdybychom pro fascinaci počítačem zapomněli na tužku, barvy či keramickou hlínu.*“⁴⁶ Existují ale samozřejmě i skeptičtější úhly pohledu na tuto problematiku. Výrazně

skepticky hodnotí nová média ve výtvarné výchově **J. David. H. Babyrádová** v předmluvě k jeho knize *Století dítěte a výzva obrazů* naznačuje: „Autor (...) poukazuje na úskali jednostranného přijímání digitálních technologií jako jediného prostředku komunikace a vyjadřování. Namísto zapojování nových technologií do vyučování výtvarné výchovy apeluje spíše na transfer duchovních hodnot a výchovu smyslů. V souvislosti s rychlým rozvojem elektronických médií a jejich aplikace vidí nebezpečí upadání nevizuálních smyslů do „umělého spánku“. (...) K euforickým vizím týkajícím se spásy umění a výchovy prostřednictvím uměle vytvořených multidimenzionálních prostředí se autor staví stále více skeptičtěji.“⁴⁷ Sám autor v této knize uvádí: „Domnívat se však, že tato elektronická média představují klíčové řešení problémů výtvarné estetické výchovy nebo že snad dokonce předznamenají její perspektivní vývoj v 21. století, to by bylo úplně naivní, krátkozraké, neopodstatněné a z výchovného hlediska zavádějící. Prvořadým pedagogickým úkolem dnešní doby není technika zapojení elektronických médií do vyučování, ale problém uvádění dětí do světa duchovních hodnot prostřednictvím již existujících antropologických hodnot dětství a lidství všemi přiměřenými výchovnými prostředky současnosti.“⁴⁸ **H. Babyrádová** se k novým médiím vyjadřuje i ve své knize *Rituál, umění a výchova*: „Hyperrealita odnímá a redukuje kontrolní, zpětnovazebnou schopnost a anestetizuje (z necitlivuje) veškerou primární zkušenost. (...) Nejnáléhavější problém lze spatřovat v tom, že člověk v této situaci ztrácí přehled a přestává rozlišovat „simulované“ a „skutečné“.“⁴⁹ Také je zajímavý její text na toto téma v publikaci *Meziprostory*: „Již zmíněný facebook a další komunikační kanály považované za velmi praktické a spolehlivé fungující virtuální meziprostory spojující jednotlivé uživatele, fungují velmi rychle a operativně. Otázkou je, zda právě tato rychlost a pohotovost je výhodou a předností nebo naopak, zda komunikaci jako takovou neochuzuje o určité klíčové dimenze. Největším problémem je zde (...) skrytost iniciátorů komunikace – jejich anonymita (...), která je zbavuje zodpovědnosti za účinek vysílaných verbálních a vizuálních informací a svádí mimo jiné k manipulativnímu jednání (...).“⁵⁰ V této knize **H. Babyrádová** také inspirativně definuje současný stav: „V každém případě se v době intenzivního používání „nových médií“ ve výtvarném umění pohybujeme také v nově se utvářejících a proměňujících symbolických systémech stále více založených nejenom na vizuálních kódech, ale i na kódech audiálního charakteru. (...) aktuální komunikační toky jsou charakteristické tím, že se zde propojují obrazové znaky se znaky jazykovými a jsou tvořeny jakési propletence symbolů.“⁵¹

Pokud jde v rámci interdisciplinarity konkrétně o propojení obrazu a písma (textu), objevují se v rámci odborné literatury z výtvarné pedagogiky opět zajímavé

myšlenky. **R. Horáček** zdůrazňuje význam propojení galerijní pedagogiky s českým jazykem, literaturou, tvůrčím psaním a tvořivou gramatikou – zejména jejich význam v rámci interpretace díla: „*Podstatné je i oborové propojení s českým jazykem a literaturou (...). Možná ještě cennější jsou pak dílčí disciplíny navazující na odbornost ryze jazykovou, jimiž jsou tvůrčí psaní a tvořivá dramatika. Oba obory jsou založené na cílevědomém využívání a rozvíjení tvořivosti, oba propojují slovesný projev s dalšími formami tvořivosti a vyjadřování. Oba tedy mohou být velmi cennými pomocnými profesními specializacemi, zejména při problematice interpretace výtvarného díla (...).*“⁵² Podle **R. Horáčka** „...vztah slovesného a výtvarného projevu je mnohovrstevnatý a je starý jako lidstvo samo. Na jedné straně jsou už od nejstarších dob vytvářena výtvarná díla jako znázornění nějakého mluveného či psaného sdělení či poselství, ale na straně druhé již od nejstarších dob je výtvarné umění provázeno potřebou interpretovat vizuální obraz slovním vyjádřením. Dialog slova a obrazu má tedy vedle letité tradice také mimořádnou důležitost.“⁵³ Pro animační programy a edukační aktivity je podle něj tedy přirozené prolínání s dalšími obory, především s textem: „*Výtvarné umění není osamoceno a není ani od jiných oborů lidské činnosti odtrženo. Je tedy přirozené, když animační program směřující k dialogu s výtvarným dílem využije poznatků či postupů z jiného oboru.*“ (...)*Jedním z nejpřirozenejších mezioborových dialogů je využití práce s textem.*“⁵⁴ Pokud jde tedy o **oblast setkávání písma a obrazu**, poměrně často se studenti věnují v rámci disertačních a podobných prací tématu street artu, protože je to velmi podnětné téma a má velký edukační potenciál. Také je velmi atraktivní pro současnou mladou generaci. Například **L. Müller** přispěl do publikace *Veřejný diskurs výtvarného umění* textem *Graffiti, Bastard pop, Open source a svobodná kultura*. Ve stejné knize je i text **O. Buciové** *Pouliční umění: od aktivismu k reklamě*. Graffiti se věnuje i **L. Ševčíková** v rámci příspěvku *Svět v obrazech, světlo v odrazech* ve sborníku *Digitální věk a smysl výchovy - sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia*. **J. Kratochvílová** se věnuje uplatnění street artu v hodinách výtvarné výchovy, kam se podle ní tento fenomén postupně dostává (ZŠ, SŠ, VŠ). Na vysoké škole vede dva semináře zaměřené na street artovou problematiku (*Street art, Streetartové projekty ve výtvarné praxi*). Kromě toho vydala knihu s názvem *Street art*. Jde o pestrou přehlídku mnoha forem street artu a může to být podnětný zdroj informací a inspirace pro studenty i pedagogy. Ve svých textech (*Veřejný prostor jako autentické prostředí tvorby – street art, street artové projekty ve výtvarné praxi* ve sborníku *Výtvarná výchova ve světě současného umění a technologií I. / Využití ICT a dalších nových přístupů ve výtvarné výchově (sborník příspěvků)* + *Veřejný prostor jako autentické prostředí tvorby – street art* ve sborníku *Mezi viděním a věděním (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná*

výchova) uvádí i konkrétní příklady z praxe. Street artu a graffiti se věnuje v samostatné kapitole i **R. Horáček** v knize *Umění bez revolucí*. Autoři textů často narážejí na to, že street art a graffiti měly vrchol v době, kdy ještě nebyl tolik rozšířený internet a sociální sítě, takže ulice byla místem, kde mohl umělec své dílo představit co nejširšímu publiku. Tuto roli teď plní právě sociální sítě. Konkrétní využití potenciálu street artu a graffiti bylo řešeno i ve výše zmíněných vlastních písemných pracích na základě osobní praxe z mezinárodní výstavy *Městem posedlí* (např. v práci *Intervence textu do veřejného prostoru, Role a význam prostoru v kontextu výstavních projektů* apod.). Využití setkání písma a obrazu ve výtvarné pedagogice i uplatnění v hodinách českého jazyka představuje **B. Hoffmann** v publikaci *Pracujeme se Školním vzdělávacím programem: mezioborové vazby Český jazyk a literatura, Výtvarná výchova*. Zabývá se zde využitím mezioborových přesahů českého jazyka (literatury i lingvistiky) a výtvarné výchovy ve vyučování. Jde o pestrý „lexikon“ podnětných tipů na úkoly a projekty, kde se kříží tyto dva obory. Jedná se o širokou škálu postupů a metod, jak zapojit do výuky témata a náměty jako egyptské hieroglyfy, staročínské písmo a texty, kaligrafické básně **G. Apollinaira**, poezii **Ch. Morgensterna**, abecedu **V. Nezvala** a poetismus, rébusy **J. Seiferta**, experimentální tvorbu **L. Nováka**, barevné básně **V. Burdy**, legendární Básně ticha **J. Koláře**, politickou poezii **V. Havla** *Antikódy*, konkrétní poezii **J. Hiršala** a **B. Grögerové** a další oblasti jako je komiks, ilustrace atd. V knize *Písmo ve výtvarné výchově* (vysokoškolská učebnice pro studenty pedagogických fakult) od **M. Slezáka** v kapitole *Písmo ve školní praxi* je shrnutý vývoj výuky psaní písma na školách od jeho počátků v r. 1911 až do současnosti. V kapitole *Počátky nácviku písma ve škole* a v dalších částech jsou už popsány spousty konkrétních nápaditých a motivujících tvořivých úkolů, v rámci nichž lze trénovat nejen psaní písma, ale i jeho kreativní využití a zapojení do výtvarné tvorby (lettristické obrázky na různá témata, vizuální básně, říkanky, rébusy, návrhy na plakáty a propagační materiály, návrhy na abecedy a hry s ní atd.). Součástí je i bohatá ilustrativní dokumentace podnětných příkladů, ukázek a vzorů. Přestože tato kniha pochází z 80. let, je mnoho těchto úkolů pro pedagogy inspirativních dodnes. Spousty zajímavých podnětů a mnoho inspirace pro konkrétní využití a úkoly, týkající se propojení obrazu a písma, lze nalézt i v dnes již kultovních knihách **K. Cikánové** (např. *Kreslete s námi* nebo *Tužkou, štětcem, myší*) nebo **V. Roeselové** (např. *Námět ve výtvarné výchově* nebo *Řady a projekty ve výtvarné výchově*). V již několikrát připomenuté knize *Slovem, akcí, obrazem* autoři (**V. Havlík**, **R. Horáček**, **Z. Fišer**) zmiňují ještě některé zajímavé postupy, kterými lze propojovat obraz a písmo: muchláž, textová koláž, textová frotáž, dialogy beze slov (nahrazení verbálního dialogu vizuálním), básně v krajině (vztah významu slova a místa,

proces), textově-výtvarný clustering (psaní na přírodní předmět o něm samém) a samozřejmě vizuální poezie. Jak již bylo naznačeno, konkrétní úkoly, jak využít kombinace písma a obrazu v praxi byly řešeny i v samostatné rozsáhlé kapitole s názvem *Využití poznatků o vizuální poezii a lettrismu v pedagogické praxi* ve vlastní diplomové práci. Důležité je zde zmínit i další, jiný úhel pohledu - blízkost obrazu (kresby) a písma v dětské kresbě (zejména u dětí v nízkém věku). O tom je pojednáno v kapitole *Písmo a kresba ve spektru interpretací*, která je součástí textu *Možnosti využití grafologických kategorií při interpretaci dětské kresby*. V. Hamplová ve sborníku *Digitální věk a smysl výchovy - sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia* uvádí: „Výtvarníci, výtvarní pedagogové i dětské psychologové si při studiu dětského výtvarného projevu povšimnuli určité analogie dětské kresby a písma dospělého člověka. (...) Ontogenetický vývoj dětského grafického projevu – od čmáranice k písmu – se podobá fylogenetickému vývoji grafických schopností člověka – od konkrétního k abstraktnímu. Grafický vývoj dítěte začíná bezobsažnými čáranicemi, které však již mají charakteristické znaky, prvky a formy specifické a individuální pro každé dítě. (...) Na základě (...) zkušeností si dítě výtvarným projevem vytváří svůj vlastní jazyk, specifický druh komunikace.“⁵⁵ V textu *Slovy mezi obrazy* v knize *Meziprostory* se P. Kovář k historickým souvislostem jazyka a obrazu vyjadřuje takto: „Jazykové interpretace obrazových znaků jsou přitom pravděpodobně v historii ukotvené stejně hluboko jako samotná tvorba obrazů.“⁵⁶ **Typy propojení písma a obrazu** jsou představeny v samostatné kapitole této disertační práce o **typologii** setkání těchto dvou oblastí. **Tipy, návrhy a koncepty pro konkrétní vzdělávací programy a workshopy** (a jejich využití v galerijní edukaci i výtvarné pedagogice) jsou popsány v kapitole, která se týká **analýzy osobně koncipovaných a realizovaných edukačních aktivit** k vybraným výstavám na toto téma.

S výše zmíněnými klíčovými pojmy, tzn. **interdisciplinarita a intermedialita**, souvisí také pojmy **interpretace a interaktivita**. Interpretaci můžeme chápat jako výklad a pochopení díla, je výsledkem vnímání (recepce) a vstřebávání díla. V textu *Interpretace výtvarného díla jako tvůrčí proces* už samotným tímto názvem vytvořil R. Horáček jednu z výstižných definic interpretace. Zabýval se zde definováním podstaty vnímání díla a tím, kdy jde o vnímání, kdy o interpretaci a kdy o tvorbu... Jde tedy o různé úrovně recepce uměleckého díla. Dospěl k tomuto závěru: „Obecně řečeno – každý kontakt s uměleckým dílem je jistou osobní interpretací a identifikováním uměleckých obsahů.“⁵⁷ Ve známé knize *Galerijní animace a zprostředkování umění* pracuje R. Horáček s pojmy jako „dialog s výtvarným dílem“⁵⁸ nebo „aura uměleckého díla“⁵⁹. Muzea definoval označením „křížovátka informací a zážitků.“⁶⁰ Zdůraznil zde také důležitost vnímání prostřednictvím

aktivních činností i nutnost prostoru pro individuální úhel pohledu a vlastní názor. Animační programy by měly umět tento vlastní názor vnímatelů podněcovat a podporovat. **R. Horáček** se k tomu vyjádřil takto: „*Animace jsou koncipovány jako týmová práce se zřejmým vlivem animátora, zatímco vytváření vlastního názoru na umění by mělo být záležitostí individuální bez dalšího ovlivnění. (...) Protože při diskusích o chápání výtvarného díla dochází často k výměně názorů, můžeme animace naopak vnímat jako určitou formu výcviku v rozvoji individuality a ověřování a upevňování samostatných názorů.*“⁶¹ **V. Havlík** zmínil tzv. „*kreativní pole, které se pomocí principu otevřené, dialogické, interaktivní komunikační sítě rozšiřuje.*“⁶² Vyjádřil i tuto zajímavou myšlenku, vztahující se opět k vnímání a ke komunikaci: „*Také v současném umění jsou slovo, věta či text nositelem obrazových sdělení – kódů.*“⁶³ **Z. Fišer** se k podobnému tématu vyjádřil následovně: „*V literární výchově lze využít postupy vizuální neboli konkrétní poezie k tomu, aby si studenti běžně v roli čtenářů a diváků – nyní i v roli tvůrců uvědomili význam symbolu, šíři konotačního pole slova, jinakost výtvarného a literárního kódu*“⁶⁴ S interpretací souvisí i tvořivost. **V. Havlík, R. Horáček a Z. Fišer** v kapitole o tvořivosti tvrdí: „*Je podstatnou součástí myšlení, jednání i předmětné činnosti, uplatňuje se tedy jak v poznávacích a interpretačních procesech, tak i v rozmanitých podobách sociálních interakcí.*“⁶⁵ Aktuální trendy v umění i edukaci výstižně shrnul **V. Havlík**: „*Současné umění chce v daleko větší míře než umění klasické vtáhnout diváka do hry, nabídnout mu interaktivní komunikaci, v jejímž rámci může do díla vnášet vlastní interpretace, zasahovat do něj, měnit jeho formu. Dalším charakteristickým rysem je snaha o propojení umění a vědy, o vzájemné obohacení a inspiraci, která vede často k společným projektům.*“⁶⁶ Upozornil i na snahu „*o razantní vstup umění do sociální a politické sféry, kritiku negativních rysů konzumní společnosti, upozorňování na práva menšin, sociální spravedlnost, ochranu veřejného prostoru, ekologii atd.*“⁶⁷ Klíčovými publikacemi z oblasti galerijní edukace a muzejní pedagogiky jsou publikace **R. Horáčka** *Galerijní animace a zprostředkování umění*, **A. Brabcové** *Brána muzea otevřená*, **L. Kesnera** *Muzeum umění v digitální době*, které byly také prostudovány. Odborných textů na toto téma v rámci pedagogiky je více, zde byly vybrány ty, které jsou osobně považovány za nejvíce podnětné a inspirativní příklady.

Než se tato kapitola přesune k rešerši zahraniční literatury, je ještě důležité v souvislosti českými zdroji naznačit výsledky *průzkumu disertačních prací, kolokvií doktorandů, konferencí, sborníků, projektů univerzitních a akademických pracovišť*. Kromě vyhledávání prostřednictvím **on-line katalogu v NK ČR** byly k této práci prozkoumány i **webové stránky všech kateder výtvarné výchovy** (případně kateder

výtvarné kultury) v ČR – především sekce vědy a výzkumu + vydané publikace + projekty. Většina galerií má na svých webových stránkách dostupné vydané vlastní publikace (ke stažení a k přečtení on-line) – včetně sborníků z doktorandských kolokvií. Všechny tyto dostupné publikace a sborníky byly prostudovány – především se zaměřením na ty, které se týkají tématu této práce. Tyto sborníky jsou uvedené v seznamu literatury. Konkrétní příspěvky, které se týkaly přímo tématu práce, jsou zde také zahrnuté. Systematicky tyto sborníky zpřístupňuje například **Katedra výtvarné kultury Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem** (dále jen KVK UJEP), dále přehledně zpřístupnily **seznamy publikací na webových stránkách Katedra výtvarné výchovy Univerzity Palackého v Olomouci** (dále jen KVV UP) a **Katedra výtvarné výchovy Masarykovy univerzity v Brně** (dále jen KVV MU). Téma setkání písma a obrazu se tam ale překvapivě tak často neobjevuje. V seznamu jsou sesumírovány i další **významné sborníky** s hodnotnými příspěvky jako např. *Aktuální otázky zprostředkování umění* nebo *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Cenné jsou ale i všechny další sborníky týkající se projektů a konferencí **INSEA – International Society for Education through Art** (dále jen INSEA). Pokud jde o zajímavé projekty na katedrách VV, které souvisejí s tímto tématem, je důležité zmínit aktivity a projekty KVV MU v Brně. Na jejich webových stránkách jsou uvedeny mj. tyto výzkumné projekty: *Kvalitativní výzkum vztahu jazyka a slova k námětu ve výtvarně pedagogických projektech*, *Kvalitativní výzkum vztahu intermediálních aspektů didaktiky výtvarné výchovy*. V roce 2016 v rámci 7. ročníku tradičního *Týdne výtvarné kultury* (dále jen TVK) v Brně s názvem *Napiš obraz*, bylo hlavní téma jednodenní **konference** také velmi podnětné: *Mezi textem a obrazem – dialogy mezi literaturou a vizuální kulturou*. Hlavním organizátorem TVK je KVV MU v Brně. Díky osobní účasti na této konferenci jsou zahrnuty do této rešerše i všechny představené příspěvky. Zajímavé prezentace zde měli tito autoři: **S. Richter: Words as an Image**, **A. Jedličková: Moje zátiší v bouři**, **T. Jeřábek: Stavíme utopii**, **J. Písaříková: V sázce slov**, **P. Kuběnský: Zobrazit nevyhovitelné**, **K. Belejová: Obraz, text a ulice Brna: možnosti mezioborové interpretace Timova díla**, **S. Malý: Specifika mezioborového dialogu v galerijní edukaci**, **P. Kovář: Uměním o umění**. Také je důležité zmínit **výuku a předměty na českých katedrách VV na pedagogických fakultách**, které s tématem souvisí. Běžně se zde vyučují předměty jako **písmo, počítačová grafika a grafický design**, ale hlavně **intermediální tvorba**, která rozvíjí budoucí pedagogy i v oblasti mezioborovosti. Jedním z nejznámějších pedagogů tohoto předmětu je **V. Havlík** na KVV UP. Důležitým předmětem jsou i **galerijní animace a muzejní pedagogika** (např. v Olomouci existují i jako samostatný studijní obor) – na KVV UP je tento předmět spojený především se jmény **H.**

Babyrádová a P. Šobáňová. Absolventi KVV UP uplatňují ve své praxi poznatky, vědomosti i dovednosti především z těchto předmětů, ale i z předmětů dalších: **dějiny umění, umělecké sbírky, kresba, malba, užitá grafika, textilní tvorba, keramika, počítačová grafika, fotografie, písmo, didaktika, sochařství, prostorová tvorba, šperk** apod. ve své praxi jako výtvarní pedagogové na školách i jako galerijní edukátoři galeriích a muzeích. Právě KVV UP má velmi úspěšné absolventy, kteří vedou edukační oddělení a pracoviště v mnoha galeriích v celé ČR (NG, GHMP, GASK, GVV v Hodoníně, KGVU ve Zlíně apod.). Dalšími výraznými představiteli teorie muzejní a galerijní pedagogiky jsou např. **R. Horáček, K. Dytrtová, M. Fulková, A. Brabcová** apod. Tímto tématem se také v souvislosti s výtvarnou pedagogikou na školách zabývá i **M. Pastorová** z Národního pedagogického institutu ČR. Protože tato disertační práce je z galerijního prostředí, bylo nutné nastudovat publikace i od těchto stěžejních autorů (viz závěrečný seznam). Jak již bylo zmíněno výše v citacích od **M. Mrázika**, měly by katedry čím dál více směřovat k projektovému způsobu výuky a ke snaze propojovat předměty do zajímavých souvislostí i k mezioborovému dialgu. Vědecko-výzkumná činnost a výzkum tohoto fenoménu se nerealizuje jen na katedrách VV, ale i na katedrách bohemistiky a českého jazyka. Příkladem by mohla být konference s názvem *Intermedialita* (2008), kam přispěli studenti i pedagogové Katedry bohemistiky UP. Bylo představeno mnoho zajímavých příspěvků od autorů jako např.: **J. Kořenský: Intermedialita – intertextualita – multitextualita - hypertextualita?, A. Jedličková: Podoby transmediality – verbální a piktorální vyprávění, A. Winter: Intermedialita a synestezie, M. Kříž: Intermedialita versus Intertextualita, P. Gavalier: Intermediálna literárno-filmovo-výtvarná komunikácia, M. Foret: Mezi slovem a obrazem, B. Schulze: Pikto-literární intermedialita jako úkol pro překladatele.**

Pokud jde o **zahraniční literaturu z výtvarné pedagogiky**, tak velmi podnětným zdrojem je publikace **J. Jiroutové** s názvem *Muzejní a galerijní pedagogika pohledem zahraničních odborníků*. Autorka zde jako zahraniční odborníky na muzejní a galerijní pedagogiku uvádí tato jména: **J. H. Falk, L. D. Dierkingová, B. Lord, G. D. Lordová, E. Hooper-Greenhillová, H. Moffatová, V. Woollardová**. Dále se tímto tématem zabývala např. i **V. Uhl Skřivanová** ve svém článku *Výtvarná výchova v mezinárodním kontextu* v knize *Umoped - srdce svět*. V r. 2019 se v Plzni konala konference **České sekce INSEA na téma Pozice české výtvarné výchovy v mezinárodním kontextu**. V rámci rešerše zahraniční literatury z oblasti výtvarné pedagogiky byla opět zadávána **klíčová slova v angličtině**, tzn.: **interdisciplinarity, new media a ICT, art education, gallery and museum education, art pedagogy** s cílem zaměřit se především **na knihy z posledních let, zjistit trendy ve**

výtvarné výchově a hlavně se **soustředit na téma interdisciplinarity**. Seznam vybrané zahraniční literatury, která se zabývá do různé míry těmito klíčovými pojmy a tématy je zahrnutý v závěrečném seznamu literatury. Tématem interdisciplinarity v edukaci se v různé míře zabývají mimo jiné i tyto zahraniční publikace, texty a knihy: **M. Acton:** *Learning to Look at Modern Art*, **D. Atkinson:** *Art in Education: Identity and Practice*, **U. M. Bauer:** *Education, Information, Entertainment*. **M. G. Bargeman:** *User Involvement and Active Participation in Everyday Lives of Children and Young People (a practical approach)*. **M. Carli:** *Children's Museums: When Place Matters Explora (a case history)*, **C. L. Cinnamon a S. Klinger:** *Interpretation, Education, Programs and Exhibits*, **Coll. of Authors:** *Art School (propositions for the 21st century)*, **Coll. of Authors:** *Educating Artists for The Future: Learning at the Intersections of Art, Science, Technology and Culture*, **Coll. of Authors:** *Handbook of Research and Policy in Art Education*, **Coll. of Authors:** *Images and Identity: Educating Citizenship through Visual Arts*, **Coll. of Authors:** *International Dialogues about Visual Culture, Education and Art*, **Coll. of Authors:** *Improving Visual Arts Education*, **Coll. of Authors:** *Issues in Art and Design Teaching*, **Coll. of Authors:** *It's All About Mediating: Outlining and Incorporating the Roles of Curling and Education in the Exhibition Context*, **Coll. Of Authors:** *Journal for Learning through the Arts*, **Coll. of Authors:** *Journal of Cultural Research in Art Education*, **Coll. of Authors:** *Mediterranean Art and Education: Navigating Local, Regional and Global Imaginaries through the lens of the Arts and Learning*, **Coll. of Authors:** *Perspectives on Art Education: Conversations Across Cultures*, **Coll. of Authors:** *Research in Art & Design Education: Issues and Exemplars*, **Coll. of Authors:** *Research Informing the Practice of Museum Educators: Diverse Audiences, Challenging Topics, and Reflective Praxis*, **Coll. of Authors:** *School Arts*, **Coll. of Authors:** *Studies in Art Education*, **S. D. White a B. R. Colon:** *Expressive Arts Interventions For Schools Counselors*. **Ch. M. Dorn:** *Assessing Expressive Learning: a Practical Guide for Teacher-directed, Authentic Assessment in K-12 Visual Arts Education*, **F. M. Duffy:** *Dream! Create! Sustain!*, **A. Flood:** *Common Threads: a Discursive Text Narrating Ideas of Memory and Artistic Identity*, **A. Guenther:** *Hands on! International Association of Children in Museum*, **T. Hardy:** *Art Education in a Postmodern Word (collected essays)*, **Ch. Harrison a P. Wood:** *Art in Theory, 1900-2000 (an anthology of changing ideas)*, **H. D. Hume:** *The Art Teacher's Survival Guide for Secondary Schools: Grades 7-12*, **G. E. Hein:** *Learning In the Museum*, **R. Hickman:** *Critical Studies in Art and Design Education*, **R. Hickman:** *Research in Art and Design Education: Issues and Exemplars*, **S. Hodge:** *The Art and Design Teacher's Handbook*, **U. Honegger:** *Wort und*

Bildin der visuellen Poesie des 20. Jahrhunderts, **I. Kaufman**: *Art and education in contemporary culture*, **K. M. Lansing**: *Art, Artists and Art Education*, **S. H. Madoff**: *Art School*, **R. Mason** a **C. P. Buschkuhle**: *Images and Identity: Educating Citizens through Visual Arts*, **R. Mason** a **T. Pereira**: *International Dialogues about Visual Culture, Education and Art*, **H. G. Mardirosian** a **P. Y. Lewis**: *Arts Integration in Education: Teachers and Teaching Artists as Agents of Change: Theory, Impal, Practice*, **J. Matthews**: *Drawing and Painting: Children and Visual Representation*, **F. Sedgwick**: *Enabling Children's Learning through Drawing*, **H. E. Read**: *Education through Art*, **A. Rihter**: *Hands on International Award – Initiative and Partner*, **D. A. Rockman**: *The Art of Teaching Art: a Guide for Teaching and Learning the Foundations of Drawing-based Art*, **J. A. Rubin**: *Child Art Therapy: 25th Anniversary Edition*, **P. S. Smyth**: *Art in the Primary School*, **A. Thornton**: *Artist, Researcher, Teacher: a Study of Professional Identity in Art and Education*, **K. White**: *101 Things to Learn in Art School*.

V souvislosti s těmito aktuálními trendy je důležité zde zmínit i osobní zapojení do **mezinárodního vědecko-výzkumného edukačního projektu *App Your School***, který výše uvedené **aktuální trendy v edukaci** **refletoval a zkoumal**. Šlo o spolupráci edukátorů z **8 evropských zemí: Itálie, Finsko, Turecko, Litva, Polsko, Portugalsko, Řecko a Česká republika**. Hlavním partnerem a organizátorem bylo **italské vzdělávací centrum Zaffiria** ve spolupráci s **Univezitou v Boloni**. Tento **akreditovaný projekt** se konal v rámci **programu Erasmus+**. Tématem bylo **smysluplné využití nových médií v edukaci**. Hlavním úkolem byla **koncepce, realizace a evaluace tzv. „digitálních ateliérů“**, modelových šestihodinových workshopů, díky nimž by bylo **rozvíjeno smysluplné a kreativní využívání informačních a komunikačních technologií** (dále jen ICT) a **nových médií ve výuce a galerijní edukaci** v kombinaci s klasickou tvorbou. Hlavními výstupy jsou **metodické příručky – *Evropský manuál v AJ* a *Národní toolkity v národních jazycích zúčastněných zemí***. Jsou zde prezentovány nejen koncepty, postupy a návody **40 digitálních ateliérů**, ale jsou zde i odborné **teoretické texty**. Osobně navržený koncept interdisciplinárního workshopu (digitálního ateliéru) s názvem ***Autoportrét a identita / vyjádření vlastní identity kombinací textu a obrazu*** byl vybrán, **představen a citován v 5 národních toolkittech** (Portugalska, Řecka, Polska, Litvy a Turecka) **v 5 národních evropských jazycích** (portugalština, řečtina, polština, litevština, turečtina) + v tzv. ***Evropském manuálu*** (v angličtině) a v ***Národním toolkitu*** (v češtině).⁶⁸

O důležitém impulsu ke vzniku tohoto projektu řekla jeho autorka, **vedoucí italského vzdělávacího centra Zaffiria, A. Falconi**: „(...) počáteční myšlenkou bylo, že existují

*mimoškolní dovednosti studentů, které ve školním prostředí zůstaly neprozkoumané: tyto dovednosti souvisí s vášní pro technologii, většinou vyvinuté ve volném čase teenagerů. Škola by je mohla vylepšit, zviditelnit a tvořivě je používat, podporovat úspěch každého studenta s cílem o společný kolektivní cíl. (...) prostor a čas, ve kterém by k tomu mělo dojít, získal označení digitální ateliér.*⁶⁹ Nejdůležitější cíle projektu vysvětlila takto: „*Jedním z cílů tohoto projektu je vytvářet komplexní učební situace, které budou studenty a učitele podněcovat k řešení problémů prostřednictvím digitální kreativity.*“⁷⁰ „*Cílem experimentu je navrhnout nové materiály a koncepty pro podporu přístupu založeného na valorizaci dovedností a zkušeností studentů, na tvořivosti a představitosti k navrhování nových školních projektů. Digitální ateliér se zaměřuje na kreativní využití nových médií a aplikací, na propagaci kreativního a inovativního přístupu k používání a k interakci s médii, provádět úspěšně digitální aktivity v běžných životních situacích.*“⁷¹ Největší důraz je kladen na rozvoj mediální gramotnosti: „*Naším hlavním cílem bylo zvýšit mediální gramotnost studentů, jejich kompetence rozvíjené i mimo školu, prostřednictvím vyvinutí digitálních ateliérů, které mohou podporovat (...) jejich zapojení do aktivního občanství a (...) kreativitu.*“⁷² Záměrem bylo „*navrhnout nový digitální ateliér jako prostor pro motivaci studentů k používání ICT pro osobní i komunitní přínos, přičemž se rozvíjí jejich tvůrčí potenciál. Digitální ateliér je laboratoř, ve které učitel navrhuje využití ICT aktivit s využitím metodologií Alberta Manziho a Bruna Munariho.*“⁷³ **M. Leonida, vedoucí řeckého centra Karpos Centre for Education and Intercultural Communication** ohodnotila digitální ateliéry ve svém textu *Media Education in the Digital Atelier* takto: „*Většina digitálních ateliérů je navržena na základě myšlenky využití technologie a učení se prostřednictvím médií (...). Diskurs a diskuse o komunikačním procesu a jeho formách byly spíše výjimečně zahrnuté v cílech některých digitálních ateliérů (např. Jedna myšlenka – mnoho variací, Autoportrét a identita, Designování krajiny).*“⁷⁴ Zdůraznila jejich mezioborový rozměr: „*Jejich interdisciplinární aspekt je silnou charakteristikou a byl invenčně kombinován s kreativními procesy: od papíru ke kreslení, skenování, nahrávání, poslechu, lepení, mluvení k lidem, (...), vybírání obrázků a tvarů, psaní krátkých textů, kreslení (...).*“⁷⁵ Vyzdvihla jejich potenciál pro mediální vzdělávání: „*Všestrannost těchto workshopů má potenciál pro mediální vzdělávání (...).*“⁷⁶ **G. Cernikiene z litevského edukačního centra Edupro Network** přiblížila ve svém příspěvku *Comparative Analysis of Good Practices* využívání takovýchto projektů na evropských školách, kde se školy snaží klást důraz na to, jak moderní technologie kreativně používat: „*V mnoha školách v celé Evropě jsou používány nejmodernější technologie (...). Ve většině osvědčených postupů není kladen důraz na samotnou technologii (...), ale na*

inovativní, kreativní a rozmanité způsoby, jak je používat, kombinovat analogové a digitální nástroje k vytvoření něčeho zcela nového, vidět vše z jiného úhlu pohledu.“⁷⁷ A doplnila přínos takovýchto workshopů: „Různé projekty, workshopy, ateliéry přispívají k rozvoji ve 21. století: tvořivost, kritické myšlení, řešení problémů, analýza, týmová práce, spolupráce, komunikace, iniciativa, auto-evaluace atd. (...) Současná témata jsou také v centru pozornosti - bezpečné chování na internetu a vzájemný respekt, identifikace falešných zpráv, ověřování zdrojů, řešení školních problémů - šikana a projev emocí.“⁷⁸ **Odborník na digitální média v edukaci a hlavní odborný externí garant projektu *App Your School* P. Fastrez z Université catholique de Louvain** ve svém článku *The Never-ending Story of Students Abilities* zdůrazňuje potenciál digitálních médií: „Z teoretického hlediska vědecké, politické a institucionální diskurzy podobně poukazují na silný potenciál digitálních médií k rozvoji více demokratické, participativnější a inkluzivnější společnosti.“⁷⁹ Vysvětluje také souvislost využívání digitálních médií se společenskou angažovaností mladých lidí ve společnosti: „S digitálním médiem byl navíc spojen rozvoj alternativních způsobů zapojení mladých lidí do společnosti“⁸⁰ Digitální ateliéry mohou podle **P. Fastreze** rozvíjet kromě společenské angažovanosti i mediální gramotnost a kritické myšlení. Za prvé podle něj umožnily studentům získat znalosti o svém prostředí, za druhé díky nim přispěli studenti do svého sociálního prostředí vytvořením vlastní práce přínosné pro jejich komunitu a za třetí (což je možná podle Fastreze nejdůležitější) „několik digitálních ateliérů konfrontovalo studenty s jejich alternativními úhly pohledu, například porovnáním jejich osobních výtvarů (*Autoportrét a identita v České republice*) (...). Toto je důležitá cesta rozvoje mediální gramotnosti, protože každý z příkladů je příležitostí pro studenty, aby si rozvinuli kritické porozumění“⁸¹ Takže zde byl vyzdvížen opět přínos digitálního ateliéru *Autoportrét a identita*. Kromě čistě mediální gramotnosti a kritického myšlení je důležitá i tzv. „multigramotnost“, což je pojem, se kterým se např. oficiálně pracuje ve školství ve finsku a znamená syntézu více typů gramotností. Pokusila se to přiblížit ve své práci *Active Citizenship, Civic Engagement of Youngster in the Finland Experimentation* **M. Niskanen z finské vzdělávací instituce Kuopio Kaupunki / NEST center**: „Multigramotnost znamená schopnost získávat, kombinovat, upravovat, produkovat, prezentovat a vyhodnocovat informace v různých modech, v různých kontextech a situacích, využitím různých nástrojů. Žáci potřebují multigramotnost, aby mohli interpretovat svět kolem sebe a vnímat jeho kulturní rozmanitost. Multigramotnost podporuje rozvoj kritických dovedností myšlení a učení. Při jejím vývoji žáci také diskutují a reflektují etické a estetické otázky. Multigramotnost zahrnuje mnoho různých gramotností, které jsou vyvíjeny ve veškeré výuce a

učení. Žáci musí mít příležitosti praktikovat své dovednosti jak v tradičním vzdělávacím prostředí, tak v digitálním prostředí, která využívají technologie a média různými způsoby.“⁸²

Účastník projektu *App Your School* z tureckého edukačního institutu **Esenler Mem S. Yumak** upozornil ve svém příspěvku *Pedagogical Needs for Teachers to Integrate Apps in the Formal School Curriculum* na rostoucí význam zapojení využití technologií do školních osnov: „Význam integrace technologií v učebních osnovách se každým dnem zvyšuje.(...) Mnoho pedagogů a výzkumníků věří, že integrace technologií hraje důležitou roli při zajišťování bohatého vzdělávacího a školicího prostoru pro vzdělávací osnovy. Naši žáci a studenti se narodili během digitální éry, takže potřebují širokou škálu technologických a digitálních dovedností pro každodenní život a nejvíce pro jejich budoucí práci a kariéru.“⁸³

D. Górecka-O'Connor z **Modern Poland Foundation** se ve svém textu *Digital Atelier from a Teacher's Perspective* podobně vyjádřila k tomu, že by zmíněné digitální ateliéry mohly být doplňkem ke klasickému a zavedenému školnímu vzdělávání: „Digitální ateliér může být vynikajícím doplňkem základních školních aktivit. V digitálním ateliéru studenti rozvíjejí své komunikační schopnosti, empatii, schopnost spolupracovat a organizovat vlastní práci. Tyto kompetence často v běžných hodinách chybí.“⁸⁴ **S. F. Mendez** z italského centra **Zaffiria** ve svém textu *The Experimentation in the Partner Countries* charakterizovala finální zaměření celého projektu takto: „Každý národní kontext představoval různé potřeby a experimentální situace, které byly závislé na rozdílu v kontextu národních učebních osnov, na dostupném vybavení ve škole, učební přístupy atd. (...) V některých zemích byl důraz kladen na testování a implementace metodologie projektu (...), v některých zemích bylo zaměření na zavedení aplikací a nového softwaru ve škole kreativní cestou (...).“⁸⁵

Závěrem k současnému stavu bádání je důležité shrnout, že všechny zmíněné aktuální trendy v edukaci (především interdisciplinarita, intermedialita /multimedialita, transmedialita/ a interaktivita), na které je tato disertační práce zaměřená, souvisí s proměnou společnosti. Tyto tendence se netýkají jen výtvarné pedagogiky a galerijní edukace, ale i ostatních školních předmětů a disciplín. Zmíněné proměny současného umění a edukace jsou ovlivněny důležitými faktory. V knize *International Dialogues about Visual Culture, Education and Art* uvádí **R. Mason**: „Změny v populaci studentů a ve vizuální kultuře, která je tvoří, jsou dalším důležitým vlivem na reformu uměleckého vzdělávání. Výuka vizuální kultury je více multikulturní, interdisciplinární a technologická než umělecká výchova v minulosti.“⁸⁶ Stěžejním pojmem pro charakteristiku současné doby a umění je také „vizuální kultura“, ke kterému se vyjadřuje i **R. Hickman** ve svém textu *Critical Studies in Art and Design Education*: „Vizuální kultura je ústředním bodem mnoha různých oblastí, ale všichni mají

*společné jedno - uznání, že dnes, více než kdykoli v historii, žijeme náš každodenní život vizuálními obrazy.*⁸⁷ Oblasti umění a vzdělávání se ale neustále vzájemně reflektují už během celé historie. Umění vždy odráželo a zachycovalo svět kolem nás, bylo tedy jedním ze zdrojů poznání. K tomuto tématu se vyjádřil i **T. Hardy** v textu *Art Education in a Postmodern World*: „*V dřívějších stoletích byli umělci považováni za přispívající do celého spektra lidských znalostí zobrazováním lidí a jiných bytostí ze sféry existence v ikonických, indexových a symbolických obrazech. Umělci produkovali vizuální a prostorové obrazy a vyprávění, které byly způsoby analýzy a popisu světa - ukazující nám různé aspekty světa (...).*“⁸⁸ V souvislosti s proměnou společnosti a využíváním ICT je důležitý rozvoj mimo jiné i právě vizuální gramotnosti: „*Vizuální gramotnost je stále důležitější kvůli ICT, ale koncept musí být znovu definován. Strategie pro výuku gramotnosti a rozvíjení kritického porozumění novým způsobům kulturní produkce jsou zapotřebí v postindustriálních společnostech. Tyto kompetence musí být rozvíjeny ve formálním vzdělávání na stejné úrovni (standardu) jako tradiční. Termín multigramotnost odkazuje na dovednosti, které lidé potřebují k porozumění současným formám multimediálních (...). Znamená to kritickou gramotnost, která umožňuje dynamické vztahy mezi praxí a systematickým promyšleným porozuměním.*“⁸⁹

Výtvarná výchova je také vhodným prostředkem pro integraci znevýhodněných (handicapovaných nebo sociálně slabších a vyloučených) osob nebo lidí, kteří neznají jazyk dané země. Umění je mezinárodní (univerzální) jazyk, jak je zdůrazněno i v *Manifestu INSEA* (International Society for Education through Art, dále jen INSEA). Jde o specifický, unikátní a autonomní komunikační systém, kterým lze komunikovat prostřednictvím vizuálních znaků a prvků. Podstatou výstupů v rámci předmětu výtvarná výchova je právě také originalita, jedinečnost, svoboda, vlastní přístup, názory, myšlenky, rukopis a styl. Touto otevřeností a srozumitelností uměleckého jazyka se tedy i naplňuje vize dostupnosti umění všem – bez ohledu na jejich původ, víru, vzdělání, společenské zařazení atd. „*Kultura je základní lidské právo*“⁹⁰, jak je uvedeno v *Manifestu INSEA*.

V současné době je již multimedialita ve výuce naprostou samozřejmostí a ve většině předmětů na různých typech škol se s ní běžně pracuje. Rozvíjí se nové metody a způsoby, jak ICT efektivně a smysluplně využít v edukaci. Hlavním médiem zůstává počítač, jehož význam pro vzdělávání chápou **R. Mateus-Berr** a **M. Götsch** v textu *Perspectives on Art Education: Conversations Across Cultures*: „*(...) jako špičkovou mediální technologii*“⁹¹ Mnohdy už je počítač vnímán „*jako flexibilní, kreativní médium spíše než statický stroj.*“⁹² Vyvstávají nové otázky, především „*jak integrovat digitální média kreativní cestou (...)*“⁹³ V textu *International Dialogues about Visual Culture, Education and Art* je shrnuto:

„Ukázalo se, že digitální média lze použít k usnadnění interdisciplinárního mediálního uměleckého vzdělávání v projektově orientovaném kontextu. (...) integrace digitálních médií do uměleckých učeben otevírá nové možnosti učení.“⁹⁴

Pokud jde o **zahraniční edukační programy**, které se týkají setkání písma a obrazu, existuje jich velké množství. Jedny z nejzajímavějších nabízí například **Tate Modern v Londýně** – v nabídce jsou aktuálně například tato témata: ***Make a Poster*** (Vytvoř plakát), ***Make a Memory Game*** (Vytvoř paměťovou hru), ***Poetry Collage*** (Poetická koláž), ***Make a Collage*** (Vytvoř koláž), ***Street Art - Make Your Mark at Tate*** (Street art – vytvoř svoji značku v Tate), ***Meet a Street Artist*** (Potkej se se streetartistou), ***Who is Keith Haring*** (Kdo je Keith Haring), ***Be an Animator*** (Bud' animátorem), ***Be a 3D Designer*** (Bud' 3D designérem), ***Be a Web Remixer*** (Bud' web-remixérem), ***Make a Digital World*** (Vytvoř digitální svět), ***Make a Light Lab*** (Vytvoř světelnou laboratoř) apod. Také **MoMA (Museum of Modern Art) v New Yorku** nabízí podnětné programy (i on-line výtvarné úkoly v době uzavření muzeí) – například pro jeden workshop na téma prolnutí obrazu a textu se stal inspirací americký umělec **Ed Ruscha**. Také jsou zde atraktivní tematické okruhy pro školy: ***Narrative in Art*** (narativnost, jazyk, poezie, symboly, zaměření na interakci mezi literaturou, textem a uměním), ***Art and Society*** (sociální a politické kontexty), ***Identity*** (sebevyjádření, vztahy). V **Centre Pompidou v Paříži** je například zajímavý vzdělávací program ***Art Et Code Informatique*** (Umění a informační kód). I spousta dalších galerií nabízejí podobně orientované vzdělávací programy, edukační aktivity a workshopy. Největším zdrojem inspirace je však sám **internet**, například sociální síť **Pinterest**, která umí vytvářet **tematické kolekce obrázků** a kde jsou spousta návodů, jak propojit obraz a písmo, je nevyčerpatelným zdrojem inspirace – a to právě i pro výtvarné pedagogy a edukátory. Hodně inspirativních **návodů - tutorialů** - na nejrůznější postupy, techniky a metody lze také nalézt prostřednictvím videí na kanálu **YouTube**. V souvislosti s tím je nutné zmínit, že **jedním z nejdůležitějších zdrojů informací** pro aktuální bádání jsou především **webové stránky českých a zahraničních galerií a muzeí orientovaných na moderní a současné umění** – klíčové pro tuto práci byl průzkum především sekcí **edukace** a **on-line sbírek** těchto galerií. Na sociálních sítích – např. na zmíněném YouTube kanále jsou i **záznamy** zajímavých **konferencí, přednášek a seminářů** na téma interdisciplinarita a zprostředkování umění. Výjimečným a ojedinělým počinem by měla **Virtuální konference INSEA**, kterou pořádá **Česká sekce INSEA** ve spolupráci s KVV UP, MUO a dalšími subjekty a která bude probíhat **v on-line režimu**. Tématem bude **umělecké vzdělávání v době koronaviru**.

Pokud jde o **mezinárodní kontext** setkání písma a obrazu a jeho uplatnění v edukaci i další souvislosti, informace k tomuto tématu se objevují **v průběhu celé této práce v jednotlivých kapitolách**. Už v této kapitole, která se týká současného stavu bádání, jsou kromě českých zdrojů uvedené i **zahraniční zdroje a literatura z oblasti výtvarné pedagogiky a galerijní edukace** a dále je zde odkázáno na jeden z dalších nejdůležitějších zdrojů – **webové stránky nejen českých, ale i zahraničních galerií**. Souvislosti se zahraničními umělci a teoretiky jsou i v následujících kapitolách. Mezinárodní kontexty jsou změněny i **v rámci projektu *App Your School*** a týkají se jich i některé otázky **v dotaznících** – např. zda čerpají edukátoři **inspiraci i ze zahraničních muzeí a galerií, jakým způsobem a jaké zajímavé projekty či výstavy v jiných zemích navštívili. Mezinárodní stopy** mají i některé **analyzované projekty z vlastní praxe** – například výstava street artu a graffiti *Městem posedlí*, v rámci níž byla prezentována výstava umělců z celého světa. Součástí kapitoly o **vizuální identitě galerie** jsou zase **podnětné myšlenky mnoha světových teoretiků i designérů na téma interdisciplinární a kontextuální pojetí designu**. Kapitola o obrazu a **písmu v prostoru** (institucionálním i veřejném) zahrnuje i zahraniční autory a umělce, kteří realizovali zajímavé instalace v prostorách galerií mimo jiné i ve formě **site specific** a také v rámci expandování **do veřejného prostoru**. Jsou zde například shrnutí nejvýznamnější street artisté v podstatě ze všech kontinentů + výrazní realizátoři umění ve veřejném prostoru - např. **J. Holzer, J. Plensa** apod. Také v kapitole o typologii jsou zmíněni zahraniční umělci. Prací se tedy prolínají jména **významných zahraničních teoretiků a také především autorů**, kteří se tématem obrazu a písma různými způsoby zabývali a jejichž díla jsou **mnohdy součástí sbírek největších a nejvýznamnějších galerií orientovaných na moderní a současné umění** a bývají také **prezentována na velkých mezinárodních výstavách**.

Jak již bylo zmíněno výše, součástí rešerše byl i **průzkum sbírek světových muzeí orientovaných na moderní a současné umění**. Díla ze sbírek by totiž měla být stěžejním východiskem a platformou pro edukační aktivity těchto institucí. Nejvíce zastoupení konkrétní autoři, kteří se věnují setkání obrazu a písma a kteří z této rešerše vzešli (většinou již legendární, ale někteří i méně známí umělci) jsou jmenovitě uvedeni v poznámkovém aparátu.⁹⁵ V mnoha případech jejich tvorby jde o nejrůznější formy a přesahy lettrismu, nejčastěji o konceptuální umění, videoart, akční umění, prostorovou tvorbu, intermediální tvorbu, performance. Díla od těchto autorů se mohou stát významnou inspirací pro edukátory ke koncepci vzdělávacích aktivit. Tvorba umělců, využívající v různé míře kombinaci obrazu a textu, se objevila například i **na výstavách Dokumenta v Kasselu** (jména autorů – viz

poznámkový aparát).⁹⁶ Podobně jsou artefakty umělců, týkající se buď přímo, nebo okrajově setkání obrazu a písma, prezentovány každé 2 roky také na jedné z největších, nejstarších a nejrespektovanějších mezinárodních přehlídek současného výtvarného umění – na **Bienále v Benátkách** (autoři - viz poznámkový aparát).⁹⁷ V roce 2017 byla v rámci přehlídky i jedním z hlavních témat **kniha**, takže se zde objevilo také hodně zajímavých objektů, kde byla **hlavním výtvarným materiálem** kniha a opět se v těchto dílech **prolínal obraz a text**. Většinu prezentovaných děl od zmíněných autorů bylo prozkoumáno přímo na místě **díky osobní návštěvě posledních 6 ročníků Bienále v Benátkách**.

V. Havránek ve svém textu do katalogu k výstavě *Obrazy slov / Reflecting Words*, jehož kurátorem byl **Z. Feisleben** a který se konal v r. 2008 v Památníku národního písemnictví, vyzdvihl jako významné autory během vývoje moderního a současného světového umění, kteří se setkáním obrazu a textu zabývali, tyto: **K. Schwitters, L. Weiner, J. Kosuth, J. Holzer, B. Dimitrijevič, J. Koller, J. Baldessari**, dále britskou skupinu **Art and Language** a zmínil i použití textu ve filmu **Godardovy Histoires du Cinema po práci M. Snowa**. Podle něj „*Weiner etabloval text jako plnohodnotný umělecký materiál se všemi souvislostmi, jehož materialita ve výtvarném umění má – s požadavky na prostor, s požadavkem na přesnou formální podobu (typografii), která je nositelem estetických funkcí, (...), s autorskou auroou, kterou materialita Weinerových textů vyzařuje.*“⁹⁸ Tvorbu **J. Kosutha** okomentoval těmito slovy: „*Kosuth proklamoval nadřazenost jazykové zkušenosti nad jakoukoliv jinou zkušeností a všechny vyjadřovací zkušenosti, které umění používá, považoval vůči jazyku za sekundární (...). Výsledkem radikální teze byl jeho text Art after Philosophy, v němž říká, že umění dnes musí navazovat nikoli na historii disciplín výtvarných umění, ale na filozofii, disciplínu kritizující skrze text sebe samu.*“⁹⁹ U **K. Schwitterse** vyzdvihl jeho *Ursonatu*: „*Nejde o text, ale o promluvu v neexistujícím, archetypálním předjazyce. (...) jazyk není jen funkčně komunikační systém znaků, ale také organismus žijící a rostoucí prostřednictvím jednotlivých výpovědí.*“¹⁰⁰ O **J. Holzer** je v této práci zmíněno také v kapitole o intervenci textu do veřejného prostoru. **Havránek** se k ní vyjadřuje takto: „*Rané texty Jenny Holzerové vznikaly jako angažované vzkazy, pro něž umělkyně používala běžně dostupné nosiče (...). Během času začala využívat diodové tabule. To, co je činí kanonické, je lapidarita, prostota a jednoduchost (...). Smiřují individuum, (...), se současným světem prostřednictvím lakonických výpovědí veřejného prostoru, reklamy, které jsou pod tlakem peněz, politických, korporativních a jiných zájmů, z nichž trčí instrumentalita jazyka, přesvědčujícího o naší komerční nebo jinak motivované pravdě.*“¹⁰¹

S mezinárodním kontextem souvisí i **kontext historický**. Kořeny setkání písma a obrazu sahají až **do pravěku**, tzn. až do úplných **počátků světových dějin umění**. Toto téma se **prolíná v nejrůznějších formách v podstatě celými dějinami a všemi historickými obdobími** (částečně už pravěk i antika a především starověk, středověk, novověk, 20. + 21. století). K jeho rozkvětu však došlo hlavně ve 20. a 21. století. Ideální podmínky mu k tomu poskytuje **aktuální současný trend – interdisciplinarita**. Její podstata – křížení, prolínání, propojování a mísení uměleckých oblastí i umění samotného s dalšími obory - se začala objevovat už na počátku 20. století s nástupem moderních uměleckých směrů a tendencí: dadaismus, poetismus, kubismus, surrealismus, lettrismus, konceptuální a akční umění, intermediální tvorba, videoart apod.

Vývoj setkání obrazu a písma od pravěku až po současnost byl podrobně zpracován v diplomové práci s názvem *Podoby a tváře české vizuální poezie a lettrismu*.¹⁰² Pro výzkum v rámci této disertační práce ale není detailní historie vývoje tohoto tématu tolik podstatná, **nejvíce relevantní je aktuální situace a současný stav + další důležité kapitoly** (typologie, vizuální identita, obraz a písmo v prostoru apod.). Proto je zde záměrně historie tohoto tématu pouze takto stručně naznačena.

V souvislosti s aktuálním stavem bádání je nutné také zmínit **vlastní odbornou a publikační činnost**, která je v podstatě ve všech případech propojená s hlavním tématem – **s interdisciplinaritou a s využitím prolínání obrazu a písma v edukaci**. Tímto tématem se zabývají vlastní články v odborných periodikách a sbornících, **publikační činnost v rámci mezinárodního edukačního projektu *App Your School*, závěrečné práce** (bakalářská a diplomová práce), **písemné práce ke zkouškám a předmětům v rámci doktorského studia, prezentace na odborných konferencích, kolokviích a seminářích, výzkumné edukační projekty a další odborné a vědecko-pedagogické aktivity, zahraniční stáže, hlavní odborná činnost a profesní specializace atd.**¹⁰³

3 Vymezení klíčových pojmů

Pro výzkum v této práci je stěžejní vymezení klíčových pojmů, které byly naznačeny již výše. Základním pojmem, kterého se celá práce týká, je **interdisciplinarita**. Také bývá označována českým výrazem mezioborovost. Někdy bývá používán i pojem transdisciplinarita nebo multidisciplinaria. Hlavní podstatou je vzájemné propojování, prolínání, prostupování, překračování, mísení a doplňování oborů, oblastí nebo i předmětů (například právě prolínání obrazu s písmem, výtvarné výchovy s literaturou nebo také s typografií apod.). Souvisejícím pojmem je i **projektové vyučování, projektová metoda**. Jde právě o výuku skrze komplexnější projekty, které propojují více předmětů. Důležité jsou zde tedy přesahy k jiným předmětům. Výtvarná výchova je předmětem, který lze chápat jako určitou křižovátku, skrze níž lze efektivně vyučovat i jiné předměty.

Podstatou **intermediality** (transmediality, multimediality) je propojování médií – např. i klasických médií (např. kresba, malba, grafika) s novými (video, počítačové programy, mobilní aplikace) nebo také zapojování nových médií a technologií do výuky.

Interaktivita je výuka zábavnou, hravou a tvořivou formou s důrazem na praxi a především na aktivní spoluúčast žáků, studentů nebo návštěvníků galerie. Ti bývají často díky své aktivitě spoluvůrci díla.

Důležitým pojmem je **interpretace**. Je nutné, aby byl návštěvníkům umožněn maximální prostor pro vlastní interpretace a výklady díla. Například během interaktivních prohlídek výstav, teprve po vyslechnutí všech názorů, myšlenek a pojetí od návštěvníků, je vhodné přiblížit pojetí autora, ale je nutné upozornit na to, že je to jen jedna z možností výkladů, kterých může být neomezeně mnoho jako je neomezené množství úhlů pohledu všech vnímatelů. Interpretaci tedy chápeme jako výklad, pojetí, pochopení uměleckého díla.

Také je nezbytné zmínit pojmy **galerijní a muzejní edukace**. V Čechách se za galerii většinou označují instituce orientované na výtvarné umění a za muzeum instituce, které mají jiné a širší zaměření sbírek (z oblasti historie, archeologie, techniky, vědy, přírody, botaniky, numismatiky, geologie apod.). V zahraničí ale bývá pojem muzeum používán i pro označení institucí orientovaných na výtvarné umění (např. MoMA v NY). Jsou ale i výjimečné případy v Čechách, kdy instituce, orientované na výtvarné umění a mající i takto zaměřené sbírky, nesou označení muzeum (například Muzeum umění v Olomouci). Díky rozdílnému charakteru sbírek galerií výtvarného umění a ostatních muzeí v ČR jsou rozdílné i jejich edukační aktivity a také edukační potenciál exponátů a výstav. Zatímco u muzeí jsou aktivity

spíše pozitivisticky orientované, u galerií výtvarného umění jde spíše o ideové pojetí. U muzeí jde v rámci edukačních aktivit o maximální snahu získávat co nejvíce informací a přesných faktů, u galerií výtvarného umění jde spíše o rozvoj kreativity, tvořivého myšlení, vizuálního vnímání, představivosti a fantazie, emoční a literární gramotnosti i o hledání vlastních cest a objevování vlastních interpretací. Zároveň je však možné skrze galerijní edukaci také zprostředkovávat informace a fakta z jiných oborů, ale kreativnějšími způsoby – a to právě prostřednictvím interdisciplinárních projektů. Tuto problematiku podobným a téměř shodným způsobem vysvětlil i **R. Horáček** v publikaci *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinaritě tvůrčího procesu*.¹⁰⁴

Umělecké vzdělávání je vzdělávání v uměleckých oborech, takže nejen ve výtvarné výchově, ale i v oblasti hudby, tance, divadla, filmu, architektury, fotografie apod. Základem paměťových institucí jsou **sbírky** (např. podmínkou členství galerie v Radě galerií ČR je sbírka zapsaná v CES – v Centrální evidenci sbírek). Jsou ale i takové galerie, které fungují na principu a v režimu „kunsthalle“, tzn., že pořádají velké reprezentativní výstavy, ale nemají vlastní sbírku. Přesto tam probíhají plnohodnotné edukační aktivity (např. Galerie Rudolfinum, DOX apod.). Snahou mnoha paměťových institucí je kromě realizace krátkodobějších **výstav** (a to právě i ze svých sbírek) mít **kvalitní stálou expozici** (reprezentativní výběr exponátů ze svých sbírek), ke kterým lze důkladněji koncipovat edukační aktivity a nejrůzněji je obměňovat.

Gramotnost je získaná schopnost nebo dovednost – např. **literární** (umět číst, psát a porozumět textu), **vizuální** (dokázat vnímat obrazovou – vizuální – formální stránku díla, orientovat se ve výtvarném umění, jde o zrakovou percepční senzibilitu a schopnost i dovednost dešifrovat a pochopit vizuální informace a komunikovat prostřednictvím nich), **digitální** (schopnost umět ovládat a používat digitální technologie, nová média, mobilní aplikace apod.), **mediální** (umět se orientovat v médiích a informacích – např. schopnost rozlišovat pravdivé informace od fake news, umět si ověřovat informace – souvisí i s využitím kritického myšlení). **Multigramotnost** je kombinací a syntézou více gramotností. Stěžejním a klíčovým pojmem této práce je **edukační potenciál**, který můžeme chápat jako **možnost** (možnosti) nebo **schopnost** (schopnosti) **efektivně zprostředkovávat kvalitní vzdělávací obsah**. Takže například expozice, které mají velký edukační potenciál, jsou výstavy, prostřednictvím nichž lze velmi efektivně a účinně zprostředkovávat kvalitní vzdělávací obsah, jsou podnětné a inspirativní a mnohdy využitelné pro přesahy k dalším oborům – pro interdisciplinární projekty, díky nimž lze zprostředkovávat kreativními způsoby a metodami učivo i z jiných předmětů.

Setkání **obrazu a písma** (písmena, slova, věty, text) je téma a fenomén, který se uměním prolíná už od pravěku, ale jeho rozkvět začal vrcholit ve 20. století a pokračuje i do 21. století. Souvisí to mimo jiné opět i s aktuálním trendem v umění – s interdisciplinaritou. Syntéza obrazu a písma je tedy důsledkem jednoho z hlavních rysů moderního a současného umění, kdy dochází k vzájemnému prolínání, prostupování, křížení a ovlivňování jednotlivých druhů umění. Hranice uměleckých oborů stále více přestávají být ostré a dochází k jejich překračování. Ztrátu autonomnosti jednotlivých uměleckých oblastí to však nezpůsobuje, těmito konfrontacemi a střety se naopak vyjasňují výrazové možnosti a prostředky obou oblastí, odhalují se podobnosti i odlišnosti. Vzájemným prolínáním se tyto rozdílnosti tedy nestírají a neztrácejí, naopak se upevňují a potvrzují. Jejich charakter se tím zvýrazňuje a zintenzivňuje. Dochází k doplňování, souladu, harmonii, ale i k dialogickému setkávání a kontrastu. Rozšiřují se tím obzory i vnímatelům. Otvírají se další dimenze percepce. Výtvarné umění lze vstřebávat prostřednictvím literatury, písma a textu. Podobně si lze vizualizovat čtený text a informace. I hudbu je možné slyšet skrze výtvarná díla, tzn., že vizuální podněty v nás mohou vyvolat hudební zážitek – mohou nám evokovat známou skladbu, melodii nebo i spustit určitý rytmus. Architekturu v širším slova smyslu lze dešifrovat ve výtvarném umění (skladba a rozložení výtvarných prvků v obraze, kompozice, proporce), ale i v hudbě, ve filmu nebo v divadelním představení (konstrukce příběhu). Zároveň pohled na architektonické nebo sochařské dílo ve vnímání opět může vzbudit rytmus, evokovat hudbu. V poezii lze také dešifrovat rytmus, energii, napětí i melodickou zvukomalbu. Vnímatel může zapojit všechny smysly, aby vstřel umělecký prožitek z mnoha úhlů pohledu, a zároveň lze naopak jedním smyslem lze registrovat prolnutí více uměleckých sfér. Smysly lidem pomáhají zachytit určitý jev, k interpretaci a k vlastním reflexím pak dochází individuálně uvnitř každého v jeho mysli. I propojení výtvarného umění a literatury je určitým dialogem a konfrontací. Písmo může významně obohatit obraz (např. lettrismus) a naopak obraz text (např. ilustrace apod.). Písmo ale také může především posílit vstřebávání vjemů a podnětů i intenzitu vnímání. Pro někoho může být písmeno atraktivnějším akcentem obrazu než čistě výtvarné prvky a složky. Tohoto potenciálu posilování vnímání může být využito i u dětí. Například skrze obraz je možné zafixovat si lépe jednotlivá písmena abecedy – formálním (vizuálním), obsahovým nebo také zvukovým připodobněním k reálným předmětům. Inspirativní může být v tomto smyslu například Abeceda **V. Nezvala** nebo typografická tvorba **K. Pacovské**. Materiálem poezie a literatury je písmeno, slovo, věta, verš. Výtvarné umění je nahrazuje barvou, linií, světlem, stínem, sochařskými a stavebními materiály atd. K interakci obou uměleckých druhů je nutná

otevřenost. Musí se eliminovat bariéry mezi nimi a jejich vzájemná izolace. Slova a písmena se stávají v artefaktu výtvarným prostředkem, tvůrčí technikou a uměleckým rukopisem. Písmeno, původně chápané jako materiál jazyka, se zde stává materiálem výtvarným. U vizuální poezie se například mechanismus psacího stroje proměňuje ve výtvarnou techniku a médium – na první pohled omezené, avšak ve skutečnosti velmi bohaté na výrazové možnosti. V rámci lettrismu, písmových obrazů, se znak, číslice, slovo, písmeno nebo text stávají důležitými prvky díla a součástí výtvarné kompozice, schopnými vytvářet nejrůznější akcenty a šifrovat nebo naopak dešifrovat (odhalovat) další významové roviny. Zapojením textu do obrazu tedy může dojít k posunu významu do nových kontextů a souvislostí. Také **J. Kolář** zastával názor, že síla umění spočívá v posunu do nového pole vnímání – ve variacích, obměnách, metamorfózách, reflexích, recyklacích a reinterpretacích. Každá interpretace je posunem díla do nové dimenze vnímání. Hlavní roli zde hraje vnímatel, jehož subjektivní prožitek je jedinečným, originálním a nenahraditelným uměleckým zážitkem. Tento prožitek většinou bývá pomíjivý a neopakovatelný, interpretace se mohou v průběhu času měnit. Pokud jde o vnímání, někdy se také mluví i o kontemplacích, meditaci, vnímání, duchovnosti a spiritualitě. Na proměny vnímání a interpretace mohou mít vliv i vnější faktory (politický a společenský kontext apod.). Interpretaci nejvíce ovlivňuje osobnost vnímatele (charakter, temperament, povaha, úroveň inteligence, vzdělání, zaměření, zkušenosti apod.). Pojmy jako **vizuální poezie, lettrismus, street art, koláž, typografie, kaligrafie, grafický design** budou vysvětleny v kapitole o typologii setkání obrazu a písma. Pojmu **vizuální identita** bude věnována samostatná kapitola.

Tuto část práce je důležité uzavřít jedním z nejpodstatnějších pojmů, kterým je **vnímání, recepce**. To souvisí i s **obrazovou analýzou**, kterou neprovádí jen cíleně odborníci (kunsthistorici, restaurátoři, edukátoři apod.), ale v širším slova smyslu na různých úrovních v podstatě všichni návštěvníci (i když někdy podprahově a nevědomě), **kterí v jakékoliv míře vnímají umělecké dílo** (tzn. i v případě, že ho například jen okrajově zaregistrují). Návštěvníci v muzeích a galeriích vnímají díla především vizuálně (zrakem), ale někdy i akusticky (sluchem), hapticky (hmatem – např. nevidomí návštěvníci) a výjimečně i zbývajícími smysly. Pokud jde o vnímání zrakem, mohou vnímat návštěvníci formu (vizuální stránku), ale prostřednictvím ní i obsah (tematickou stránku, informační rovinu). Obsah mohou vnímat už skrze základní výtvarné prvky a symboly, ale u artefaktů, jejichž součástí je i písmo, mohou prostřednictvím něj vnímat další obsahové roviny. Písmo (text) zde může mít buď funkci estetickou (dekorativní), nebo informační (je nositelem obsahu). Vnímání obrazu skrze text může posilovat a ovlivňovat celkovou reflexi a interpretaci díla.

4 Cíle výzkumu a stanovení výzkumných otázek

4.1 Výzkumný záměr

Záměrem disertační práce je zmapování, popis a analýza současného stavu využívání edukačního potenciálu propojení obrazu a písma v galerijní edukaci. Záměrem je tedy vytěžit maximum relevantních informací ke zkoumanému tématu především z oblasti praxe (galerijní edukátoři, výtvarní pedagogové i vlastní praxe), ale i teorie – odborné zdroje a literatura. Téma výzkumu je zasazeno do kontextu galerijní edukace i do širšího a badatelsky rozvinutého pedagogického i kunsthistorického kontextu. Základem a těžištěm disertační práce je výzkumné šetření na téma využití edukačního potenciálu setkání písma a obrazu v galerijní edukaci. Jde o tzv. smíšený design, tzn. kvantitativně-kvalitativní výzkum. Je zde kombinován pedagogický a kunsthistorický výzkum.

4.2 Cíle výzkumu a výzkumné otázky

Hlavními cíli výzkumu bylo: **identifikovat, doložit, ověřit a potvrdit velký edukační potenciál** setkání písma a obrazu, **prozkoumat využití tématu v galerijní edukaci a výtvarné pedagogice, realizovat hlubší výzkum propojení obrazu a písma (textu), zmapovat typologii** setkání obrazu a písma, **navrhnout nové metody a koncepty** pro využití propojení obrazu a písma v galerijní edukaci, **upozornit na význam a přínos pro obor galerijní edukace i výtvarná pedagogika.**

V souladu s definovanými cíli bylo nutné ve výzkumu nalézt odpovědi na **následující výzkumné otázky: V jaké míře se využívají nejrůznější způsoby, formy a typy** propojení písma a obrazu v galerijní edukaci a výtvarné pedagogice? Jaký je **aktuální stav? Jaká témata, techniky a materiály** k tomu edukátoři a pedagogové využívají? **Zapojují i nová média a technologie? Vnímají pedagogové velký edukační potenciál** a možnosti tohoto typu umění? **Uvědomují si, jaké všechny schopnosti, vědomosti a dovednosti rozvíjí interdisciplinární projekty tohoto typu** (se zaměřením na obraz a písmo) a že je **lze zapojit do RVP? Využívají naplno edukační potenciál**, který tento typ umění nabízí? Mají **vlastní nápady, návrhy a koncepty**, jak tento potenciál smysluplně využít? Vítali by edukátoři v galeriích i výtvarní pedagogové na školách, kdyby existovala **metodická příručka s koncepty, jak toto téma zapojit efektivně do edukace? Reflektují a identifikují edukátoři a pedagogové významný vzdělávací potenciál a dopad interdisciplinárních edukačních projektů**, prostřednictvím nichž lze zajímavými způsoby a **atraktivními metodami zprostředkovat kvalitní obsah?**

5 Metodologická východiska výzkumu

5.1 Výzkumný vzorek, respondenti

Těžištěm práce je výzkum edukačního potenciálu setkání písma a obrazu a jeho využití v galerijní edukaci a výtvarné pedagogice. Hlavními nástroji a zdroji dat, údajů a informací pro tento výzkum jsou zmíněné dva dotazníky: **1/ Edukační potenciál propojení písma a obrazu a jeho využití v galerijní edukaci a výtvarné pedagogice, 2/ Edukační potenciál propojení písma a obrazu a jeho využití v galerijní edukaci.** Jak již bylo naznačeno - první dotazník byl určen výtvarným pedagogům, druhý edukátorům v galeriích a muzeích výtvarného umění. Dva dotazníky zkoumají **2 úhly pohledu: 1/ návštěvníků školních programů (výtvarných pedagogů) a 2/ realizátorů programů (galerijních edukátorů).** Výzkum je doplněn **třetím úhlem pohledu a tím je má osobní zkušenost – 15 let intenzivní praxe v pozici edukátorky v GHMP.**

Dotazník vyplnilo **213 výtvarných pedagogů** (cíleno bylo primárně na výtvarné pedagogy na školách) a **26 galerijních edukátorů** (zde ani výrazně vyšší počet respondentů není možný, protože galerií, zaměřených přímo na výtvarné umění, kde působí edukátoři, není v ČR výrazně vyšší množství – za každou instituci bylo klíčové vyplnění alespoň od 1 edukátora). **Záměrně byli osloveni pedagogové a edukátoři z terénu praxe.** Na ně především byl dotazník zacílený. Předmětem zájmu byly především jejich **cenné odborné zkušenosti z praxe** a také jejich **názory, osobní postoje k tématu.**

Instituce, jejichž edukátoři dotazník vyplnili, jsou tyto: DOX, Galerie Rudolfinum, Galerie hlavního města Prahy, Museum Kampa (Museum skla Portheimka), Galerie Klatovy/Klenová, Galerie výtvarného umění v Ostravě, GASK - Galerie Středočeského kraje v Kutné Hoře, Západočeská galerie v Plzni, Galerie moderního umění v Hradci Králové, Oblastní galerie Liberec, Galerie umění Karlovy Vary, Muzeum města Brna, Alšova jihočeská galerie v Hluboké nad Vltavou (+ Wortnerův dům v Českých Budějovicích, Mezinárodní muzeum keramiky v Bechyni), Městská galerie Litomyšl, Galerie výtvarného umění v Náchodě, Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích + Národní galerie, Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Oblastní galerie Vysočiny v Jihlavě, Horácká galerie v Novém Městě na Moravě, Rabasova galerie Rakovník, Galerie výtvarného umění v Havlíčkově Brodě, Galerie výtvarného umění v Chebu, Muzeum umění Olomouc, Oblastní muzeum a galerie

v Mostě. Za většinu galerií dotazník vyplnil 1 edukátor, za některé i více (např. ZČG v Plzni, GMU v HK). Edukátorka, která působí v Severočeské galerii výtvarného umění v Litoměřicích, pracuje zároveň jako lektorka v Národní galerii, takže dotazník vyplnila jako edukátorka za obě instituce. Jde tedy o **velmi reprezentativní vzorek**, kde jsou zastoupeny **městské, státní i krajské galerie**, dále **galerie typu kunsthalle (DOX, Galerie Rudolfinum)** i galerie, které jsou **spravovány nadacemi (Museum Kampa – Nadace Jana a Medy Mládkových)**.

5.2 Výzkum a metodologie

Otázky dotazníku se téměř vždy vztahovaly k hlavnímu tématu setkání písma a obrazu. Z každé otázky byl vyvozen závěr, většinou šlo o potvrzení hypotézy, že setkání obrazu a písma (textu) má velký edukační potenciál (široké možnosti efektivního využití v praxi, zprostředkování kvalitního vzdělávacího obsahu, pozitivní dopad). Po detailní analýze jednotlivých otázek a témat došlo k finální syntéze do závěru, který potvrdil předem definovanou a stanovenou hypotézu. Tento závěr je tedy kromě výsledků dotazníků podpořen i výsledky z vlastní praxe, kterého se týká samostatná kapitola a kde je analyzováno několik vybraných edukačních programů k výstavám v GHMP, které měly největší edukační potenciál z hlediska zkoumaného tématu. Zde byly využity další metody jako pozorování (sledování skupin během realizace akcí a komparace jejich reakcí), dále experiment (testování nejrůznějších přístupů k zprostředkování konkrétních výstav a umělecké tvorby i k využití technik i témat v rámci následných workshopů) a rozhovor – nejen s učiteli během akce, ale i s dětmi, žáky a studenty přímo v průběhu zprostředkování výtvarných aktivit. Nechyběl ani prostor pro zpětnou vazbu, získanou v průběhu vlastní praxe (v rámci ohlasů e-mailem po akcích, ale i bezprostředně po akcích, kdy dochází ke kolektivnímu slovnímu vyhodnocení). Příležitost pro zpětnou vazbu byla i přímo v dotaznících, kde učitelé mohli zhodnotit navštívené programy na toto téma.

Dotazníky byly vytvořeny prostřednictvím platformy *Survio* (www.survio.com).¹⁰⁵ Dotazníky se staly prostředkem pro kvantitativně-kvalitativní výzkum, s čímž korespondovala i koncepce, struktura a pořadí otázek. Byly zde vyváženě sestavené a kombinované otázky s nejrůznějšími formami odpovědí.¹⁰⁶ Po úvodních informacích (vzdělání – aprobace, délka pedagogické praxe, místo působení, zdroje inspirace, orientace – zaměření) následovalo těžiště a jádro dotazníku (trendy v edukaci), kde se nejvíce otázek týkalo interdisciplinarity (především propojení obrazu a textu) a následně intermediality (mj. i v souvislosti s aktuální situací ve vzdělávání – s rozvojem on-line edukace), ale také témat, technik, konkrétních výstav a projektů, rozvoje gramotností, kompetencí, schopností, dovedností a také návazností na RVP i společenským přesahům (společenská angažovanost, občanská participace) – vše v kontextu hlavního zkoumaného tématu – edukačního potenciálu propojení obrazu a písma.

Dotazník byl koncipovaný tak, aby zároveň pedagogové i edukátoři během něj získali spousty zajímavých informací, podnětů, tipů, nápadů a inspirace pro využití

propojení písma a obrazu ve výtvarné výchově a galerijní edukaci – a to i v on-line formě – především v závěru, kde byly umístěné odkazy a linky na zajímavé on-line aktivity, projekty a úkoly z oblasti galerijní edukace pro všechny věkové kategorie, které mohou využít ve vlastní výuce. Jednalo se o odkazy (linky) na projekt *GHMP on-line* a na soubor on-line výtvarných úkolů pro pedagogy, školy i rodiny, které Edukační oddělení GHMP vyvinulo pro domácí on-line výuku během pandemie koronaviru. Také zde byl odkaz **na sesumírované on-line edukační projekty členských galerií Rady galerií ČR** (30 nejvýznamnějších českých galerií výtvarného umění), které vytvořili galerijní edukátoři také pro on-line výuku nejen v době pandemie koronaviru – všechny tyto on-line projekty mají trvalou hodnotu a lze je využívat k zpestření výuky kdykoliv. Mnoho z těchto projektů má interdisciplinární charakter (včetně propojení obrazu a písma). V nějšířším slova smyslu probíhá setkání obrazu a písma (formy a obsahu) v podstatě téměř ve všech edukačních listech a on-line úkolech – jde tam o neustálou kombinaci obsahové (informační) roviny a formání (vizuální) roviny. Především pak v rámci mobilních aplikací a sociálních sítí jde o neustálou kombinaci obrazu a textu.

Vyplnění tohoto dotazníku by mělo respondenty zároveň tedy i obohatit a rozšířit jejich obzory i vědomosti v této oblasti. Mohli zde například **zjistit, jaké techniky, témata a postupy pro toto zaměření využít, na jaké RVP aktivity navázat, jak vše uplatnit v rámci on-line výuky, jak efektivně a kreativně zapojit nová média, jaké zvolit sociální sítě a mobilní aplikace, pro jaké náměty nebo témata tyto postupy využít, co všechno konkrétně mohou interdisciplinární projekty rozvíjet a jaký mohou mít pozitivní dopad i společenský přesah.** Výsledky dotazníku tedy mohou být i **základem pro případnou budoucí metodickou příručku na toto téma.**

6 Smysl a přínos pro obor teorie výtvarné pedagogiky

Jak již bylo naznačeno, v práci by měla být podpořena, dokázána a doložena teze – hypotéza, že **tento druh uměleckého projevu a především interdisciplinarita i projektový typ výuky mají významný vzdělávací potenciál, přínos a pozitivní dopad**. Formou zprostředkovávání tohoto typu umění edukačními aktivitami a vhodnými metodami dochází nejen **k rozvíjení vnímání vizuality (vizuální gramotnost) a podpoření pozitivního vztahu k umění** obecně, ale i **k podpoře a posilování vnímání obsahových aspektů díla (literární gramotnost)**. V souvislosti s formální i obsahovou prací s textem lze do výuky smysluplně, citlivě a vyváženě zapojit nová média (s ohledem na všechna jejich pozitiva, ale i negativa a úskalí) tak, aby **efektivně zprostředkovala žákům kvalitní obsah a podpořila kreativní a kritické myšlení i digitální a mediální gramotnost**. Rozvíjí se zde účinně i **stěžejní klíčové kompetence žáků**. Prostřednictvím překračování hranic uměleckých oblastí lze efektivně zapojit některé **inovativní a progresivní prostředky** (např. již zmíněná nová média a technologie), **metody a cesty, jak dětem, žákům a studentům lépe zpřístupnit umění**. **Mezioborovost je také přínosná svými možnostmi nahlížet na věc z více úhlů pohledu** – optikou různých oborů a oblastí. Konkrétně v tomto případě mohou studenti lépe pochopit významový obsah (myšlenkovou rovinu díla) skrze obraz (vizuální stránku díla) a naopak. **Ač se interdisciplinarita zkoumá už řadu let, její fungování v edukaci ve školách i galeriích je stále živé, proměnlivé a v neustálém progresivním vývoji**, proto má smysl toto zkoumání neustále prohlubovat. Obzvláště v současné době se hledají nejefektivnější cesty, způsoby a metody, jak propojit interdisciplinaritu s intermedialitou a využít smysluplně nová média, inovativní technologie, sociální sítě, počítačové programy a mobilní aplikace k zprostředkování kvalitního vzdělávacího obsahu. Touto problematikou v souvislosti s propojením obrazu a písma v umění a galerijní edukaci se právě tato práce zabývá. V tom by mělo být její těžiště a největší přínos. Detailnější vysvětlení konkrétního přínosu pro galerijní edukaci a výtvarnou pedagogiku (mj. i na základě vyhodnocení dotazníků a vlastní praxe) je uvedeno v závěru.

7 *Struktura práce*

Struktura disertační práce **reflektuje parametry a potřeby výzkumu i další nutné souvislosti a kontext**. Kromě vymezení cílů, vysvětlení smyslu a záměru práce, dále formulace hypotézy, stanovení výzkumného problému a otázek, přiblížení metodologie, je zde důležitá kapitola o dosavadním bádání v této oblasti a rešerše zdrojů (českých i zahraničních). Následuje kapitola o typologii (formách a možnostech) setkání obrazu a písma. Těžištěm práce je analýza a vyhodnocení dotazníků a dále kapitola o komparaci s vlastní praxí, která je zde analyzována. Detailně bude popsán i analyzován velký mezinárodní edukační projekt *App Your School*, který byl realizován v rámci programu ERASMUS+ a byli do něj zapojeni edukátoři z 8 evropských zemí. Týkal se opět tématu **interdisciplinarity a intermediality**. Důležité jsou i kapitoly o vizuální identitě galerie (*Obraz a písmo jako vizuální identita galerie*) a o **obrazu a písmu v prostoru** (*Obraz a písmo v prostoru – prostorové řešení výstav, interaktivní edukační zóny, expanze do veřejného prostoru*). Závěrečná kapitola shrnuje výsledky, potvrzuje hypotézu a svým názvem se snaží vystihnout podstatu výsledů výzkumu: ***Obraz a písmo jako inspirační zdroj, zprostředkovatel kvalitního vzdělávacího obsahu a platforma pro efektivní vzdělávání v galerijní edukaci***.

Velmi důležité jsou i přílohy práce – jsou to tyto části: fotografie z vlastních realizovaných edukačních aktivit na téma písmo a obraz, fotografie z výrazných architektonických koncepcí výstav a prostorových realizací na zkoumané téma, fotografie – ukázky vizuální identity galerie (GHMP), soupis publikační a odborné činnosti, rozšířená (plná) verze komentáře k dotazníkům, dotazník pro výtvarné pedagogy na školách – kompletní shrnutí výsledků všech otázek, dotazník pro galerijní edukátory v galeriích – kompletní shrnutí výsledků všech otázek, tabulka on-line projektů galerií. Protože dotazníky jsou velmi rozsáhlé a podobně i komentář k nim v plné verzi, jsou tyto dokumenty záměrně umístěné do přílohy, aby nebyl zahlcen hlavní text. Hlavní text je výběr toho nejpodstatnějšího s neustálými přesnými odkazy k příloze.

Hlavní část

8 Typologie setkání obrazu a písma

Pokud jde o typologii setkání obrazu a písma, existuje zde velké **množství typů, forem a možností**. Jako **dva základní typy a stěžejní pilíře lze uvést vizuální poezii a lettrismus**. Vizuální poezie má blíže k literatuře (je literárnější), lettrismus k výtvarnému umění (je výtvarnější). Oba tyto typy se ale **prolínají a hranice mezi nimi nejsou ostré**. Tyto póly se propojují i s dalšími typy. Množství typů a forem propojení obrazu a písma **nelze přesně a finálně stanovit a ukotvit**, protože některé formy se **neustále vyvíjejí a vznikají nové formáty i modifikace** – a to i v souvislosti s **rozvojem nových technologií**. Také je důležité sledovat **míru propojení obrazu a písma**. V některých typech funguje **maximální splynutí obrazu a písma** (např. street art, kaligrafie, vizuální poezie, lettrismus), **jinde jsou tyto oblasti spíše vedle sebe nebo se doplňují** (ilustrace, komiks atd.). Některé typy mohou působit, že už **patří do jiné oblasti než výtvarného umění**, ale to je zde naopak **žádoucí v souladu s aktuálním trendem – s interdisciplinariitou**. O základní typologii s důrazem na vizuální poezii a lettrismus byla vytvořena již rozsáhlá kapitola ve zmíněné diplomové práci, kde byly i podrobněji definovány základní typy s přiblížením hlavních tvůrců těchto uměleckých projevů. V souvislosti s osobní praxí (15 let jako edukátorka v GHMP, edukační aktivity k cca 300 výstavám) byly ale během následujících let odhaleny další typy a především otestován a vyhodnocen jejich edukační potenciál v praxi. Proto je cílem této kapitoly **představit co nejširší spektrum těchto forem**, které zároveň mají v **různé míře potenciál pro vzdělávací aktivity v galeriích a ve školách**. Některé ho mají velmi vysoký, jak dokládají i výsledky dotazníků od edukátorů i výtvarných pedagogů – jedná se např. o **koláž, komiks, ilustraci, lettrismus, street art apod.** Souvisí to i se zdroji inspirace - nejvíce inspirativním umělcem byl v dotaznicích vybrán **J. Kolář**. Zatímco s lettrismem učitelé i edukátoři poměrně hodně nejrůznějšími metodami a způsoby pracují, vizuální poezie tak často využívána nebývá. Pravděpodobně si pedagogové neuvědomují její pestré možnosti, velkou podnětnost a inspirativnost nebo jí nevyužívají z důvodu toho, že není tolik atraktivní pro žáky.

Do **přehledu co nejširší škály typů setkání písma a obrazu, které současně mají velký edukační potenciál** využitelný efektivně v praxi, můžeme zařadit: **experimentální (vizuální, optickou) poezii; lettrismus** (zapojení písma do obrazů – do malby, grafiky, kresby

atd); **koláže; asambláže; typografii a využití různých typů písma a fontů** (i prostřednictvím počítačových programů nebo klasicky – pomocí písmových šablon atd.); **grafický design** (plakáty, vizitky, reklamní nebo propagační materiály, návrh loga, značky apod.); **street art a graffiti; kaligrafii; skripturální malbu; komiks; ilustraci; iluminaci; iniciálu; ex libris; knižní obálky** (případně i záložky); **knihu objekt** (experimentální kniha, interpretace knihy); **3D objekty s využitím písma a textu** (sochy, objekty, instalace); **site specific díla** (s využitím písma); **obraz a text v konceptuálním a akčním umění i v intermediální tvorbě; obraz a text ve fotografii, scénografii** (návrhy na divadelní scény) **a architektuře** (návrhy na architekturu, domy, objekty, budovy); **výtvarnou interpretaci textů; kreativní psaní; experimentální text; dramatizaci** (živá abeceda); **interpretaci písmen pohybem a tancem; mapy, popisky, piktogramy, cedule, schémata, orientační systémy; různé druhy abecedy, obrázkové písmo a hieroglyfy; text v textilní tvorbě, módě a oděvním návrhářství; návrhy na experimentální šperky s využitím písma; text a karikatura; text a film** (např. animovaný film); **neony** (návrhy na neonové nápisy na obchody a instituce); **webové stránky; on-line hry; aplikace; sociální sítě; virtuální projekty** atd. Nyní bude následovat stručné přiblížení nejdůležitějších typů (těch, které mají největší vzdělávací potenciál) a uvedení příkladů dalších forem.

Klíčový je tedy pojem **lettrismus**. Tento pojem vznikl v souvislosti s francouzským hnutím, které od 40. let funguje v různých obměnách a v rámci tvorby pokračovatelů dodnes. Zakladatelem byl **I. Isou**, dále sem patřili **M. Lemaître, J. Spacagna, R. Sabatier** a mnoho dalších. Z českých tvůrců sem lze zařadit tvorbu **E. Ovčáčka, M. Urbáska, R. Kratiny, J. Kubíčka, J. Balcara** apod. Lettrismus má také **přesahy ke street artu, kaligrafii, geometrické abstrakci a k mnoha dalším oblastem**. Proto v širším slova smyslu sem můžeme řadit v podstatě všechny streetartisty, ale i umělce, kteří využívají **písmena a slova jako výtvarný prvek a materiál**. Zde je tedy evidentní, že **hranice jednotlivých typů se prolínají**. V souvislosti s lettrismem je důležité je zmínit i další dva směry, konstruktivismus a neoplasticismus, které ovlivnily písmovou tvorbu autorů, jakými byli **C. Bryen, K. P. Dienst, W. Schmitd, D. Rot a F. Kriwet**. Příbuznost těchto tendencí s podstatou op-artu můžeme nalézt v díle **V. Vasarelyho**. I francouzští noví realisté se zabývali písmem, které se v jejich tvorbě často objevovalo (**R. Hains, M. Rotella, F. Dufrêne**). Také američtí pop-artisté často využívali ve své tvorbě nejrůznější možnosti písma (**J. Johns, R. Rauschenbeg, A. Warhol, R. Lichtenstein**).

Dalším typem je **vizuální (optická, grafická, evidentní) poezie**, jejíž kořeny sahají až do starověku, ale její hlavní rozvoj nastal v 50. letech a vrchol především v 60. letech. Už

před tím se ale staly významným vstupem do vývoje vizuální poezie *Kaligramy G. Apollinaire* a *Osvobozená slova* od **F. T. Marinettiho**. Česká vizuální poezie má v kontextu té světové významnou pozici. Průkopníkem této tvorby se v českém umění stal **J. Kolář**. Dále sem můžeme zařadit tvorbu **E. Ovčáčka**, **J. Valocha**, **B. Kolářové**, **V. Havla**, **J. Hiršala** a **B. Grögerové**, **L. Nováka**, **V. Burdy**, **K. Trinkewitze**, **J. Honyse**, **L. Nebeského**, **Z. Barborky**, **K. Adamuse**, **J. Wojnara**, **V. Vokolka**, **K. Miloty**, **E. Juliše** a dalších. Podrobně je jejich tvorba popsána ve zmíněné diplomové práci a tvorba většiny těchto autorů je zde detailně rozebrána v samostatných kapitolách. Světovou vizuální poezii (dle jejich vlastních slov „od Brazílie až po Japonsko“) s jejími přesahy k mnoha dalším typům zmapovali **J. Hiršal** a **B. Grögerová** a dokumenty, texty i publikace k ní jsou uloženy v LA PNP. **V. Burda** shrnul světovou tvorbu nové poezie v jejím největším rozkvětu velice výstižně a přehledně: „*Západoevropští básníci i básníci obou amerických kontinentů zkoumají strukturu jazyka i písma, realizují svá díla ve sféře lingvistiky, logiky a kybernetiky, zakotvujíce je v oblasti výtvarné a typografické. Vzniká řada významných děl. Jsou to především „Konstelace“ Eugena Gomringera z let 1953 – 1962, „Bok“ (Ideogramy, 1958 – 59) Dietra Rota, „Letternfelder“ (1959) Carlfriedricha Clause, „Artikulationen“ (1959) a „Movens“ (1960) Franze Mona, dále kreaace brazilské skupiny Noigandres (Ronaldo Azeredo, Augusto de Campos, Heraldo de Campos, Décio Pignatari, Pedro Xisto), působící od počátku 50. let umělecky i teoreticky a „Konkretionen“ (1959) Američana Emmeta Williamse. (...) V Německu vydává Hans Gappmayr své „Zeichen 1“ a „Zeichen 2“ (1962 až 1964), Ferdinand Kriwet „Sehtexte“ (1962 – 1964), Ludwig Gosewitz ve Švýcarsku „Typogramme 1“, Francouzi Ilsa a Pierre Garnierovi „Poèmes mécaniques“ (1964). V Rakousku publikuje své vizuální kreaace Gerhard Rühm a další básníci, V Itálii s mnoha jinými Luigi Tola. V Anglii vytváří Ian Hamilton Finlay papírové básně – plastiky, John Furnival písmové obrazové básně, Dom Pierre Sylvester Houédard své „Typestracts.“ Typografickou poezii v Německu reprezentují Hansjörg Mayer (Typoems, 1965) a Klaus Burkhardt (Strukturen).*“¹⁰⁷ **Vizuální poezie je jedním z typů experimentální poezie.** Písmena, slova, věty a texty mají stránku grafickou (vizuální), zvukovou (fónickou), mluvnickou (gramatickou), významovou (sémantickou). Přirozená, tradiční (klasická) poezie má tyto roviny vyvážené, plnící své primární funkce. Převažuje-li však v poezii některá z těchto složek nebo vymyká-li se tradičním konvencím, dochází k narušení konstantních, příznačných a „osvědčených“ rysů a prvků. Pro záměrné uplatňování tohoto jevu při vzniku básnických textů se začalo používat označení nová, umělá, experimentální poezie. Součástí experimentální poezie je tedy poezie **vizuální** (experimenty v rámci formální stránky básně –

např. **J. Kolář, E. Ovčáček**), **akustická** (důraz na zvukovou rovinu – např. **L. Novák**), **konkrétní** (důraz na obsahovou složku – např. **J. Hiršal a B. Grögerová, V. Havel**). Jde o tzv. poezii novou, umělou, experimentální, depoetickou a depatetickou, která bývá často označována jako poezie nového vědomí, konkrétní, evidentní, lettristická, optická, grafická a která stojí proti zfalšovatelosti, zneužitelnosti a zmanipulovatelnosti jazyka. Experimentální poezie se snaží kritizovat vyčpělost jazyka (fráze a klišé) využitím nejrůznějších variací, kombinací, permutací, konstelací, množení a křížení prvků v jazyce. Speciální typem experimentální poezie je ta, které čerpá inspiraci i principy z matematiky, statistiky, kybernetiky apod. (**L. Nebeský**).

Vizuální poezie i lettristická tvorba často využívají **koláž** a **asambláž**, což jsou techniky, metody či postupy, které vytvářejí nekonečný a nevyčerpatelný prostor pro střet písma a obrazu. Hlavním principem je recyklace (starých, nepotřebných, nevyužitelných a nalezených materiálů) a kombinace (obrazu a písma, spojení různých materiálů). K tvorbě se tedy využívají nejrůznější věci běžné spotřeby. Stávají se tak archívem vzpomínek a „hmotnou“ pamětí na každodenní život a zároveň jsou jedinečným inspirativním materiálem a výrazným vyjadřovacím uměleckým prostředkem. Tím, že se změní v artefakt, povýší se jejich původní hodnota na novou úroveň. Těmito věcmi mohou být noviny, časopisy, reprodukce obrazů, fotografie, opotřebované předměty, úřední listiny, hudební partitury, dopisy, karty, designové obaly od spotřebního zboží apod. Poprvé se podobnou technikou zabývali kubisté (**G. Braque, P. Picasso a J. Griss** a částečně i **E. Filla, O. Gutfreund, A. Procházka**) na počátku 20. století. Na kubistické projevy navázal futurismus (**F. T. Marinetti, U. Boccioni, G. Severini, C. Carra** atd.). Tato technika byla rozvíjena i dadaisty, kteří ji využívali k provokativním, agitačním a revoltujícím účelům. Objevovaly se zde humor a sarkasmus, popřípadě ironie. Koláž také podněcovala konstruktivisty k formálním experimentům, kteří se od plošné koláže posunuli k prostorovým montážím (kontrareliéfům) a kteří rovněž využívali fotografií ke vzniku speciálních fotomontáží. V této souvislosti je důležité zmínit koláže **K. Schwitterse**, které často přecházely až v asambláže, tedy v trojrozměrné kolážové objekty. Technika koláže se objevila i u surrealistů (např. **M. Ernst, J. Štyrský, Toyen, J. Heisler**), jejichž tvorbě vyhovovala z hlediska asociační představivosti, volného a spontánního řetězení a vrstvení, kterou právě koláž poskytovala. V souvislosti s uplatněním koláže v typografii a v knižní grafice této doby je důležité připomenout jméno **K. Teigeho**. Také se koláž objevila i u českého poetismu (**A. Hoffmeister**). Koláž má stopy i v dalších proudech a směrech, např. v pop-artu. Zajímavým postupem byla technika zvaná mec-art, což byla kombinace fotografie, koláže a tisku. Kombinována se často se serigrafii

(sítotiskem). Zabýval se jí například **A. Warhol** nebo **R. Rauschenberg**. Nejznámějším českým představitelem je **J. Kolář**, který zrealizoval desítky typů koláží (proláž, roláž, chiasmáž, ventiláž atd.), které jsou shrnuty v knize *Slovník metod*. Autorem velkoformátových asambláží (tzn. 3D koláží se zapojením prostorových objektů – nalezených předmětů) je **B. Dlouhý**. Koláže, v nichž se objevuje písmo, jsou také součástí tvorby **V. Janouškové, K. Pacovské, P. Richtra, J. Hůly, J. Králíka, J. Vožniaka a J. Hampla**.

Významnou oblastí je i **kaligrafie**. Zde dochází k dokonalému prolnutí obrazu a písma. V asijských zemích je kaligrafie vysoce ceněna a rozvinuta k dokonalosti, takže je považována za umělecký obor. Kaligrafií se inspirovalo i mnoho výtvarných umělců – např. Z. Sklenář. Kaligrafii je blízká i **skripturální malba**. Inspirace dálnovýchodní kaligrafií je zde estetická i obsahová (**M. Tobey, W. Baumeister, J. Bissier**). Tradiční prostředky této techniky - tuš a štětec - se pro umělce staly cestou k meditaci a k vyjádření spirituality. V 50. letech tento proud souvisel s tašismem (**G. Mathieu, H. Hartung, P. Soulages, F. Kline, Cy Twombly**). V českém prostředí se skripturální malbě blíží např. **M. Šnajdr, Z. Sklenář** nebo **K. Trinkewitz**.

Street art a graffiti je také příkladem dokonalého prolnutí obrazu a písma, jde o jakýsi „novodobý lettrismus“. Jde o specifický subkulturní výtvarný projev, který se začal rozvíjet už na přelomu 60. a 70. let 20. století v New Yorku, odkud se postupně rozšířil do velkoměstských aglomerací celého světa. Graffiti je často považováno za součást hip-hopu, způsobu života a jedné z módních vln, která je spojená i s hudbou. Tato tvorba má často podobu stylizovaných podpisů (nebo zkratk jmen autorů), kterým se slangově říká tagy, větším realizacím se říká piecy. Graffiti se však může objevovat i jako jednoduchý symbol, schematická značka nebo dokonce jako kvalitní propracovaná malba obrovských rozměrů (mural). Vždy se ale jedná o formu individuálního sebevyjádření. Identita, sebereflexe a vyjádření sebe sama jsou zde nejdůležitějšími tématy. Estetická hodnota tohoto fenoménu spočívá především v nevyčerpatelné škále nových tvarů písma a jejich kompozic. Největší hodnota je především v dočasnosti, pomíjivosti a neuchopitelnosti. Tímto výtvarným projevem se zabývali umělci jako **J. M. Basquiat** nebo **K. Haring** a tento styl se pak prolínal i celou jejich volnou uměleckou tvorbou. V současné době existuje celé řada vysoce kvalitních tvůrců street artu – nejvíce jich je v Americe (USA) a v evropských metropolích. Legendou mezi street artisty je **Banksy**. Mezi nejznámější české představitele patří **J. Kaláb, M. Škapa, Z. Řanda** a mnoho dalších. Více informací je v kapitole o intervenci textu do veřejného prostoru (*10 Obraz a písmo v prostoru – prostorové řešení výstav, interaktivní edukační zóny, expanze do veřejného prostoru*, s. 135 - 155) a v dalších částech práce.

S uměním ulice souvisí i **plakát**. Plakát je také prostorem pro setkání písma a obrazu. Tento jedinečný prostředek ke komunikaci je nositelem informace, ale i estetické hodnoty. Patří do užité grafiky, má praktickou funkci, může však být i samostatným uměleckým dílem a mít i hodnoty estetické. Plakát se vyvinul pravděpodobně v 16. století z velkého veřejně vylepovaného letáku. Tato součást užité grafiky se začala významně rozvíjet v 19. století (**H. Toulouse-Lautrec, P. Bonnard, A. Beardsley, P. Picasso, M. Chagall, A. Mucha, V. Preissig, V. Špála, J. Čapek...**). Současní respektovaní tvůrci plakátů a grafického designu jsou podrobněji uvedeni v kapitole o vizuální identitě (*10 Obraz a písmo jako vizuální identita galerie*, s. 127 – 134).

Dalším typem je **ilustrace**. Zde nejde o zcela přímé propojení obrazu a textu, ale spíše se tyto oblasti doplňují. Jedná se většinou o reprodukci kresby, malby nebo grafiky. Ilustrace může hraničit i s komiksem. Příkladem může být tvorba **K. Voneguta**, který si svá literární díla vlastnoručně ilustroval. V českém umění lze podobnost nalézt u současného brněnského výtvarníka a básníka **M. Pally**. V širším slova smyslu může být do oblasti ilustrace zahrnuta i **knižní výzdoba - iniciála a iluminace**. Počátky ilustrace souvisí s rozvojem dřevořezu v Číně a Japonsku v 8. století. Vynález knihtisku měl za následek rozkvět knižních ilustrací v podobě dřevořezů a mědirytinových tisků. Tyto grafické techniky se v 17. a 18. století rozšířily o lept, akvatintu a další. V následujícím století se k nim přidala litografie, ofset a další postupy. K uměleckému a technickému rozkvětu ilustrace přispívaly Itálie, Anglie, Francie, Rusko, Čechy (**E. Delacroix, H. Daumier, W. Hogarth, F. Kupka, Th. Th. Heine, H. Toulouse-Lautrec**). V českém umění 19. století hrála ilustrace významnou roli v politické a kulturní oblasti při národním obrození (**J. Mánes, K. Purkyně, M. Aleš**). Také obrození krásné knihy na konci 19. století (**W. Morris, W. Crane**) souvisí s ilustrací - a to i v její extrémní podobě nového návratu až k blokovému tisku (**J. Váchal**). Obroda krásné knihy se týkala okruhu *Moderní revue* a některých výtvarníků, především **Z. Braunerové a V. Preissiga**. V meziválečných letech se vytvořila silná generace pokračovatelů těchto snah (**F. Kysela, V. H. Brunner, Z. Kratochvíl, J. Lada, V. Mašek, K. Svolinský, A. Strnadel, F. Tichý, J. Zrzavý, C. Bouda**). Vznikl tak předpoklad pro nastupující poválečný vývoj, v němž si česká ilustrace udržela čelné místo ve světovém měřítku (**J. Trnka, A. Pelc, K. Lhoták, O. Janeček, Z. Sklenář, J. Šíma**). Od 20. století se ilustrací začali zabývat nejen knižní grafici, ale i malíři a sochaři (**M. Chagall, E. Barlach, A. Maillol, P. Picasso, V. Špála, J. Zrzavý, F. Bílek**). Jako příklad kvalitní současné české ilustrace lze uvést **K. Pacovskou**.

Aktuální a populární uměleckou formou, kde také dochází ke specifickému střetu písma a obrazu je **komiks** - souhra souboru obrázků (ilustrací) a na ně reagujících doprovodných stručných textů, tato forma slouží k vyprávění příběhu. Mezi světové autory komiksu patří: **M. Andersson, N. Gaiman, S. Lee, J. Davis, F. Miller, A. Moore, J. Olivier**. Stopy komiksu lze nalézt např. i v malbách **R. Lichtensteina**. Mezi české autory můžeme zařadit tyto: **Jaromír 99, O. Sekora, K. Saudek, Kakalik, Š. Mareš, J. Grus, T. Kučerovský, K. Jerie, D. Černý, Vladimír 518**. Jedním z velmi atraktivních komiksů současnosti, který má i velký edukační potenciál je *Opráski sčeskí historje*, který dokazuje, že komiks může být atraktivní cestou, jak mladé generaci zprostředkovávat kvalitní vzdělávací obsah. Atraktivním komiksem je také *Alois Nebel*, který byl přetaven i do filmové podoby.

Setkání písma a obrazu se může odehrávat **ve všech oblastech výtvarného umění** – nejvíce zatím patrně v **malířství a grafice** (viz výše), ale lze ho uplatnit i v **sochařství** (např. **J. Kubiček, L. Klodová, J. Kaláb**), v **architektuře** (smíchovský „Zlatý Anděl“ od **J. Nouvela**, který je vyzdoben působivými verši od slavných literátů – **J. Ortena, F. Kafky, G. Meyringa, R. M. Rilkeho** a dalších; text - verše na galerii DOX v Praze), v **fotografii** (**M. Havránková, S. Neshat**), v **scénografii** (např. návrh scény pro hru **R. U. R. K. Čapka** od **B. Feuersteina**, některé scény **I. Němcové**), v **konceptuálním umění** (např. **D. Chatrný, J. Mančuška, M. Dopitová, Z. Baladrán, T. Svoboda, J. Černický**), v **intermediální a akční tvorbě** (**V. Havlík, V. Ambroz apod.**) v **tanci a pohybovém umění** (**K. Teige + V. Nezval: Abeceda**), v **krajině** (**M. Jetelová**), v **veřejném prostoru – site specific díla** (**J. Holzer**), v **světelných objektech** (např. **P. Fischli, D. Weiss**) a samozřejmě v široké škále možností **grafického designu a počítačové grafiky** (**A. Najbrt, R. V. Novák, Š. Malovec**) v souvislosti s rozvojem technologií.

Uvedené typy setkání písma a obrazu jsou stále aktuální a neustále se vyvíjí a to i v souvislosti s vědecko-technickým pokrokem. **J. Hiršal a B. Grögerovou** uvedli: „...*napětí mezi řečí a obrazem, mezi slyšeným a čteným, mezi projevem literárním a výtvarným či literárním a hudebním, jejich vzájemné protínání i diferenciací budou dále hrát při uměleckém experimentu roli rozhodující.*“¹⁰⁸ Na technický rozvoj nahlíželi pozitivně: „*Tvorba je začátek. Estetický proces je vždycky začátek, jeho konec není definován. (...) V současných dějinách nemá technika poslední slovo, ale naopak, je prvním a samozřejmým předpokladem historického vývoje. (...) Tvorba může být jen progresivní, protože k její existenci patří novost, originalita, prostě inovace.*“¹⁰⁹ **V. Burda** si všiml historických souvislostí s důrazem na současnost: „*Poezie bývala a namnoze ještě bývá (jakož i jiná*

umění) propojena s kulturami minulých dob. Současní umělci stále silněji pociťují potřebu propojit ji však zároveň i se všemi významnými fenomény současnosti.“¹¹⁰ **J. Valoch** se také dívá na perspektivy optimisticky: „*Tvorba jednotlivých zakladatelských postav i mnoha mladších tvůrců po celém světě samozřejmě (...) dále modifikuje různé možnosti uplatnění vizuálních charakteristik básně po užívání nových komunikačních médií a počítačovou simulaci.*“¹¹¹

Výše zmíněné typy setkání písma a obrazu **upozorňují na významné funkce písma**, tedy kromě **roviny komunikační a sdělovací také na stránku estetickou**, a povyšují tak jeho hodnotu na další úroveň. Podstatně posilují rozvíjející se a gradující interdisciplinární tendence v umění.

Je tedy evidentní, že **možností a příležitostí pro setkání písma a obrazu je opravdu mnoho** a jejich **uplatnění v pedagogické praxi je nevyčerpatelné**. V podstatě **všemi těmito výše zmíněnými typy se lze inspirovat** – buď přímo, nebo volně. Koláže, asambláže, lettrismus, street art, ilustrace, komiks apod. jsou oblasti, se kterými se už ve školách a galeriích aktivně pracuje. Pak tu jsou ale oblasti, které jsou zatím pro edukační aktivity využívány méně (intermediální, konceptuální a akční tvorba, text v sochařství, architektuře, fotografii apod.). V některých případech učitelé přesně neví, jak s konkrétními typy pracovat, proto by v budoucnu měla určitě smysl a přínos **případná publikace se shrnutím konkrétních návrhů a postupů**, jak tyto oblasti využít ve výtvarné výchově a galerijní edukaci, která by mohla vycházet především ze zkušeností z praxe.

9 Edukační potenciál propojení obrazu a písma v galerijní edukaci

9.1 Analýza a vyhodnocení dotazníků

Metody výzkumu, pojetí dotazníků, jejich struktura, charakter otázek a hlavní okruhy témat byly již vysvětlené v úvodní kapitole. V následujících kapitolách tedy bude následovat analýza a vyhodnocení výsledků 2 dotazníků: pro výtvarné pedagogy a pro galerijní edukátory. Většina otázek se vztahuje k tématům interdisciplinarita (především k propojení obrazu a písma) a intermedialita. Velká část otázek je v obou dotaznících podobných, což je důležité pro porovnání právě 2 úhlů pohledu – z pozice návštěvníků (výtvarní pedagogové) a realizátorů (galerijní edukátoři). Je zde ale i významná část odlišných otázek – například u výtvarných pedagogů bylo zjištěno, jaké výstavy a edukační aktivity na téma setkání obrazu a písma navštívili, u galerijních edukátorů zase jaké vzdělávací projekty a k jakým výstavám na toto téma realizovali, jaká díla ze sbírek jejich institucí by bylo možné využít pro podobné aktivity. Následující kapitoly jsou tedy komentáři k zásadním zjištěným výsledkům. Jde o zredukované verze s výtahem toho nejdůležitějšího a nejpodstatnějšího. V příloze jsou pak k dispozici rozšířené detailní komentáře obou dotazníků s přímými citacemi z dotazníku od pedagogů a edukátorů, s jejich podrobnými náměty, návrhy a názory apod. Tyto rozšířené verze komentářů obou dotazníků jsou záměrně umístěné do přílohy, protože by tyto kapitoly v kompletní verzi v tomto hlavním textu disertační práce byly příliš předimenzované. V příloze v podrobnější verzi jsou ale také velmi cenné hodnotné informace, které by určitě neměly zaniknout. V tomto textu tedy bude vždy přesně odkazováno k podrobnějším informacím a detailům v rozšířené verzi. Pro snadnější orientaci jsou tyto rozšířené části v příloze označeny hvězdičkou. Součástí tohoto komentáře v příloze jsou také vybrané stěžejní a klíčové otázky odpovědi a výsledky z dotazníků (formou screenshotů přímo z dotazníku), které nejvýrazněji dokládají edukační potenciál propojení obrazu a písma.

9.1.1 Dotazník pro výtvarné pedagogy

První dotazník s názvem *Edukační potenciál propojení písma a obrazu a jeho využití v galerijní edukaci a výtvarné pedagogice* byl určený **pedagogům ve školách** - především primárně výtvarným pedagogům na ZUŠ, středních uměleckých a odborných školách a gymnáziích, ZŠ (2. stupeň), ale i např. učitelům 1. stupně ZŠ. Zapojilo se i několik pedagogů z výtvarných a odborných předmětů na VOŠ a VŠ (pedagogové na pedagogických fakultách, uměleckých školách) i učitelů z MŠ, volnočasových zařízení a dalších institucí.¹¹² Vyplnilo ho celkem **213 pedagogů**.

Cílem a záměrem dotazníku pro učitele tedy bylo zjistit jejich postoje i zkušenosti ve vztahu k edukačnímu potenciálu této oblasti umění – tzn., zda tento potenciál považují za významný, jaké s ním mají zkušenosti a jakým způsobem by ho i dále využili. Důležitým zkoumaným faktorem bylo i vzdělání, případně aprobace, specializace, zaměření i délka praxe pedagogů, což může mít vliv na obsah odpovědí a případně i míru jejich relevance. Žádoucí bylo také zjistit, jaké konkrétní výstavy, edukační programy i projekty na toto téma v galeriích během své praxe navštívili, jak je inspirovaly pro další výuku a jak by bylo možné je dále využít a rozvinout, zda se jim tedy podařilo téma zařadit do výuky a navázat na Rámcové vzdělávací programy (dále jen RVP). Zajímavé bylo také identifikovat, jaká byla jejich motivace k vyplnění dotazníku nebo také jaké jsou jejich zdroje inspirace pro výuku. V dotazníku nechyběl ani prostor pro zpětnou vazbu, to znamená, zda byla během návštěv programů s žáky a studenty jejich očekávání splněna a co na programech nejvíce ocenili.

Motivace k vyplnění dotazníku (možnost více odpovědí) byla: využít ho jako zdroj inspirace + zájem načerpat zde nové nápady a tipy k vlastní výuce nebo tvorbě: **58,7%** (125 resp.), přispět vlastními zkušenostmi z praxe k podpoře významu edukačního potenciálu setkání písma a obrazu: **41,8%** (89 resp.), dozvědět se více informací o tomto tématu: **36,6%** (78 resp.), jiná: **6,6%** (14 resp.). Poslední možnost mohla být upřesněna. Zde se objevil například důvod, že jedna z pedagožek psala diplomovou práci na téma Slovo jako obraz. Následovala série pozitivních ohlasů na edukační činnost Galerie hl. m. Prahy jako důvod pro podporu. Nejvyšší motivací tedy bylo načerpat inspiraci k vlastní tvorbě, dále pak přispět vlastními zkušenostmi a až poté dozvědět se více o tomto tématu.

Typy škol a stupně, na kterém respondenti působí (možnost více odpovědí – např. v případě působení na více školách), byl prozkoumán následovně: mateřská škola: **5,2%** (11 resp.), základní škola - 1. stupeň: **24,4%** (52 resp.), základní škola - 2. stupeň: **33,3%** (71

resp.), základní umělecká škola: **23,9%** (51 resp.), domov dětí a mládeže: **1,9%** (4 resp.), střední odborná škola: **4,7%** (10 resp.), střední odborné učiliště: **0,5%** (1 resp.), střední umělecká škola: **6,6%** (14 resp.), gymnázium: **11,7%** (25 resp.), vyšší odborná škola: **3,3%** (7 resp.), vysoká škola: **3,8%** (8 resp.), zájmový kroužek: **3,8%** (8 resp.), jiný typ školy nebo instituce: **8,5%** (18 resp.). Pokryté byly všechny stupně škol, dále zájmové kroužky, dětské domovy a jiné typy institucí (kurzy, Montessori škola, speciální školy, školní družiny, individuální vzdělávání atd.). Jde tedy o velmi reprezentativní vzorek, který zastupuje průřez všemi typy škol, přičemž nejvyšší účast pedagogů byla z těchto typů škol: 1/ ZŠ – 2. stupeň, 2/ ZŠ – 1. stupeň, 3/ ZUŠ, 4/ gymnázium. Následovaly střední umělecké školy, střední odborné školy a zájmový kroužek. Nejvyšší zastoupení těchto typů škol kopíruje přesně i fakt, že jde zároveň i o nejsilnější cílové skupiny v rámci galerijní edukace v Galerii hl. m. Prahy. Na tyto skupiny byl také dotazník nejvíce zacílen.

Pokud jde o **místo působení** (instituce, kde pedagog působí a kde probíhá pedagogická praxe), tak nejvíce byla logicky zastoupená Praha a dále následují vyváženě města z celé ČR (detaily viz dotazník).¹¹³

Délka pedagogické praxe respondentů byla zjištěna takto: do 5 let: **10,3%** (22 resp.), 5-10 let: **13,1%** (28 resp.), 10-20 let: **28,6%** (61 resp.), 20 a více let: **47,9%** (102 resp.). Z toho vyplývá, že téměř **50%** učitelů, kteří dotazník vyplnili, mají více než 20 let pedagogické praxe, což je velmi pozitivní zjištění, protože vysoká délka praxe pro tento výzkum hodnotná z důvodu cenných odborných zkušeností. Takže z tohoto hlediska jsou odpovědi tohoto konkrétního vzorku pedagogů vysoce relevantní.

Pokud jde o **vzdělání, studium, aprobace, specializace a zaměření**, tak zde jsou odpovědi velmi pestré. Převažuje studium jednooborové VV na pedagogických fakultách, výrazné zastoupení zde má ale právě i aprobace VV – ČJ, dále VV + další předměty, učitelství pro 1. stupeň, speciální pedagogika, dějiny umění, jednooborová ČJ. Kromě respondentů, kteří uvedli čistě jednooborovou výtvarnou výchovu, zde pak bylo několik dalších pedagogů, kteří přímo uvedli odborné předměty, které vyučují (seznam předmětů je v rozšířené verzi v příloze). Ve většině případů však převažuje uměnovědné nebo pedagogické vzdělání (VV). Nejvíce je tedy výtvarných pedagogů a pedagogů odborných uměleckých předmětů + pedagogů s aprobací VV + ČJ, což je pro tento výzkum přínosné a klíčové (z hlediska poskytnutí relevantních odborných informací z této oblasti).

Inspiraci a podněty pro výuku čerpají respondenti tohoto dotazníku z těchto zdrojů: internet a sociální sítě: **38,8%**, knihy: **30,5%**, výstavy: **20,9%**, jiné zdroje: **9,9%**. Z tohoto rozložení 100% mezi 4 možnosti vyplývá, že pro respondenty je internet v současné době

největším zdrojem inspirace a podnětů pro výuku, následují knihy, výstavy a jiné zdroje. Výstavy tedy mají ještě jisté rezervy a potenciál pro další rozvoj, aby se ideálně staly silnějším zdrojem inspirace pro výtvarné pedagogy. Na tomto výsledku ale má jistě podíl i rozvíjející se digitalizace i on-line edukace a snadnější dostupnost informací právě prostřednictvím sociálních sítí a internetu.

Pokud jde o **konfrontace dvou zdrojů inspirace – klasické (staré) umění versus moderní a současné umění**, tak větším zdrojem inspirace je moderní a současné umění: **54,5%** oproti klasickému umění: **45,5%**. Hlavní příčinou může být větší pestrost, experimentálnost a atraktivnost moderního a současného umění pro žáky a studenty.¹¹⁴ Současné umění navíc poskytuje velký prostor pro propojování jednotlivých disciplín a oborů, je to tedy i ideální prostředí pro interdisciplinaritu a zdroj podnětů pro propojování předmětů (tzn. i VV a ČJ) a pro projektové vyučování. Rozdíl v procentech zde ale není výrazně velký, takže odpovědi jsou v tomto případě vyvážené.

Za **nejdůležitější a nejvíce stěžejní trend v současné edukaci** považují respondenti: **1/ interdisciplinaritu** (propojování jednotlivých předmětů, oborů a disciplín, projektové vyučování, např. přesahy VV k dalším oborům – tzn. i k literatuře, písmu a textu), **2/ interaktivitu** (výuka zábavnou, hravou formou, zapojení praxe a aktivní spoluúčasť žáků a studentů), **3/ intermedialitu** (propojování médií, především zapojování nových médií do výuky).¹¹⁵ Pro tento výzkum, který se právě interdisciplinárními přístupy zabývá, je toto zjištění, že tuto oblast považují pedagogové za vysoce důležitou, velmi pozitivním signálem a zároveň jedním z několika dokladů, že interdisciplinární projekty mají velký edukační potenciál.

S tím, že **předmět výtvarná výchova může být do jisté míry chápáný jako "křížovatka"**, díky němuž lze i řešit a přibližovat i důležitá témata z jiných předmětů a oblastí, souhlasilo **81,7%** (174 resp.) jako určitě ano, **17,8%** (38 resp.) jako do jisté míry částečně ano. Spíše ne uvedlo **0,5%** (1 resp.) a určitě ne **0%** (0 resp.). Vyplývá z toho, že kromě 1 respondenta s tímto tvrzením všichni účastníci výzkumu souhlasí, z toho většina ve vysoké míře (odpověď určitě ano). Takže pojetí výtvarné výchovy jako prostoru pro zprostředkovávání informací a vzdělávacího obsahu i z jiných předmětů je efektivní, funguje a má velký edukační potenciál.

Pokud jde o **míru využití principů projektového vyučování a interdisciplinaritu během výuky**, odpověděli učitelé následovně: ano velmi často: **46,9%** (100 resp.), ano občas: **49,3%** (105 resp.), téměř ne **2,8%** (6 resp.), ne **0,9%** (2 resp.). To znamená, že opět většina souhlasí a tyto principy v různé míře využívá. Jen 6 respondentů je do výuky téměř

nezapojuje a 2 respondenti je nezapojují vůbec. Opět to dokládá vysokou frekvenci využití interdisciplinarity ve výuce a s tím související její evidentní efektivitu k zprostředkování kvalitního vzdělávacího obsahu.

Vyrovnané je **hodnocení, kolik procent věnují učitelé čistě jen výtvarné výchově a kolik procent propojení výtvarné výchovy s dalšími obory**: čistě výtvarná výchova: **51,4%**, výtvarná výchova propojená s dalšími předměty: **48,6%**. Z toho je opět jasný fakt, že propojování s dalšími obory má v současné době ve výtvarné výchově své nezastupitelné místo.

Velmi pozitivním výsledkem je, že **v rámci propojení výtvarné výchovy s dalšími obory se 49,3%** z toho týká **přímo propojení výtvarné výchovy s literaturou, textem a písmem**. Takže propojování výtvarné výchovy a umění právě s textem a písmem má velký podíl v rámci propojování s ostatními předměty – dle tohoto čísla má ze všech dalších oborů nejvyšší podíl.

Odpovědi na otázku, **s jakými dalšími obory nebo předměty propojují učitelé výtvarnou výchovu v rámci jejich výuky**, byly **odpovědi velmi pestré**. Objevily se zde v podstatě **všechny klasické předměty i mnoho dalších oborů a oblastí** (podrobný rozpis v rozšířené verzi komentáře v příloze). Výtvarná výchova tedy může fungovat i jako určitá platforma pro efektivní a kreativní výuku mnoha dalších předmětů. Skrze její podstatu, která spočívá ve vizuálním vnímání, lze komunikovat jakýmsi univerzálním jazykem a zprostředkovávat hravou a tvořivou formou kvalitní vzdělávací obsah i z jiných předmětů.

Zda lze využít propojování výtvarné výchovy a jazyka například i k výuce cizích jazyků nebo pro výuku v bilingvních třídách se vyjádřili respondenti takto: ano určitě: **57,3%** (122 resp.), ano částečně: **32,9%** (70 resp.), spíše ne: **9,4%** (20 resp.), ne: **0,5%** (1 resp.). Většina účastníků dotazníku tedy souhlasí, že ano. Více než polovina respondentů dokonce zvolila odpověď určitě ano. Z toho lze vyvodit, že skrze výtvarné umění a vizuální prvky lze účinně vyučovat jazyk, existují zde tedy třecí plochy a spojovací kontaktní místa, kde je lze efektivně propojit.

Na otázku, **zda pedagogové využívají někdy během výuky přesahy výtvarného umění směrem k literatuře nebo typografii - tzn. propojení obrazu a textu**, odpověděli takto: ano velmi často: **32,9%** (70 resp.), ano občas: **56,8%** (121 resp.), téměř ne: **8,9%** (19 resp.), ne: **1,4%** (3 resp.). Většina respondentů tedy tyto přesahy do výuky aktivně zapojuje, z čehož vyplývá, že je pro ně jejich využití přínosné, smysluplné a fungující.

Jaké okruhy, typy, formy, druhy, metody nebo postupy v rámci tohoto propojování písma (textu) a obrazu už někdy pedagogové využili nebo kterými se

inspirovali, bylo zjištěno takto – seřazeno hierarchicky – dle četnosti (zde byla možnost více odpovědí z připravených variant): 1/ koláže: **83,1%** (177 resp.), 2/ ilustrace: **74,2%** (158 resp.), 3/ komiks: **68,5%** (146 resp.), 4/ grafický design (navrhování a tvorba plakátů, vizitek, reklamních nebo propagačních materiálů, návrh loga, značky apod.): **67,1%** (143 resp.), 5/ lettrismus (zapojení písma do obrazů – do malby, grafiky, kresby atd.): **55,9%** (119 resp.), 6/ knižní obálky, záložky: **50,2%** (107 resp.), 7/ + 8/ typografie a využití různých typů písma a fontů: **43,7%** (93 resp.), mapy, popisky, piktogramy, cedule, schémata, orientační systémy: **43,7%** (93 resp.), 9/ street art a graffiti: **42,3%** (90 resp.) 10/ iluminace, iniciála: **40,8%** (87 resp.), 11/ výtvarná interpretace textů: **40,4%** (86 resp.), 12/ experimentální (vizuální, optická) poezie: **39,4%** (84 resp.).¹¹⁶ Tato otázka je především dokladem a demonstrací pestrosti a rozmanitosti možností využití propojení obrazu a písma ve výtvarné výchově a tvorbě. Všechny navržené možnosti byly označeny jako ty, které už pedagogové někdy ve své výuce využili - z toho nejvíce koláže, ilustrace, grafický design, komiks a lettrismus. Například street art a graffiti byly na 9. místě a experimentální poezie byla až na 12. místě, což naznačuje, že pedagogové pravděpodobně ještě úplně nevyužili jejich potenciál. Vzhledem k tomu, jak inspirativní jsou to oblasti, tak by si zasloužily vyšší umístění. K tomu, jak právě i tyto okruhy využít efektivně v edukaci, může pomoci právě i tato disertační práce a ukázky z praxe. Podpořila by to i případná budoucí metodická příručka na toto téma. Není ani překvapivé, že na 1. místě jsou koláže – tato technika (metoda) je nejen velmi atraktivní, kreativní, hravá a zábavná, ale často pro ni lze využít a recyklovat i alternativní, odpadní a nevyužitelný materiál. Tento výčet v procentech částečně souvisí i s následující otázkou, kde byly zmapovány odpovědi, **které z těchto okruhů obecně považují učitelé osobně za 5 oblastí s největším edukačním potenciálem** (tzn. lze prostřednictvím nich efektivně zprostředkovat kvalitní vzdělávací obsah, jsou podnětné, inspirativní atd.). Výsledkem bylo toto zjištění: **koláže, komiks, ilustrace, grafický design, lettrismus.**¹¹⁷

Pro děti v MŠ respondenti vybrali jako nejvhodnější téma, techniku nebo inspirační zdroj koláže. Objevovaly se zde i další možnosti, velmi často například dramaturgie – živá abeceda. **Pro žáky 1. stupně ZŠ respondenti vybrali jako nejvhodnější opět koláž.** Také zde se často objevovaly další možnosti: komiks, street art a graffiti, grafický design, vizuální poezie, lettrismus. **Pro žáky 2. stupně ZŠ pedagogové zvolili jako nejvhodnější street art a graffiti.** Často zde vybírali i další okruhy (kaligrafie, komiks, grafický design, typografie, lettrismus). **Pro studenty SŠ** nebyl úplně jednoznačně vybrán jen jeden okruh jako nejvhodnější – tzn. s výraznou převahou hlasů. Byly navrženy spousty témat a oblastí. Podobné je to i u **studentů VŠ** (primárně u studentů pedagogických fakult –

především učitelství VV a 1. st. nebo u studentů uměleckých škol a oborů s pedagogickým minimem), kde také nebyl zvolen jeden nejvhodnější okruh, ale naopak se nejčastěji objevovala odpověď, že učitelé by zvolili všechny okruhy. Z této části výzkumu tedy vyplývá, že respondenti zvolili jako nejvhodnější pro MŠ koláže, pro 1. stupeň ZŠ také koláže, pro 2. stupeň ZŠ street art a graffiti, u SŠ nepřevažoval jasně zvolený jeden okruh, ale byly zde spousty možností, u VŠ zase převládl názor, že by si studenti měli zkusit vše.¹¹⁸

Z materiálů, pomůcek nebo prostředků (obsahujících text) pedagogové nejčastěji používají pro výtvarné úkoly a tvorbu v rámci výuky, kde zapojují práci s písmem a textem, tyto materiály (možnost výběru více variant ze seznamu): časopisy **85,0%** (181 resp.), noviny **62,4%** (133 resp.), ručně psané písmo **47,9%** (102 resp.), letáčky a propagační materiály **47,4%** (101 resp.), reprodukce uměleckých děl s textem **46,5%** (99 resp.), fotografie s textem **43,7%** (93 resp.), plakáty **40,8%** (87 resp.), noty a notové osnovy, schémata, kancelářské papíry **39,9%** (85 resp).¹¹⁹

Pokud jde o otázku, jaké náměty, témata apod. by pedagogům přišly podnětné a nosné ke zpracování v rámci jejich výuky prostřednictvím využití propojení obrazu a textu, byla zde uvedena opravdu široká škála nápadů a originálních odpovědí.¹²⁰ Z obrovského množství navržených témat a námětů vyplývá, že propojení obrazu a písma (textu) má velký potenciál pro uplatnění pestrého a rozmanitého vzdělávacího obsahu (a to i z jiných předmětů).

S tím souvisí i **výčet konkrétních témat, která pedagogové už podobným způsobem (propojením obrazu a písma) někdy zpracovali. Realizovaných témat s využitím propojení obrazu a písma uvedli učitelé skutečně hodně.**¹²¹ Množství výše uvedených témat ukazuje, že už byla tato oblast mnohokrát aplikována v praxi, zároveň byla uchopena a zpracována nejrůznějšími způsoby v rámci rozmanitých zadání a námětů. Výčet a pestrost témat dokládá, že lze toto zaměření aplikovat prostřednictvím VV i k výuce dalších témat a předmětů.

Pokud jde o témata, velmi často respondenti uváděli nejrůznějším způsobem identitu, autoportrét, sebereflexi, jak se dalo předpokládat, protože jde o velmi časté, frekventované a důležité téma v umění i v dalších oborech. S tím souvisí i další otázka, **zda už respondenti někdy zpracovali jakýmkoliv způsobem téma identita, autoportrét, sebereflexe, sebevyjádření.** Odpověděli následovně: ano **82,2%** (175 resp.), ne **17,8%** (38 resp.). Takže většina z nich už toto důležité téma někdy zpracovala.

V další otázce byli pedagogové vyzváni, aby přiblížili, **jak toto téma identity pojali nebo jak by ho případně v budoucnu zpracovali se zapojením písma.** Odpovědi byly

velmi rozmanité, podnětné a inspirativní.¹²² Široká škála pojetí, přístupů, postupů, technik i námětů, jak zpracovat pojem identita s využitím propojení obrazu a písma dokazuje, že téma identita je velmi frekventované, nosné, atraktivní a podnětné.

Zda považují respondenti téma identity, sebereflexe a autoportrétu ve výtvarné výchově a galerijní edukaci za důležité a podnětné jasně signalizují jejich reakce: ano **95,8%** (204 resp.), ne **4,2%** (9 resp.). Téma identity je v umění jedním z nejdůležitějších a nejfrekventovanějších témat. Jde také o ideální téma pro propojení obrazu a písma (textu). Toto téma je detailněji rozpracováno v kapitole o mezinárodním edukačním projektu *App Your School (Analýza mezinárodního edukačního projektu App Your School, s. 115-126)*.

Ze seznamu příkladů českých nebo zahraničních umělců považují respondenti za nejvíce inspirativní pro výuku výtvarné výchovy v souvislosti s propojením písma a obrazu tvorbu autorů (tzn., že jejich díla by bylo možné využít jako předlohy a vzory pro žáky a studenty v rámci propojení písma a obrazu) následovně (možnost více variant): 1/ J. Kolář: **75,6%** (161 resp.), 2/ J. Váchal: **55,9%** (119 resp.), 3/ K. Pacovská: **49,3%** (105 resp.), 4/ F. Bílek: **40,8%** (87 resp.), 5/ E. Ovčáček: **32,4%** (69 resp.), 6/ další autoři (viz níže): **26,8%** (57 resp.), 7/ J. Kaláb: **26,3%** (56 resp.), 8/ J. Valoch: **18,8%** (40 resp.), 9/ S. Neshat: **15,5%** (33 resp.), 10/ J. Holzer: **13,1%** (28 resp.), 11/ T. Emin: **10,3%** (22 resp.), 12/ ani jednoho z výše uvedených: **10,8%** (23 resp.). Drtivou většinu hlasů získal **J. Kolář**, což odpovídá i oblíbenosti techniky koláží, kterých vyvinul desítky typů a které jsou shrnuty ve *Slovníku metod*. Každý z uvedených autorů byl vybrán minimálně 18x, což svědčí o tom, že jejich tvorba velmi inspirativní. V uvedeném seznamu šlo jen o příklady několika autorů různého zaměření, jejichž tvorba se dotýká propojení obrazu a písma (textu). Sami respondenti pak uvedli jako další inspirativní osobnosti, jejichž tvorba se v různé míře také dotýká daného tématu nebo by bylo možné ji podobným způsobem také dále využít v edukaci (inspirace, podněty) například tyto autory: G. Apollinaire, Epos 257, J. Kopejtková, D. Chatrný, V. Chalánková, J. Franta, D. Böhm, K. Šedá, Timo, R. Týc, J. Kovanda, Banksy, J. Měřička, J. Balcar, L. Novák, L. Typlt, Z. Sklenář, J. Ladrou, R. Lichtenstein, I. Isou, V. Havel, J. Mančuska, K. Teige, V. Burda, J. Hiršal, B. Grögerová, B. Kolářová, J. Kosuth, Guerrilla Girls, M. Nannucci, B. Kruger, K. Kintera, L. Sutnar, J. Dejlová, A. Wölfi, J. M. Basquiat, L. Dvořáková, M. Jetelová, A. Najbrt, S. Sagmeister, A. Mucha, D. Černý, T. Burton, P. Nikl, K. Vincourová, C. Twombly, A. Foustková. Někteří z uvedených autorů se věnují propojení obrazu a písma ve vysoké míře, jiní jen velmi okrajově. Zajímavé jsou i individuální odpovědi od pedagogů.¹²³

Na výzvu, aby se respondenti pokusili uvést nějaká **literární díla nebo texty (z oblasti poezie, prózy, divadla apod.)**, které by byly **vysoce podnětné a inspirativní pro jakékoliv výtvarné zpracování, například formou propojení písma a obrazu**, reagovali velmi aktivně a uvedli mnoho děl, mezi nimi například tyto: G. Apollinaire: *Kaligramy*, V. Havel: *Antikódy*, V. Nezval + K. Teige: *Abeceda*, K. Pacovská: *Abeceda (Alphabet)*, F. Kafka: *Proměna*, K. H. Mácha: *Máj*, K. J. Erben: *Kytice*, V. Nezval: *Manon Lescaut*, J. Váchal: *Krvavý román*, A. de Saint-Exupéry: *Malý princ*, V. Havel: *Pižďuchové*, J. Váchal: *Šumava*, H. de Balzac: *Lidská komedie*, I. Olbracht: *Biblické příběhy*, E. Petiška: *Staré řecké báje a pověsti*, A. Jirásek: *Staré pověsti české*, K. Čapek: *R. U. R.*, E. A. Poe: *Havran*, J. Hiršal a B. Grögerová: *Vrh kostek*, A. von Chamisso: *Podivuhodný příběh Petra Schlemihla*, Ch. Morgenstern: *Šibeniční písně*, V. Nezval: *Absolutní hrobař*, G. Apollinaire: *Pásmo*, E. A. Poe: *Bludná planeta*, L. Carroll: *Alenka v říši divů* a podobně. Pedagogové kromě konkrétních děl často uváděli i jen jména inspirativních autorů – například: J. Kolář, P. Šrut, P. Skoumal, I. Vyskočil, O. Březina, Ch. Baudelaire, A. Rimbaud, J. Verne, J. Suchý, J. Skácel, W. Saroyan, I. M. Jirous, P. Nikl, Ch. Morgenstern, K. Plíhal, I. Wernisch, J. Orten, B. Reynek, O. Mikulášek, J. Skácel, J. Zahradníček, J. L. Borges, M. Ajvaz, P. Nikl, J. Werich, E. Juliš, J. Vodňanský a J. Žáček, A. Sova, J. Werich a J. Voskovec, J. Šlitr a J. Suchý, F. Hrubín, R. Malý, J. Kainar, V. Hrabě, J. Skácel, J. Seifert atd. Pak se zde objevily i obecnější inspirativní okruhy z oblasti literatury: dadaistické texty, biblické texty, komiksy, experimentální dadaistické a surrealistické texty, dobrodružné příběhy, nonsense poezie, klasická poezie, staroegyptské texty, citáty, haiku poezie, prokletí básníci, poetická díla, balady, bajky, pohádky, lidové písně a říkadla, současná poezie, česká i světová poezie 2. pol. 20. stol., romantická literatura, texty písní, biblické texty (*Bible*) a další. Mnoho učitelů napsalo, že inspirativní může být téměř vše.¹²⁴ Výzkum v rámci této otázky tedy dokazuje, že mnoho literárních děl a literatura obecně mají velký potenciál pro výtvarné zpracování – a to právě i prostřednictvím propojení obrazu a textu.

Velmi přínosné byly také výsledky otázky, **u jaké věkové kategorie má podle pedagogů smysl začít se zapojováním interdisciplinarit v rámci výuky**: 1/ od nejmenších dětí – už na MŠ: **61,0%** (130 resp.), 2/ od 1. stupně ZŠ: **31,5%** (67 resp.), 3/ od 2. stupně ZŠ: **7,5%** (16 resp.), 4/ od střední školy: **0%** (0 resp.). Podle názoru většiny pedagogů, kteří dotazník vyplnili, má přínos propojovat prvky interdisciplinarit už od nejnižšího věku – tzn. už v rámci MŠ. Začít s interdisciplinaritou až na středních školách nevybral ani jeden respondent.

Pokud jde o **návštěvy kulturních nebo vzdělávacích institucí školními skupinami**, přibližně **47,4%** (101 resp.) navštěvuje kulturní nebo vzdělávací instituce 2-4x ve školním roce, **21,6%** (46 resp.) více než 6x ve školním roce, **19,7%** (42 resp.) 4-6x ve školním roce, **10,3%** (22 resp.) 1x ve školním roce, **0,9%** (2 resp.) ani jednou ve školním roce. Návštěvy kulturních institucí v rámci exkurzí jsou tedy relativně časté, ale je zde stále rezerva ke zvýšení návštěvnosti.

Návštěvnost přímo galerií zaměřených na výtvarné umění je následující: **43,2%** (92 resp.) navštěvuje kulturní nebo vzdělávací instituce 2-4x ve školním roce, **26,8%** (57 resp.) 1x ve školním roce, **11,3%** (24 resp.) více než 6x ve školním roce, **10,3%** (22 resp.) ani jednou ve školním roce, **8,5%** (18 resp.) 4-6x ve školním roce. Průměrná návštěvnost galerií výtvarných umění je tedy relativně vysoká, nebo přesněji ucházející, ale opět je zde poměrně velká rezerva a potenciál ke zvýšení návštěvnosti.¹²⁵

S tím souvisí i následující otázka, **jaké jsou pro pedagogy nejčastější bariéry a překážky návštěv a exkurzí v galeriích**: 1/ + 2/ časové limity /málo vymezených hodin pro exkurze a návštěvy kulturních institucí/: **40,8%** (87 resp.), organizační limity /složitě např. z hlediska nahrazení hodin a suplování/: **40,8%** (87 resp.), 3/ prostorové limity /vzdálená lokalita, složitá dopravní dostupnost: **38,5%** (82 resp.), 4/ finanční /žáci nemají peníze na zaplacení vstupného nebo na to nestačí třídní nebo školní fond/: **21,1%** (45 resp.), 5/ žádné: **15,0%** (32 resp.), 6/ personální limity /např. malá podpora vedení školy, malá podpora od rodičů, nezájem žáků/: **9,4%** (20 resp.), 7/ jiné /např. větší zodpovědnost, obavy o chování v MHD, v galerii, atd./: **8,9%** (19 resp.).¹²⁶ Z těchto odpovědí tedy vyplývá, že nejčastější limity jsou časové a organizační. Tyto limity ale lze ovlivnit. Pokud by vedení školy umožnilo vyčlenit více dní a hodin pro exkurze, je řešitelný první limit a částečně i druhý. Pokud by ředitelé škol nastavili jednodušší způsob organizace (z hlediska suplování, nahrazování hodin apod.), tak lze tyto bariéry eliminovat. Výrazně jsou zastoupené i limity prostorové (lokalita a vzdálenost instituce). Ty už mnohdy tak snadno řešit nelze. Jsou někdy spíše v režii zřizovatele – např. města (obce), kraje, případně státu. Například by bylo možné podpořit dopravní spojení mezi školou a kulturními institucemi, které mají pro tuto spolupráci největší potenciál.

Zda by učitelé vítali, kdyby byly návštěvy kulturních institucí povinnou součástí výuky - jako je to i v jiných vyspělých zemích (tzn., že by si např. učitelé nemuseli ve školách složitě vyjednávat návštěvy kulturních institucí – tzn. suplování, finance, souhlas vedení atd.), odpověděli takto: 1/ ano určitě: **62,0%** (132 resp.), 2/ spíše ano: **24,9%** (53

resp.), 3/ spíše ne: **12,7%** (27 resp.), 4/ rozhodně ne: **0,5%** (1 resp.). Drtivá většina pedagogů by tedy tento systém vítala.

Na otázky, **jestli by se zvýšil počet návštěv v galeriích a muzeích výtvarného umění, kdyby obce, kraje nebo stát poskytovaly finance na návštěvy kulturních institucí školními skupinami, a zda by to tedy mělo na zvýšení návštěvnosti škol v galeriích pozitivní dopad**, vyjádřili respondenti tento postoj: ano určitě: **48,8%** (104 resp.), spíše ano: **35,7%** (76 resp.), nemělo, protože rozhodující je limit povolených exkurzí od vedení školy: **8,0%** (17 resp.), jiná odpověď: **7,5%** (16 resp.). Suverénní většina tedy opět odpověděla do různé míry ano, takže by zavedení tohoto systému mělo určitě pozitivní dopad na návštěvnost galerií a muzeí.

Pokud jde o **množství návštěv některé výstavy (nebo některých výstav) v GHMP ze seznamu** (seznam zahrnuje uplynulé výstavy) **a programu k ní (k nim), např. prohlídka, workshop apod., které se nějakým způsobem a do jisté míry (buď výrazně, nebo jen okrajově) týkaly setkání písma a obrazu** (s uvedením témat v závorce, kterými se programy k výstavám zabývaly), dopadly výsledky takto (seřazeno hierarchicky od nejvyšších podílů v %, možnost volby více odpovědí): 1/ ani jedna z uvedených výstav: **38,0%** (81 resp.), 2/ *Alfons Mucha: Slovanská epopej* /písmo v malbě, symboly, šifry/: **26,8%** (57 resp.), 3/ *Bilkova vila / Ateliér Františka Bílka* /písmo v kresbách, grafice, objektech, architektuře, užitém umění + knižní tvorba/: **23,0%** (49 resp.), 4/ *Krištof Kintera: Výsledky analýzy* /objekty, instalace, site-specific, konceptuální a akční umění/: **22,1%** (47 resp.), 5/ *Tim Burton a jeho svět* /písmo a text v animovaném filmu, ve scénářích, storybordech, ve scénografii a v konceptech filmů/: **16,9%** (36 resp.), 6/ *Městem posedlí / Mezinárodní výstava street artu a graffiti – ilegální umění v legálním světě* /street art a jeho přesahy – k objektu, site-specific, lettrismu, kaligrafii, komiksu, ke konceptuálnímu a akčnímu měnění, k intermediální tvorbě atd./: **12,7%** (27 resp.), 7/ *Zvuky / kódy / obrazy – Akustický experiment ve vizuálním umění* /obraz a text v hudbě, záznam hudby, textu a znaků do obrazu, propojení vizuálního a akustického/: **11,7%** (25 resp.), 8/ *Po sametu / Současné české umění s přesahy do minulosti* /konceptuální umění, malba, objekty, instalace, site specific/: **11,3%** (24 resp.), 9/ *Milan Grygar: Vizuální a akustické* / konceptuální umění, propojení zvuku a obrazu/: **10,3%** (22 resp.), 10/ *Devětsil 1920–1931* /knižní tvorba a grafický design, živá abeceda, scénografie, neony/: **9,9%** (21 resp.), 11/ *Současný český kubismus* /konceptuální umění/: **9,4%** (20 resp.), 12/ + 13/ *Josef Váchal: Magie hledání* /grafika, knižní tvorba, symbolismus, esoterika/: **8,0%** (17 resp.), *Jindřich Štyrský (1899–1942)* /koláže/: **8,0%** (17 resp.), 14/ *Květa Pacovská: Maximum Contrast* /knižní tvorba, lettrismus, abeceda/: **7,5%** (16

resp.), 15/ *Laureáti Ceny Vladimíra Boudníka 1994–2014* /písmo a text v grafice/: **8,5%** (18 resp.). Zde je uvedeno prvních několik nejnavštěvovanějších výstav – **kompletní přehled návštěvnosti všech 73 výstav, které se týkaly do jisté míry setkání písma a obrazu, je v rozšířené verzi komentáře k dotazníku.**¹²⁷ Z těchto výsledků vyplývá, že velké výstavy, které byly divácky velmi atraktivní a měly tedy i celkovou vysokou návštěvnost, jsou i zde na nejvyšších pozicích. Nejdůležitějším faktorem zde ale bylo především téma a zaměření výstavy a následných workshopů. Takže z expozic, které se opravdu výrazně týkaly propojení obrazu a písma (textu), můžeme vidět na vysokých příčkách například výstavy *Městem posedlí* / *Mezinárodní výstava street artu a graffiti – ilegální umění v legálním světě, Bílkova vila* / *Ateliér Františka Bílka, Devětsil 1920–1931 Devětsil 1920–1931, Květa Pacovská: Maximum Contrast, Josef Váchal: Magie hledání, Transformace geometrie* / *Sbírky Siegfried Grauwinkel, Berlín a Miroslav Velfl, Praha, Art brut, Krištof Kintera: Výsledky analýzy* apod. Výstavu street artu *Městem posedlí* můžeme právem řadit k nejvíce navštěvovaným výstavám na toto téma (propojení obrazu a textu) v historii Galerie hl. m. Prahy (založena v r. 1963). Výstava probíhala téměř 4 měsíce a ve všedních dnech na ní proudilo průměrně až 7 škol denně. Spousty těchto skupin sem mířily i v rámci jiných předmětů – nejen VV. Celková návštěvnost byla přes 20 000 návštěvníků. Následné výtvarné workshopy byly velmi pestré a týkaly se přesahů street artu směrem k dalším oblastem (kaligrafie, komiks, prostorová tvorba, typografie, grafický design site specific, akční umění, konceptuální umění, intermediální tvorba, geometrická abstrakce, pop-art, poetismus, surrealismus apod.). *Bílkova vila* / *Ateliér Františka Bílka* je stálou expozicí GHMP. Setkání obrazu a písma je zde výrazně zastoupeno (knižní tvorba, kresby a grafiky) a poskytuje velký potenciál pro workshopy na téma propojení obrazu a textu. Již zde byla realizována např. tato témata: experimentální kniha, knižní obálky, experimentální text, písmo F. Bílka, návrhy plakátů s využitím písma F. B., iniciály apod. U dalších výstav šlo většinou o vybraná specifická témata: *Transformace geometrie* – workshopy na téma lettrismus, experimentální poezie, *Devětsil* – workshopy na téma koláž, návrhy na knižní obálky, dopisy, pohlednice, propojení s poezií, tzv. živá abeceda, *Květa Pacovská* – knižní tvorba, leporela, abeceda, *Zdeněk Sklenář* – kaligrafie a skripturální malba, *Art brut* – deníky, koláže, *Josef Váchal* – šifry, schémata... Na vysokých příčkách jsou i některé výstavy, kde se sice také objevuje setkání písma a obrazu, ale jen velmi okrajově – například tyto: *Tim Burton a jeho svět, Alfons Mucha: Slovanská epopěj*. Někteří učitelé vybrali i možnost, že nenavštívili ani jednu z těchto vybraných výstav a programů k nim. To však neznamená, že by nenavštěvovali výstavy GHMP a edukační programy. Tento seznam výstav je totiž jen výběr cca 73 výstav (z celkových cca 300

výstav, ke kterým byly osobně realizovány během posledních cca 15 let edukační aktivity), kde vždy v různé míře setkání písma a obrazu bylo zastoupené (u některých expozic výrazně, u jiných méně).¹²⁸

Na otázku, které z výše uvedených výstav mají podle respondentů největší edukační potenciál z hlediska tématu, zaměření, vzdělávacího obsahu apod. – tzn., že efektivně zprostředkovávají kvalitní vzdělávací obsah nebo jsou podnětné, inspirativní a je přínosné navštívit, odpověděli učitelé následovně: *Městem posedlí, Slovanská epopej, Květa Pacovská, Krištof Kintera, Bílkova vila, Po Sametu, Tim Burton*. Pak bylo v různé míře uváděno i mnoho dalších výstav ze seznamu. Z výzkumu v rámci této otázky vyplývá, že pedagogové považují výstavu street artu a graffiti za tu, která má největší edukační potenciál, což se shoduje i s výsledky analýzy vlastních edukačních aktivit a s předpoklady. Mnoho učitelů také psalo, že edukační potenciál mají všechny, většina, nebo že to nelze posoudit. Bylo zde zmíněno také současné umění obecně jako prostor pro největší edukační potenciál.¹²⁹

Na otázku, zda respondenti navštívili někdy nějaký program k nějaké jiné nebo další výstavě, expozici, objektu nebo veřejné plastice v GHMP (pokud to není uvedeno v seznamu), uvedli velké množství dalších výstav GHMP, takže je vidět, že tuto instituci opravdu hodně navštěvují.

Jestli respondenti navštívili někdy nějaký program realizovaný GHMP ve spolupráci s další institucí nebo projektem, odpověděli takto: 1/ vždy jsme navštívili pouze akce v GHMP: **61,0%** (130 resp.), 2/ nenavštívili jsme žádný program GHMP: **14,1%** (30 resp.), 3/ ve spolupráci s jinou institucí: **9,4%** (20 resp.), 4/ ve spolupráci s Českými centry: **8,9%** (19 resp.), 5/ ve spolupráci s Leica Gallery Prague: **7,5%** (16 resp.), 6/ ve spolupráci s festivalem 4+4 dny v pohybu: **4,7%** (10 resp.), 7/ ve spolupráci s The Chemistry Gallery: **0,9%** (2 resp.). Mnoho těchto mimořádných workshopů ve spolupráci s jinými institucemi bylo totiž realizováno i na téma setkání písma a obrazu – např. témata komiks, plakát, typografie (České centrum Praha), street art a graffiti (The Chemistry Gallery – výstavy J. Kalába a M. Škapy), písmo ve fotografii (Leica Gallery Prague), obraz a písmo v konceptuálním umění (4+4 dny v pohybu).

Cenná byla také část dotazníku, která se týkala toho, zda měla pro pedagogy návštěva programu (prohlídky, workshopu) v GHMP nějaký přínos a co na programu nejvíce ocenili. Nejčastěji se objevilo pozitivní hodnocení profesionality, erudovanosti i přístupu edukátora a vysoké kvality připravených programů, přizpůsobených adekvátně věkové kategorii.¹³⁰

Poměrně vyvážené jsou reakce na otázku, **zda se podařilo tento program zapojit a zakomponovat do výuky - tzn. navázat na témata, osnovy, plány, případně RVP nebo i rozvíjet v dalších hodinách**: ano: **25,8%** (55 resp.), ano částečně: **28,2%** (60 resp.), jen okrajově: **15,0%** (32 resp.), ne: **31,0%** (66 resp.).

Pokud se ho **podařilo pedagogům rozvinout i v dalších hodinách**, popsali to stručně velmi podnětnými odpověďmi.¹³¹ Tyto odpovědi tedy dokládají široké a přínosné využití v další výuce a možnost pestrého rozvíjení mnoha rozmanitými způsoby, včetně přesahů do dalších předmětů.

Na dotaz, **zda pedagogové navštívili někdy se svými žáky nebo studenty nějaký program** /např. prohlídku spojenou s workshopem, výtvarnou dílnu apod./ **v nějaké jiné kulturní instituci** /galerie, muzeum, knihovna, památník apod./, **kde se nějakou formou propojení obrazu a textu zabývali** /může se jednat i o zahraniční instituci/, reagovali takto: ano: **61,0%** (130 resp.), ne: **39,0%** (83 resp.).

O jakou výstavu /program/ se jednalo nebo v jaké instituci se to konalo (a jaká byla případně přibližná náplň programu) stručně uvedli učitelé například toto: Galerie DOX – *Petr Sís*, program v Městské knihovně Sedlčany, Městská knihovna v Praze – téma mediální gramotnost, návštěva knihovny s přednáškou a prohlídkou ilustrací knih, *Příběh gotiky* - kaligrafie, zpěvy a tance, průřez tvorbou východočeské moderny *Žiju tedy jsem*, Národní galerie (Veletržní palác) – výtvarné dílny, např. knihtiskařů, Oblastní galerie Liberec, Museum Kampa – program tvorba vlastní galerie umění, Národní technické muzeum – knižní vazba, Muzeum umění a designu Benešov, Osmička v Humpolci, Výmar – Bauhaus, DOX, Galerie Rudolfinum, výtvarné dílny ilustrátorky a spisovatelky Lucie Seifertové, Národní galerie (Veletržní palác) – výstava *První republika*, Oblastní galerie Liberec – téma geometrická abstrakce, Muzeum umění v Olomouci, Museum Kampa – výstava *Praha byla krásnější než Řím* – hra se slovy a obrazy, Národní muzeum, Anežský klášter, galerie v Albstadtu a ve Stuttgartu – moderní umění 20. st., Oblastní galerie Liberec – *Květa Pacovská*, Západočeská galerie v Plzni, Západočeské muzeum v Plzni, GASK – sítotisk, Národní galerie – výstava *Jiří Kolář* (koláže), Skautský institut – Post Bellum – návrhy plánů, map apod., DOX – *Brave New World*, Museum Kampa – *Příliš mnoho zubů* (plakáty), Museum Kampa – *Síla činu – Jan Palach*, Dům umění Opava, Pellého vila – *Michal Škapa* (street art), Východočeská galerie Pardubice – *Jak se slovo mění v obraz*, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze, GASK v Kutné Hoře, Galerie Rudolfinum – *Krištof Kintera*, Museum Kampa – *František Kupka*, Pellého vila – *Lukáš Musil*, DOX – *Duše peněz*, GASK v Kutné Hoře – *V zahradách imaginace*, návštěva ateliéru knihvazače Hodného –

knihy jako umělecké dílo, Oblastní galerie Liberec – *Labyrint nebo bludiště*, Galerie umění Karlovy Vary, Horácká galerie v Novém Městě na Moravě, Židovské muzeum v Praze, Galerie výtvarného umění v Chebu – kniha a sci-fi, Národní galerie (Salmovský palác) – *Možnosti dialogu*, Národní galerie (Palác Kinských) – *Jiří Kolář: Úšklebek století*, *Pražské Quadriennale*, Národní knihovna (Klementinum) – téma vývoj písma, Oblastní galerie Vysočiny v Jihlavě, výstava *Současný český street art* – zhotovení vlastního grafického znaku, Galerie města Slaný – výstava o písmu – od historie po současnost – výstava obsahovala interaktivní prvky, Památník na Vítkově, Sladovna Písek, Divadlo Drak – labyrint – vznik vlastního loutkového představení, Topičův salon, Egon Schiele Art Centrum – *Toy Box*, Bienále grafického designu Brno, Oblastní galerie Vysočiny v Jihlavě – stálá expozice, *CREW/ní obraz* (street art). S výstavami a edukačními programy na téma propojení obrazu a textu v jiných kulturních institucích výtvarný pedagogové tedy určité relativní zkušenosti mají: **61,0%** (130 resp.), ale mezi respondenty je i poměrně hodně učitelů, kteří akce na toto téma v jiných kulturních institucích zatím nenvštívili: **39,0%** (83 resp.). Takže zde je rezerva, prostor a potenciál motivovat a zvát pedagogy a jejich školní skupiny na tento typ akcí a programů – dokázat jim již zmiňovaný edukační potenciál tohoto tématu.

Respondenti by převážně ve většině případů vítali, kdyby v českých galeriích byly nabízeny i stabilní propracované programy s přesahy výtvarného umění směrem k literatuře, písmu a textu: 1/ ano, uvažovali bychom o jejich navštívení: **53,1%** (113 resp.), 2/ ano, určitě bychom je navštěvovali: **35,7%** (76 resp.), 3/ ne, moc bychom toto téma nevyužili: **9,9%** (21 resp.), 4/ ne, určitě bychom toto téma nevyužili: **1,4%** (3 resp.).

Podobně by většina pedagogů považovala za **přínosné, kdyby byly v galeriích vytvořeny univerzální metodické (edukační listy) na téma setkání textu a obrazu, které by mohly být případně doplňovány o další konkrétní témata, náměty a úkoly vycházející z výstav a byly by aplikovatelné ve výuce:** ano, určitě bychom je využili: **86,4%** (184 resp.), ne, moc bychom je nevyužili: **13,6%** (29 resp.). Takže pokud by takovéto projekty a publikace byly v nabídce galerií pro školy, učitelé by to velmi vítali a využili.

Dále bylo zkoumáno **využití on-line edukace a vzdělávání**. Základem bylo zjistit, **zda výtvarní pedagogové pracovali v době pandemie koronaviru, kdy byla uzavřená většina škol (3,5 měsíců), v režimu on-line výuky:** ano: **83,1%** (177 resp.), ne: **16,9%** (36 resp.). Většina učitelů tedy v tomto režimu pracovala. Ti, kteří takto pracovali, se pokusili popsat, **jakou formou fungovali nebo co využívali, zda jim tento typ výuky vyhovoval nebo zda upřednostnili raději klasický způsob výuky, jaká byla podle nich pozitiva negativa tohoto stylu výuky.**¹³² Z reakcí, názorů a postojů učitelů tedy vyplývá, že se snažili

z nastalé situace vytěžit maximum, hledat pozitivní stránky v on-line edukaci a byla to příležitost pro nová témata, techniky i nové dovednosti (digitální gramotnost). Většina učitelů ale zdůraznila, že jim vyhovuje více klasická výuka.

Zda respondenti považují využití interdisciplinarity a projektového vyučování formou on-line edukace za přínosnou a efektivní, odpověděli takto: 1/ do jisté míry částečně ano: **52,1%** (111 resp.), 2/ určitě ano: **28,2%** (60 resp.), 3/ spíše ne: **17,8%** (38 resp.), 4/ určitě ne: **1,9%** (4 resp.). Takže většina pedagogů uvedla celkově odpověď ano, ale nejvíce jich uvedlo možnost do jisté míry částečně ano, takže zde určité výhrady jsou.

Podobné výsledky vzešly i z další otázky, jestli si respondenti myslí, že **využití konkrétně propojování písma (textu) a obrazu má potenciál a možnost přínosného využití i v on-line edukaci a distanční výuce**: 1/ do jisté míry částečně ano: **52,1%** (111 resp.), 2/ určitě ano: **34,7%** (74 resp.), 3/ spíše ne: **12,7%** (27 resp.), 4/ určitě ne: **0,5%** (1 resp.). Většina respondentů opět vybrala odpověď ano, ale nejvíce jich opět zvolilo variantu do jisté míry částečně ano, takže také zde nějaké rezervy jsou.

Větší část **pedagogů nevyužila při své on-line výuce nějaký on-line projekt nebo platformu, který využíval principy interdisciplinarity** /např. navržený nějakou institucí, galerií nebo např. vzdělávací projekt *ČT edu*/: ne: **59,2%** (126 resp.), ano: **40,8%** (87 resp.). Ti, kteří nějaký takový projekt využili, uvedli například tyto: virtuální prohlídky Národní galerie, Pelléovy vily, Galerie hl. m. Prahy, MoMA v NY, Národního muzea a Nové galerie, *ČT edu*, výstava od Post Bellum, *Autoportrét a identita* (GHMP) jako klauzurní práce, programy NG, *Google Art*, *Umění být doma* (NG), virtuální galerie, popisy obrazů ze sbírek NG, DOX – lektorský pořad pro děti, *Moje výtvarka*, *Bez názvu*, *Nedatováno*, dokumenty, edukační projekt v Židovské synagoze, téma voda v Technickém muzeu, Národní muzeum, *Průvodce výtvarným územím* (ČT), *Devětsil* on-line (GHMP), *Jeden svět školám*, *Překvapivé stavby* (Adam Gebrian, Mall TV), *KarARTena* (on line výstava Trafo Gallery), *Umění za čarou* - metro (GHMP), *Tvoříme doma*, *Já a koronavirus*, Pdf v Olomouci – pracovní listy, vlastní projekt *Netvař se a tvoř*, skupiny na Facebooku *ZUŠ Distanční vzdělávání* a *Ta učí tak a ten zas takhle*, ČT Art, *Artzóna*, *Artnix*, vzdělávací projekt ČT *UčíTelka*, *Classroom*, J. Paul Getty Museum – napodobování obrazů (aranžovaná fotografie), *Dějiny udatného českého národa*, Tate Gallery, *Karanténan* – projekt PNP, nápady edukačního oddělení newyorské galerie, on-line prohlídka výstavy *Devětsil*, *Zámecká karanténa* - výtvarná soutěž vyhlášená Národním památkovým ústavem. On-line projekty institucí a organizací tedy byly a jsou i tak poměrně hojně využívány (především v době pandemie koronaviru, ale i mimo ní).

Pokud jde o **projekty, které se týkaly přímo propojení obrazu (textu) a písma**, byly uvedeny například tyto projekty: *Autoportrét a identita* (GHMP), téma *Deník*, komiks – Vendula Chalánková, výstava *Vykladači času*, projekt *ČT edu - Abeceda*, *Matýskova matematika* (čísla a obraz), *Domácí herbář*, projekt inspirovaný E. Ovčáčkem a mnoho dalších projektů uvedených k předchozí otázce.

Ohledně **vlastních zkušeností se zapojením sociálních sítí přímo do hodin výtvarné výchovy nebo případně do jiných předmětů – např. i v rámci aktuální on-line výuky, odpověděli respondenti takto** (jak velké zkušenosti mají): 1/ ano částečně: **36,6%** (78 resp.), 2/ ne, vůbec žádné: **30,5%** (65 resp.), 3/ spíše žádné: **26,8%** (57 resp.), 4/ ano velké: **6,1%** (13 resp.). Nejmenší podíl tedy mají učitelé, kteří mají velké zkušenosti. To znamená, že učitelů výrazněji zapojujících sociální sítě do výuky je poměrně málo. Ale tento údaj je vyvážen vysokým podílem odpovědi ano částečně, kde se už opět objevuje vysoké číslo. Zde tedy určitě je prostor pro případné zvýšení, ale otázkou zůstává, zda pedagogové chtějí v rámci VV toto zvyšovat. Pravděpodobně je záměrem vyvážené (a tedy nikoliv nadměrné) zapojování právě do výtvarné výchovy.

Zajímavá je také hierarchie a četnost využití **sociálních sítí, kanálů nebo platform pro on-line výuku**: 1/ YouTube: **73,6%** (156 resp.), 2/ Pinterest: **41,0%** (87 resp.), 3/ WhatsApp: **33,5%** (71 resp.), 4/ Bakalář: **26,4%** (56 resp.), 5/ Facebook: **25,9%** (55 resp.), 6/ jiné: **23,6%** (50 resp.), 7/ Skype: **16,0%** (34 resp.), 8/ Instagram: **10,8%** (23 resp.), 9/ Vimeo: **4,2%** (9 resp.), 10/ Blog: **3,3%** (7 resp.), 11/ TikTok: **0,9%** (2 resp.), 12/ My Space: **0,5%** (1 resp.), 13/ Twitter: **0%** (0 resp.), Pokud jde o jiné možnosti, byly uvedeny například tyto: Google Classroom, Zoom, Teams, Webex, Guide Suit Classroom, Škola On Line, Microsoft Forms, Kahoot, Messenger, I-škola, Quizlet, Discord, Rajče, Moodle Intranet, Ucime.se. Sociální sítě jsou v této době už běžnou součástí života. Pokud jde ale přímo o výuku, jejich užívání vzrostlo v souvislosti s uplynulou složitou situací v době pandemie koronaviru, kdy probíhalo on-line vzdělávání. Nejvíce využívanou sítí pro on-line edukaci v rámci VV je podle respondentů YouTube (výhodou je snadná dostupnost videí a stejně tak jejich snadné publikování a sdílení). Pinterest zase umožňuje vytvářet tematické kolekce obrázků (např. na téma architektura, design, umění apod.) a lze v něm nalézt nápady na rozmanité techniky, témata, návody a postupy, proto je tato platforma pro využití v rámci VV také velmi přínosná. Další pozice v rámci frekvence užití obsadili čím dál používanější a velmi praktický WhatsApp a tradiční Facebook, který ale začíná celkově mírně ustupovat. Následují Skype (snadné využití pro on-line konference a diskuse) a Instagram, který je celkově sice v rámci mladé generace oblíbený, ale pro edukaci není tolik vhodný. Twitter ne zvolil ani jeden

pedagog. Ten využívají především novináři, politici nebo instituce pro rychlost a stručnost informací, ale má určitě potenciál i pro využití v edukaci, protože patří k sítím, které mají nejkvalitnější informační obsah. Všechny tyto sítě lze využívat právě i pro zprostředkování obsahu na téma setkání obrazu a písma.

Podobné výsledky ukázal i průzkum, zda mají pedagogové **zkušenosti se zapojením nových médií a technologií (mobilů a mobilních aplikací, tabletů a počítačů nebo grafických programů) přímo do hodin výtvarné výchovy nebo případně do jiných předmětů – např. i v rámci aktuální on-line výuky**: 1/ ano částečně: **44,6%** (95 resp.), 2/ spíše ne: **31,0%** (66 resp.), 3/ vůbec ne: **16,4%** (35 resp.), 4/ ano hodně: **8,0%** (17 resp.). Takže odpovědi jsou vyvážené, prostor pro větší zapojení nových médií a technologií i aplikací zde je, otázkou opět zůstává, zda o to učitelé mají zájem – obzvlášť ve výtvarné výchově. K tomuto tématu se bude vztahovat i jedna z následujících otázek. **Pokud je učitelé do výuky zapojili, využili je nejrůznějšími způsoby** (konkrétní způsoby – viz poznámkový aparát).¹³³ Bylo zde i zmíněno, že se zde vytváří prostor pro možné reakce studentů, což je také důležitý rozměr. Studenti mohou například snadno komentovat práce ostatních, vyjadřovat své názory, diskutovat. Další velkou přidanou hodnotou je motivace, která zde byla také zmíněná. Pro žáky a studenty je výuka, která je zpestřená zapojením nových médií a technologií nebo sociálních sítí mnohdy atraktivnější.

Většina respondentů souhlasí s tím, **že vyvážené zapojení nových médií do výtvarné výchovy je přínosné, tzn., že výuka může být díky tomu atraktivnější i zábavnější a že nová média mohou být efektivní cestou, jak zprostředkovat žákům a studentům kvalitní obsah**: 1/ano určitě: **47,9%** (102 resp.), 2/ do jisté míry ano: **47,4%** (101 resp.), 3/ spíše ne: **4,7%** (10 resp.), 4/ určitě ne: **0%** (0 resp.).

Pokud jde o **využití nějakých speciálních mobilních aplikací při klasické nebo on-line výuce**, vypsali učitelé například tyto: mapy, slovníky, Memrise, Quizlet (výuka cizích jazyků), Pic pac, internetové vyhledávače, Stop Motion, Arts and Culture, Flipa Clip, iMovie, One Drive, Corel Draw, Picasso, čtečka QR kódů, Procreate, Afinity Design, Power Point, Pixlr, Penup, Sketch Book, Canva, VideoShow, Pottery, Search By Image, iMovie, Monkey Jam, Animation for Kids, Adobe Illustrator Draw, Power Director, Snapseed – úprava fotografií, I-Movie, Clips, Face Time, Pisc Collage, Plant Net, Photo Editor, Google Selfie Art, Greenscreen, Aftercut, Socrative, Canva, Kalhoot a další. Mobilní aplikace tedy učitelé se svými žáky využívají hodně – většinu z těchto aplikací lze využít i k výtvarným úkolům na téma propojení obrazu a písma (textu). Výhodou je atraktivita, zpestření výuky, dostupnost (mnoho těchto aplikací lze stáhnout zdarma) a široké možnosti využití.

Zda ale pedagogové cíleně využívali už někdy při klasické nebo on-line výuce i nějaké speciální mobilní aplikace přímo pro práci s textem (příp. v kombinaci s obrazem) odpověděla většina, že ne: **84,0%** (179 resp.), ano: **16,0%** (34 resp.). Ti pedagogové, kteří se specializovanými aplikacemi pro spojení obrazu a textu pracovali, vypsalí například tyto: Pics Collage, Photo Director, Afinity Design, Canva, Photo Shop, Corel Draw, Photo Editor. Snapseed apod. Někteří učitelé také zaměňují mobilní aplikace za grafické programy v počítači. Celkově je jejich využití nižší.

S tím souvisí i další otázka, která tento stav v podstatě kopíruje, **zda učitelé už někdy při klasické nebo on-line výuce využili i nějaké speciální grafické programy (v počítači) přímo pro práci s textem (příp. v kombinaci s obrazem):** ne: **79,8%** (170 resp.), ano: **20,2%** (43 resp.). Pokud jde o konkrétní grafické programy, uvedli učitelé tyto: InDesign, Illustrator, Power Point, Photoshop. Corel Draw, Gimp, Inkscape, Dragon Frame, Da Vinci Resolve, Krita, Scribus, Blende, programy Adobe, Malování, I-Movie, Photopaint, Monkeyjam, Canva, Inkscape, Vectr, Snapseed a podobně.

Pokud respondenti **nezapojují nová média, mobilní aplikace a sociální sítě do výuky vůbec nebo jen okrajově, tak je to z těchto důvodů:** nedostatečné technické vybavení výtvarné učebny: **33,8%** (72 resp.), preference klasických a tradičních způsobů tvorby a výuky: **32,4%** (69 resp.), snaha, aby si děti, žáci a studenti od nových médií odpočinuli alespoň v rámci VV: **25,4%** (54 resp.), nesnadná dostupnost nových médií, technologií a aplikací všem: **20,7%** (44 resp.), jiný důvod: **13,1%** (28 resp.). Méně než polovina respondentů uvedla, že je zapojuje dostatečně: **21,1%** (45 resp.). Jedním nejčastějších jiných důvodů je to, že sami někteří učitelé neznají některé vhodné aplikace, grafické programy nebo nevědí, jak je smysluplně využít.¹³⁴ Zde je tedy evidentní prostor a potenciál pro tvorbu například nejrůznějších metodických příruček, návodů a postupů, jak přesně využívat konkrétní mobilní aplikace a nové technologie k smysluplnému, přínosnému a efektivnímu zapojení do výuky – a to právě i do výtvarné výchovy. K tomu slouží například 2 publikace (*Evropský manuál* a *Národní toolkit*), výstupy z mezinárodního edukačního projektu *App Your School*, které se přímo tímto tématem zabývají v rámci galerijní edukace a byly nabídnuty učitelům jako vhodné i k on-line vzdělávání.

Zajímavé výsledky vzešly z otázky, zda je pro pedagogy přínosné, aby edukační programy, které se týkají propojení obrazu a textu, navazovaly na Rámcové vzdělávací programy (RVP) (zde byla možnost výběru více variant): 1/ není nutná přímá návaznost na RVP, lze navázat volněji a intuitivněji: **62,0%** (132 resp.), 2/ ano: **33,8%** (72 resp.), 3/ ne:

3,3% (7 resp.), 4/ jiná odpověď: **0,9%** (2 resp.). Přímá návaznost tedy podle pedagogů není nutná, stačí volnější a intuitivnější, přímá je však samozřejmě vítána.

Tohoto tématu se týká i dotaz, **pro jaké vzdělávací oblasti z RVP považují respondenti téma propojení písma a obrazu vhodné a využitelné** – nejvíce byly vybrány tyto (seřazeno hierarchicky): 1/ Umění a kultura (Hudební výchova, Výtvarná výchova) /RVP pro základní vzdělávání/: **61,0%** (130 resp.), 2/ Jazyk a jazyková komunikace (Český jazyk a literatura, Cizí jazyk, Další cizí jazyk) /RVP pro základní vzdělávání/: **54,9%** (117 resp.), 3/ Člověk a společnost (Dějepis, Výchova k občanství) /RVP pro základní vzdělávání/: **43,7%** (93 resp.), 4/ Člověk a jeho svět (Člověk a jeho svět) /RVP pro základní vzdělávání/: **41,8%** (89 resp.), 5/ Umění a kultura /RVP pro gymnázia/: **38,0%** (81 resp.), 6/ Výtvarný obor /RVP pro gymnázia/: **37,1%** (79 resp.), 7/ Dítě a svět /RVP pro předškolní vzdělávání/: **34,3%** (73 resp.), 8/ Informační a komunikační technologie (Informační a komunikační technologie) /RVP pro základní vzdělávání/: **31,9%** (68 resp.), 9/ Člověk a příroda (Fyzika, Chemie, Přírodopis, Zeměpis) /RVP pro základní vzdělávání/: **29,6%** (63 resp.), 10/ Český jazyk a literatura /RVP pro gymnázia/: **27,7%** (59 resp.).¹³⁵ V rámci jiných možností doplnili učitelé například toto: odborné výtvarné předměty / RVP Grafický design pro odborné výtvarné školy, RVP ZUŠ.

V rámci jakých průřezových témat z RVP považují pedagogové formu propojení písma a obrazu vhodnou a využitelnou dopadlo takto - seřazeno hierarchicky (výběr více variant): 1/ Mediální výchova /RVP pro základní vzdělávání, RVP pro gymnázia/: **64,8%** (138 resp.), 2/ Multikulturní výchova /RVP pro základní vzdělávání, RVP pro gymnázia/: **56,3%** (120 resp.), 3/ Osobnostní a sociální výchova /RVP pro základní vzdělávání a RVP pro gymnázia/: **54,5%** (116 resp.), 4/ Environmentální výchova /RVP pro základní vzdělávání, RVP pro gymnázia/: **43,2%** (92 resp.), 5/ Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech /RVP pro základní vzdělávání, RVP pro gymnázia/: **31,9%** (68 resp.), 6/ Výchova demokratického občana /RVP pro základní vzdělávání/: **23,9%** (51 resp.), 7/ jiná odpověď: **5,6%** (12 resp.).

Jaké typy gramotností mohou podle respondentů rozvíjet kvalitně koncipované interdisciplinární projekty se zaměřením na propojení písma a obrazu i s případným využitím nových médií (výběr více variant), bylo seřazeno respondenty takto: 1/ vizuální: **85,4%** (182 resp.), 2/ literární: **70,4%** (150 resp.), 3/ emoční: **67,1%** (143 resp.), 4/ mediální: **61,5%** (131 resp.), 5/ sociální: **58,2%** (124 resp.), 6/ digitální: **52,6%** (112 resp.), 7/ multigramotnost: **49,3%** (105 resp.), 8/ další: **3,3%** (7 resp.). Mezi možnostmi další bylo

uvedeno mimo jiné zapojení všech smyslů, což by mohlo být obrazně pojmenováno jako senzitivní gramotnost.

Které klíčové kompetence mohou rozvíjet kvalitně koncipované interdisciplinární projekty se zaměřením na propojení písma a obrazu i s případným využitím nových médií, bylo zjištěno takto (možnost výběru více variant): 1/ kompetence komunikativní: **76,5%** (163 resp.), 2/ kompetence k řešení problémů: **65,3%** (139 resp.), 3/ kompetence k učení: **53,1%** (113 resp.), 4/ kompetence sociální a personální: **49,3%** (105 resp.), 5/ kompetence pracovní: **45,5%** (97 resp.), 6/ kompetence k podnikavosti: **31,5%** (67 resp.), 7/ kompetence činnostní a občanské: **28,6%** (61 resp.), 8/jiné: **5,2%** (11 resp.) Zde bylo několikrát uvedeno, že mohou všechny kompetence, tzn. propojení kompetencí.

Jaké další schopnosti mohou takovéto projekty podle učitelů rozvíjet, vyhodnotili učitelé takto (zde byla možnost výběru více variant): 1/ kreativní myšlení: **92,0%** (196 resp.), 2/ schopnost samostatné tvůrčí práce: **79,8%** (170 resp.), 3/ schopnost týmové spolupráce: **67,1%** (143 resp.), 4/ kritické myšlení: **55,4%** (118 resp.), 5/ flexibilita: **44,6%** (95 resp.), 6/ motivace k aktivní společenské angažovanosti i odpovědnosti a k intenzivnější občanské participaci: **32,9%** (70 resp.), 7/ strategické myšlení: **32,4%** (69 resp.), 8/ jiné: **2,3%** (5 resp.). Mezi jinými odpověďmi se objevilo opět několik odpovědí, že mohou všechny výše uvedené schopnosti a také jednotlivé typy inteligence.

Odpovědi na výše uvedené otázky potvrdily, že je zde velký a využitelný potenciál k propojení s mnoha vzdělávacími oblastmi a průřezovými tématy v rámci RVP, k rozvíjení mnoha typů gramotnosti, klíčových kompetencí a dalších schopností.

Zajímavou doplňující otázkou pro pedagogy bylo, zda měl někdy některý interdisciplinární výtvarný projekt společenský přesah (rozměr), tzn., že se týkal společenské angažovanosti a občanské participace /pozitivní dopad na společnost, podpora v rámci komunity, zapojení nejbližšího okolí/. Zde byly odpovědi vyvážené: ano: **46,0%** (98 resp.), ne: **54,0%** (115 resp.).

V případě, že ano, byli pedagogové vyzváni k jeho stručnému přiblížení. Odpovědi byly pestré – šlo o spousty velmi přínosných projektů, aktivit a témat.¹³⁶ Tento pestrý výčet mnoha interdisciplinárních projektů, které měly společenský přesah – rozměr, je dokladem o tom, že takovéto formáty akcí mohou mít i další rozměr – mohou být společensky prospěšné. To může motivovat všechny účastníky k aktivnímu zapojení. Mnoho z těchto projektů se týkalo právě přímo setkání obrazu a písma – tzn., že přímo toto spojení má pro tyto účely také velký potenciál.

Také bylo zjištěno, zda se respondentům **podařilo někdy využít výuku k informování nejen o pozitivích, ale i o některých nebezpečích a úskalích virtuální reality, sociálních sítích a nových médií** /bezpečnost, zkreslování informací, fake news, manipulace, ztráta soukromí, kyberšikana/ a podobně: ano: **66,2%** (141 resp.), ne: **33,8%** (72 resp.). Je tedy pozitivním zjištěním, že více než polovina respondentů se tímto tématem se svými žáky a studenty zabývala.

Další otázka se týkala toho, zda respondenti souhlasí s tím, že **kreativita a kreativní myšlení, které lze efektivně rozvíjet mj. i interdisciplinárními edukačními projekty, jsou důležité i pro mnoho dalších oborů – tzn. nejen výtvarných a uměleckých, ale i např. vědeckých, technických a společenských**: ano: **97,7%** (208 resp.), ne: **2,3%** (5 resp.). Drtivá většina dotázaných s tím tedy souhlasí.

Ty, kteří s tím souhlasili, byli vyzváni, aby vybrali, **u jakých oborů považují schopnost kreativního myšlení za důležitou** (bylo zde možné vybrat více variant – seřazeno hierarchicky): 1/ umění: **92,5%** (197 resp.), 2/ design: **88,7%** (189 resp.), 3/ architektura: **85,0%** (181 resp.), 4/ fotografie: **82,2%** (175 resp.), 5/ scénografie: **77,0%** (164 resp.), 6/ věda: **69,0%** (147 resp.), 7/ psychologie: **54,9%** (117 resp.), 8/ filozofie: **48,4%** (103 resp.), 9/ + 10/ sociologie: **44,1%** (94 resp.), lékařství: **44,1%** (94 resp.), 11/ matematika: **42,7%** (91 resp.), 12/ kunsthistorie: **37,1%** (79 resp.), 13/ politologie: **29,6%** (63 resp.), 14/ další: **10,3%** (22 resp.). Není tedy překvapivé, že nejvíce procent získalo umění. Kunsthistorie ale zaujala předposlední místo, což však dává také do jisté míry smysl, protože tam jde spíše o přesná fakta (místo kreativity). Mezi dalšími obory vypsalí učitelé například tyto: pedagogika, ekonomie, reklama, hudba, literatura, historie, etika, technické obory – stavebnictví a strojírenství. Mnohdy bylo zmíněno i to, že kreativita je důležitá pro všechny obory. Z toho vyplývá, že kreativita a kreativní myšlení, které mohou být efektivně rozvíjeny právě i prostřednictvím interdisciplinárních projektů (včetně propojení písma a obrazu), jsou důležité podle pedagogů pro většinu oborů. Je to tedy velmi přínosný základ do budoucna pro všechny děti, žáky a studenty s jakýmkoliv jejich zaměřením v budoucnu.

Na závěr bylo ještě zjištěno, že **mezi respondenty jsou členové různých profesních sdružení**: AVP (Asociace výtvarných pedagogů), INSEA (International Society for Education through Art) a dalších (například Asociace středoškolských učitelů češtiny, Okresní umělecká rada ZUŠ Opava, Krajská umělecká rada ZUŠ Moravskoslezského kraje, Ústřední umělecká rada ZUŠ ČR, didaktický tým History Department Rady Evropy a Euroclio, evropská asociace učitelů SPV předmětů, Ústřední umělecká rada ZUŠ ČR, Krajská umělecká rada Karlovarského kraje, Národní pedagogický institut ČR /NPI ČR/ – VPP ZUŠ/SUŠ,

Etické fórum ČR apod.). Učitelé jsou tedy mnohdy zapojeni do profesních organizací a sdružení, což je pozitivní zjištění, protože tímto kontaktem s ostatními pedagogy mohou neustále čerpat inspiraci, podněty a nápady a zvyšovat úroveň a kvalitu výuky.

9.1.2 Dotazník pro galerijní edukátory

Druhý dotazník s názvem *Edukační potenciál propojení písma a obrazu a jeho využití v galerijní edukaci* byl určený galerijním **edukátorům** - především tedy edukátorům v galeriích výtvarného umění (které se orientují zejména na současné umění). Záměrně bylo cíleno na galerijní edukátory z terénu praxe. Dotazník byl zaslán lektorům do cca 30 nejvýznamnějších českých galerií, které jsou členskými institucemi Rady galerií ČR (dále jen RG ČR), kam patří galerie výtvarného umění, které mají zapsané sbírky v Centrální evidenci sbírek (CES) a jednou z hlavních činností je tedy i péče o sbírky a jejich rozšiřování.¹³⁷ Kromě edukátorů z těchto galerií dále dotazník vyplnili i lektoři z některých institucí, které sice nemají sbírky a fungují spíše jako „kunsthalle“ (hlavní činnost: pořádání velkých reprezentativních výstav), ale realizují dlouhodobě edukační aktivity a doprovodné akce – podařilo se tedy získat data a údaje od edukátorů z Galerie Rudolfinum a DOX. Cíleně byli osloveni tito edukátoři z galerií výtvarných umění, protože se jich toto téma přímo týká. Záměrně tedy nebyli vyzváni muzejní pedagogové z muzeí (jako např. Národní muzeum, Muzeum hl. m. Prahy, Technické muzeum, Zemědělské muzeum apod.), kteří se sdružují hlavně v Asociaci muzeí a galerií (AMG). Jejich sbírky mají totiž úplně odlišný charakter (jsou např. z oblasti historie, archeologie, botaniky, numismatiky, antropologie, zoologie, techniky, vědy, módy apod.) a stejně tak mají takové zaměření i jejich edukační aktivity, takže by se zkoumaného tématu netýkaly buď vůbec, nebo jen velmi okrajově a jejich odpovědi by měly nízkou relevanci. Někteří edukátoři působí ve více institucích, takže například lektorka, která aktuálně působí v Severočeské galerii výtvarného umění v Litoměřicích, působí dlouhou dobu i v Národní galerii, takže její odpovědi se týkaly obou institucí. Dotazník vyplnili celkem **26 galerijních edukátorů**.

Cílem a záměrem dotazníku pro edukátory tedy bylo (podobně jako u učitelů) zjistit jejich postoj k míře edukačního potenciálu v této oblasti – tzn., zda ho považují za významný, jaké s ním mají již zkušenosti a jakým způsobem by ho i dále využili. Důležitým zkoumaným faktorem bylo opět i vzdělání, případně aprobace, specializace, zaměření i délka praxe edukátorů, což může mít vliv na obsah a případně relevanci odpovědí. Těžištěm dotazníku bylo zmapovat, jaké konkrétní výstavy, edukační programy i projekty na toto téma v galeriích během své praxe již realizovali. I zde bylo zajímavé identifikovat, jaká byla motivace edukátorů k vyplnění dotazníku nebo také jaké jsou jejich zdroje inspirace pro realizaci vzdělávacích aktivit (jiné výstavy, inspirace v zahraničí, internet). Podařilo se získat i názory

na to, jaké typy gramotností a jaké další schopnosti tyto interdisciplinární vzdělávací aktivity rozvíjí i jaké mohou mít společenské přesahy.

Motivace k vyplnění dotazníku (možnost více odpovědí) byla: přispět vlastními zkušenostmi z praxe k podpoře významu edukačního potenciálu setkání písma a obrazu: **61,5%** (16 resp.), využít ho jako zdroj inspirace, zájem načerpat zde nové nápady a tipy k vlastní výuce nebo tvorbě: **53,8%** (14 resp.), dozvědět se více informací o tomto tématu: **42,3%** (11 resp.), jiná: **11,5%** (3 resp.). Nejvyšší motivací tedy bylo přispět vlastními zkušenostmi z praxe k podpoře významu edukačního potenciálu setkání písma a obrazu.

Důležité bylo zjistit, jaká je **délka praxe edukátorů v galerijní edukaci**: do 5 let: **34,6%** (9 resp.), 5-10 let: **19,2%** (5 resp.), 10-20 let: **26,9%** (7 resp.), 20 a více let: **19,2%** (5 resp.). Přestože je obor galerijní edukace mnohdy vnímán jako v ČR relativně nový a mladý (oproti například muzejní pedagogice), což souvisí i s historickým a politickým kontextem novodobých dějin (omezení mezinárodních kontaktů v době minulého režimu), tak mnoho edukátorů se mu věnuje více než 10 let a je mezi nimi i několik takových, kteří se mu věnují více než 20 let, což je pro tento výzkum také přínosné a důležité, protože letité zkušenosti přímo z praxe jsou cenné a odpovědi velmi relevantní.

Odpovědi na otázku, která mapovala **vzdělání, případně aprobaci a specializaci galerijních edukátorů**, byly pestré a rozmanité (jejich kompletní přehled je v rozšířené verzi komentáře k dotazníkům). Objevuje se zde tedy nejvíce pedagogika výtvarné výchovy – mnohdy právě v kombinaci s českým jazykem (což je ideální pro výzkum tohoto tématu), dále také dějiny umění, estetika a umělecké obory, které jsou případně kombinovány i s pedagogickým minimem. Takže pozitivním faktem, který ovlivňuje i obsah odpovědí, je skutečnost, že na pozicích edukátorů působí odborníci s ideálním vzděláním a vhodným zaměřením.

Galerijní edukátoři čerpají inspiraci více z moderního a současného umění než z klasického (starého umění) ještě výrazněji než výtvarní pedagogové na školách: moderní a současné umění: **60,8%**, klasické (staré) umění: **39,2%**. Moderní a současné umění poskytuje ideální prostor pro interdisciplinární přesahy, tento výsledek je tedy pozitivním zjištěním.

Pokud jde podle edukátorů o **nejdůležitější a nejvíc stěžejní trend v současné galerijní edukaci** (z výše uvedených tří variant), odpověděli takto (seřazením od nejdůležitějšího): **1/ interdisciplinarita** (propojování jednotlivých předmětů, oborů a disciplín, projektové vyučování, např. přesahy VV k dalším oborům), **2/ interaktivita** (výuka zábavnou, hravou formou, zapojení praxe a aktivní spoluúčast žáků a studentů), **3/**

intermedialita (propojování médií, především zapojování nových médií do výuky). Zde je tedy na 1. místě interdisciplinarita – stejně jako u výtvarných pedagogů. Je velmi přínosné, že jí edukátoři i výtvarní pedagogové považují za tolik důležitou - v rámci ní se odehrávají přesahy výtvarného umění k dalším oborům – tedy i směrem k literatuře, písmu a textu.

Všichni respondenti souhlasí v různé míře s tím, že **předmět výtvarná výchova** (právě také v souvislosti s oborem galerijní edukace) **může být do jisté míry chápaný jako "křížovatka", díky němuž lze řešit a přibližovat i důležitá témata z jiných předmětů a oblastí** (např. z oblasti literatury, filmu, divadla, fotografie, ekologie, biologie apod.): určitě ano: **84,6%** (22 resp.), do jisté míry částečně ano: **15,4%** (4 resp.), spíše ne: **0%** (0 resp.), určitě ne: **0%** (0 resp.). Tento jejich přístup je tedy srovnatelný s přístupem pedagogů. Pedagogové i edukátoři jsou tedy nakloněni přesahům výtvarné výchovy a umění k dalším oborům (tedy i k literatuře, písmu a textu).

Zda využívají edukátoři a lektori někdy během galerijní edukace principy projektového vyučování a interdisciplinarit (propojování výtvarného umění s dalšími obory), odpověděli takto: ano, velmi často: **73,1%** (19 resp.), ano, občas: **26,9%** (7 resp.), téměř ne: **0%** (0 resp.), ne: **0%** (0 resp.). Takže tyto principy v různé míře využívají všichni.

Kolik přibližně procent věnují v rámci galerijní edukace čistě jen výtvarnému umění a kolik procent propojení výtvarného umění s dalšími obory, odpověděli následovně: čistě jen výtvarné umění: **52,2%**, výtvarné umění propojené s dalšími obory: **47,8%**. Zde jsou odpovědi tedy vyvážené a podobně jako u výtvarných pedagogů na školách mírně převažuje čistě jen výtvarné umění. I přesto se zde ale ukazuje, že propojování výtvarného umění s dalšími obory je časté a velmi využívané. Zároveň zde stále ještě zůstává případný prostor pro intenzivnější zapojení tohoto přístupu.

V rámci propojení výtvarného umění s dalšími obory - **kolik procent z toho se týká propojení výtvarného umění s literaturou, textem a písmem**, zhodnotili edukátoři následovně: výtvarné umění propojené s literaturou, typografií a grafickým designem (spojení textu & obrazu): **50,2%**, výtvarné umění propojené s dalšími obory **49,8%**. Zde je tedy výsledek vyvážený a srovnatelný s podobným zjištěním u výtvarných pedagogů – je tu však mírně větší podíl propojení výtvarného umění s literaturou, textem a písmem. Vysoký podíl využití tohoto propojení může být dokladem oblíbenosti toho přístupu – mj. i pro jeho edukační potenciál.

Dotaz, s **jakými dalšími obory propojují lektori výtvarné umění v rámci galerijní edukace**, přinesl rozmanité odpovědi: ekologie, biologie, historie, dějiny a dějepis, dramatické umění, přírodní vědy, hudba, architektura a urbanismus, sociální sféra, dramatická

a pohybová činnost, řemesla, polytechnika, psychologie, základy společenských věd a občanská výchova, literatura a český jazyk, osobnostní a sociální výchova, fyzika, sociální vědy, environment, současné umění, politologie, botanika, přírodověda a přírodopis, zeměpis a geografie, společenské vědy, chemie, fyzika, pohyb, tanec a divadlo, sport (pohybové aktivity, vyjadřování tělem, gesty apod.), věda a technika, film. Nejčastěji se objevovala literatura, hudba a nejrůznější přírodní vědy. Takže přesahy k literatuře jsou i přes pestrost odpovědí mezi nejfrekventovanějšími.

S tím souvisela i otázka, **zda využívají edukátoři někdy během galerijní edukace přesahy výtvarného umění směrem k literatuře nebo typografii - tzn. propojení obrazu a textu** (písmen, slov, vět, textů, symbolů): ano velmi často: **46,2%** (12 resp.), ano občas: **42,3%** (11 resp.), téměř ne: **11,5%** (3 resp.), ne: **0%** (0 resp.). Nebyla zde zastoupená odpověď ne, což opět dokládá, že toto téma v různé míře využívají všichni. Objevila se zde ale odpověď téměř ne, ale jen v minimálním podílu. Většina edukátorů tedy s tímto tématem pracuje.

Pokud tyto přesahy edukátoři využívají, **nejčastěji jde o tyto okruhy, typy a formy** (možnost volby více variant): 1/ +2/ koláže: **80,8%** (21 resp.), komiks: **80,8%** (21 resp.), 3/ ilustrace: **73,1 %** (19 resp.), 4/ + 5/ lettrismus (zapojení písma do obrazů – do malby, grafiky, kresby atd): **61,5%** (16 resp.), asambláže: **61,5%** (16 resp.), 6/ +7/ výtvarná interpretace textů: **57,7%** (15 resp.), dramatizace – „živá abeceda“ - interpretace písmen kompozicí, pohybem, tancem: **57,7%** (15 resp.), 8/ + 9/ práce s písmovými šablonami: **53,8%** (14 resp.), kreativní psaní, experimentální text: **53,8%** (14 resp.), 10/ grafický design (navrhování a tvorba plakátů, vizitek, reklamních nebo propagačních materiálů, návrh loga, značky apod.): **50%** (13 resp.), 11/ + 12/ + 13/ + 14/ + 15/ tvorba sloganů, transparentů, nápisů a reklamy: **46,2%** (12 resp.), kniha objekt (experimentální kniha, interpretace knihy): **46,2%** (12 resp.), iluminace, iniciála: **46,2%** (12 resp.), typografie a využití různých typů písma a fontů: **46,2%** (12 resp.), experimentální (vizuální, optická) poezie: **46,2%** (12 resp.).¹³⁸ Nejvíce využívanými typy v rámci galerijní edukace jsou tedy tyto: koláže, komiks, ilustrace, lettrismus, asambláže. Galerijní edukátoři i výtvarní pedagogové na školách shodně uvedli na 1. místě jednoznačně koláž. Dále se zde v jejich výběrech opakuje i ilustrace a lettrismus. Například experimentální poezie se zde objevila až na 14. místě, street art a graffiti se zde dokonce obsadily až 18. místo, přestože jsou to velmi atraktivní, hravé, podnětné a inspirativní oblasti. Pravděpodobně je to způsobeno tím, že edukační aktivity většinou přímo navazují na aktuální výstavy a prezentovanou tvorbu a například street art se vyskytuje spíše na ulici než ve výstavních prostorách, výstavy street artu nejsou tolik frekventované. Navíc

některé techniky potřebují k realizaci exteriér (například práce se spreji vyžadují ventilaci, velkou plochu a podobně), takže to bývá v galeriích složitější. Problematictější zůstává i samotné téma, protože existuje názor, že toto umění patří výhradně na ulici. Výjimečnou výstavou street artu byla například mezinárodní výstava *Městem posedlí* v Městské knihovně (GHMP) a výstavy street artových umělců často realizuje Trafo Gallery (dříve Trafačka), The Chemistry Gallery apod. Protože ale mnoho galerií dělá přímo výstavy na toto téma zatím výjimečně a spíše prezentuje uměleckou tvorbu těchto umělců (než čistě jejich realizace ve veřejném prostoru), tak by ale bylo možné toto téma vztáhnout na lokalitu, kde se galerie vyskytuje, a buď jí navštívit, nebo toto umění zprostředkovaně prezentovat a na něj reagovat. Téměř v každém větším městě lze v současné době už street art vidět. Také by mohla být galerijním pedagogům inspirací a oporou již zmíněná případná metodická příručka s konkrétními tipy a návody k těmto méně využívaným, ale inspirativním oblastem.

Největší edukační potenciál mají podle galerijních edukátorů tyto okruhy: grafický design: **11 resp.**, koláž: **10 resp.**, lettrismus: **8 resp.**, street art: **7 resp.**, experimentální (vizuální) poezie: **7 resp.**, ilustrace: **7 resp.**, typografie: **6 resp.**, komiks: **5 resp.** Mnoho okruhů se zde shoduje a opakuje jako u výtvarných pedagogů – jen v jiném pořadí. Vysoké umístění oblasti grafického designu může být důsledkem toho, že s tímto tématem se v rámci edukačních aktivit, workshopů a výtvarných dílen v galeriích hodně pracuje, protože v podstatě každá větší galerie má svou vizuální identitu a kvalitní i inspirativní propagační materiály k jednotlivým výstavám, edukátoři často recyklují tyto tiskoviny v rámci workshopů. Na vysokých příčkách je i street art a experimentální (vizuální) poezie. To dokládá skutečnost, že edukátoři považují tyto oblasti za okruhy s velkým edukačním potenciálem, i když zde je opět prostor pro jejich vyšší uplatnění.

Jako **nejvhodnější okruh pro MŠ** by volili edukátoři koláž (**8 resp.**) a dramatizaci (**6 resp.**) a dále postupně mnoho dalších okruhů. **Pro ZŠ – 1. stupeň** to byla opět koláž (**12 resp.**), **pro ZŠ 2. stupeň** komiks (**10 resp.**), **pro SŠ** street art (**8 resp.**) a mnoho dalších typů, **pro VŠ** bylo vybráno vyváženě mnoho složitějších okruhů (street art, experimentální poezie, text v architektuře, videoart apod.), ale zajímavé bylo, že u VŠ se mnohokrát objevila odpověď obraz a text v konceptuálním umění (5x). Studenti na VŠ mohou totiž již lépe pochopit složité konceptuální umění, protože už většinou mají rozhled, vědomosti a zvládají vše zasadit do kontextu. Např. street art se objevil ve všech stupních škol – nejvíce u středních škol. To také vypovídá o jeho podnětnosti a využitelnosti. Pak se zde objevily i zajímavé individuální odpovědi.¹³⁹

Pokud jde o **výtvarné materiály, pomůcky nebo prostředky (obsahující text), které galerijní edukátoři nejčastěji používají (pro výtvarné úkoly a tvorbu v rámci galerijní edukace, kde zapojují práci s písmem a textem)**, jsou to dle dotazníku tyto: časopisy: **80,8%** (21 resp.), noviny: **76,9%** (20 resp.), letáčky a propagační materiály: **69,2%** (18 resp.), plakáty: **69,2%** (18 resp.), materiály s textem vytvořené v počítači a vytištěné na papír: **69,2%** (18 resp.), razítka: **65,4 %** (17 resp.), reprodukce uměleckých děl s textem: **57,7%** (15 resp.), ručně psané písmo: **53,8%** (14 resp.), písmové šablony: **50%** (13 resp.), on-line tvorba (v PC – grafické programy, v mobilu – mob. aplikace apod.): **34,6%** (9 resp.).¹⁴⁰ Mezi jiné materiály nebo prostředky uvedli i ilustrace a promítání písma na stěnu. Toto využití materiálu je podobné a srovnatelné jako u výtvarných pedagogů na školách. Edukátoři v galeriích mají však ve většině případů velkou výhodu v tom, že z výstav a případně i doprovodných akcí a dalších projektů získávají spousty inspirativního a vizuálně pestrého materiálu v podobě pozvánek, plakátů, letáček a dalších propagačních materiálů – často s velmi kvalitním grafickým designem, což mohou v rámci workshopů recyklovat a přetvářet nebo využít pro nová díla.

Pokud jde o **náměty, témata apod., které by edukátoři považovali za podnětné a nosné ke zpracování v rámci galerijní edukace prostřednictvím využití propojení obrazu a textu**, byly návrhy respondentů velmi rozmanité, pestré a nápadité.¹⁴¹ Nápady na náměty a témata jsou tedy nepřeborné, potenciál pro tuto oblast je velký. Oproti pedagogům na školách působí náměty a témata edukátorů obecněji a univerzálněji. Lze je tak nejrůzněji modifikovat, snadněji adaptovat a operativně aplikovat na konkrétní výstavy.

Velmi důležitým bodem v rámci výzkumu byl i dotaz, **jaká témata edukátoři podobným způsobem (propojení obrazu a textu) už někdy zpracovali a jaké programy s využitím propojení písma (textu) a obrazu již někdy realizovali**. Zde je přehled témat a projektů: identita, autoportrét, město, kniha, edukační aktivity k výstavám a expozicím *Městem posedlí*, *Bilkova vila*, *Bilkův dům v Chýnově*, *Transformace geometrie*, *Květa Pacovská*, *Ján Mančuška*, animační programy k obrazům Jiřího Koláře, k výstavě Viktora Pivovarovy (cyklus *Zahrady mnicha Rabinoviče*), k výstavě *City Mejkap* (obrazy Erika Šille - symbolika), k výstavě Rudolfa Sikory, Ivana Pinkavy, k výstavě *Deset* (současná německá malba), k expozici Kateřiny Šedé, Eduarda Ovčáčka, Toyen, Jindřicha Štyrského, Jiřího Sozanského, Františka Hudečka – program *Pražský chodec*, Jiří Trnka – program *Tajným vchodem do zahrady*, Jiří Petrbok - *Možnosti proměny*, k výstavě *Válečné plakáty*, k tvorbě Aléna Diviše, Pasty Onera, skupiny *Nezломní*, Radoslava Bigoše, Františka Kupky..., projekt *Člověk člověku člověkem* (předně autor Martin Gerboc), k výstavám *Košická moderna*,

CREW/ní obraz - kolektiv autorů (street art), k výstavě ilustrátor a Gustava Kruma (komiks), výstava *SOS* - kolektiv autorů (reklama a média), výstava *Jihlavští stavitelé vlastní rukou* - kolektiv autorů (koláže, práce s fotografií a textem), výstava k výročí J. A. Komenského - kolektiv autorů (práce s textem, s citáty, typografií), výstava *Bon apétit* - kolektiv autorů (koláže, práce s vlastním textem), k tvorbě autorů: Ondřej Michálek (lettrismus), Ladislav Novák (frotáže), Jan Chaloupek (kaligrafie), Jan Dočekal (objekt kniha), Jiří Kolář (koláže a asambláže), Rudolf Jung (propagační fotografie), Karel Němec (ex-libris), k výstavě SČUG Hollar s názvem *Kde domov můj* (mladí návštěvníci na závěr psali na psacích strojích, čím je pro ně domov nebo mohli pomocí psacího stroje vytvořit obrázek), v rámci projektového dne vytváření velkých QR kódů (1,5 x 1,5 m) se zakódovanou informací, programy k výstavám ilustrace – např. Renáta Fučíková *Svět v ilustraci*, programy k výstavám zaměřených na lettrismus - např. výstava Josefa Honyse (program byl zaměřen na vnímání textu v obraze, na obrazové abecedy), koncepce programů k výstavě Eduarda Ovčáčka (lettrismus, grafika), programy na téma propojení obrazu a textu téměř ke každé výstavě – např. *Grafický design a Studio Najbrt Basics*, práce s abecedou v návaznosti na dílo Karla Purkyně k výstavě *Od práce k zábavě* (práce s motivy obrazovými i textovými při aktivitě *Barevný dialog* během artefietické dílny), programy k těmto projektům a výstavám: *Infiltrace* (Jan Kaláb, Vladimír 518), *Kolážový mejdan písmen a číslic* (Eduard Ovčáček), *Po stopách Egyptanů, Příběh medaile* (Jiří Dostál), *Knihy stavebnice, Orientace na ilustrace* (Iku Dekune), *Papír plocha - grafická výzva, design_prostor pro:..., V mapě* (Jana Kasalová), *Lettristická reportáž, Svět podle Josefa Čapka* (tvorba lineární ilustrace z nití, Čapkovy ilustrace, texty pro děti), *Graffiti výzva* (K. Grosse - site specific; B. Fischer), *Já jsem..., Dopis?, Československý plakát, Iniciála, Příběhy obrazů, Umění Československa 1918-1938 (Náš tatíček Masaryk, komiks); Josef Týfa/ grafik* (typografie), workshopy k výstavě *Studio Najbrt Basics* (tvorba propagačních materiálů), edukační aktivity k výstavě *Od práce k zábavě* (využití písmové abecedy ve spojení s autorskou ilustrací), edukační aktivity k výstavě *Kubišta - Filla* (volné psaní, přesah do literatury 20. století), edukační aktivity k výstavě Jiřího Slívy (tvorba slovních hříček ve spojení s ilustrací), koncepce edukačních programů k výstavě UMPRUM a nakladatelství Baobab, programy k tvorbě autorů: Milan Knížák, Otakar Slavík, Jiří John, Josef Lada, návrhy plakátů k výstavě Jiřího Šalamouna, asambláže k výstavě Josefa Honyse, koláže k výstavě Josefa Honyse a Jiřího Koláře, ilustrace k výstavám českých ilustrátorů, programy a úkoly v návaznosti na výstavy i jednotlivé obrazy ve stále expozici (lettrismus, koláže a komiksy) k tvorbě autorů: Zbyšek Sion, Jiří Kolář, Adriana Šimotová, Křížek, Rudolf Němec, Jaroslav Vožniak, Josef Istler, Olga Karlíková, Mikuláš Medek, Karel

Trinkewitz, kaligrafie k výstavě Raku Haiku, komiks o městu Roudnici nad Labem, téma vývoj písma a různé druhy pro rozšíření vědomostí k programu *Letních dílen*, experimentální poezie a surrealistické básně, konzumní společnost – reklamní poster na *NIC* v rámci příměstského tábora, v rámci programu *Jarní zašívána* (téma – recyklace – věci které pro život opravdu potřebujeme), práce s vlastním psaným textem, jeho filtrací, výběrem slov a závěrečnou realizací jediného pojmu, *Příběh obrazu* (stálá expozice, aktivita – tvůrčí psaní), *Komiksové bubliny k obrazu* (stálá expozice – příběh obrazu zhuštěnou formou), *Slova k obrazům* (stálá expozice), téma kaligrafie (k výstavě *Brněnská osmdesátá*), iniciála, kaligrafie (k více výstavám, např. *Gejša a samuraj*), komiks, *Spolu sami / vizuální identita* (Arthur Jafa), *A Cool Breeze - Pomník, Domestic Arenas – Nemám tvé oči*, identita, kreativní psaní, téma společenská zodpovědnost, *Remix, Umění je slovo, Obraz rodiny*, tvorba iniciály (výstava *Chrám věd a múz*, výstava *Růžová zahrádka – knížky lidového čtení*). Z tohoto množství realizovaných programů a výstav je evidentní, že se programy, které se týkají propojení nebo setkání písma a obrazu, objevují v galeriích velmi často. Toto téma je tedy velmi frekventované a využitelné v rámci edukačních aktivit a dalších programů pro všechny cílové skupiny.

Protože velmi častým tématem v umění i v dalších oborech je v současné době identita, pro které je vhodným postupem propojení písma a obrazu, týkal se další dotaz toho, zda **edukátoři už někdy zpracovali jakýmkoliv způsobem téma identita, autoportrét, sebereflexe nebo sebevyjádření**. Převládla kladná odpověď: ano: **76,9%** (20 resp.), ne: **23,1%** (6 resp.).

Zároveň byli edukátoři dotázáni, **jak toto téma pojali nebo by ho případně někdy v budoucnu pojali s využitím propojení obrazu a textu**. Možnosti pojetí a ztvárnění jsou dle dotazníku opět velmi pestré.¹⁴²

S tím souvisí i to, že všech **26 respondentů (100%) považuje téma identity, sebereflexe a autoportréty v umění a galerijní edukaci za důležité a podnětné**. Oproti výtvarným pedagogům na školách zde není ani jedna záporná odpověď.

Zajímavé bylo i zjištění, **které z těchto českých nebo zahraničních umělců považují edukátoři za inspirativní pro galerijní edukaci - tzn., že jejich díla by bylo možné využít jako předlohy a vzory pro žáky a studenty v rámci propojení písma a obrazu** (příklady autorů různého zaměření). Výsledky byly tyto: 1/ J. Kolář: **84,6%** (22 resp.), 2/ K. Pacovská: **76,9%** (20 resp.), 3/ E. Ovčáček: **73,1%** (19 resp.), 4/ J. Valoch: **69,2%** (18 resp.), 5/ J. Váchal: **69,2%** (18 resp.), 6/ F. Bílek: **46,2%** (resp.), 7/ S. Neshat: **42,3%** (resp.), 8/ další

autoři, 9/ J. Kaláb: **38,5%** (10 resp), 10/ J. Holzer: **34,6%** (9 resp), 11/ T. Emin: **19,2%** (5 resp), 12/ ani jednoho z uvedených: **3,8%** (1 resp.).

Mezi **dalšími inspirativními autory v této oblasti** byli respondenty uvedeni například tito: V. Havel, J. Hiršal, B. Grögerová, V. Bláha, Z. Kirchner, O. Michálek, P. Nikl, Banksy, J. Honys, A. Najbrt, D. Chatrný, B. Kolářová, V. Janoušková, M. Cihlář, K. Trinkewitz, B. Kruger, E. Bulatov, skupina DSK, M. Knížák, J. Štyrský, Toyen, J. Meliš, N. Plíšková, J. Balcar, M. Urbásek, G. Apollinaire, R. Pettibon.

Pokud jde o **literární díla nebo texty /případně autory/ (z oblasti poezie, prózy, divadla apod.), které by byly vysoce podnětné a inspirativní pro jakékoliv výtvarné zpracování, např. formou propojení písma a obrazu**, uvedli edukátoři např. tyto: V. Havel: *Antikódy*, J. Hiršal a B. Grogerová: *JOB-BOJ*, E. Ovčáček: *Lekce velkého A*, J. Váchal: *Krvavý román*, Ch. Baudelaire: *Květy zla*, *Muž, který sázel stromy*, *Pěna dní*, V. Nezval, F. Běhounek, P. Sís, F. Kafka, V. Havel, E. A. Poe, K. H. Mácha, K. Čapek, J. Čapek, J. Verne, K. J. Erben, J. A. Komenský: *Orbis pictus*, *Napiši verše kytkám na listy*, J. Skácel, P. Michalovič: *Znaky, obrazy a stíny*, E. Hemingway, J. Heller, B. Němcová, Ch. Morgenstern, česká avantgarda, G. Apollinaire, J. Cocteau, M. Proust, A. Camus, J. P. Sartre, Beat Generation, U. Eco, K. Čapek: *Matka*, deníkové záznamy A. Šimotové, V. Kokolia - *Jení/Vyjádření*, R. D. Bach, *Bible*, surrealističtí spisovatelé a básníci, většina poezie a díla magického realismu. Objevují se zde klasická díla (některá stejná jako u výtvarných pedagogů), ale i méně známé tituly a autoři. Je vidět, že některé texty mají natolik výtvarný a vizuální jazyk, že je nezávisle na sobě vybrali pedagogové i edukátoři. I zde se objevil názor, že všechna díla by bylo možné výtvarně interpretovat.

Podle velké části edukátorů by mělo **smysl začít se zapojováním interdisciplinarity v rámci galerijní edukace od nejnižšího věku**: od nejmenších dětí – už na MŠ: **61,5%** (16 resp.), od 1. stupně ZŠ: **38,5%** (10 resp.), od 2. stupně ZŠ: **0%** (0 resp.), od střední školy: **0%** (0 resp.). Oproti pedagogům žádný edukátor nevybral stupeň středních škol ani 2. stupeň ZŠ. Je zde tedy ještě vyšší důraz na nižší věk, což je dobrý signál, že zapojovat interdisciplinarity má smysl podle edukátorů už i u nejnižších věkových kategorií.

Důležitou součástí výzkumu a tohoto dotazníku byla i otázka, **jaké výstavy, expozice, projekty a případně instalace se týkaly (i alespoň částečně nebo okrajově) propojení obrazu (textu) a písma v instituci edukátora v době jeho působení zde**. Byl tak vytvořen zajímavý přehled takovýchto výstav a expozic – především z posledních let: výstavy *Městem posedlí*, Bílkova vila, Bílkův dům v Chýnově, *Transformace geometrie*, Květa Pacovská, Ján Mančuška, Jirí David, *Bruselský sen*, *Monument transformace*, *Bienále Zvon 2008*, *Bienále*

Zvon 2010, série výstav *Komiks*, Viktor Pivovarov: *Dědečku, viděl si boha?* (malby s textem), *Kosmos* - tvorba Jiřího Koláře, Rudolf Sikora: *Konec světa?*, Kateřina Šedá: *Bedřichovický poledník*, *Stavy za obrazem / Obměny a intervence* - stálá expozice GASK, *Podivné perly pochybnosti* - Václav Bláha, *Nevědoucí nevědomí* - Pavel Tichoň, *Elvis ze Záluží* - Jan Macúch, *V zahradách imaginace* - Jiří Trnka, *Do prostoru* - Josef Hampl, *Zvíře jménem podzim* - Jakub König, *Pohlednice z Česka* - Alena Foustková, Ilustrace z legendárního dětského časopisu – *Raketa*, *Raketa letí do Budějč*, *Válečné plakáty*, Alén Diviš, Pasta Oner, *Nezломní*, Radoslav Bigoš, František Kupka, *Člověk člověku člověkem*, *Košická moderna*, *Crew/ní obraz* - street art (písmo Michala Škapy), *SOS* - Timo, *Gustav Krum* – komiksy, *Jaké hranice* - Mira Gáborová (mapy), Ondřej Michálek, *Skupina 4*, Jan Dočekal, Grafix, Ladislav Novák, Jindřich Boška, Jiří Šindler, Jan Chaloupek, Karel Němec, Jan Steklík, *Jiří Polák 70* (vědecká ilustrace), Vojtěch Horálek: *Sluneční Lázně* (vizuální smog), Martin Kuriš, *Broučci Jana Karafiáta*, *Zpívánky Kornélie Němečkové*, *Živý svět Anny Vojtěchové*, Alois Mikulka: *Létat je tak snadné*, Halina Weisssová - *Srdečné pozdravy ze Švýcar*, „dobrých sto“ aneb sto pozitivních událostí z uplynulých sta let československých dějin očima současných studentů oboru digitální ilustrace Fakulty umění a designu, *Příběhy staré Persie aneb současná iránská ilustrace*, *Josef Honys 1919 - 1969*, *Nekonečná dobrodružství Miloslava Havlíčka*, Renáta Fučíková - *Svět v ilustracích*, *Studio Najbrt Basics*, Karel Zeman, *Výtvarné Litomyšle*, *Josef Týfa / grafik*, *Umění Československa 1918-1938*, *Zápisník zmizelého*, *Kubišta – Filla: Plzeňská disputace* (umělecké prostředí 20. století), Jiří Slíva (kreslený vtíp), *Od práce k zábavě* (umění 19. století, vydávání časopisů apod.), *Sobě ke cti, umění ke slávě* (sběratelství), Lawrence Ferlinghetti, Milan Knížák, Josef Honys (koláže, assembláže, seriáže), Jiří Šalamoun (koláže, typografie, filmový plakát), Vlasta Baránková, Josef Lada, Karel Franta, Cyri Bouda, Jiří Trnka, *Současná česká ilustrace*, *Zlatá 60 - experimentální období 60. let 20. století*, *Jaro / Československá výtvarná scéna 1966-1968*, *Stálá expozice 20. století*, *Brněnská osmdesátá* (akční umění, instalace), Jiří Šindler: *Doteky téměř něžné* (autorská kaligrafie), Tajemné příběhy Pavla Čecha (autorské knížky, texty a komiksy, ruční písmo atp.), Jiří Kolář - *Hommage a Baudelaire*, Václav Malina a Milan Maur: *Paralelní roky* (konceptuální umění), David Böhm a Jiří Franta: *Proč obrazy nepotřebují názvy* (ilustrace, komiks) + *Půl kapra*, *Žena ve žlutém*, *Výčep a Květiny* (černě vymalovaný prostor expozice, vybrané obrazy českých moderních malířů, bílou křídou na černé zdi zaznamenán jejich "přesah", rozpracování mj. i s použitím textu) + ilustrace ke knize *Hlava v hlavě*, Tereza Říčanová - *Obrazy světa* (ilustrace), Oldřich Kulháněk - *Malá anatomie zdrojů*, *O létání a jiných snech*, *Duše peněz*, *Plakát v souboji ideologií 1914 – 2014*, *Listování | Moderní knižní kultura ve*

sbírkách Muzea umění Olomouc, Eduard Ovčáček: *Komunikace písmem a obraz, Růžová zahrádka* | *Barokní modlitebni*. Z tohoto přehledu vyplývá, že edukátoři mají poměrně bohaté zkušenosti s výstavami, které se v různé míře orientují i na tuto oblast umění (setkání písma a obrazu).

Na otázku, zda by **edukátoři považovali za přínosné a smysluplné, kdyby byly v jejich galerii nabízeny i stabilní propracované programy s přesahy výtvarného umění směrem k literatuře, písmu a textu**, tzn. vzdělávací programy s využitím propojení písma (textu) a obrazu, odpověděli takto: určitě ano: **61,5%** (16 resp.), spíše ano: **38,5%** (10 resp.), spíše ne: **0%** (0 resp.), určitě ne: **0%** (0 resp.).

Podobně dopadla i odpověď na otázku, zda by **edukátoři považovali za přínosné a smysluplné, kdyby byly v jejich institucích vytvořeny univerzální metodické (edukační listy) na téma setkání textu a obrazu, které by mohly být případně doplňovány o další konkrétní témata, náměty a úkoly vycházející z výstav a byly by aplikovatelné ve výuce**: určitě ano: **42,3%** (11 resp.), spíše ano: **38,5%** (10 resp.), spíše ne: **19,2%** (5 resp.), určitě ne: **0%** (0 resp.) Takže z úhlu pohledu většiny edukátorů by bylo přínosné, kdyby existovaly stabilní programy i metodické příručky na toto téma podobně jako by to velmi vítali i učitelé.

Zajímavou sondou do sbírek českých galerií byl i dotaz, **jaká díla nebo jaké dílo /případně tvorbu jakého autora/ ze sbírek své instituce by respondenti pro tyto programy a edukační listy se zaměřením na propojení písma (textu) a obrazu využili**. Odpovědi byly opět velmi bohaté: František Bílek, *Slovanská epopej*, Milena Dopitová, Magdalena Jetelová, Eduard Ovčáček, Ján Mančuška, Jan Šerých, Eduard Ovčáček: *Ortel VI*, Zdeněk Kirchner: *Jazz*, František Hudeček: *Koláž 2*, Robert Rauschenberg: *Tribute 21*, Alena Foustková: *Česko Čechům*, Bernhard Johannes Blume & Anna Blume: *Z grafického alba I Am You IV*, Lawrence Weiner: *Z grafického alba I Am You XIX*, Marie J. Lafontaine: *Z grafického alba I Am You XII*, Daniel Dewaële: *Z grafického alba I Am You V*, František K. Foltýn: *Maličtí přicházejí*, Pavel Brázda: *Paní Charita*, Jiří Kolář: *Sedmá velmoc*, Karel Němec, Jan Steklík, Miloš Sláma, Bohdan Lacina, Ladislav Novák, Květa Pacovská, Josef Honys, Vlasta Baránková, Jiří Balcar, Jan Solpera, Josef Lada (bibliofilie, K. H. Borovský), Cyrila Bouda, Josef Váchal, Jiří Šalamoun, Jiří Kolář, Zdeněk Kirchner, Alfons Mucha, Jan Konůpek (cyklus grafických prací k Shakespeareovi), Bohumil Kubišta, Emil Filla, Josef Váchal, Mikoláš Aleš, Juraj Meliš, Blažej Baláž, Stano Filko, Daniel Fischer, Jozef Chovan, Karel Trinkewitz, Jiří Balcar, Naděžda Plíšková, Josef Šíma (ilustrace básní), písmo v renesančních epitafech, surrealistické texty (nejsou vystaveny, ale bylo by možné propojit s obrazy), Antonín Procházka (písmo v syntetickém kubismu), Jiří Valoch, Dalibor Chatrný,

Jiří Načeradský: *Tři malé Pařížanky*, Zdeněk Sklenář: *Kaligrafie*, Dalibor Chatrný: *Tak teď tu*, Marian Palla: *Malováno ve dne, malováno v noci*.

Většina edukátorů se inspiroje i zahraničními edukačními programy a aktivitami v zahraničních galeriích: ano: **84,6%** (22 resp.), ne: **15,4%** (4 resp.). **Nejčastěji čerpají inspiraci edukačními programy v zahraničních institucích těmito způsoby** (možnost více variant): 1/ průzkum webových stránek a sociálních sítí těchto institucí: **69,2%** (18 resp.), 2/ osobní návštěva: **57,7%** (15 resp.), 3/ studium katalogů a publikací: **38,5%** (10 resp.). Část respondentů uvedla, že čerpá inspiraci ze zahraničí jen velmi okrajově: **34,6%** (9 resp.) nebo jiným způsobem: **11,5%** (3 resp.). Mezi jiné způsoby uvedli například toto: mezinárodní konference - například *Hands on!*, reference přátel. Zda edukátoři objevili někdy prostřednictvím některých výše uvedených zdrojů a způsobů **nějaký inspirativní zahraniční edukační program nebo projekt, který se týkal (např. i jen okrajově) setkání písma (textu) a obrazu**, uvedli ve většině případů, že si nevybavují přesně konkrétní projekt nebo jeho název. Dále byl uveden například program pro školy v Kunsthalle v Bratislavě od Daniely Čarné nebo mnoho výstav a projektů v rámci Bienále v Benátkách. Zde se tedy ukazuje, že zahraniční inspirační zdroje jsou pro české galerijní edukátory velmi významné, často je monitorují na internetu nebo i osobně navštěvují galerie a přehlídky. Pokud jde o konkrétní zahraniční programy orientované na propojení písma a obrazu, tak je zde určitá rezerva nebo přesněji potenciál opět pro potenciální publikaci nebo metodickou příručku, kde by mohly být tyto projekty na toto téma zmapované, což by mohlo sloužit jako velký zdroj podnětů pro edukační aktivity v českých galeriích.

Odpovědi na otázku, jaké respondenti navštívili **nejzajímavější výstavy, expozice nebo případně i výtvarné akce a projekty (české nebo i zahraniční), kde bylo využito, bylo zapojeno nebo se objevilo setkání písma (textu) a obrazu** (i v případě, že se to týkalo jen jednoho nebo jen několika exponátů), poskytli opět spousty zajímavých informací a údajů: *Bienále v Benátkách*, *Bienále grafického designu Brno*, *Documenta*, *Flaesh*, Eduard Ovčáček: *Intermediální přesahy*, Keith Haring (Albertina), Jiří Kolář (Národní galerie), *Kuna nese nanuk* (Osmička Humpolec), František Kupka (ilustrace, Alšova jihočeská galerie), Zdeněk Rykr (GHMP), *Babylon – Škapa* (Pelléova vila), Květa Pacovská (GHMP), Karel Trinkewitz (Mánes), výstavy *Ateliéru papír a kniha*, *Sochy mluví* (Oblastní galerie Vysočiny Jihlava), *Jedinečný svět Adolfa Borna* (Muzeum Kampa), Jiří Trnka: *V zahradách imaginace* (GASK), Kunsthalle v Bratislavě - expozice na téma cukr, výstava Jana Kalába, stálá expozice Krajské galerie výtvarného umění ve Zlín, výstava Eduarda Ovčáčka (Muzeum umění v Olomouci), *Letem lettristickým světem* (Oblastní galerie Liberec), *Devětsil* (GHMP), *Monogramista T. D.*

(Muzeum umění v Olomouci), *Josef Šíma* (Moravská galerie v Brně), *Wolfgang Tillmans* (Hamburger Bahnhof, Berlín). Všechny tyto výstavy a programy k nim by tedy mohly sloužit jako zdroj inspirace pro další programy v galeriích a v budoucnu by mohly být případně zapracovány do metodické příručky na toto téma. Pozitivní je fakt, že toto téma je neustále atraktivní, poutavé a dokáže oslovit i nejmladší generace (školy).

Další soubor otázek se týkal on-line edukace. Na otázku, **zda respondenti využívali v době pandemie koronaviru, kdy byla uzavřena většina škol, režim on-line edukace** (tzn. on-line výtvarné úkoly, zprostředkování umění a sbírek na sociálních sítích a webových stránkách, virtuální prohlídky apod.), odpověděli takto: ano hodně: **69,2%** (18 resp.), ano, ale jen okrajově: **26,9 %** (7 resp.), ne: **3,8 %** (1 resp.). Takže až na jednu osobu v tomto režimu pracovali v různé míře všichni respondenti. Dokladem toho je i **tabulka on-line projektů RG ČR, která byla osobně zpracována za Komoru edukačních pracovníků RG ČR** (dále jen KEP RG ČR, viz tabulka v příloze). Tabulka byla zaslána na Ministerstvo kultury ČR k projektu na téma strategie digitálního vzdělávání (KEP RG ČR byla vyzvána dodání podkladů na toto téma). Za on-line galerijní edukaci je možné v nejširším slova smyslu považovat i jakékoliv sdílení informací o umění na webových stránkách a sociálních sítích, takže součástí tabulky jsou odkazy (linky) na webové stránky galerií, na jejich sociální sítě a kanály a dále na konkrétní on-line vzdělávací projekty. Řada těchto projektů využívá interdisciplinární principy a přesahy výtvarného umění do dalších oborů (včetně přesahů k literatuře a písmu).

Na dotazy, **jaké formy, formáty, metody a způsoby k tomu využívali, zda jim vyhovovala on-line edukace nebo jestli upřednostňují raději klasický způsob galerijní edukace a jaká byla podle nich pozitiva a negativa tohoto stylu edukace**, uvedli mimo jiné toto: on-line výtvarné úkoly, webové stránky, sociální sítě, prezentace sbírkových předmětů na webu galerie, virtuální prohlídky výstav, využití Facebooku, Instagramu, on-line mezigenerační dialog, videonávody, pracovní listy, konzultace, výtvarné výzvy na sítích, on-line výstavy, on-line články (přednášky), on-line výtvarný kroužek (návody a nápady - postupy), rozšíření knižního vydání publikace, on-line inspirace pro děti (návody, jak si doma z obyčejných věcí vytvořit umělecké dílo), on-line kreativní výzvy, on-line soutěže, on-line hry, zpřístupnění pracovních listů k vybraným obrazům ze stálé expozice, sdílení videí s komentovanými prohlídkami, sdílení světových zajímavostí z umění (volně dostupných) a návrhů konkrétních kreativních úkolů realizovatelných doma, otevření on-line sbírek a jejich zprostředkování přes sociální sítě a web, kurátorský výběr děl ze sbírek, on-line výtvarný nápadník, kde je několik návrhů výtvarných aktivit, zapojení do skupinového online projektu

Bez názvu. Nedatováno, poskytnutí motivačních výtvarných nápadů na webových stránkách galerie, volně k dispozici komukoli. Také se zde objevily zajímavé individuální odpovědi.¹⁴³ Podobně jako u učitelů, edukátoři našli spousty pozitiv a nových možností, avšak i nadále upřednostňují práci přímo v terénu s originálními exponáty, které nelze nahradit reprodukcí – stejně jako živý kontakt s návštěvníky. Tento faktor je u edukátorů ještě silnější než u učitelů, protože přímý kontakt s uměním (který je podstatou programů v galeriích) je nenahraditelný.

Respondenti považují **využití interdisciplinarity formou on-line edukace za přínosné a efektivní** (např. v době pandemie koronaviru – přerušení přímé osobní výuky na školách na 3,5 měsíce): do jisté míry částečně ano: **65,4%** (17 resp.), určitě ano: **30,8%** (8 resp.), spíše ne: **3,8%** (1 resp.), určitě ne: **0%** (0 resp.). Takže výsledky této otázky jsou téměř shodné jako u učitelů. Odpověď určitě ne nevedl nikdo, spíše ne jen jeden respondent. Interdisciplinarity má v rámci on-line edukace tedy velký přínos, je využitelná a vysoce efektivní.

S tím souvisí i další otázka, **zda respondenti souhlasí s tím, že využití konkrétně propojování písma (textu) a obrazu má potenciál a možnost přínosného využití i v on-line edukaci**: určitě ano: **50%** (13 resp.), do jisté míry částečně ano: **46,2%** (12 resp.), spíše ne: **3,8%** (1 resp.), určitě ne: **0%** (0 resp.). Drtivá většina respondentů tedy vybrala odpověď ano (tzn. i částečně ano), jen 1 osoba spíše ne. Využití propojení písma a obrazu v on-line edukaci má tedy velký edukační potenciál.

Zda mají edukátoři zkušenosti (a jak velké) se zapojením sociálních sítí přímo do galerijní edukace – např. i v rámci aktuální on-line edukace – odpověděli následovně: ano částečně: **50%** (13 resp.), ano velké: **11,5%** (3 resp.), spíše žádné: **30,8%** (8 resp.), ne, vůbec žádné: **7,7%** (2 resp.). To znamená, že edukátoři mají zkušenosti se zapojením sociálních sítí do edukace poměrně velké a jen malá část spíše žádné.

I zde je zajímavá hierarchie a četnost využití **sociálních sítí, kanálů nebo platform pro on-line edukaci**: 1/ Facebook: **84,6%** (22 resp.), 2/ Instagram: **53,8%** (14 resp.), 3/ YouTube: **42,3%** (11 resp.), 4/ jiné: **23,1%** (6 resp.), 5/ + 6/ + 7/ + 8/: Twitter: **7,7 %** (2 resp.), WhatsApp: **7,7 %** (2 resp.), Blog: **7,7 %** (2 resp.), Pinterest: **7,7 %** (2 resp.), 9/ + 10/ + 11/ Vimeo: **3,8%** (1 resp.), Skype: **3,8%** (1 resp.), Bakalář: **3,8%** (1 resp.), 12/ + 13/ TikTok: **0%** (0 resp.), My Space: **0%** (0 resp.). Pokud jde o jiné možnosti, byly uvedeny například tyto: Google Classroom, Teams jako součást 365 Office, Google Drive, webové stránky. Pořadí využití sociálních sítí je tedy u galerijních edukátorů výrazně jiné než u výtvarných pedagogů. Rozdíl je v tom, že galerie je používají mnohem více k propagaci,

prezentaci a sdílení (k čemuž je ideální široce využívaný Facebook a Instagram), zatímco výtvarní pedagogové je využívají spíše jako nástroje a platformy přímo pro edukaci.

S on-line edukací souvisí i **výsledky zmapování zkušeností se zapojením nových médií a technologií** (mobilů a mobilních aplikací, tabletů a počítačů nebo grafických programů) **přímo do galerijní edukace – např. i v rámci aktuální on-line edukace.** Odpovědi jsou následující: ano částečně: **38,5%** (10 resp.), ano hodně: **7,7%** (2 resp.), spíše ne: **38,5%** (10 resp.), vůbec ne: **15,4%** (4 resp.) Takže zde jsou odpovědi vyvážené – mírně převládá odpověď ano. Ale hlavním důvodem nemusí být nedostatek vybavení nebo dovedností, ale v mnoha případech jde o záměr i preference klasických přístupů a přímého kontaktu s originály (viz níže).

Pokud je edukátoři už někdy využili, byli vyzváni o přiblížení **způsobů, jak konkrétně je využili.** Sdělili následující způsoby a postupy: v rámci projektu *App Your School* - realizace tzv. digitálních ateliérů, tablety pro vyhledávání informací nebo jako zprostředkování dalších reprodukcí konkrétních umělců, které nelze najít v expozici nebo ve sbírkách, práce s různými aplikacemi jako pomoc při tvorbě, telefony jako vyhledávací nástroj nebo jako fotoaparát, nahrazení tištěných materiálů, tvorba animací, demonstrační pomůcka, k zprostředkování hudby, využití tabletu k práci s tzv. rozšířenou realitou (augmented reality), využití mobilních aplikací (video, zvuk, upravovaná fotografie), nástroj pro mediální zpracování výstavy, remixování obsahu, měření zpětné vazby účastníků aktivity, záznamník procesu práce, zprostředkování komentované prohlídky, tvorba během galerijní animace. Využití nových technologií v galerijní edukaci je tedy velké a slouží k rozmanitým účelům. Tím, že se zde pracuje většinou opět v terénu expozic a v přímém kontaktu s originály, tak je využití do jisté míry jiné než u vzdělávání ve školách.

Pokud jde o **speciální mobilní aplikace, které edukátoři už někdy využili při klasické nebo on-line edukaci,** uvedli tyto: Photo Director, mapy, slovníky, Plant Net, Art Filter, MP3 přehrávač, YouTube, čtečka QR kódů, fotoaparát v mobilu, Glow Draw, boomerang, editor fotografií v zařízení, mapy, kreslení, aplikace pro animaci fotografií, Collage Maker, Calligraphy Name, Ibis Paint, Photo Editor, Stop Motion Studio, Pics Art Animator, Flipa Clip, Google mapy, Collage Maker, In Poly, Copista, Piccollage, Pics Art, Giphy, GIF Maker, True Color, Vevo, editory fotografií, Action Bound App.

Na otázku, **zda edukátoři využívali už někdy při klasické nebo on-line edukaci i nějaké speciální mobilní aplikace přímo pro práci s textem (příp. v kombinaci s obrazem), odpověděli následovně:** ano **23,1%** (6 resp.), ne **76,9%** (20 resp.). Pokud ano, využili tyto mobilní aplikace: Photo Director, Collage Maker, Greeting Island, Calligraphy

Name, Copista (na téma kubistický portrét). Takže využití aplikací je poměrně vysoké, ale pokud jde o konkrétní aplikace pro využití propojení obrazu a textu, tak zde jistá rezerva je a určitě by edukátorům pomohla nějaká případná metodická příručka, jaké konkrétní aplikace a jakým způsobem využít.

Zda edukátoři využívali už někdy při klasické nebo on-line edukaci (nebo při přípravě na ní) i nějaké **speciální grafické programy přímo pro práci s textem** (příp. v kombinaci s obrazem) odpověděli následovně: ne **65,4%** (17 resp.), **34,6%** (9 resp.). Pokud ano, tak uvedli následující programy: Photoshop, Corel Draw, InDesign, Illustrator, Canva, Gimp. Zde se tedy objevují nejpoužívanější grafické programy – podobně jako u výtvarných pedagogů. Pro nejdůležitější činnosti a základní funkce edukátorům stačí, ale často nemusí vědět, jak je lze efektivně, nápaditě a smysluplně využít, proto je zde opět důvod k případné metodické publikaci na toto téma.

Nižší využití nových technologií, aplikací a programů může mít více důvodů. Zde jsou nejčastější důvody – seřazeno hierarchicky (opět možnost volit více variant): 1/ nedostatečné technické vybavení ateliéru: **57,7%** (15 resp.). 2/ nesnadná dostupnost nových médií, technologií a aplikací všem: **38,5%** (10 resp.), 3/ snaha, aby si děti, žáci a studenti od nových médií odpočinuli alespoň v rámci výtvarné tvorby: **34,6%** (9 resp.), 4/ preference klasických a tradičních způsobů tvorby a výuky: **30,8%** (8 resp.), 5/ zapojení je dostatečné: **23,1%** (6 resp.), 6/ jiný důvod (můžete upřesnit): **3,8%** (1 resp.). Mezi jiné důvody např. 1 osoba uvedla, že ona je zatím jen krátký čas na pozici galerijního pedagoga, takže na tyto varianty ještě nedošlo. Důvody jsou tedy často tyto: nedostatečné vybavení ateliérů, nedostupnost všem a také snaha, aby si návštěvníci právě od nových technologií v galeriích spíše odpočinuli (jde o jedno z mála míst, kde to je ještě možné). Takže jde o podobné argumenty jako u výtvarných pedagogů na školách.

Následující soubor otázek a odpovědí se týkal Rámcových vzdělávacích programů (RVP). Na otázku, **zda se edukátoři snaží, edukační programy** (např. v galeriích a muzeích), **navazovaly na RVP**, odpověděli takto: ano: **50%** (13 resp.), není nutná přímá návaznost na RVP, lze navázat volněji a intuitivněji: **42,3%** (11 resp.), ne: **3,8%** (1 resp.), jiná odpověď: **3,8%** (1 resp.). Takže celkově je velká snaha navazovat na RVP – ať již přímo nebo i volněji (intuitivně), podobně jako je to podle výtvarných pedagogů na školách. Intuitivní návaznosti je však věnován poměrně velký prostor.

Na to navazuje i téma, **pro jaké vzdělávací oblasti z RVP považují respondenti vhodné a využitelné edukační programy na téma propojení písma a obrazu** (seřazeno hierarchicky, možnost více odpovědí): 1/ + 2/ Umění a kultura (Hudební výchova, Výtvarná

výchova) /RVP pro základní vzdělávání/: **88,5%** (23 resp.), Umění a kultura /RVP pro gymnázia/: **88,5%** (23 resp.), 3/ + 4/ Jazyk a jazyková komunikace (Český jazyk a literatura, Cizí jazyk, Další cizí jazyk) /RVP pro základní vzdělávání/: **84,6%** (22 resp.), Jazyk a jazyková komunikace /RVP pro gymnázia/: **84,6%** (22 resp.), 5/ Člověk a společnost (Dějepis, Výchova k občanství) /RVP pro základní vzdělávání/: **80,8%** (21 resp.), 6/ Český jazyk a literatura /RVP pro gymnázia/: **76,9%** (20 resp.), 7/ + 8/ + 9/ Člověk a jeho svět (Člověk a jeho svět) /RVP pro základní vzdělávání/: **73,1%** (19 resp.), Člověk a společnost /RVP pro gymnázia/: **73,1%** (19 resp.), Výtvarný obor /RVP pro gymnázia/: **73,1%** (19 resp.), 10/ Dítě a svět /RVP pro předškolní vzdělávání/: **57,7%** (15 resp.), 11/ + 12/ Dítě a společnost /RVP pro předškolní vzdělávání/: **53,8%** (14 resp.), Dějepis /RVP pro gymnázia/: **53,8%** (14 resp.), 13/ + 14/ + 15/ Informatika a informační a komunikační technologie /RVP pro gymnázia/: **50%** (13 resp.), Občanský a společenskovední základ /RVP pro gymnázia/: **50%** (13 resp.), Informační a komunikační technologie (Informační a komunikační technologie) /RVP pro základní vzdělávání/: **50%** (13 resp.).¹⁴⁴ Zde jsou tedy vybrány a seřazeny velmi podobné oblasti jako u výtvarných pedagogů s převahou oblastí jako Umění a kultura, Výtvarný obor, Český jazyk a literatura a podobně.

Pokud jde o dotaz, **pro jaká průřezová témata z RVP považují edukátoři vhodné a využitelné programy na téma propojení písma a obrazu i s případným zapojením nových médií**, odpověděli takto (řazeno hierarchicky, možnost více odpovědí): 1/ Mediální výchova /RVP pro základní vzdělávání, RVP pro gymnázia/: **80,8%** (21 resp.), 2/ Multikulturní výchova /RVP pro základní vzdělávání, RVP pro gymnázia/: **76,9%** (20 resp.), 3/ Osobnostní a sociální výchova /RVP pro základní vzdělávání, RVP pro gymnázia/: **69,2%** (18 resp.), 4/ Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech /RVP pro základní vzdělávání, RVP pro gymnázia/: **57,7%** (15 resp.), 5/ Environmentální výchova /RVP pro základní vzdělávání, RVP pro gymnázia/: **50%** (13 resp.), 6/ Výchova demokratického občana /RVP pro základní vzdělávání/: **42,3%** (11 resp.), 7/ Jiná odpověď: **3,8%** (1 resp.). Zde volba a řazení opět téměř identické jako u výtvarných pedagogů.

Podle edukátorů mohou kvalitně koncipované interdisciplinární edukační projekty a programy se zaměřením na propojení písma a obrazu i s případným využitím nových médií rozvíjet tyto typy gramotností (řazeno hierarchicky, možnost více odpovědí): 1/ + 2/ vizuální: **84,6%** (22 resp.), mediální: **84,6%** (22 resp.), 3/ literární: **76,9%** (20 resp.), 3/ sociální: **73,1%** (19 resp.), 4/ multigramotnost: **69,2%** (18 resp.), 5/ emoční: **57,7%** (15 resp.), 6/ digitální: **53,8%** (14 resp.), 7/ další (můžete upřesnit): **3,8%** (1 resp.). Jako další

odpověď se objevil názor, že všechny, pokud budou správně koncipované. Zde jsou volby a řazení podobné jako u výtvarných pedagogů.

Které klíčové kompetence mohou rozvíjet kvalitně koncipované interdisciplinární edukační projekty a programy se zaměřením na propojení písma a obrazu i s případným využitím nových médií, odpověděli respondenti následovně (řazeno hierarchicky, možnost více odpovědí): 1/ kompetence komunikativní: **92,3%** (24 resp.), 2/ + 3/ kompetence k řešení problémů: **73,1%** (19 resp.), kompetence sociální a personální: **73,1%** (19 resp.), 4/ kompetence k učení: **57,7%** (15 resp.), 5/ kompetence činnostní a občanské **42,3%** (11 resp.), 6/ kompetence k podnikavosti **38,5%** (10 resp.), 7/ kompetence pracovní **34,6 %** (9 resp.), 8/ jiná odpověď: **3,8%** (1 resp.). V rámci jiné odpovědi se objevila varianta, že všechny kompetence. Zde jsou opět výsledky řazení a volby téměř identické jako výsledky dotazníků pro výtvarné učitele.

Jaké další schopnosti mohou takovéto projekty rozvíjet, vyhodnotili učitelé takto (zde byla možnost výběru více variant): 1/ + 2/ kreativní myšlení **96,2%** (25 resp.), schopnost samostatné tvůrčí práce **96,2%** (25 resp.), 3/ schopnost týmové spolupráce **88,5%** (23 resp.), 4/ kritické myšlení **80,8** (21 resp.), 5/ motivace k aktivní společenské angažovanosti i odpovědnosti a k intenzivnější občanské participaci **61,5%** (16 resp.), 6/ strategické myšlení **46,2%** (12 resp.), 7/ flexibilita **38,5%** (10 resp.), 7/ jiné (můžete upřesnit): **3,8%** (1 resp.). Jako jiná odpověď bylo opět uvedeno, že všechny.

Podobně jako výsledky dotazníku pro výtvarné učitele, tak i výsledky tohoto dotazníku v této části potvrdily, že **v oblasti propojování obrazu a písma existuje velký vzdělávací potenciál k propojení s mnoha vzdělávacími oblastmi a průřezovými tématy v rámci RVP, k rozvíjení mnoha typů gramotností, klíčových kompetencí a dalších schopností.**

Zda měl někdy některý interdisciplinární edukační program nebo výtvarný projekt respondentů společenský přesah (rozměr), tzn., že se týkal se společenské angažovanosti a občanské participace /pozitivní dopad na společnost, podpora v rámci komunity, nejbližšího okolí/, odpověděli edukátoři takto: ano: **57,7%** (15 resp.), ne: **42,3%** (11 resp.).

Následně byli respondenti vyzváni k jejich stručnému přiblížení. **Realizované projekty a aktivity** byly opět velmi rozmanité a přínosné. Podobně jako u výtvarných pedagogů se zde objevily projekty se zaměřením na ekologii, seniory, kultivaci okolí apod.¹⁴⁵

Zda se podařilo respondentům někdy **využít nějaký edukační program k informování nejen o pozitivěch, ale i o některých nebezpečích a úskalích virtuální**

reality, sociálních sítí a nových médií, odpověděli následovně: ano: **65,4%** (17 resp.), ne: **34,6%** (9 resp.). Je tedy i zde pozitivním signálem (podobně jako u výt. pedagogů), že více než polovina respondentů se tímto tématem se svými žáky a studenty zabývala.

Zda respondenti souhlasí s tím, že **kreativita a kreativní myšlení, které lze efektivně rozvíjet mj. i interdisciplinárními edukačními programy a projekty, jsou důležité i pro mnoho dalších oborů – tzn. nejen výtvarných a uměleckých, ale i např. vědeckých, technických a společenských**, dopadlo následovně: ano: **100%** (26 resp.), ne: **0%** (0 resp.). Takže zde má kladná odpověď 100% podíl, což je velmi pozitivní výsledek (ve srovnání s tím se v prvním dotazníku u učitelů objevila i odpověď ne, ale jen ve velmi malé míře).

Dále byli edukátoři vyzváni, aby vybrali, **u jakých oborů považují schopnost kreativního myšlení za důležité** (možnost více odpovědí, seřazeno hierarchicky): 1/ design: **96,2%** (25 resp.), 2/ + 3/ +4 umění **96,2%** (25 resp.), architektura **96,2%** (25 resp.), fotografie **96,2%** (25 resp.), 5/ věda **84,6%** (22 resp.), 6/ scénografie **76,9%** (20 resp.), 7/ kunsthistorie **73,1%** (19 resp.), 8/ filozofie **69,2%** (18 resp.), 9/ sociologie **65,4%** (17 resp.), 10/ + 11/ matematika **61,5%** (16 resp.), psychologie **61,5%** (16 resp.), 12/ lékařství **57,7%** (15 resp.), 13/ politologie **46,2%** (12 resp.), 14/ další: 7,7% (2 resp.). Mezi dalšími odpověďmi se objevil 2x názor, že kreativita je důležitá u všech oborů lidské činnosti. Podobně jako u výtvarných učitelů první 4 příčky obsadil design, umění, architektura a fotografie. Také zde kunsthistorie klesla na nižší pozici – až na 7. místo a nad ní se dostala i věda a scénografie, ale je to pochopitelné, protože v kunsthistorii jde často spíše o přesná fakta než o kreativitu. Ale zase u vědy obecně je mnohdy kreativita důležitá (experimenty a pokusy). Takže kreativita je do jisté míry i relativním pojmem. Závěr tohoto zjištění je tedy podobný jako v dotazníku u pedagogů, tzn., že rozvoj kreativity a kreativního myšlení (i prostřednictvím interdisciplinárních projektů včetně spojení písma a obrazu), je přínosný pro většinu oborů – v podstatě pro všechny. Bez ohledu na to, jakou profesi budou děti, žáci a studenti v budoucnu vykonávat, je důležité mít tento typ myšlení aktivizovaný a rozvinutý.

Dotaz, **zda jsou respondenti členy nějakého profesního sdružení nebo odborné skupiny, případně odborného projektu**, ukázal, že jsou zde členové KEP (Komora edukačních pracovníků Rady galerií ČR), INSEA (International Society for Education through Art), AVP (Asociace výtvarných pedagogů) a dalších sdružení (například odborná rada ARTAMA – NIPOS / Národní informační a poradenské středisko pro kulturu, Středočeského sdružení výtvarníků, projekt MAP /Místní akční plán/ v Novém Městě na Moravě). Je tedy důležité a přínosné, že jsou galerijní edukátoři ve velké

míře členy různých profesních sdružení a asociací, díky čemuž mohou neustále sdílet nápady, čerpat inspiraci a podněty a vzájemně prezentovat příklady dobré praxe.

9.1.3 Shrnutí výsledků dotazníků

Výsledky obou dotazníků dokládají, že **setkání a propojení obrazu a písma (textu) má velký edukační potenciál**. Výtvarní pedagogové i galerijní edukátoři s tímto tématem mají **mnoho zkušeností**, v galeriích se **realizuje relativně hodně programů** na toto téma a učitelé tyto programy poměrně **intenzivně navštěvují**.

Pedagogové i edukátoři považují **interdisciplinární projekty tohoto typu a zmíněné zaměření za velmi smysluplné a přínosné**. Propojují výtvarné umění s **literaturou, typografií, grafickým designem**, ale i s mnoha dalšími obory a předměty. Velký prostor pro přesahy k dalším oblastem a pro interdisciplinaritu poskytuje právě současné výtvarné umění. Ze současných trendů v edukaci považují **za nejdůležitější právě interdisciplinaritu**, dále **interaktivitu** a následně **intermedialitu**.

Využívají **mnoho metod, postupů a přístupů** pro zapojení kombinace obrazu a textu do edukace a vzdělávání. Z mnoha typů využívají nejčastěji **koláže, ilustrace, komiks**, ale i mnoho dalších typů včetně **street artu, graffiti, experimentální poezie a konceptuálního umění**. Ze všech cca **37 typů setkání písma a obrazu** z nabízeného seznamu byly v různé míře vybrány respondenty **všechny**, což je pozitivní signál o pestrosti a podnětnosti této oblasti. Pro **různé věkové kategorie** považují za vhodné **nejrůznější formy a typy** (pro děti na MŠ dramatizaci písmen a koláž, pro ZŠ street art, graffiti a koláž, pro SŠ street art a další oblasti, pro VŠ i náročnější konceptuální umění, ale i vše ostatní – například studenti pedagogiky by si měli zkusit a ovládat všechny typy propojení). Učitelé i lektori využívají k těmto výtvarným aktivitám nejčastěji **alternativní, nevyužitelné a případně i odpadní materiály k výtvarné recyklaci**.

Témata a náměty pro využití setkání obrazu a písma jsou nepřeborné. Mnohé z nich byly již **úspěšně realizovány**, jiné jsou ve fázi **konceptu**. Jedním z nejčastějších témat je **identita**, kterou lze zpracovat mnoha způsoby. Toto téma považují respondenti za velmi důležité.

Pedagogové i edukátoři vybrali z předloženého seznamu **mnoho inspirativních autorů**, kteří se tématem setkání obrazu a písma zabývali, a doplnili o mnoho vlastních tipů na další umělce. Podařilo se zde takto zmapovat **cenné zdroje inspirace respondentů**. Podobně byla zmapována i **podnětná díla z oblasti literatury** (poezie, prózy a dramatu), která mají potenciál pro výtvarné **zpracování ve formě propojení obrazu a textu**.

Zároveň zde byly **zmapovány i výstavy s tímto zaměřením**, tzn. jaké **podnětné výstavy na toto téma** edukátoři i výtvarní pedagogové **navštívili**. U edukátorů bylo zjištěno a sesumírováno, **jaké projekty a edukační aktivity (případně k jakým výstavám) na toto téma zrealizovali** a k jakým dílům z jejich sbírek by bylo možné podobné programy realizovat. U výtvarných pedagogů bylo navíc ještě zmonitorováno, **které konkrétní expozice z výběru 73 výstav** (zaměřených v různé míře na setkání písma a obrazu) v GHMP navštívili. Velmi potěšující je skutečnost, že **celkově tyto výstavy navštívili hodně**. Návštěvnost byla reálně vysoká a to i přesto, že dle dotazníků je zde nízký maximální limit návštěv kulturních institucí ročně a jsou zde **časové, organizační, personální i finanční bariéry**. Z výstav, které se ve vysoké míře týkají propojení obrazu a písma, byla **nejnavštěvovanější stálá expozice tvorby Františka Bílka v Bílkově vile a výstava Městem posedlí** (mezinárodní výstava street artu) v Městské knihovně. Účastníci dotazníku navštívili i některé výstavy, ke kterým jsme realizovali edukační aktivity na toto téma **ve spolupráci s jinými institucemi nebo projekty** (Česká centra, Leica Gallery Prague, The Chemistry Gallery, 4+4 dny v pohybu).

Inspiraci čerpají edukátoři i v zahraničí – nejen prostřednictvím internetu a publikací, ale i díky osobním návštěvám. Zde se objevuje možnost případného budoucího sesumírování všech těchto inspiračních zdrojů a podnětů do případné metodické příručky k tomuto tématu.

Podle obou skupin respondentů by se mělo **s interdisciplinarnitou začít ideálně už v nejnižším věku** (tzn. cca od mateřských škol), ale nejpozději na 1. stupni ZŠ.

Oběma skupinám respondentů (drtivě většinou případů) by také přišlo **přínosné a smysluplné, kdyby byly v galeriích vytvořeny a nabízeny stabilní propracované programy s přesahy výtvarného umění směrem k literatuře, písmu a textu** (tzn. vzdělávací programy s využitím propojení písma (textu) a obrazu) a také **univerzální edukační listy** na téma setkání textu a obrazu, které by mohly být případně doplňovány o další konkrétní témata, náměty a úkoly, **vycházející z výstav**, a byly by **aplikovatelné ve výuce**. Takže zde je velký potenciál v rámci jednotlivých galerií **tyto programy a materiály zpracovat**.

Odpovědi na sérii otázek, které se týkaly **on-line edukace, využití nových médií a technologií, sociálních sítí, mobilních aplikací a grafických programů** v počítači (a to i v rámci propojování obrazu a textu) byly poměrně **pozitivní**. Respondenti mj. i díky aktuální složité situaci a uplynulému komplikovanému období (pandemie koronaviru a uzavření škol i galerií na cca 3,5 měsíce) byli **motivováni k zlepšení svých schopností, praktických**

dovedností i teoretických vědomostí v této oblasti. Takže se díky tomu velmi rychle **zvýšilo využití těchto inovativních přístupů**. Přesto ale mnohdy respondenti naznačovali, že nevěděli jaké možnosti a jakým způsobem využít. Takže zde je poměrně velký prostor a rezerva. Velmi efektivním řešením by mohla být již zmíněná **metodická příručka**, kde by byly popsány **konkrétní postupy, metody a přístupy, jaké mobilní aplikace využít a jakým způsobem k propojení písma a obrazu a k zprostředkování kvalitního obsahu**. Někdy uváděli jako bariéry i nedostatečné technické vybavení výtvarných učeben (ateliérů), nedostupnost všem nebo také záměr, aby si děti, žáci a studenti od nových technologií v rámci VV naopak odpočinuli. **Vyvážené využití nových médií v kombinaci s klasickým způsobem tvorby v interdisciplinárním pojetí** (tzn. i v rámci propojení obrazu a textu) **má ale určitě smysl** – je to pro žáky a studenty velmi **atraktivní způsob, jak jim efektivně aplikovat a zprostředkovat kvalitní vzdělávací obsah**. S tím **souhlasí i většina dotázaných**.

Edukátoři se **snaží dle dotazníku v rámci programů navazovat své programy na RVP** – buď **přímo, nebo volněji** (intuitivně). Pedagogové ze škol tyto snahy a záměry **vítají**, protože pak **mohou program snadněji zapojit do výuky** nebo **rozvinout v dalších hodinách a obhájit si u vedení školy i návštěvu galerie**. Velký potenciál, šíří návazností na RVP a pestrost využití i dopadu interdisciplinárních programů (včetně těch, orientovaných na setkání písma a obrazu) dokládá zjištění, že **takovéto projekty lze využít v mnoha vzdělávacích oblastech RVP** – nejvíce v oblastech **Umění a kultura, Jazyk a jazyková komunikace, Český jazyk a literatura** apod. **Interdisciplinární přístup** a projektové vyučování se může efektivně uplatnit i **v rámci mnoha průřezových témat** (mediální, multikulturní, environmentální, osobnostní, sociální výchova apod.).

Respondenti z obou skupin také souhlasí s tím, že **interdisciplinární projekty** (včetně těch, které se týkají spojení obrazu a písma) **mohou úspěšně rozvíjet několik typů gramotností** (vizuální, digitální, mediální, literární, emoční, multigramotnot apod.) i **klíčových kompetencí** (k. komunikativní, k učení, k řešení problémů, sociální a personální, pracovní, činnostní a občanské, k podnikavosti apod.) a **dalších důležitých schopností** (kreativní, kritické i strategické myšlení, schopnost samostatné tvůrčí práce i týmové spolupráce, motivaci k aktivní společenské angažovanosti i odpovědnosti a k intenzivnější občanské participaci).

Bylo zároveň zjištěno, že **edukátoři nebo pedagogové zrealizovali již mnoho interdisciplinárních výtvarných vzdělávacích projektů** (vč. na téma propojení obrazu a písma), které měly **výrazný společenský přesah** (rozměr), tzn., že se týkal se **společenské**

angažovanosti a občanské participace (pozitivní dopad na společnost, podpora v rámci komunity, nejbližšího okolí). Podařilo se shrnout tyto aktivity do dvou velkých přehledů (u každé skupiny respondentů). Takže i možnost těchto společenských přesahů dokládá velký přínos propojení obrazu a písma a jeho **využitelnost a pozitivní dopad i pro takovéto sociálně prospěšné aktivity**.

Ve většině případů se dotázaným podařilo **využít výuku k informování nejen o pozitivech, ale i o některých nebezpečích a úskalích virtuální reality, soc. sítí a nových médií** (bezpečnost, zkreslování informací, fake news, manipulace, ztráta soukromí, kyberšikana). Většina účastníků dotazníkového šetření také souhlasila s tím, že **kreativita a kreativní myšlení, které lze efektivně rozvíjet mj. i interdisciplinárními edukačními projekty, jsou důležité i pro mnoho dalších oborů** – tzn. nejen výtvarných a uměleckých, ale i např. vědeckých, technických a společenských.

Velká část respondentů **jsou odborníci – vystudovaní pedagogové s velkou praxí**, takže jejich odpovědi mají **vysokou relevanci**. Mnohdy jsou i **členy nejrůznějších profesních asociací a sdružení: INSEA, KEP RG ČR, AVP** a dalších, což je také velmi přínosné, protože si díky tomu zvyšují přehled v tomto oboru.

Detailní rozborů jsou v kapitolách výše u jednotlivých otázek + v kompletních souhrnech výsledků v příloze.

9.2 Komparace s vlastní praxí

9.2.1 Analýza edukačních aktivit k výstavám na téma obraz a písmo

V této kapitole jsou analyzovány edukační programy k vybraným výstavám v GHMP z posledních 15 let (2005 – 2020), ke kterým byly tyto vzdělávací aktivity osobně koncipovány a realizovány. **Bude zde představeno několik edukačních programů a především konkrétních realizovaných aktivit k vybraným výstavám s největším edukačním potenciálem z hlediska setkání obrazu a písma z následujícího seznamu celkem 73 výstav, které se tohoto tématu v různé míře týkaly (v závorce za názvem jsou vždy uvedené postupy, okruhy, oblasti nebo témata, kterých se edukační aktivity týkaly).**¹⁴⁶ Nejvíce prostoru dostaly edukační programy s největším edukačním potenciálem.

Zde je seznam 73 výstav v Galerii hl. m. Prahy z posledních 15 let (2005 – 2020), které se tématu setkání obrazu a písma v různé míře týkaly: *Bílkova vila / Ateliér Františka Bílka* /písmo v kresbách, grafice, objektech, architektuře, užitém umění + knižní tvorba/, *Městem posedlí / Mezinárodní výstava street artu a graffiti – ilegální umění v legálním světě* /street art a jeho přesahy – k objektu, site-specific, lettrismu, kaligrafii, komiksu, ke konceptuálnímu a akčnímu mění, k intermediální tvorbě atd./, *Devětsil 1920–1931* /knižní tvorba a grafický design, živá abeceda, scénografie, neonové nápisy/, *Josef Váchal: Magie hledání* /grafika, knižní tvorba, symbolismus, esoterika/, *Jindřich Štyrský (1899–1942)* /koláže/, *Květa Pacovská: Maximum Contrast* /knižní tvorba, lettrismus, abeceda/, *Bedřich Dlouhý: Moje gusto* /koláže, asambláže, objekty, instalace, malba/, *Art brut* /art brut – umění duševně nemocných, koláže, zápisky, mapy, deníky, kombinace obrazu a textu/, *Transformace geometrie / Sbírký Siegfried Grauwinkel, Berlín a Miroslav Velfl, Praha* /lettrismus, experimentální, vizuální a konkrétní poezie/, *Nová díla ve sbírkách GHMP* /konceptuální umění, text ve fotografii apod./, *Bruselský sen / Československá účast na Světové výstavě EXPO 58 v Bruselu a životní styl první poloviny 60. let* /grafický design – plakáty, neonové nápisy/, *Zdeněk Sklenář / Deset tisíc věcí – deset tisíc let* /kaligrafie/, *Květa Pacovská: Utíkejte na konec* /písmo v grafice/, *Karafiáty a samet / Umění a revoluce v Portugalsku a Československu 1968–1974–1989* /konceptuální umění, politické a angažované umění, aktivismus – transparenty, letáky, slogany/, *Ján Mančuška: První retrospektiva* /písmo a text v konceptuálním umění/, *Jan Merta: Galerie – Lukáš Jasanský a Martin Polák uvádějí Jana Mertu* /instalace a objekty + malby/, *Život Galerie hlavního*

města Prahy 50 /písmo a text v mnoha oblastech umění – kresba, malba, grafika, fotografie, prostorová tvorba, konceptuální a akční umění/, *Jiří David / Předběžná retrospektiva* /konceptuální umění, lettrismus – texty a myšlenky v obrazech/, *Alena Kučerová / Přehled* /perforované písmo v grafice/, *Chýnovské vize Františka Bílka* /písmo v kresbách, grafice, objektech, architektuře, užitém umění + knižní tvorba/, *Dalibor Chatrný: Vidět svět jinak* /konceptuální umění, lettrismus/, *Karel Teige / Zbyněk Baladrán: Asymetrická harmonie* / knižní tvorba, grafický design, konceptuální umění/, *Otčenáš Františka Bílka a Alfonse Muchy* /ilustrace a knižní tvorba, grafika/, *Královský sňatek* /gotické písmo a fonty/, *Tomáš Ruller: Perform-Made – Udržitelné záblesky* /konceptuální a akční umění, videoart/, *Milena Dopitová: Miluji a přijímám* /konceptuální umění, instalace/, *Jan Šerých / Ano* /konceptuální umění/, *Prinzhornova sbírka / Art brut z legendární kolekce německého psychiatra* /art brut – umění duševně nemocných, koláže, zápisky, mapy, deníky, kombinace obrazu a textu/, *Adolf Wölfli: Stvořitel universa* /art brut – umění duševně nemocných, koláže, zápisky, mapy, deníky, kombinace obrazu a textu/, *Radek Kratina (1928–1999)* /lettrismus, písmena v objektech/, *Někdy v sukni – Umění 90. let* /objekty, konceptuální umění, písmo ve fotografii, v objektech/, *Jiří David: Křik paviánů* /konceptuální umění, lettrismus – texty a myšlenky v obrazech/, *Lawrence Ferlinghetti / Obrazy & básně* /poezie, ilustrace, písmo a text v poezii a literatuře/, *Zaostali Forever* /koláže, asambláže, instalace, objekty, konceptuální umění/, *Bienále mladého umění zvon 2010* /konceptuální umění/, *Z nových přírůstků GHMP: Magdalena Jetelová / Pacific Ring of Fire* /instalace, site-specific, konceptuální umění/, *Nová vizuální identita GHMP* /grafický design/, *Vladimír Ambroz: Akce* /písmo a text v akčním umění a performancích/, *Konec avantgardy? – Od Mnichovské dohody ke komunistickému převratu* /koláže, experimenty – akční a konceptuální umění – kořeny/, *Milota Havránková: Milota* /písmo ve fotografii/, *Roky ve dnech / České umění 1945-1958* /koláže/, *V okovech smíchu* /karikatura/, *Hrubý domácí produkt* /konceptuální umění, instalace, objekty, ilustrace, kresba a písmo, site-specific, street art/, *Jan Kubiček: Retrospektiva* /lettrismus/, *1960 → Súčasnost' / Slovenské umění + čeští hosté* /konceptuální umění, objekty, instalace, malby, kresby/, *Sonda 1 – Příběh slovenského (post)konceptuálního umění* /konceptuální a post-konceptuální umění/, *6. Bienále mladého umění Zvon 2008* /konceptuální umění/, *Transfery / 5. mezinárodní trienále grafiky* /písmo, znaky, šifry a symboly v grafice/, *Zbyněk Baladrán / Slovník* /konceptuální umění, jazyk a umění, lingvistika/, *Guma Guar* /politické a angažované umění, aktivismus – transparency, letáky, slogany/, *Eduard Steinberg: From Moscow to Paris* /lettrismus, písmo v malbě, poezie, konceptuální umění/, *Nikola Čulík / Intimní požár (cyklus Start-Up)* /ilustrace,

komiks/, *London Twelve – Současné britské umění* /koláže, komiks, pop-kultura/, *Shadi Harouni: Sním o tom, že je hora stále celá* /konceptuální umění, kaligrafie/, *Nikola Čulík: život a dílo* /ilustrace, komiks/, *Supernova* /koláže, počítačová grafika, konceptuální umění/, *Beautiful People et la Blessure Secrète* /koláže, konceptuální umění/, *Monument Transformace* /konceptuální umění, politické a angažované umění, aktivismus – transparency, letáky, slogany/, *Marek Kvetán* /konceptuální umění, site-specific, instalace/, *Tomáš Svoboda - 25 slov za vteřinu* /konceptuální umění/, *Andreas Feininger - That's Photography* /písmo a text ve fotografii/, *Tereza Damcová: Frída Kakao a vyvrhelové* /komiks/, *Jakub Janovský / Kango Mortale (cyklus Start-Up)* /street art/, *Zvuky / kódy / obrazy – Akustický experiment ve vizuálním umění* /obraz a text v hudbě, záznam hudby, textu a znaků do obrazu, propojení vizuálního a akustického/, *Po sametu / Současné české umění s přesahy do minulosti* /konceptuální umění, malba, objekty, instalace, site specific/, *Milan Grygar: Vizuální a akustické* /konceptuální umění, propojení zvuku a obrazu/, *Současný český kubismus* /konceptuální umění/, *Laureáti Ceny Vladimíra Boudníka 1994–2014* /písmo a text v grafice/, *Explosionalismus / Tvorba Vladimíra Boudníka z let 1947–1956* /street art – kořeny/, *Tim Burton a jeho svět* /písmo a text v animovaném filmu, ve scénářích, storybordech, ve scénografii a v konceptech filmů/, *Alfons Mucha: Slovanská epopej* /písmo v malbě, symboly, šifry/.

Největší edukační potenciál měla mezinárodní výstava street artu a graffiti *Městem posedlí / Mezinárodní výstava street artu a graffiti – ilegální umění v legálním světě* v Městské knihovně v Praze. Šlo o pestrou přehlídku autorů z celého světa, tvořících v různých stylech a různými rukopisy s přesahy např. ke kaligrafii, geometrii, komiksu, k surrealistickému, expresivnímu, dadaistickému, dekadentnímu stylu atd., byla zde prezentována i prostorová tvorba, konceptuální umění, instalace, akční tvorba, videoart apod. Zahraniční umělci (**Swoon, Zedz, Smash, How and Nasm, Horfe, Bates, Delta, Rebel Ink.** apod.) byli pozváni českými autory (**J. Kaláb - Point, M. Škapa - Tron, Z. Řanda – Pasta Oner, J. Matuška – Masker** atd.) a osobně zde zrealizovali přímo na stěny svá velkoformátová díla (muraly). Ve výstavě byly spolu s autory vybudovány dvě interaktivní zóny pro návštěvníky, kde mohli tvořit přímo na zeď nebo na dlouhý koridor z krabic v chodbě, což evokovalo domy, ulici, atmosféru města. Návštěvníci mohli zapisovat a zakreslovat tagy (tag = zkratka – podpis autora), slova, jména, šifry, kódy, symboly. Vzhledem k vysoké návštěvnosti se stěna jedné z interaktivních místností postupně zahustila nápisy nejrůznějších fontů, stylů a rukopisů.¹⁴⁷ Výsledné kolektivní dílo na stěně bylo velmi pestré a mnohvrstevnané. Bylo v neustálém vývoji a během výstavy se proměňovalo. Po

dohodě s kurátory byla i část několikrát přemalována na bílo, aby se uvolnilo místo pro tvorbu dalších návštěvníků. V této interaktivní místnosti byly k dispozici polštáře k sezení, které byly vytvořeny v rámci výtvarného kroužku GHMP. Každý z nich měl přes celou plochu písmeno ve streetartovém stylu (přestříkáním sprejem přes velkou šablonu), takže bylo možné z těchto písmen sestavit slovo, zkratku apod. V této místnosti byly i další série velkoformátových šablon z kartónů - vždy kompletní abeceda v barevných a tvarových variacích (vytvořeno dětmi opět v rámci výtvarného kroužku), aby si návštěvníci mohli sestavovat slova. Dále zde byly k dispozici papíry A4 a fixy + giocondy k navrhování tagů (podpisů) a pieců (velkoformátových realizací). Ty byly inspirovány nejen obecně tímto typickým projevem street artu, ale i zde na výstavě prezentovanými konkrétními díly od několika autorů (**Smash, Bates, Poet 73**). Pro inspiraci zde byly i vzorníky fontů ve streetartovém stylu. V rámci workshopů byl s každou skupinou rozbalen na zemi rozměrný papírový koberec (rozměr cca 2 x 10 m), další kolektivní dílo, které bylo ve v neustálém vývoji - základ, vytvořený sprejem, se postupně se zaplňoval šiframi, kódy, nápisy, jmény atd. od každé skupiny. Kromě těchto výše uvedených aktivit probíhaly specializované workshopy, které byly inspirované už konkrétněji zde prezentovanými jednotlivými díly. Monumentální prostorové dílo **J. Kalába**, což byla jeho zvizualizovaná přezdívka Point vytvořená prostřednictvím velkoformátových 3D písmen zredukovaných na jednoduché tvary, se stala inspirací pro tvorbu drobných 3D objektů z tvrdého červeného papíru – a to právě i písmových objektů. **J. Kaláb** přemaloval na stěnu i stylizovaný geometrický stín této prostorové realizace. To bylo východiskem pro další akci, kdy žáci a studenti rozvíjeli stíny této sochy na podlahu – symbolicky byly vyjádřeny červenou barvou (pomocí dlouhých pásů červeného celofánu). Ten byl využit i k pokrytí podlahy v místnosti, kde byla prezentovaná tvorba italské skupiny **Rebel Ink.**, jejímž typickým rukopisem je zapojení kaligrafie, která zde byla představena jako černobílá kaligrafická malba veršů na červené stěně. Účastníci workshopů se touto streetartovou kaligrafií inspirovali a pokoušeli se navrhovat vlastní kaligrafické písmo – černě a bíle na červené, černé a bílé pozadí umístěné na podlaze. Dalším z úkolů bylo navrhování šablon (stencils) inspirovaných polským umělcem **M-City**, jehož zdejší mural evokoval změt' součástek a technických prvků, kde se místy objevilo písmo. Účastníci workshopů vystříhávali tyto šablony z velkoformátových bílých papírů a postupně jimi byla pokryta podlaha jednoho z hlavních sálů, kam bylo situováno i toto dílo. Působilo to tedy dojmem, jako by zem byla pokryta již nepotřebnými šablonami, které autor využil k tvorbě, nebo jako kdyby jeho mural expandoval na podlahu. Podobně byly rozvinuty na podlahu motivy od americké streetartistky **Swoon**, která tiskne kopie linorytů několika svých vybraných motivů

(figurální tematika – postavy v životní velikosti) a opakovaně je vylepuje na stěny ve světových metropolích. Návštěvníci se pokoušeli o podobné vystřihovánky z balicího papíru hnědošedého odstínu, který využívá k této tvorbě i autorka. Mural, kombinovaný se zavěšenými reálnými černými deštníky (umístěnými u stropu galerie), od dvojice **How & Nosm** (sourozenci), amerických umělců původem ze Španělska, inspiroval k workshopu, kde členové výtvarného kroužku GHMP přestříkávali kopie jejich šablon přes černé deštníky – snažily se je tedy výtvarně pojmout ve stylu těchto dvou autorů. Navrhování pieců s předsahy ke komiksu vycházelo z tvorby českých autorů **Maskera, Trona** a **Pasty Onera** (zde je patrný i příklon k pop artu) i francouzských tvůrců **Horfeho** a **Honeta**. Návrhy pro akční tvorbu se odvíjely od konceptů švédského umělce **Akay**, amerického tvůrce **Brada Downeyho** a českého autora **Epos 257** (zde se ale inspirace odehrávala záměrně jen na úrovni konceptu – návrhy návštěvníků nebyly realizovány). Duhový prostorový objekt od nizozemského autora **Zedz** evokoval předdimenzovaná písmena (znaky) fiktivní abecedy stlačená k sobě (jako by šlo o stavebnici určenou k rozložení a sestavení slova). Zajímavou reakcí na toto dílo byla akce, kdy děti pokládaly na zem k jednotlivým písmenům barevné papíry v dlouhých řadách (vždy ke každému znaku stejnou barvu) a rozvíjely ho tak po podlaze do prostoru, takže dílo jakoby expandovalo do celé místnosti – jednoho z hlavních sálů. V rámci pravidelného výtvarného kroužku se pokračovalo v další tvorbě – následovala např. tvorba nálepek určených do veřejného prostoru (stickers), tvorba šablon (klasické i streetartové fonty) a jejich přestříkávání na velkoformátové papíry i na rozměrný papírový koberec (kolektivní dílo), tvorba pieců (velkoformátových realizací) sprejem na rozměrné papíry (citylights). Také zde bylo zrealizováno kolektivní dílo, kdy děti obkreslily siluety svého těla na rozměrný papír sprejem a pak je zajímavě barevně pojaly – vše působilo dojmem jako obří piece v graffiti stylu, jako streetartová písmena stylizovaná do lidských siluet. Někteří členové výtvarného kroužku GHMP realizovali své návrhy i jako drobné realizace ve veřejném prostoru. Nejdůležitějším tématem je zde identita, sebevyjádření a sebereflexe, takže street art byl i jedním z hlavních inspiračních zdrojů pro digitální ateliér *Autoportrét a identita* v rámci projektu *App Your School*.

Stálá expozice **Bílkova vila / Ateliér Františka Bílka** má také obrovský edukační potenciál v rámci zkoumaného tématu. Písmo a text se zde objevují ve všech oblastech tvorby **F. Bílka** (kresby, grafiky, knižní tvorba, ilustrace, ex libris, knižní obálky, užité umění, architektura). Celá vila je dokonce ilustrací k básni *Apoteóza klasů* ze sbírky *Stavitelé chrámu* od **O. Březiny**. **F. Bílek** také navrhl vlastní písmo (inspirace gotickým a secesním písmem). Workshopy, které zde byly v rámci vzdělávacích aktivit realizovány a které využívaly

propojení obrazu a písma i styl **F. Bílka**, se týkaly těchto okruhů: tvorba experimentálního textu se zapojením a veršů i názvů od F. Bílka (byl zapojen princip náhody - texty byly losovány – každý student si vylosoval 5 veršů a ty měl uplatnit ve svém uměleckém textu, což podpořilo jeho experimentální rozměr); knižní tvorba – návrh obalu na knihu (formou koláží, zapojení reprodukcí detailů artefaktů F. B., využití tapet s motivem dřeva, dokreslování, zapojení písma F. B. apod.); experimentální kniha – kniha objekt (reinterpretace nevyužitelných a vyřazených knih); ex libris; ilustrace; záložka; tvorba dřevořezů a dřevorytů (v Edukačním centru GHMP v Colloredo-Mansfeldském paláci, kde je i tiskařský lis pro grafické techniky), tvorba písmových šablon a razítek, sestavování slov na podlaze Bílkovy vily z šablon písmen F. B., zdobení iniciály ve stylu F. B., zapisování vlastních jmen písmeny F.B., apod. Kromě toho se zde realizují i další aktivity, které už ale s písmem tolik nesouvisí – například živé sochy, kresby detailů soch nebo návrhy na keramické vázy ve stylu F. B., které však lze dekorovat také písmem. Velký potenciál pro edukaci má i inspirace uměleckými směry, které se kříží v tvorbě F. Bílka: secese, symbolismus, expresionismus, dekadence. Jsou zde navrženy i haptické edukační aktivity, při nichž mají nevidomí návštěvníci možnost dotýkat se některých exponátů. Vzhledem k tomu, že jde v Bílkově vile o stálou expozici, je ideální, že je zde zavedeno v nabídce více okruhů, proto jí školy mohou navštěvovat opakovaně a reagovat na různá témata a také je zde možné realizovat opakovaně i mnoho dalších workshopů pokaždé s jiným zaměřením. Podobná témata se řeší i v rámci mimořádných workshopů v Bílkově domě v Chýnově. Ta jsou také shrnutá do speciálních edukačních listů, které zde mají velký smysl, protože tento objekt je mimopražský a pro edukační oddělení hůře dostupný.

Inspirativní workshopy se konaly i k výstavě *Devětsil 1920–1931*. Zde prezentovanou *Abecedu V. Nezvala* v pojetí **K. Teigeho** v tanečním provedení **M. Mayerové** využili žáci a studenti dokreslováním jednotlivých písmen i napodobováním abecedy dramatizací, tzn. „živou abecedou“ – stylizovali se do tanečních kompozic a pohybových kreací tanečnice. V rámci této výstavy se realizovaly i návrhy na pohlednice formou koláží a dokreslování do předdimenzovaných šablon pohlednic (A4). Inspirací byla dvě prezentovaná díla **K. Teigeho**: *Pozdrav z cesty* a *Odejzd na Cytheru*. Velmi inspirativní byla také jeho knižní tvorba a celkově i dobový design z 20. let (např. časopisy a noviny) i tehdejší neonové nápisy.

Podobnou „živou abecedou“ vytvořili děti v rámci výstavy *Někdy v sukni – Umění 90. let*, jako reakci na dílo **L. Klodové Božena**, což je slovo z cca 1 metr vysokých 3D svítících písmen, napojených na elektrinu, kde neustále přeblikávají nápisy „bože“ a „žena“.

Velmi podnětná byla výstava *Radek Kratina (1928–1999)*. Po děti, žáky a studenty byly největším zážitkem jeho legendární „variabilny“ (interaktivní pohyblivé objekty, se kterými je možné hýbat a proměňovat jejich podobu – návštěvník je tak v daném momentě do jisté míry spolutvůrcem díla). Mnoho z nich bylo sestavených právě z písmen. Inspirativní byla také díla, do kterých zapojil **R. Kratina** písmenkové těstoviny. Podobná technika byla využita i návštěvníky výstavy při výtvarných workshopech (malba akrylovými barvami v kombinaci s písmenkovými těstovinami).

Podobně jako **R. Kratinu**, tak i **J. Kubíčka** můžeme zařadit mezi lettristy, jejichž tvorba má přesahy ke geometrii. Jeho tvorba byla představena i v rámci výstavy *Jan Kubíček: Retrospektiva*. Vzdělávací aktivity byly založené na tvorbě lettristických písmových obrazů, kdy návštěvníci propojovali geometrické tvary s předpřipravenými písmovými šablonami – a to nejen ve vlastním artefaktu, ale i přímo na podlaze v jednom z hlavních sálů v Městské knihovně v kolektivním dočasném díle.

Podobné lettristické obrazy návštěvníci realizovali i v rámci velmi podnětné výstavy *Transformace geometrie / Sbírký Siegfried Grauwinkel, Berlín a Miroslav Velfl, Praha*, kde kromě množství čistě geometrických obrazů byly zastoupeny právě i artefakty z oblasti lettrismu (**H. Gappmayr, R. Kratina**) a především z oblasti experimentální poezie: vizuální poezie **J. Koláře** (30 typogramů ze sbírky *Básně ticha – Gersaintův vývěsní štít*, kterými trefně vystihl tvorbu osobností především z výtvarného umění, ale i z dalších uměleckých oblastí + chiasmáž *Bez názvu*), konkrétní poezie **B. Hiršala a B. Grögerové**. Takže v nabídce workshopů pro školy i rodiny byla nejen tvorba lettristických obrazů, ale i typogramů a koláží inspirovaných vizuální poezií.

Knižní tvorba byla součástí nejen už mnoha vzdělávacích aktivit ke stálé expozici v Bílkově vile, ale i například k výstavě K. Pacovské. *Květa Pacovská: Maximum Contrast*. Knižní tvorba, navrhování obálek na knihy i tvorba experimentálního leporela formou koláží byla podstatou edukačních aktivit k této výstavě. Dalším důležitým tématem byla abeceda a její výtvarné pojetí. K. Pacovská je známá jako autorka knih pro děti, ilustrací a leporel, ale věnovala se také abecedě a navrhovala písmena tak, že k nim dokreslovala obrázky, stylizovala je do pohádkových postav a bytostí nebo je zajímavě barevně pojala. Abeced navrhla několik sérií a variant. Tento styl pojetí písmen je také podnětné východisko a nosný námět pro tvorbu v rámci výtvarné výchovy i galerijní edukace – výtvarná stylizace a interpretace písmen. Obraz a písmo se objevilo u této autorky i na její další výstavě v GHMP *Květa Pacovská: Utíkejte na konec*, kde byla prezentována její méně známá volná tvorba – v tomto případě tedy nikoliv knižní tvorba pro děti. K workshopům byly využity i přebytečné

propagační materiály k této výstavě, které byly v černobílé podobě, takže děti je posouvaly a transformovaly do barevných písmových variací.

Výjimečně inspirativní expozicí především pro vzdělávací aktivity byla také výstava **Bedřich Dlouhý: Moje gusto**. Během prohlídek si zde mohli děti, žáci a studenti velmi názorně uvědomit význam pojmů interpretace a reinterpretace obrazů (díky variacím a parafrázím známých obrazů od slavných mistrů – Rembrandtův *Autoportrét*, Vermeerova *Krajčárka*) i pochopit podstatu asambláže (díky např. monumentální asambláži *Autoportrét*, která byla tvořena mnoha nalezenými předměty a tiskovinami – noviny, časopisy, bankovky apod.). Z těchto pojmů vycházely i workshopy. K reinterpretacím byly použity kopie reprodukcí detailu ze stropu Sixtinské kaple – ruce ze *Stvoření Adama*, které účastníci workshopů ztvárnili mnoha pestrými a velmi nápaditými způsoby.

Specifické byly i výstavy umění art brut: **Art brut – Sbírka ABCD, Prinzhornova sbírka / Art brut z legendární kolekce německého psychiatra, Adolf Wölfli: Stvořitel universa**, kde se díly prolínaly koláže, zápisky, mapy, deníky apod. Na výstavě **A. Wölfliho** byly některé detaily jeho výtvorů výrazně zvětšeny na stěny, takže návštěvníci mohli mít dojem, že prochází přímo jeho kolážemi. Hlavní náplní workshopů na toto téma byl záznam vlastního nitra prostřednictvím kombinace obrazu a písma ve stylu art brut. Také zde byly pro inspiraci pestré vzory a tvary mandal, které mohli návštěvníci zapojit. V dílech umělců art brut se mandaly a podobné tvary také často objevují – v rámci své tvorby se mnohdy dostávají do zvláštního psychického meditativního stavu, kdy často ani nevnímají, co konkrétního tvoří a zaznamenávají. Jejich díla bývají mnohvrstevnatá, přeplněná texty, informacemi, ornamentálními tvary, detaily a dekorativními miniaturními kresbami. Workshopy k těmto výstavám byly realizovány i společně s několika organizacemi pro duševně nemocné.

Podobnou atmosféru ve stejném výstavním prostoru (v Domě U Kamenného zvonu) měla i výstava **Josef Váchal – Magie hledání**, jejíž součástí byly na černých stěnách bílou křídou velkoformátově překreslené jeho schémata, symboly a šifry související s magií, mystikou, ezoterikou, okultismem. Tyto šifry překreslili studenti z vysoké umělecké školy. **J. Váchal** podobně jako **F. Bílek** navrhl své vlastní písmo, které také evokovalo gotické i secesní písmo. Zmíněné součásti výstavy jsou také inspirativními podněty pro výtvarné dílny (návrhy schémat na černé papíry, písmo).

Tvorba koláží a lettristické obrazy byly náplní workshopů k výstavě **Karafiáty a samet / Umění a revoluce v Portugalsku a Československu 1968–1974–1989**, kde byla konfrontována tvorba českých a portugalských umělců v politických kontextech. Z českých umělců, kteří kombinují obraz a písmo, byl zastoupený např. **J. Kolář**, ze zahraničních

autorů **A. Hatherly, A. Barros, M. H. V. da Silva, S. Pestana**. Součástí jednoho workshopu bylo obkreslování siluet návštěvníků (v návaznosti na zde prezentovaná díla A. Šimotové a E. Kmentové, pracující se siluetou) na velký formát papíru a do něj vpisování myšlenek a hesel, spojených se zaměřením výstavy.

Podobně byly siluety návštěvníků využity v rámci tvořivých dílen k výstavě **Lawrence Ferlinghetti / Obrazy & básně**, kdy si studenti obkreslili své siluety (inspirováni volnou malířskou tvorbou L. F., ve které se často objevují figurální motivy propojené s texty) na společný velký formát papíru a do nich zapisovali verše L.F., které si měli za úkol ve výstavě zapsat (ty, které je nejvíce zaujaly). Vzniklo kolektivní rozměrné dílo, které mělo až streetartový charakter.

Kolážím se věnovali žáci a studenti také v souvislosti s výstavou **Jindřich Štyrský (1899–1942)**. Nejen, že tvořili své vlastní koláže inspirované autorem s využitím propagačních materiálů GHMP, ale vytvořili i obří koláž (rozměr cca 2 x 10 metrů) z rozměrných plakátů a citylightů, do kterých pak mohl každý návštěvník workshopů zapojit svůj výtvarný zásah.

Výstava **Bruselský sen / Československá účast na Světové výstavě EXPO 58 v Bruselu a životní styl první poloviny 60. let** byla inspirativní v mnoha ohledech – pro workshopy se ukázal být nejinspirativnější tehdejší grafický design a tehdejší trend – neonové nápisy ve městě – na obchodech a společenských i kulturních budovách. Pro návštěvníky zde byla vybudována interaktivní zóna, kde byly k dispozici černé papíry a giocondy. Návštěvníci mohli na černé papíry zakreslovat své návrhy na neony i na typický grafický design (např. návrhy na plakáty, obaly na spotřební zboží apod.). V kombinaci s písmem se tu objevovaly i motivy a prvky příznačné pro tehdejší dobu i zmíněnou výstavu (Bruselské *Atomium*, cesty do vesmíru apod.).

Výstava **Zdeněk Sklenář / Deset tisíc věcí – deset tisíc let** byla také velmi podnětná. Byla rozdělena na několik částí a tematických okruhů (portréty, krajiny, zátiší apod.) – nejinspirativnější byly oddíly *Kaligrafie* a *Čína*. Kaligrafický rukopis **Z. Sklenáře** se prolíná celou jeho tvorbou, ale v těchto kapitolách byl nejvýraznější. V expozici byly představeny i např. obrazy, které vzdaly hold jednomu z průkopníků vizuální poezie (*Apollinaire, Podobizna Guillaumea Appolinaire, Guillaume Appolinaire*), dále díla inspirovaná východní kaligrafií (*Znak TAO, Archaické čínské znaky, Archaický čínský citát, Čínský znak, Kaligrafie*) nebo artefakty týkající se přímo písma a abecedy (*Římské verzálky, Abeceda*). Workshopy byly inspirovány nejen těmito díly, ale i kaligrafií obecně. Děti se pokoušely nakreslit tuší a štětcem na speciální papíry znaky buď podle předloh, nebo navrhovaly vlastní fiktivní znaky.

Výsledná díla byla dětem stylově paspartovaná. Zážitek z kaligrafického stylu **Z. Sklenáře** umocnilo i architektonické řešení výstavy, které citlivě, empaticky a výstižně zrealizoval v Domě U Kamenného zvonu umělec **F. Diaz** jako předimenzovanou sondu do kaligrafických mikrostruktur Z. Sklenáře.

Zajímavé doprovodné akce byly realizovány jako součást výstavy **Milota Havránková: Milota**. Výstava byla rozdělena do více oddílů. Její fotografie jsou často autoportréty, autorka řeší intenzivně téma vlastní identity. Její tvorba má konceptuální přesahy a rozměr. Často se v jejích dílech objevují i písmo, znaky, čísla, údaje. Velkoformátová fotografie, kde se objevuje pravítko s údaji míry a číslic, i další fotografie, které obsahují písmo, se staly východiskem pro aktivitu, při které žáci a studenti fotili vlastní autoportréty se zapojením pravítek, křivítek a průhledných písmových šablon (umístěním přes své obličej). Tento postup se stal také jedním z inspiračních zdrojů pro digitální ateliér *Autoportrét a identita* v rámci projektu *App Your School*.

Písmo bylo využito i při výstavě **Královský sňatek** (výstava k výročí spojení Přemyslovců a Lucemburků v r. 1310). V rámci workshopů byly vytištěny návštěvníkům na formáty A4 jednotlivá gotická písmena k dokreslení a k vlastní interpretaci ve stylu zdobených iniciál. Souviselo to nejen s exponáty, mezi kterými bylo i mnoho originálních tisků s gotickým písmem, ale v samotném Domě U Kamenného zvonu, kde se výstava konala, je v jenom z hlavních sálů zachován rozsáhlý fragment gotického textu přímo na velké stěně jako nástěnná malba, takže tento úkol je univerzální - lze ho realizovat kdykoliv – jako reakce na architekturu objektu. Podobně lze pracovat s písmem v rámci i architektury i v Bílkově vile v Praze a Bílkově domě v Chýnově, kde je písmo také součástí budovy, a dokonce i v Trojském zámku, kde v jedné z místností jsou na barokní nástropní malbě zaznamenána jména stavebníka zámku a jeho manželky jako jednotlivá písmena v kruhu ve formě stylizací do rostlinných dekorů.

S písmeny se pracovalo i v rámci akčního umění, kdy byly napodobovány některé akce **V. Ambroze** v návaznosti na jeho výstavu **Vladimír Ambroz: Akce**. Jednotlivá písmena byla vytištěna na formáty A4 (několik sad abecedy) a děti a žáci měli ve výstavním prostoru sestavovat na zemi slova, která se jim vybavila po prohlídce výstavy. Mohli expandovat i ven před galerii (Dům fotografie v Revoluční ulici).

I některé z workshopů k dalším výstavám se týkaly písma – a to i v případě náročnějších konceptuálnějších výstav. Například v rámci výstavy **Dalibor Chatrný: Vidět svět jinak** byly inspirativní jeho známé destičky se slovy, což také inspirovalo některé úkoly ke hrám se slovy a významy pomocí podobných destiček. Narativnost některých uměleckých

děl a přítomnost mnoha příběhů ve stylu filmových scénářů v rámci výstavy *Ján Mančuška: První retrospektiva* inspirovaly k vytvoření dlouhého předimenzovaného filmového pásu, kde jednotlivá políčka byla interpretována ve stylu autora. Děti do něj vlepovaly písmo, ale i nalezené předměty, podobné těm, které jsou součástí jeho děl. Výstava *Monument Transformace*, která byla plná schémat, šifer, plánů, map, informací, údajů a textů, ale i transparentů, plakátů a sloganů byla východiskem nejen pro návrhy dalších transparentů a sloganů, ale i pro výtvarné zpracování map. Návštěvníci workshopů dostali mapy Prahy a měli jí interpretovat. Výsledkem byla Praha jako srdce, tepna, přetlak informací, srdeční puls, E.T., Matrix, virtuální realita, masožravá rostlina, puzzle, herní pole, šachovnice apod. Takže toto téma bylo velmi podnětné a bylo uplatněno i při jednom z workshopů k festivalu *4+4 dny v pohybu* i k výstavě J. Kasalové v Českém centru Praha, která mapy a plány také výtvarně i konceptuálně zpracovává nejrůznějšími způsoby.

Z důvodu konání výstavy *Rudolf Sikora a Vladimír Havlík: Sníh kámen hvězda strom* v létě (a také částečně v době pandemie), nemohly být zatím edukační aktivity k ní otestovány na školách, takže nebyla ani zařazena do dotazníku pro pedagogy ze škol, ale i přesto se k ní během léta 2020 konaly výtvarné workshopy pro rodiny s dětmi a pro příměstské tábory. Hlavním tématem se stal experimentální vesmír. Děti vytvářely na černé papíry svůj vlastní soukromý vesmír, kam mohly kromě hvězd zašifrovat i svoje soukromé a pro ně podstatné informace (důležitá jména, data, místa, čísla, symboly apod.). Také zde byl vytvořen základ pro kolektivní vesmír. Jednalo se o rozměrný černý papír natažený přes několik stolů, kam opět mohli návštěvníci cokoliv zapisovat. Toto dílo bylo opět ve vývoji – bylo využito několika skupinami dětí, které ho neustále proměňovaly.

Šablony písmen nejrůznějších fontů, tvarů, barev, velikostí a stylizací pro edukační aktivity vytvářelo mnoho skupin praktikantů v GHMP ze středních uměleckých škol – především studenti grafického designu, kteří byli i první, na kterých byl otestován projekt *App Your School*. Často se využívají k tvorbě i plakáty, citylighty, cedule, popisky, letáčky a další nepotřebné propagační materiály GHMP. Jednou ze zajímavých akcí v rámci výtvarného kroužku bylo např. losování popisek (vytištěných na destičkách z kapy a zbylých z výstavy) a děti měly na druhou stranu destičky jakkoliv výtvarně pojmout vylosovaný název díla. Obzvláště zajímavá byla díla s univerzálními názvy jako *Zátiší*, *Bez názvu* apod. Dalším zajímavým úkolem bylo sestavování ornamentů z nevyužitelných letáček. K tomu posloužil například zajímavě graficky pojatý leták k výstavě *Současný český kubismus*.

V této kapitole je nutné zmínit i edukační aktivity a workshopy, které byly realizovány **ve spolupráci s dalšími institucemi** a které se setkání písma a obrazu také týkaly. Jednalo se

například o dva workshopy, které se konaly ve spolupráci s **The Chemistry Gallery**. Za prvé šlo o aktivity k výstavě **J. Kalába *Děravé plány***, kdy se návštěvníci snažili redukovat tvary a fragmenty písmen do geometrických tvarů – podobně jako postupuje sám autor. Workshopy se konaly za přítomnosti autora a expandovaly i do exteriéru (stanice metra Vltavská), kde autor vytvořil mural, který byl určen k dotvoření dětmi. Za druhé se jednalo o workshop k výstavě dalšího respektovaného streetartisty **M. Škapy *Graffoman***. Návštěvníci zde navrhovali piecy ve stylu **M. Škapy**, který je známý svým expresivním projevem inspirovaným brazilským graffiti, na což měla vliv jeho osobní návštěva Brazílie (Rio de Janeiro, Sao Paulo) a setkání s místem kořenů zdejšího graffiti „pichacao“. Škapa dělá rozměrné lettristické obrazy, jejichž kompozici tvoří často kruh – určitý typ mandaly, do které vpisuje text svým originálním písmem. Návštěvníci tedy měli k dispozici papíry A4 s nakopírovanými prázdnými kruhy nebo případně náznaky mandal a mohli je dokreslit zapojením písma, podobně jako postupuje **M. Škapa**. Jedinečným doprovodným programem k této výstavě byla soutěž ***Stripe Up Your Life – Graffiti & Scrapbook battle***, určená žákům a studentům z českých a slovenských škol. Cílem bylo navrhnout co nejzajímavější a nejkvalitnější piece. K soutěži byly vyzvány stovky škol. Vítězný návrh žáka **J. Straky** z Košic (12 let) byl velkoformátově zrealizován v galerii **J. Strakou** ve spolupráci přímo s **M. Škapou**.

Významná byla také několikaletá spolupráce s **Českými centry**, které patří do správy Ministerstva zahraničních věcí ČR a které se snaží propagovat českou kulturu v zahraničí. K mnoha výstavám v jejich pražské pobočce (České centrum Praha – nyní Galerie Českých center) bylo realizováno mnoho workshopů ve spolupráci s GHMP – k výstavám na téma grafický design, plakát, komiks apod. Nejzajímavější byly dva workshopy zaměřené na kaligrafii – japonskou a korejskou. Oba proběhly ve spolupráci s odborníky a specializovanými institucemi (Česko-korejská společnost, Česko-japonská společnost). Návštěvníci navrhovali své vlastní znaky, ale v případě korejské kaligrafie bylo vytvořeno i kolektivní velkoformátové dílo s předkreslenými velkými znaky, kam návštěvníci vpisovaly své kaligrafické kreace. Zajímavé byly i reakce na výstavu Expo 2010 v Šanghaji. V rámci výtvarné dílny byla zlatým sprejem vytvořena obří zlatá kapka na papír velkých rozměrů a návštěvníci do ní mohli vyjadřovat, zapisovat a zakreslovat své pocity, nálady, emoce, což bylo inspirováno zlatou slzou - dílem *LacrimAu* **F. Diaze**.

Zajímavé byly i výtvarné dílny v rámci projektu ***4+4 dny v pohybu***, mezinárodního festivalu umění, zaměřeného především na divadlo, pohyb, tanec a site specific umění. V roce 2014, kdy bylo výročí 25 let od *Sametové revoluce* a kdy byl na stejné téma zaměřený i tento

ročník festivalu, se konaly workshopy, kdy děti navrhovaly transparenty inspirované slogany z r. 1989. Některé transparenty totiž byly i součástí výstavy. V jiném ročníku byl zase hlavním tématem konzumní styl života. Děti vytvářely polštáře z igelitových tašek, které naplnily přebytečným papírem z pokladních pásek, zalepily a na igelitové tašky navrhly logo pro *4+4 dny v pohybu* pomocí samolepících tapet nejrůznějších tvarů a vzorů. Polštář i igelitová taška zde byly symbolem pohodlnosti a konzumu. S podobnými motivy pracuje ve své tvorbě i **K. Kintera**, jehož díla byla na hlavní výstavě festivalu také prezentována. V rámci dalšího workshopu byly zase výtvarně zpracovávány mapy, podobně jako u výstav *Monument Transformace* a výstavy **J. Kasalové** (viz výše).

V spolupráci s **Leica Gallery Prague** proběhlo také mnoho workshopů, z nichž některé propojovaly fotografii s písmem – formou koláží a hlavně fotomontáží, případně dokreslování a retušování. Šlo o výstavy, kde se v některých dílech písmo objevovalo.

Zajímavá byla i kooperace s **Institutem umění – Divadelním ústavem** v rámci výstavy *Česká divadelní fotografie*. Jeden z workshopů k této výstavě se týkal tématu divadelní plakát. Hlavním materiálem byly plakáty z archívu této instituce, které návštěvníci dotvářeli opět formou koláží, fotomontáží, dokreslováním apod. a zapojovali do nich písmové šablony, vytvořené praktikanty ze středních uměleckých škol.

Mnoho dalších tipů na nejrůznější postupy a techniky i návrhy na workshopy byly představeny už v diplomové práci v samostatné kapitole *Využití poznatků o vizuální poezii a lettrismu v pedagogické praxi*¹⁴⁸ Většina z nich byla ale v té době zatím jen ve fázi konceptu, zatímco všechny zde výše uvedené příklady z praxe byly již úspěšně zrealizovány, otestovány a zavedeny do provozu v rámci edukačních aktivit v GHMP. I tak se ale některé koncepty, uvedené v diplomové práci, ujaly i úspěšně v praxi (např. knižní tvorba, komiks, street art, koláže, živá abeceda, plakáty, iniciály, skripturální malba apod.). V terénu praxe se objevilo ještě mnohem více nápadů a možností – mimo jiné díky velké podnětnosti kvalitních výstav v GHMP, díky přímé komunikaci s návštěvníky všech věkových kategorií, kteří koncepty posouvají a rozvíjejí často ještě mnohem dále. Teoretická východiska jsou tedy velmi důležitým a nutným základem, který je pak ještě více rozvíjen a testován v praxi a ta často ukáže, co vše funguje a co je podnětné pro další rozvoj. Jak je v této disertační práci několikrát uvedeno, určitě by bylo velmi přínosné **sesumírovat všechny realizované akce i koncepty na téma setkání písma a obrazu do případné metodické příručky**, kde by byly konkrétní postupy, metody a techniky, které by bylo vhodné využít ve výtvarné pedagogice i galerijní edukaci. Dle výsledků dotazníku by to vítaly všechny strany: galerijní edukátoři i výtvarní pedagogové.

9.2.2 Analýza mezinárodního edukačního projektu *App Your School*

Tato kapitola se týká **velkého mezinárodního edukačního projektu *App Your School*** se zaměřením na osobně koncipovaný a realizovaný edukační program s názvem *Autoportrét a identita / vyjádření vlastní identity kombinací textu a obrazu*, jeden ze 40 workshopů – tzv. „digitálních ateliérů“, které byly součástí tohoto projektu. Tento program je zde představen jako **reprezentativní ukázka a podrobněji analyzovaný vzorek realizovaných workshopů, kde bylo využito propojení obrazu a písma.**¹⁴⁹

Analyzovaný workshop se konal v rámci **akreditovaného vědecko-výzkumného projektu *App Your School* (2016–2019).**¹⁵⁰ Jednalo se o spolupráci **edukátorů z 8 evropských zemí: Itálie, Finsko, Turecko, Litva, Polsko, Portugalsko, Řecko a Česká republika.** Hlavním partnerem a organizátorem bylo **italské vzdělávací centrum Zaffiria a Univerzita v Boloni**, organizátorem za Českou republiku byla **Evropská rozvojová agentura**, projekt se konal v rámci programu **Erasmus+**. Tématem bylo **smysluplné a kreativní využití nových médií v edukaci ke zprostředkování kvalitního vzdělávacího obsahu prostřednictvím interdisciplinárních projektů.** Hlavním úkolem byla **koncepce, realizace a evaluace tzv. „digitálních ateliérů“, modelových šestihodinových workshopů,** díky nimž by mělo být **rozdvíjeno smysluplné a kreativní využívání ICT a nových médií ve výuce a v galerijní edukaci.** Využití nových médií a technologií by mělo být **vyvážené a kombinované s klasickými metodami a přístupy.** Záměrem projektu tedy bylo **navrhnout a otestovat kvalitní, podnětné a inspirativní koncepty workshopů,** které by mohly být **aplikovatelné a adaptabilní v rámci reakcí na mnoho výstav a zároveň uplatnitelné v různých modifikacích i na školách** v rámci hodin výtvarné výchovy i případně dalších předmětů. Modelové workshopy, tzv. digitální ateliéry, lze tedy **nejrůzněji modifikovat a variovat** - tematicky, obsahově, časově, úrovní náročnosti.

Každá z **8 zapojených zemí** koncipovala a realizovala **5 digitálních ateliérů,** celkem tedy bylo koncipováno v rámci celého projektu **40 digitálních ateliérů.** Tolik bylo i účastníků projektu – každá země měla 5 účastníků – edukátorů. České modelové workshopy¹⁵¹ byly **orientované na výtvarnou výchovu a její přesahy k dalším oborům:** k literatuře a lingvistice, k fotografii, filmu, divadlu, k biologii a ekologii. Některé workshopy byly realizovány s nižší věkovou kategorií (ZUŠ), některé s vyšší věkovou kategorií (SŠ). Probíhaly většinou v interiéru (třída, ateliér), ale některé i v exteriéru (příroda, město). Aktivita **motivovaly žáky a studenty zábavnou i atraktivní formou vstřebávat důležitá**

témata. Pojetí všech workshopů **reflektovalo aktuální trendy** ve výtvarné výchově i v edukaci: **interdisciplinarita, intermedialita, interaktivita.** Součástí výzkumu byly nejrůznější materiály v češtině i angličtině: dotazníky - průzkum digitální gramotnosti žáků a studentů, jejich vlastní hodnocení a reflexe digitálního ateliéru, fotodokumentace, videodokumentace, formuláře – analýzy dotazníků, analýzy vybraných situací, popis průběhu celého workshopu apod.

Workshopy **splnily zadané parametry – dostupnost** všem (aplikovatelnost a snadná realizovatelnost na školách i v kulturních institucích, dostupné vybavení) a **kombinace využití klasické tvorby se zapojením nových médií.** Bylo tak navázáno mimo jiné na metodologii dvou italských odborníků v oblasti edukace **Alberta Manziho** a **Bruna Munariho.** Ti byli v projektu uváděni jako hlavní ideový zdroj inspirace. **A. Manzi** (1924-1997) byl vystudovaný **pedagog i psycholog,** námořní inženýr a biolog, účastnil se 2. sv. války, byl i **pedagogem ve vězení pro mladistvé,** zabýval se **dostupností vzdělání pro chudé, stal se učitelem v Jižní Americe** (biologický výzkum deštných pralesů, učil číst a psát indiány), byl **autorem projektu *It is never too late* – skrze televizní vysílání naučil číst a psát přes milion Italů, za což získal cenu UNESCO** v Tokiu, byl i **spisovatelem** – mj. napsal dílo *Orzowei*, svou nejúspěšnější knihu, která **vyhrála Andersenovu cenu a byla přeložena do 32 jazyků,** pro Argentinu vypracoval *Národní plán pro gramotnost,* která za to získala **mezinárodní cenu za nejlepší program gramotnosti v celé Jižní Americe od OSN,** získal **rozhlasovou cenu za dětskou hru prezentovanou v rádiu,** od té doby spolupracoval s **rádiem pro školy 40 let.**¹⁵² **B. Munari** (1907 - 1998) byl italský **malíř, sochař, průmyslový designér, grafik, filmař, spisovatel a básník,** zúčastnil se **Benátského bienále a kvadrienále v Římě a Paříži,** byl **spoluzakladatel tzv. MAC (Concrete Art Movement),** psal články do novin a časopisů, vydával knihy esejí o prolínání umění a designu, za své knihy pro děti získal **Andersenovu cenu za nejlepšího dětského autora, grafické ocenění na veletrhu v Boloni a cenu Lego za mimořádný přínos k vývoji kreativity dětí,** chtěl u dětí podporovat **pozitivní vztah ke knihám a ke čtení,** jeho knihy vytvářely **prostor pro hmatovou hru,** 12 výtisků bylo vyrobeno z haptických materiálů, byly určeny k **vnímání prostřednictvím vizuálního, hmatového, zvukového a fyzického vjemu,** začal vést **mezinárodní dětské semináře s názvem Laboratorios,** ve kterých se zaměřil na pozitivní a kreativní představivost dětí, během **zlatého věku hnutí Xerox Art** (od 70. do 90. let) byl jedním z prvních umělců, **kterí začali experimentovat s novými médii** (dělal tzv. xerografie). **A. Falconi** z italského vzdělávacího centra se k metodologii **B. Munariho** a **A. Manziho** vyjádřila takto: „*Aktivní metodologie Alberta Manziho a Bruna Munariho,*

implementované v projektu a rozšiřované v Evropě, jsou v Itálii velmi oceňovány za jejich úspěch a výsledek. (...) Oba přístupy spolu jsou schopny transformovat školní vyučovací modely a nabízejí studentům i učitelům nové způsoby práce, které jsou více spojené se současnými technologickými možnostmi a podporují i úspěšnost znevýhodněných studentů.¹⁵³ Podstatu činnosti a přínos obou autorů popsala takto: „Alberto Manzi vybudoval ve svém přístupu ke vzdělávání výkonný nástroj pro vytváření smysluplných zážitků pro studenty, vždy spojoval skutečnou přítomnost a reálné objekty s virtuálními a abstraktními aspekty. Bruno Munari se svou typickou zvědavostí designéra začal navrhnout workshopy s novým využitím technologií. Nejznámějším příkladem je použití kopírky k vytvoření originálů a nikoliv reprodukcí dokumentů. Jeho umělecká praxe zkoumala technologii jako neobvyklý nástroj vyjadřování.“¹⁵⁴ V souvislosti s **B. Munarim** zmínila i pozici digitálního ateliéru: „Přístup Bruna Munariho, současné umění a digitální výzkum, umožnily propojit současné předměty, témata a problémy s každodenním používáním médií a ICT kreativním způsobem, zavádějící digitální ateliér jako nový formát a nový pedagogický model.“¹⁵⁵

V rámci projektu proběhlo **2 x pětidenní odborné setkání všech 40 účastníků v Boloni** s prezentací příkladů dobré praxe a s představením konceptů digitálních ateliérů z jednotlivých zemí. Součástí bylo i školení, workshopy, testování aktivit a realizace digitálních ateliérů. V průběhu projektu (2016–2019) účastníci ve svých zemích intenzivně pracovali na konceptech svých digitálních ateliérů a jejich testování v praxi ve vlastních školách a institucích. Druhé setkání bylo zakončeno **velkou mezinárodní konferencí pro cca 100 pedagogů, edukátorů a lektorů z italských škol, galerií a dalších kulturních institucí + pro cca 40 edukátorů z 8 zapojených evropských zemí. Součástí konference byly i workshopy**, kde skupinám těchto učitelů a edukátorů **prezentovali v angličtině vybrané digitální ateliéry osobně jejich autoři** a účastníci do nich byli také aktivně zapojeni. Mezi tyto digitální ateliéry byl vybrán i workshop *Autoportrét a identita / vyjádření vlastní identity kombinací textu a obrazu*. Součástí programu byla i **návštěva Mambo Gallery - Museo d'Arte Moderna di Bologna**. Každá **zapojená země** na toto téma také uspořádala **velkou konferenci ve své zemi**. V České republice to byla konference s názvem „*Digitální ateliér jako nový formát a nový pedagogický model*“ a zúčastnilo se ho cca **80 galerijních edukátorů a výtvarných pedagogů**.¹⁵⁶

Hlavními výstupy projektu jsou metodické příručky – *Evropský manuál v AJ a Národní toolkity* v národních jazycích zúčastněných zemí. Jde o metodické příručky pro pedagogy, edukátory a lektory ve školách i v kulturních institucích. Měly by se pro ně stát **zdrojem inspirace a podnětů i metodickou podporou při výuce. Národní toolkit,**

vydaný v národních jazycích všech 8 evropských zemí, obsahuje koncepty k 15 vybraným nejlepším digitálním ateliérům. *Evropský manuál* tvoří všech 40 konceptů těchto workshopů. Vše je doplněno fotodokumentací, návody i odkazy na videa z realizovaných akcí. Několik z navržených digitálních ateliérů v rámci tohoto projektu se týká právě i propojení písma a obrazu – mj. i workshop *Autoportrét a identita*, který byl osobně zpracovaný.

Osobně navržený koncept interdisciplinárního workshopu (digitálního ateliéru) s názvem *Autoportrét a identita / vyjádření vlastní identity kombinací textu a obrazu* byl vybrán, představen a citován v 5 národních toolkittech (Portugalska, Řecka, Polska, Litvy a Turecka) v 5 národních evropských jazycích (portugalština, řečtina, polština, litevština, turečtina) i v tzv. *Evropském manuálu* (v angličtině) a v *Národním toolkitu* (v češtině).

Edukační oddělení GHMP nabídlo volně ke stažení učitelům i rodinám tyto publikace jako vhodné i k on-line vzdělávání, jako zdroj inspirace, podnětů, tipů a nápadů na výtvarné úkoly i hry. Publikace jsou vhodné nejen pro učitele k podpoře a zpestření distanční formy výuky (např. v době pandemie) i k obohacení klasické výuky, ale také pro rodiny s dětmi, které tráví z různých důvodů delší čas doma. Vše je doplněno fotodokumentací, návody i odkazy na videa z realizovaných akcí. Edukátoři tedy nejen koncipovali a realizovali své digitální ateliéry, ale jsou i autory několika odborných textů v těchto publikacích.

V *Evropském manuálu*, který je napsaný v angličtině, je tedy představeno všech 40 digitálních ateliérů z 8 zemí. Dále je zde celkem 11 teoretických kapitol (každá země vytvořila do *Evropského manuálu* 1 kapitolu a italský tým dokončil zbývající kapitoly). Tým z ČR zpracoval kapitolu s názvem *Contemporary Art, Multimedia and Innovation in Education*.¹⁵⁷ Teoretickou část tvoří těchto 11 kapitol: *The App Your School Project, The Experimentation in the Partner Countries, Comparative Analysis of Good Practices, Digital Atelier and the Design of ICT in Secondary Schools, Media Education in the Digital Atelier, Contemporary Art, Multimedia and Innovation in Education, The Neverending Story of Students Abilities, Active Citizenship, Civic Engagement of Youngster in the Finland Experimentation, Pedagogical Needs for Teachers to Integrate ICT in the Formal School Curriculum, Digital Atelier From a Teacher's Perspective, How to Transfer the Appyos Approach + Conclusion + Biographies: Bruno Munari a Alberto Manzi*.

Národní toolkit tvoří celkem 5 hlavních tematických teoretických kapitol. Dále každá země prezentovala ve svém toolkitu 5 národních digitálních ateliérů a minimálně 10

vybraných zahraničních. České digitální ateliéry byly vybrány do národních toolkitů všech zapojených zemí. Český tým si do svého toolkitu zvolil **5 digitálních ateliérů z Řecka, 3 z Polska a 2 z Itálie** s těmito tématy a názvy: *Soundscapes /Karpos – Řecko/, QR Codes /Karpos – Řecko/, Truth or Dare /Karpos – Řecko/, Infographics /Karpos – Řecko/, Variations - One Idea, Many Variations /Karpos – Řecko/, Urban Box /Fundacja Nowoczesna Polska – Polsko/, City Fonts /Fundacja Nowoczesna Polska – Polsko/, Emotions /Fundacja Nowoczesna Polska – Polsko/, Soundscape /Zaffiria – Itálie/, Landscape's Colors and Sounds /Zaffiria – Itálie/. Pět teoretických kapitol bylo označeno těmito názvy: *Digitální ateliér - nový koncept uplatnění technologií ve školách, Obecný rámec - národní kontext mediální výchovy a využití ICT ve školách, Česká republika - praxe, které inspirovaly národní experimentování, Studentské kompetence a angažovanost – občanská participace, Role učitele v digitálním ateliéru.**

Workshop s názvem *Autoportrét a identita / vyjádření vlastní identity kombinací textu a obrazu* se týkal se přesahů výtvarné výchovy k literatuře, lingvistice a typografii (k písmu a textu).¹⁵⁸ Byl zaměřen na **sebereflexi v kontextu vnímání celé společnosti**, hlavním tématem byla **výtvarná exprese identity prostřednictvím nejrůznějších uměleckých stylů, přístupů, technik, rukopisů.** Prostředkem pro vytvoření vlastního autoportrétu bylo **propojení obrazu (fotografie) s písmem (textem)**, aby si žáci a studenti uvědomili, že **identitu a charakter osobnosti lze vyjádřit nejen formálně (vizuální rovina), ale i obsahově (myšlenková rovina).** Témata autoportrét a identita bylo vybráno záměrně proto, že **v současném výtvarném umění je velmi frekventovaným a nosným tématem.** Má velký edukační potenciál i pro rozvíjení stěžejních nad-oborových témat – klíčových kompetencí.

Klíčová otázka zněla, jak lze **vyjádřit vlastní jedinečnou identitu kombinací fotografie a textu prostřednictvím propojení obrazu a písma formou nejrůznějších uměleckých stylů, přístupů a technik** s cílem uvědomit si diverzitu ve společnosti.

Hlavními cíli programu bylo: pochopit **pojmy** jako je **identita, sebereflexe, diverzita, společnost, tolerance, integrace, koexistence;** otestovat **vztahy mezi obrazem (fotografií) a textem (písmena, slova);** naučit se **kreativně a smysluplně využívat nové technologie** – nová média a mobilní aplikace; **umět vyjádřit identitu nejen fotografií (vizuálně), ale i textem (myšlenkově) - tzn. uvědomit si nejen formální, ale i obsahovou rovinu;** učit se využívat **potenciál mezioborových a interdisciplinárních přesahů;** učit se být **tolerantní k odlišnostem v kontextu společnosti** (díky uvedomění si mnoha pestrých stylů, přístupů, názorů, myšlenek, hodnot), uvědomit si **pozitiva, ale i negativa a potenciální nebezpečí a hrozby využívání nových technologií, sociálních sítí a internetu;** dále **rozvoj**

vizuální, literární, mediální, digitální i emoční gramotnosti; rozvoj klíčových kompetencí (kompetence komunikační, kompetence k řešení problémů, kompetence k učení, kompetence občanská, kompetence sociální a personální); **rozvoj kritického a strategického myšlení a podnikavosti, rozvoj kreativního myšlení. Stanovené cíle se podařilo do jisté míry v podstatě všechny úspěšně naplnit.**

Tento workshop **navázal na interaktivní prohlídku výstavy *Nová díla ve sbírkách GHMP***¹⁵⁹ se zaměřením na vybraná díla **s námětem portrétu**, která byla na výstavě poměrně hojně zastoupená. Souvisí to mj. i s vysokou koncentrací tohoto tématu v současném umění. **V různých variantách by tento program mohl být aplikovatelný na další výstavy nebo stálé expozice** s tímto tématem, případně by mohl fungovat i jako samostatný workshop ve školách s použitím reprodukcí. Prohlídka se záměrně koncentrovala na díla, kde se objevovalo téma portrétu (např. díla M. Havránkové, J. Bolfa, Š. Šimlové, V. Bromové, K. Nepraše, P. Nikla, R. Brousila). Studenti na této výstavě mohli názorně vidět, **jakými “médií” lze portrét ztvárnit** (kresba, malba, socha, fotografie, video atd.) a kolik možných přístupů a stylů lze využít. Formou diskuse se studenti pokusili definovat pojmy jako **portrét, autoportrét a identita**. Prostřednictvím tvořivé aktivity si studenti otestovali možnosti kombinace obrazu a písma na reprodukcích prezentovaných děl.

Téma autoportrét a identita je pro současné umění totiž natolik klíčové a stěžejní, že se logicky výrazně prolíná i sbírkami GHMP, které jsou právě na moderní a současné umění orientované. Základem je uvědomit si, že **portrét** není jen zachycením vnější podoby člověka, ale jde i o **vystižení emocí, charakteru, případně i názoru a dalších myšlenkových rovin**. Nejde tedy **jen o formu, ale i o obsah**. Zvláštním druhem portrétu je **autoportrét**, který už souvisí se sebereflexí. Byl oblíbený a frekventovaný u mnoha významných malířů a výtvarníků. Dalším důležitým pojmem je **identita**, která už se k tématu autoportrét velmi úzce váže. **Identita** (z lat. *identicus*) bývá vysvětlována jako **totožnost, stejnost a týká se mnoha oborů, je možné ji chápat jako sebeprožívání vlastní existence nebo příslušnost k určité sociální skupině**. Mnohdy se identita vnímá i jako identita kulturní, národní apod. Jedná se tedy o poměrně obecný a abstraktní pojem.

V současném umění jsou portrét, autoportrét a identita velmi významnými tématy, jak vysvětlila i kunsthistorička **O. Malá**: *„Ještě nikdy nebyl ve výtvarném umění kladen tak velký důraz na tematizaci identity a tělesnosti a význam určité společenské i osobní role jako v posledních zhruba čtyřiceti letech. Sebereflexe osobnosti a reflexe vlastní podoby umělce se projektují do současných uměleckých děl nepřehlédnutelným, velmi výrazným způsobem.“*¹⁶⁰

Pojmem identita se zabývá nejen sociologie, psychologie nebo kunsthistorie, ale i mnoho dalších vědních oborů a dokonce i výtvarná pedagogika. V mnoha aktuálních publikacích posledních let z tohoto oboru je tomuto tématu věnována velká pozornost. **H. Babyrádová** si všímá aktuálnosti tématu identity pro mnoho oborů: „*Vzhledem ke stále vzrůstající exteriorizaci námětu ve výtvarném projevu, a to jak v umění, tak i ve výchově, se objevuje tendence věnovat pozornost sama sobě, hledání svého místa ve společnosti, objevování vlastních rolí. (...) Identita je námětem nejenom v umění, ale i diskusí v oblasti sociologie, antropologie, psychologie a dalších humanitních věd.*“¹⁶¹ Ve stejném textu autorka uvádí: „*Už od vzniku moderny sehrává ve výtvarném umění výraznou roli autobiografie autora (...) Autobiografie je proto velmi důležitým zdrojem námětových okruhů pro výtvarnou činnost. (...) Umělecké vyjádření jako takové vůbec v kontextu nejaktuálnější doby nabyvá role prostředku k sebepoznání (...).*“¹⁶² V knize **Rituál, umění a výchova** autorka výstižně shrnuje: „*Umění poskytuje člověku možnost nejenom zahlédnout obraz sebe sama, ale také sebe sama prožít.*“¹⁶³ V textu **Digitální věk a smysl výchovy - sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia H. Babyrádová** opět naznačuje, že hledání identity „*je jedním z nejaktuálnějších témat nejenom současného umění, ale i estetické a především výtvarné výchovy.*“¹⁶⁴

Inspiračními zdroji pro tento workshop byly: **virtuální realita**, **street art** a i obecně **téma portréту** a především **autoportréту**, které se prolíná v podstatě celými dějinami umění. Mnoho slavných malířů v minulosti mělo potřebu zrealizovat svůj vlastní portrét. V současné době jde spíše o univerzálnější vyjádření vlastní identity – a to i abstraktněji nebo pomocí symbolů. Jedním z atributů **virtuální reality** je také identita – identifikační čísla a kódy, hesla, sebevyjadřování na sociálních sítích (mj. i tím, co uživatel vybírá, čemu dává like, jaké sítě a stánky sleduje, jakými je plní fotkami a komentáři), což vytváří jeho originální osobní tzv. „**digitální stopu**“ – tzn. všechny záznamy o činnosti uživatele ve virtuálním prostředí. Workshop se také inspiroval fenoménem selfie, ale pohlíží na něj spíše kriticky (viz níže). Záměrem je zde upozornit na to, že pokud jde o identitu, mnohem důležitější než forma je obsah – tzn., že charakter, hodnoty, povaha, názory, myšlenky, schopnosti a vědomosti člověka jsou podstatnější než jeho vzhled a podoba. Identita je stěžejním tématem i pro **street art**, kde jde v první řadě o sebevyjadřování a o expresi vlastní identity. Street art je starší než sociální sítě a s jejich příchodem se záznam vlastní identity začal přesouvat i na internet, avšak street art v ulicích zůstává autentičtější, opravdovější a také výtvarněji. Na sociálních sítích svoji identitu vyjadřuje většina lidí především svojí vlastní sebeprezentací (jednoduše formou fotografií, komentářů atd.), kterou je bohužel internet zaplaven a kvalitní informace se

v této záplavě často ztrácejí. Větší a kvalitnější výtvarné realizace v ulicích jsou ale oproti tomu schopni vytvářet pouze někteří lidé – především tedy hlavně výtvarníci (v případě, že se sem nezahrnují některé amatérské pokusy a vandalismus). Streetartisté se věnují identitě různými způsoby téměř všichni (často ve formě písma – tagů a pieců). Mezi jeden z nejzajímavějších příkladů umělce, který kombinuje portréty s textem je česko-kanadský umělec **David Strauzz**, který mj. vytvořil i zajímavé velkoformátové portréty **J. Lennona** (na Lennonovu zeď), **V. Havla**, **J. Palacha** atd., ale i mnoho dalších realizací ve veřejném prostoru – například aktuálně v r. 2019 osm obřích tváří v pražských Holešovicích – portrétů pro něj blízkých lidí, doplněných texty. Jeho tvorba může být také východiskem pro takovéto workshopy. Tím může být i tvorba některých dalších autorů – např. iránské umělkyně **Shirin Neshat**, která kombinuje fotografii (často své vlastní portréty) s textem a zaznamenává do nich důležité myšlenky nebo také fragmenty z tradiční poezie. Z již realizovaných edukačních aktivit se staly východiskem např. akce k výstavě slovenské fotografky **Miloty Havránkové**, která se také věnuje identitě i autoportrétům a své fotografie někdy kombinuje také s textem. Inspirativním příkladem s velkým edukačním potenciálem by také mohla být výstava tvorby **J. Sozanského** *Amnézie*, která byla k vidění na přelomu r. 2019 a 2020 v Obecním domě v Praze, kde byly prezentovány autorovy velkoformátové portréty osobností jako **J. Čapek**, **E. Filla**, **M. Horáková**, **Z. Kalandra**, **J. Zahradníček**, **J. Zajíc**, **J. Palach**, **I. M. Jirous**, **J. Stránský**, **V. Havel**, ve kterých byl obraz výrazně propojen s písmem (dopisy, dokumenty, informace apod.) a byl tak naznačen složitý osud těchto lidí i jejich výrazné myšlenky.

Program byl koncipován **primárně pro gymnázia a střední** (především umělecké) **školy**. Je však **aplikovatelný v různých modifikacích a úrovních náročnosti i na oba stupně ZŠ a na ZUŠ**. V GHMP byl otestován na skupině ze střední umělecké školy.¹⁶⁵ Program byl **navržený v delší verzi jako několikahodinový projekt** (6 hodin), takže je ideální tento program realizovat např. **v rámci projektového dne nebo celodenní návštěvy galerie**, ale lze ho **zredukovat i na zjednodušenou a zkrácenou verzi** (na 2-3 hodinový program), kterou si mohou školy v rámci návštěv galerie z důvodu časové tísně snadněji dovolit nebo ho lze **rozdělit na dva navazující bloky** (2x3 hodiny). Ideální je **navázat tento program na výuku o moderním a současném umění** nebo jím doplnit výuku, kde se pracuje s **interdisciplinarností a přesahy k jiným oborům**.

Aby workshop splňoval kritéria **snadné realizovatelnosti a dostupnosti**, bylo důležité také stanovit nutné vybavení a podmínky, dosažitelné nejen pro galerie, ale i pro školy. Ideální stav je tedy **mít k dispozici dataprojektor a počítač (notebook)**, barevnou nebo černobílou tiskárnu, mobilní telefony s nejrůznějšími aplikacemi pro úpravy fotografií a

zapojování textu (např. doporučený Photo Director). K dispozici by měl být **pestrý výtvarný materiál pro kresbu, malbu, koláže, prostorovu tvorbu**. Také je důležité vytvořit **databázi portrétů k projekci pro inspiraci**.

Pojetí tohoto programu, tzn. spojení poznání a tvorby je **v souladu s očekávanými výstupy** (oborové kompetence) **a s klíčovými kompetencemi** (v souvislosti s RVP). Workshop se také dotýká některých průřezových témat, jakými jsou osobnostní a sociální výchova, multikulturní výchova a mediální výchova. „*Snahou muzejního pedagoga obvykle bývá vytvořit program vycházející z RVP a navazující v co nejširším spektru na ŠVP, aby se mohl stát integrální součástí školního vzdělávání při současném zachování specifík muzejní edukace.*“¹⁶⁶

Program byl tedy tvořen **interaktivní prohlídkou** výstavy (v tomto případě výstavy *Nová díla ve sbírkách GHMP*, ale tento program lze přizpůsobit i jiným výstavám) a **následným výtvarným workshopem**. Úvodem byla **diskuse se studenty na téma portrét, autoportrét a identita** a vyplnění dotazníků na téma využívání nových médií, sociálních sítí, písma a grafických programů (ke zjištění digitální gramotnosti studentů). Následně byly představeny **pro inspiraci ukázky portrétů a autoportrétů vytvořených pomocí kombinace obrazu a písma** formou velkoformátové projekce dataprojektorem. Poté byla zahájena vlastní tvorba studentů. Nejdříve si studenti vytvořili **vlastní fotografii** (autoportrét) mobilem. Mohli se snažit o zajímavý výraz, kompozici, umístění v nápaditém prostředí. Tuto fotografii **mohli v mobilu prostřednictvím libovolných aplikací pro úpravy fotografií** (které si mohli sami vyhledat a stáhnout) **jakkoliv barevně a tvarově upravit i transformovat**. Byla jim důkladně a detailně vysvětlena pro ukázkou práce s **aplikací Photo Director**, kterou lze zdarma a snadno stáhnout do mobilu. Po přípravě fotografií se přistoupilo **k přípravě textů**. Studenti měli za úkol sepsat a sesumírovat texty, citáty, vlastní myšlenky, věty, slova, sousloví, slogany, ale i značky, zkratky, šifry, fragmenty textů apod. – např. z jejich oblíbených knih, písní a od oblíbených autorů, umělců, politiků, myslitelů atd. Všechny tyto informace by měly co nejlépe vystihnout povahu, osobnost, charakter, hodnoty, myšlenky, názory, víru nebo případně i aktuální náladu a rozpoložení studenta. Pomocí mobilní aplikace (opět prostřednictvím *Photo Director* nebo jakékoliv podobné aplikace) studenti **v mobilním telefonu propojili svojí fotografii s textem** – vložili své texty ve zvolených fontech, barvách a velikostech do libovolných kompozic. Výsledné dílo bylo v této fázi **vytištěno na barevné tiskárně** (formát A4, 1-3 kusy). Tyto výtisky studenti rozmístili a nalepili na velký barevný papír (formát A2 nebo případně A3) a **dotvořili ho klasickým způsobem tvorby** (kresba, malba, koláž, asambláž, prostorová tvorba atd.) s využitím mnoha

nejrůznějších technik, postupů a stylů, které si sami individuálně zvolili a kombinovali. Opět mohli zapojovat další písmo a texty (například z novin, časopisů, propagačních materiálů, ručně psané písmo, vystříhaná písmena). Důležitou součástí a významnou pointou celého programu byla **závěrečná kolektivní výstava finálních děl studentů**. Studenti umístili své výtvary v Edukačním centru GHMP na velkou projekční plochu (v případě školní třídy by to bylo na jakoukoliv velkou prázdnou stěnu nebo na chodbu či na podlahu). Záměrem bylo **porovnat nejrůznější interpretace, pojetí, styly, rukopisy, přístupy a techniky**, aby si studenti uvědomili **nevyčerpatelné možnosti a pestrost nejen tohoto tématu (námětu)**, ale především aby **pochopili diverzitu společnosti, kde každá osoba je jedinečnou, originální, nenahraditelnou a plnohodnotnou bytostí** – osobností se všemi svými myšlenkami, názory, hodnotami, vírou. Člověkem, který má právo na svobodu a originalitu. Nejdříve studenti **komentovali a interpretovali vlastní díla – představili je ostatním**. Na závěr proběhla finální diskuse. Studenti se snažili **vytvářet kritéria hodnocení děl**. Například navrhli třídít díla podle toho, **zda v nich dominuje více vizuální rovina (důraz na formu) nebo myšlenková úroveň (akcentování obsahu)**. Také se pokusili rozdělit díla na taková, kde se **více informací a sdělení podařilo vyjádřit ve fázi práce s novými médii**, a na **artefakty, kde je výraznější práce klasickou formou** - tzn., že se snažili určit přibližnou **míru, proporce a podíl zapojení nových médií do tvorby**. Výsledné práce rozčlenili na skupiny, ve kterých výtvary působí optimisticky nebo naopak – zabývali se tedy i **emoční stránkou díla**. Důležitým kritériem byl také **příklon k určitému uměleckému stylu a podobnost s ním**. V každém artefaktu se tedy studenti pokoušeli **identifikovat prvky a rysy konkrétního uměleckého stylu nebo kombinace více stylů** (např. lettristický styl, expresivní styl, surrealistický styl, geometrický styl, kubistický styl, fauvistický styl, literární styl, street art, grafický styl /grafický design/). Také studenti porovnávali díla na základě jejich **podobností a odlišností**, hledali **paralely i protiklady**. Některá díla přirovnávali i k tvorbě známých umělců. Také vybírali díla, kde je spíše **minimalistické pojetí** (např. vyjádření pomocí jednoduchého symbolu, atributu nebo slova) a kde se jedná spíše o **složitější (maximalistické) pojetí** (hodně vět, motivů apod.). Tato závěrečná část se tedy snažila naplnit **nejdůležitější cíle: pochopit pojmy** jako je **diverzita, společnost, tolerance, integrace, koexistence** apod., učít se být **tolerantní k odlišnostem v kontextu společnosti** (díky uvedomění si mnoha pestrých stylů, myšlenek, hodnot, charakterů). Na závěr studenti vyplnili **dotazník**, kde měli ohodnotit, jaká část workshopu je nejvíce bavila a proč, co si vše uvědomili v souvislosti s tématem autoportrét a jak by bylo možné využít aplikace k propojování obrazu a textu v další tvorbě (další témata a náměty). V mnoha případech uvedli, že je bavily všechny fáze

programů. Velmi byla ale také pozitivně hodnocena práce s aplikacemi – studenti (hlavně uměleckých škol) sice často znají práci s grafickými programy v počítači, ale tato podobná práce v mobilu pro ně byla spíše nová. Také **ocenili podnětnou a inspirativní práci s kombinováním textu a obrazu**. Dále během diskuse i částečně v dotazníku navrhli nová témata a náměty pro kombinaci obrazu a textu – podobně podnětná jako portrét (například: město a informace, digitální svět a virtuální realita, vyjádření hudby, příroda, svět biologie a chemie atd.).

Na tento projekt navázal i další **průzkum tématu autoportrét a identita** v rámci osobní stáže na *Bienále výtvarného umění v Benátkách v r. 2019*.¹⁶⁷ Šlo o detailní **průzkum** výstav, uměleckých děl, instalací, autorů a prezentací za cílem vyhledávat výstavy a díla s těmito tématy: **identita, autoportrét, sebereflexe, portrét** – hlavně ve formě **kombinace obrazu a textu**. Týkalo se to výstav, které byly součástí **Arsenale, Giardini** a většiny národních pavilonů v celém městě, ale také dlouhodobých a krátkodobých i stálých výstav v ostatních galeriích v Benátkách (například **Guggenheim Venice, Palazzo Grassi, Museo Correr** atd.), výzkum byl zaměřený většinou na současné umění, ale částečně také na staré umění. Cílem bylo nacházení **edukačního potenciálu v rámci těchto výstav** a navrhování možností, jak by v rámci nich bylo možné využívat **variace a modifikace digitálního ateliéru *Autoportrét a identita*** s využitím všech důležitých vědomostí z projektu *App Your School*. Hlavním výstupem byl text – shrnutí výstav s těmito tématy a výběr fotek z těchto výstav + nástin možností edukačních aktivit inspirovaných těmito výstavami.

Pokud se zaměříme na **hodnocení kvality analyzovaného workshopu**, lze ho zařadit do této kategorie: **podnětná až rozvíjející úroveň kvality**. Cíle se totiž podařilo v rámci možností maximálně naplnit. Zde je důležitá i tato citace **P. Šobáňové**, že úkolem edukace je především „*osvojování společností sdílených hodnot, vztahu k tradici, sdílení kolektivní paměti, osvojování různých společenských norem, resp. „komunálních mýtů“ (...)*“.¹⁶⁸ Jak již bylo několikrát naznačeno, **tematické zaměření tohoto edukačního programu má velký přínos a může mít i velmi pozitivní dopad. Pochopit a tolerovat diverzitu společnosti je základem harmonické koexistence v ní**. Tento program tedy naplňuje i tyto vyšší cíle. Vše by mělo **směřovat ke kritickému, nezávislému a divergentnímu myšlení**. Takovýto program může být využitelný i pro přirozenou, zábavnou a atraktivní **integraci nových dětí, žáků nebo studentů do třídy – například migrantů**. **Umění je mezinárodní jazyk, takže pro lidi z cizích zemí je takováto tvorba příjemnou a užitečnou cestou, jak komunikovat uměním, když neznají zdejší jazyk**. Tímto workshopem také mohou **zahraniční návštěvníci prezentovat sami sebe a říci ostatním lidem něco o sobě**. Může být také využitý jako

užitečný nástroj pro pomoc znevýhodněným, handicapovaným, nemocným nebo opuštěným lidem ke sdílení zajímavých témat a hlavně k příjemnému trávení volného času s určitou komunitou. Mnoho workshopů v GHMP zahrnuje tyto **aspekty společenské angažovanosti a zodpovědnosti.** Tento workshop ale dokonce může i **motivovat některé introvertnější studenty být odvážnější** vyjádřit svou originalitu a svůj jedinečný vnitřní svět. Podobné kvality a hodnoty v tomto programu vyzdvihl i odborný konzultant projektu **P. Fastrez**, který z dotazníků vyhodnotil ohlasy učitelů takto: *„Nakonec učitelé poznamenali, jak digitální ateliér ovlivnil studentův vztah k sobě samému poskytnutím příležitosti vyjádřit sebe sama a zažít hrdost a potěšení z osobního úspěchu, ale také řešit svou vlastní víru a prozkoumat osobní identitu.“*¹⁶⁹

Důležitým cílem bylo ale také v rámci workshopu **informovat studenty o pozitivěch, ale i negativěch a o potenciálních nebezpečích, hrozbách a úskalích využívání nových technologií, sociálních sítí a internetu.** Sociální sítě jsou sice místem pro rychlé a efektivní sdílení zajímavých informací a aktuálních zpráv, ale zároveň jde také o nebezpečnou zónu. Autoportét je skvělé téma pro umění, ale všichni by měli být velmi opatrní při práci s tímto tématem na internetu. Navíc extrémní sebe prezentace, v rámci níž je často naprosto zkreslená realita, také může naznačit a signalizovat mnohé o uživateli (nevyrovnanost, nespokojenost se skutečnou realitou, nedostatek vlastních autentických zážitků, soutěživost, srovnávání se s ostatními, sklony k depresím). Tento workshop by se tedy měl zabývat i **kritickým pohledem na fenomén “selfie”**, kterými je internet v současné době doslova zaplavený a kde jde většinou jen o formu (navíc zkreslenou), nikoliv o obsah. Někdy se na sociálních sítích v nadsázce a v opozici k “selfie” objevuje pojem “shelfie” (portét vlastní osobní knihovny, která mnohem více vystihuje osobnost). Dalším úskalím je splývání virtuální a skutečné reality u současné mladé generace. Mnohdy je pro ně těžké rozpoznat, co je ještě pravda a skutečnost a co už jen digitální iluze nebo fake news. Informovat tedy žáky a studenty o těchto úskalích je nezbytné, ale na nová média a jejich využití v edukaci by se nemělo pohlížet jen kriticky a negativně, učitelé by měli umět využít jejich pozitiva. **A. Falconi** se k tomu vyjádřila takto: *„Národní a evropské agendy se často soustředí se na nebezpečí digitálního světa, jako je kyberšikana, nenávistné projevy nebo porušení soukromí. Čas věnovaný experimentování s kreativním potenciálem digitálních znalostí se zdá být spíše krátký, stejně jako propojení těchto potenciálů se společenskou angažovaností a aktivním občanstvím.“*¹⁷⁰

Vzhledem k tomu, že současná mladá generace ráda prezentuje své fotografie a selfie na internetu, studenti je rádi transformují v aplikacích a prostřednictvím barevných filtrů, rádi

přidávají slova, slogany apod., je toto pro ně **atraktivní způsob, jak pracovat s důležitým tématem**. Jak dokládá i analýza zmíněných úvodních dotazníků o digitální gramotnosti, mají velké zkušenosti se sociálními sítěmi, programy v počítači i s aplikacemi v mobilu pro úpravy fotografií a pro zapojování textu (s textem pracují spíše v počítači), tyto činnosti je baví i zajímají.

Protože jsou tedy **nová média velmi aktraktivním a oblíbeným “kanálem” pro mladou generaci**, je velmi **důležité, aby pedagogové hledali, navrhovali, testovali a vyvíjeli efektivní a fungující způsoby**, jak těmito cestami vyváženě aplikovat do vědomí i myšlení žáků a studentů kvalitní obsah. K tomu by měl posloužit i **tento edukační program, jehož podstatou je propojení obrazu a písma**.

Tento digitální ateliér byl následně **otestován ještě na několika školních skupinách a v rámci dalších workshopů** – v plné i ve zredukované verzi. Jedna ze zredukovaných verzí byla ve formě vpisování myšlenek, citátů a textů do jednoduché siluety hlavy – obličej. **Dokumentace kompletní verze workshopu a jeho následných modifikací** k dalším výstavám a tématům je v **příloze této disertační práce**.

9.2.3 Výsledky komparace

Komparace vlastní rozsáhlé praxe (tzn. workshopy v GHMP k výstavám na téma obraz a písmo + zapojení do mezinárodního projektu *App Your School* atd.) se zkušenostmi mnoha výtvarných pedagogů ze škol a galerijních edukátorů z galerií (prostřednictvím zjištěných údajů z dotazníků) přinesla zajímavé výsledky. Díky vlastní mnohaleté praxi a zapojení do zmíněného mezinárodního projektu byl sestaven dotazník, jehož otázky vycházely právě z osobních zkušeností. Výsledky v podstatě téměř všech otázek **potvrdily předpoklady a naplnily očekávání** – tzn., že **pro všechny 3 úhly pohledu** (pedagogové, edukátoři, vlastní praxe) **jsou názory na zkoumaná témata často velmi podobné** – tzn. že interdisciplinarita je považovaná za jeden z nejdůležitějších a nejvíce stěžejních trendů v galerijní edukaci i výtvarné pedagogice, že mezioborové přesahy (a to především i propojení obrazu a písma) mohou úspěšně rozvíjet mnoho typů gramotností, schopností a dovedností včetně kreativity a kritického myšlení, mohou se díky nim realizovat smysluplné a společensky prospěšné projekty s dalšími rozměry – angažovanost, občanský aktivismus, participace. Obě skupiny se shodují, že vyvážené zapojení nových médií může učinit výuku atraktivnější a poutavější. A především, že edukační aktivity, zaměřené na setkání písma a obrazu, mohou efektivně zprostředkovávat kvalitní vzdělávací obsah. Obě skupiny respondentů také **poměrně hodně využívají aktivity s propojením výtvarného umění s literaturou, obrazu s textem**, i když zde jsou stále určité **rezervy a prostor pro rozvoj i větší uplatnění**. Cenné jsou také jejich **návrhy na edukační aktivity** na toto téma i osobní **tipy na inspirativní umělce** v této oblasti.

Zkušenosti edukátorů z jiných galerií jsou srovnatelné s praxí v GHMP, tzn. s vlastním úhlem pohledu z pozice edukátorky v GHMP. Edukátoři ve většině galerií mají podobné personální, materiálně-technické i finanční podmínky – samozřejmě s ohledem na velikost galerie (tzn. větší galerie mají více edukátorů, větší rozpočet i prostory, více výstav a tím pádem často i programů a návštěvníků). Z dotazníků vyplynulo, že **edukátoři v galeriích mají téměř shodné vzdělání** (převážně v oblasti výtvarné pedagogiky a dále případně v oblastech dějin umění a uměleckých i dalších podobných oborů) a také **téměř identickou náplň práce** (i když v menších galeriích mají kumulované funkce). Mají **podobné postupy, metody, názory, zdroje inspirace, využívají podobné materiály**. Mají **rozdílnou délku praxe**, ale tím, že se setkávají v rámci odborných asociací i projektů (konference apod.), tak si mohou rozšiřovat obzory, více se profesionalizovat a vzájemně se od sebe inspirovat a učit se

od těch, kteří mají děšší praxi. **Zkušenosti s využitím písma a obrazu v edukaci jsou různé** – většinou **v závislosti na realizovaných výstavách v galeriích** (viz konkrétní výstavy a projekty v odpovědích dotazníku) – někteří edukátoři měli možnost s tímto tématem pracovat intenzivně nebo opakovaně, jiní se k tomuto tématu nedostali vůbec, nebo jen okrajově. Edukátoři se logicky často koncentrují v rámci vzdělávacích aktivit primárně na akce k výstavám a stálým expozicím, takže už se tolik nedostávají k hloubkovému průzkumu sbírek svých institucí, ale díky dotazníku se ukázalo, že **vědí o dílech zaměřených na setkání písma a obrazu, která jsou součástí sbírek i depozitářů a mají velký edukační potenciál** a ke kterým by mělo přínos **koncipovat edukační aktivity nebo navrhnout edukační listy a on-line úkoly**. Takže zde jsou určité rezervy a prostor pro koncepty programů (i v případě, že jsou díla umístěná v depozitářích – v tom případě by byla možná práce s reprodukcemi – např. v rámci metodických listů).

Protože má **Edukační oddělení GHMP vzdělávací programy s přesahy k literatuře, písmu a textu** oficiálně zahrnuté v nabídce programů (na konferencích a v publikacích jsou prezentovány 3 hlavní přesahy: 1/ k literatuře, písmu a textu, 2/ k ekologii a environmentu, 3/ k filmu, divadlu, novým médiím a fotografii), je zde opravdu velký prostor věnován těmto aktivitám. Proto v porovnání s ostatními galeriemi je tato činnost v GHMP mnohem intenzivnější a jsou s ní mnohaleté zkušenosti. Několikrát také byly z GHMP poskytnuty ostatním galeriím rady a podpora k tomuto zaměření – např. Oblastní galerii Vysočiny v Jihlavě v rámci edukačních aktivit v návaznosti na street art – v souvislosti s jejich výstavou *CREW/ní obraz*. Zkušenosti s tímto tématem i výsledky související činnosti jsou šířeny a předávány intenzivně na konferencích, v některých publikacích a článcích. Několikrát zmiňovaná **iniciace a realizace případné budoucí metodické příručky** s konkrétními koncepty i návody na edukační aktivity k tomuto tématu by tedy **mohla ideálně vzejít z GHMP** a mohla by **detailněji a hloubkově zmapovat projekty nejen GHMP, ale i ostatních galerií a doplnit je o zkušenosti učitelů ze škol**.

Pokud jde o **srovnání úhlů pohledu výtvarných pedagogů** (návštěvníků akcí) a **galerijních edukátorů** (realizátorů akcí), na většinu otázek tedy odpovídali velmi podobně a často téměř shodně, což dokazuje i kapitola o shrnutí výsledků dotazníku (*9.1.3 Shrnutí výsledků dotazníků*, s. 100–103) – a to i v tomto případě, kdy jde o rozdílný úhel pohledu – výchozí pozici (návštěvník versus realizátor akce). **Nejvíce rozdílné je ale to, čím mohou obě skupiny rozvoj edukačních aktivit na toto téma obohatit**. Galerijní edukátoři vypsali **množství realizovaných programů a témat, dale k jakým výstavám** byly koncipovány a s čím by bylo možné **dále potenciálně pracovat**, pokud jde o **díla ze sbírek ukrytých v**

depozitářích. Učitelé ze škol zase představili, **jaké všechny programy a výstavy** na toto téma **v kulturních institucích** (nejen v galeriích výtvarného umění) **navštívili** a jaká všechny **konkrétní témata v hodinách VV realizovali.** Tento **soubor témat působí o něco širší a pestřejší,** pravděpodobně mj. proto, že nevychází pouze z výstav výtvarného umění jako je to primárně u edukátorů, ale více je propojuje s dalšími předměty. **Témata a náměty pedagogů bývají také konkrétnější, edukátoři je mívají více univerzálnější,** takže je lze snadněji **aplikovat na další projekty nebo výstavy.** Také pedagogové dodali další tipy na inspirativní umělce zapojující písmo do obrazu. Edukátoři často jedno téma nebo námět, vycházející z výstavy, otestují na mnoha skupinách a věkových kategoriích, takže mohou konfrontovat mnoho různých úhlů pohledu a interpretací návštěvníků. Pedagogové zase mají většinou několik stálých skupin a s nimi střídají nová a nová témata a náměty. Takže **edukátoři** mohou mít téma prozkoumané více do hloubky – **vertikálně, pedagogové** ho zase mohou rozvíjet do navazujících tematických řad a projektů – tzn. **horizontálně.** Edukátoři pracují v terénu galerie (která se po čase proměňuje) s originály, učitelé zase častěji s reprodukcemi v jedné třídě. To ale v obou případech může přinášet nové neotřelé metody a velmi nápadité i originální způsoby práce. Většinou totiž v limitovaných a omezených podmínkách vznikají ty nejlepší nápady a objevné postupy. Pro případnou příručku by tedy byly přístupy obou skupin velmi obohacující a oba úhly pohledu velmi cenné a nenahraditelné. **Obě skupiny respondentů by takovou příručku velmi vítali.** Mohlo by jít o jakýsi “vzorník” **návrhů, námětů, metod, postupů a technik pro workshopy na téma edukace s využitím kombinace písma a obrazu – shrnutí praxe a zkušeností obou skupin.** Mohl by sloužit k výměně nápadů i tipů a hlavně jako zdroj inspirace pro galerijní edukaci i výtvarnou pedagogiku.

10 Obraz a písmo jako vizuální identita galerie

Setkání a propojení obrazu a písma v galerijním prostoru neprobíhá jen v rámci samotných exponátů, případně site specific instalací a architektonických koncepcí, ale **na diváka intenzivně působí i grafický design výstavy a především jednotný vizuální styl a vizuální identita galerie, kde také dochází k fúzi obrazu a písma.** Jde o jakousi tvář a identitu (totožnost) instituce, která by jí měla vystihovat a charakterizovat. Jednotlivé výstavy mívají většinou své vlastní grafiky, ale jejich pojetí je podřízené jednotnému grafickému stylu galerie i vizuální identitě a mělo by s nimi být v souladu. **Obraz a písmo v tomto pojetí intenzivně komunikuje s návštěvníkem a doprovází ho celým prostorem** (tzn. nejen plakáty, upoutávky a letáčky, ale i orientační systém a případně popisky k exponátům). **Působí na jeho vnímání a ovlivňuje jeho dojem z galerijního prostoru a atmosféry instituce. Reklamní tvorba a propagační výtvarnictví bývá často ale i tématem a předmětem výstav** (např. *Bienále grafického designu Brno* v MG Brno, výstava *Nová vizuální identita GHMP* v GHMP nebo prezentace reklamní tvorby O. Toscaniho na Benátském bienále, nejrůznější prezentace škol a oborů zaměřených na grafický design) nebo **bývá prezentována společně s volnou tvorbou autorů.** Příkladem může být výstava *Obrazy slov* v PNP¹⁷¹, kde vedle tvorby umělců jako jsou **D. Chatrný, V. Pivovarov, V. Stratil, J. Kovanda, V. Skrepl, P. Písařík, T. Vaněk, J. Černický, J. Hošek, V. Bláha, J. Chovanec, J. Smejkal, B. Svatošová, T. Svoboda, J. Šerých, J. Thýn, T. Vaněk** byly vystaveny také práce 11 studentů ateliéru **P. Babáka** z VŠUP. Kurátor **Z. Freisleben** k tomu dodal: „*Zde je potřeba zmínit, že volba studentských prací z ateliéru Grafického designu a nových médií není náhodná. Právě prolínání umění, designu, reklamy a dalších forem je pro řadu uměleckých postupů a konceptů příznačné. Podobně vznikají i různé formy záměn a významových projevů, které ve velké míře ovlivňují současná média a technologická komunikace.*“¹⁷² Grafický design se také stává inspirací pro workshopy a propagační materiály k výstavám jsou v rámci workshopů často recyklovány.

Tato kapitola se zabývá tématem vizuální identity instituce a s tím souvisejícím jednotným vizuálním stylem. Podrobněji analyzovaným příkladem je **vizuální identita GHMP** z důvodu vlastních zkušeností s touto institucí. Východiskem je část, zaměřující se na **současné kontextové pojetí designu a interdisciplinární přístup k němu**, což je **současný trend nejen v edukaci, ale také v grafickém designu i v propagačním výstavnictví.** V této části jsou konfrontovány teoretické texty, názory a postoje vybraných stěžejních světových

teoretiků designů i několika filozofů a spisovatelů. Jejich myšlenky se často vztahují i k hlavnímu tématu této práce – k interdisciplinaritě. K této kapitole bylo nastudováno mnoho odborných textů z teorie designu.

V současné době se design nechápe jako izolovaný obor, ale jako obor propojený s mnoha dalšími důležitými oblastmi – sociologií, psychologií, antropologií, filozofií, lingvistikou a také samozřejmě s uměním a kulturou. Tento trend – **kontextuální pojetí designu a interdisciplinární přístup** se netýká jen designu obecně, ale právě i **grafického designu, typografie, propagačního výtvarnictví a vizuální identity**.

Základem je tedy **vztah designu k dalším oborům**. Přestože o jednotlivých odvětvích designu existuje již poměrně velké množství literatury a publikací, přímo k teorii designu (tzv. „design studies“) o tomto kontextuálním pojetí existují spíše jednotlivé studie než ucelené publikace. Design je disciplína, která by si podle odborníků zasloužila intenzivnější teoretický výzkum a nadále rostoucí profesionalizaci. Pro tento proces se někdy používá označení „intelektualizace designu“. Klíčovou publikací v ČR je kniha české **kritičky, kurátorky a pedagožky M. Pachmanové** *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*, což by měl být i základní zdroj informací pro studenty VŠUP a podobných škol zaměřených na design. Jsou zde do češtiny přeložené stěžejní texty o teorii designu s jeho přesahy do dalších oborů, jejichž autory jsou klíčoví teoretici a vědci z této oblasti. **M. Pachmanová** zdůrazňuje, že těžištěm knihy je tedy kontextuální pojetí designu. V knize se „klade důraz na nové metodické přístupy, které vycházejí z jiných humanitních oborů: sociologie, sociální antropologie, poststrukturalismu, sémiotiky, etnografie, psychologie, fenomenologie, genderových studií aj.“¹⁷³ Díky nim se v knize otevírají problémy jako „vztah designu a identity, symbolický význam předmětného světa, chování a touhy spotřebitelů, dopad globalizace na designérskou tvorbu, společenská odpovědnost designérů a výrobců, ekologie a trvale udržitelný rozvoj, marketing, muzejní strategie či přesahy designu do volného umění.“¹⁷⁴ **Pachmannová** naznačuje, že „to jsou sama specifika designu, která si žádají interdisciplinární přístup.“¹⁷⁵ V těchto textech jde „především o sociální a ideologické kontexty designérské praxe včetně reklamy (vizuálních obrazů, jimiž se design dennodenně dostává do našeho vědomí i podvědomí), životního prostředí či podílu předmětného světa na konstrukci identity.“¹⁷⁶ Podle **E. Kaufmanna, vedoucího oddělení průmyslového designu v MoMA a profesora dějin umění a architektury na Columbia University v NY**, mají na design vliv dokonce i takové oblasti jako politika a ekonomie: „Design a způsob, jakým ho vnímáme, ovlivňují politika, ekonomie, filozofie a věda. (...)“¹⁷⁷ K významu kontextuálního vnímání designu se vyjádřil i **W. Welsch, filozof, historik umění a pedagog na univerzitě**

v Jeně: „Úloha designu se dnes stále více přesouvá od tvorby předmětu (...) k vytváření rámce, kontextu.(...) Ve smyslu tohoto rozšířeného pojmu designu by se 21. století mohlo stát stoletím designu, tak jako bylo století 20. stoletím umění.“¹⁷⁸ **Historik designu a zakladatel prestižního britského časopisu *Design Issues* V. Margolin** ve své studii uvedl: „*Design jako kultura má vztah k oborům, které zkoumají lidskou činnost – například k sociologii a antropologii – a k oborům, jež se zabývají objekty - k dějinám umění či hmotné kultury.*“¹⁷⁹

Nejdůležitější je **vztah designu ke kultuře a umění. Americká architektka a kritička D. I. Agrest** ve své studii tento důležitý vztah naznačila: „*Design (...) je systém – nejen ve vztahu ke kultuře jako takové, ale také ve vztahu k dalším kulturním systémům jako jsou literatura, film, malířství, filozofie, fyzika, geometrie atd. Nevylučuje přitom určitou míru prostupnosti směrem k jiným kulturním systémům.*“¹⁸⁰ **B. Metcalf, umělec, kritik a pedagog na Univesity of the Arts ve Filadelfii**, mluví o designu v kontextu řemesla a jeho vztahu k umění i k jejich vzájemným paralelám takto: „*Tvrdit, že řemeslo je umění, předpokládá, že tyto dvě oblasti lze mezi sebou srovnávat a že výtvarné prostředky a výtvarný jazyk lze použít na kterýkoli řemeslný předmět a naopak.*“¹⁸¹

Důležitou roli hraje i **vztah designu k identitě**. Pokud jde o design, identita souvisí nejen s danými podmínkami a aktuálními trendy, ale i s osobitostí a originalitou designéra, jak vysvětlil **A. Forty, profesor dějin architektury na Barlett School of Architecture v Londýně:** „*Na jedné straně je obor designu určován myšlenkami a hmotnými podmínkami, jež designéři nemohou ovlivnit, a přesto jsou na druhé straně návrhy výsledkem činnosti designérů realizujících vlastní tvůrčí svrchovanost a originalitu*“¹⁸² **A. Branzi, architekt, designér a profesor na univerzitě v Miláně**, se k tomu vyjádřil takto: „*Designér hledá originální klíč k vlastní identitě, základní kód svého vlastního jazyka, (...). Dochází nejen k rozpadu silného typu identity, ale zároveň k rozvoji identity nové, (...), která je flexibilní, otevřená změnám, vnitřně rozrůzněná a reflexivní.*“¹⁸³ **Teoretička D. Mackenzie** si uvědomuje velký potenciál designérů originálně řešit důležitá témata: „*Designéři dnes dostávají příležitost vyjádřit svou představivost a své vůdčí schopnosti na průkopnické cestě vpřed a při řešení reálných problémů.*“¹⁸⁴ Lidé vyjadřují identitu mimo jiné i prostřednictvím designu, což je názorem i **J. Hesketta, profesora dějin designu na Illinois Institute of Technology:** „*Lidé používají různé předměty a různá prostředí k tomu, (...) aby vyjádřili to, jak vnímají svou vlastní identitu. Konstruování identity však sahá mnohem dál (...), může jít také o záměrný pokus jedinců a organizací, dokonce i národů, o vytvoření určitého image a významu, jež mají sloužit k formování (...) toho, co druzí vnímají a chápou.*“¹⁸⁵

Vztah designu k psychologii a sociologii by zde také měl být zdůrazněn. **E. Kaufmann** ve svém důležitém textu napsal klíčovou větu: „*Design se stává výrazem nás samých prostřednictvím věcí, jež si vybíráme.*“¹⁸⁶ Je tedy výrazem naší identity, odrazem našeho já. Design vystihuje vnitřní svět i vkus každého jedince už tím, že si věci sami dobrovolně vybíráme a tak se do jisté míry stáváme také designéry. „*Každá lidská bytost je designér*“¹⁸⁷, uvedl ve své stati **N. Potter, britský designér a kritik, který působil na Royal College of Art v Londýně.** „*Experimentální metody, které vyvíjejí psychologové, se ukázaly jako účinný nástroj pro výzkum vlivu různých designérských parametrů uživatele (...).*“¹⁸⁸, zdůraznil roli psychologie při výzkumu uživatelů designu **R. Crozier, profesor psychologie na University of Cardiff a také autor významných textů o vztahu designu a psychologie.** Vkus každého jedince je klíčový a výběrem designu se zapojujeme do systému, jak naznačil **jeden z nejvlivnějších a nejkontroverznějších filozofů Jean Baudrillard:** „*Naše svoboda vybírat si z nás volky nevolky dělá účastníky kulturního systému.*“¹⁸⁹ I samotná osobnost designéra hraje důležitou roli v kontextu společnosti, což je stanovisko i **D. Pye, britského designéra a kritika, profesora designu na Royal College of Art v Londýně:** „*(...) všichni designéři mají odpovědnost k lidem budoucnosti*“¹⁹⁰. O odpovědnosti designu mluví i **V. Papanek, designér, antropolog, teoretik, pedagog a děkan na School of Design na California Institute of the Arts:** „*S mohutným nárůstem hromadné výroby se design stal odpovědný za veškeré naše komunikační prostředky (...) a mnoho jiných věcí.*“¹⁹¹ Designér musí být nejen vysoce odpovědná osobnost vůči společnosti, ale musí být také schopný, talentovaný a především pracovitý - dle **B. Lawsona, architekta, teoretika designu a pedagoga na Univesity of Sheffield:** „*Design je vysoce komplexní a sofistikovaná dovednost. (...) je to dovednost, kterou se musí naučit a praktikovat ji, stejně jako sportovci trénují a hudebníci cvičí na svůj nástroj.*“¹⁹² Osobnost designéra by měla zahrnovat i velkou míru empatie a navrhovat propagační materiály a předměty, aby byly poutavé, dobře čitelné, výstižné a srozumitelné. „*Dobře navržené věci je snadné interpretovat a pochopit. Obsahují viditelná vodítka k svému ovládní.*“¹⁹³, tvrdí **D. A. Norman, emertiní profesor psychologie na University od California v San Diegu.** Z hlediska grafického designu, typografie a propagace hraje sociologie a antropologie stěžejní roli. Každému **konceptu** (návrhu) a **realizaci** (vzniku) **vizuální identity instituce**, firmy nebo projektu by měl předcházet **detailní sociologický výzkum**, který by měl zmapovat cílové skupiny a jejich potřeby, pro které je produkt určen.

V souvislosti s rozvojem techniky by zde měl být zmíněn i **vztah designu k informacím a technologiím.** Měnící se společnost, která čím dál tím více využívá k životu

sociální sítě, nová média a technologie, má vliv i na proměnu grafického designu. Virtuální realita se často prolíná se skutečnou realitou a tento rozměr má kromě mnoha výhod (zrychlená komunikace i propagace, efektivnější systémy, rozvoj vědy) i svá úskalí (ztráta soukromí, manipulace, proměna a devalvace některých hodnot, ztráty kvalitních informací v přeplněném internetovém prostoru atd.). Už známý **filozof a univerzitní profesor v oblasti filozofie věd a teorie komunikace V. Flusser** si byl vizionářsky a s velkým předstihem vědom síly, potenciálu a rozmachu informace: „*Naše prostředí nyní ze všech stran zaplavují ne-věci a nahrazují věci. Ne-věcem se říká „informace“.*“¹⁹⁴ „*Informace (...) je zcela nového druhu: je to nehmotná informace. Elektronické obrazy na televizní obrazovce, data uchovávaná v počítačích, kotouče filmů a mikrofilmů, hologramy a programy jsou natolik „měkké“, že jakýkoliv pokus uchopit je bude odsouzen k neúspěchu. (...) Jsou přístupné jen dekódováním.*“¹⁹⁵ Dopad rozvoje technologií na společnost i design si uvědomil také **historik designu na katedře dějin umění na New York University G. Marcus**: „*Technologie radikálně změnila pravidla grafického designu právě ve chvíli, kdy ho začal využívat internet.*“¹⁹⁶

Zajímavým tématem je i **vztah designu k jazyku a komunikaci. Postmoderní filozof, romanopisec, sémiotik, lingvista a estetik U. Eco** chápe designové produkty jako určitý **jazykový systém, který komunikuje**: „*Sociologie (nebo sémiologie) předmětu znamená, že je nutné předměty vnímat v konkrétním společenském systému, který je vytváří a který je také přijímá. Podle ní je třeba chápat předměty jako jazyk, který promlouvá (...).*“¹⁹⁷ **P. Dormer, kurátor, kritik a autor mnoha knih o designu,** zastává názor, že **design komunikuje svým vlastním jazykem, plným vizuálních metafor a symbolů**: „*Avantgardou je dnes technologie a ona je také (...) tím nejvítanějším zdrojem nových vizuálních metafor v designu (...).*“¹⁹⁸ Dormer ve svém textu *Jazyk a praktická filozofie řemesla* tvrdí, že design může být buď dobrý, nebo špatný: „*Platí to především o typografii, kde vzhled jednotlivých písmen a jejich rozmístění mohou do značné míry rozhodovat o čitelnosti, srozumitelnosti a často o výrazu textu, pro něž byla navržena a jemuž mají sloužit.*“¹⁹⁹ S tím dle slov **H. Fostera, uměleckého kritika, profesora dějin umění a komparativní literatury na Cornell University v USA,** souvisí i identita firmy nebo společnosti: „*(...) firemní identita, systém popisek, interiérů a architektury by měly být zcela integrované*“²⁰⁰ **C. Meier, profesorka dějin a teorie designu na univerzitě v Essenu,** připomíná ve svém textu důležitý citát: „*K návaznosti na radikální konstruktivismus poznamenává Gui Bonsseipe: Stejně jako jazyk vytváří nové skutečnosti, konstruuje také design nové světy. Jazyk a design nemají jen podobnou strukturu, ale design je s jazykem i*

*přímo úzce spjat. Jazyk je základem designu.*²⁰¹ Podle **teoretičky D. I. Agrest funguje design i jako specifický systém kódů:** „*Interpretace a produkce textů v designu je regulována třemi typy kódů: 1/ kódy, které lze chápat jako náležející výlučně do oblasti designu, jako kódy zakládající vztahy mezi půdorysy a pohledy nebo půdorysy a řezy, 2/ kódy společné několika různým kulturním systémům, mezi něž patří i design (...), 3/ kódy, které jsou příznačné pro určitý kulturní systém (...), ale v transformované podobě se mohou vyskytovat v jiných kulturních systémech, kupříkladu v architektuře, na základě sdílení určitých vlastností, jako je tomu v rytmu, časování sekvence, která je v jednom případě sluchová a v druhém vizuální.*“²⁰²

Nutné je zde naznačit právě i **vztah designu k reklamě.** „*Ve městech, v nichž žijeme, všichni dennodenně vidíme stovky reklamních obrazů. Žádnému jinému druhu obrazů nečelíme tak často. Žádná jiná společenská forma v dějinách neměla takovou koncentraci obrazů a takovou hustotu vizuálních poselství. (...) Reklamní obraz patří okamžiku.*“²⁰³, tvrdí **vlivný umělecký kritik, romanopisec a scénárista J. Berger.** Velmi známým kritikem reklamy a zároveň však i jejím autorem je slavný italský fotograf **O. Toscani**, který se proslavil svými kontroverzními reklamami pro firmu **Benetton**. Své postoje přiblížil v kultovní knize *Reklama je navoněná zdechlina.* „*Proč by reklama stejně jako umění, stejně jako velká média nebyla filozofickou hrou, katalyzátorem citů, prostorem pro polemiku?*“²⁰⁴ **Toscani chápe veřejný prostor určený k nejružnějšímu vyjádření, vystavování a vylepování jako „největší živé muzeum moderního umění, stotisíckrát větší než Muzeum moderního umění Beaubourg (Centre Georges Pompidou) i Muzeum moderního umění v New Yorku dohromady“²⁰⁵. Jeho díla byla prezentována i na **benátském bienále**, což byl velký krok ve vývoji dějin umění i reklamy - **vystavovat reklamu jako výtvarné umění. I on chápe reklamu jako součást kultury:** „*Reklamní obrázky dnes tvoří obrovskou část naší kultury, našich vědomostí, vkusu, stylu, ba i morálky.*“²⁰⁶ Toscani uvádí, jaká by reklama mohla být, kdyby se ubírala správnou cestou: „*Měla by být pouličním uměním, zdobit naše města a vytvářet jejich atmosféru. Mohla by se stát hravou, fantazijní či evokativní částí tisku. Mohla by využít všech oblastí tvůrčích i imaginativních, dokumentaristiky a reportáže, ironie i provokace. Mohla by informovat o všech problémech, sloužit velkým humanitárním záležitostem, seznamovat s umělci, popularizovat velké objevy, vzdělávat veřejnost, být užitečná, avantgardní.*“²⁰⁷**

Základním stavebním kamenem reklamy současnosti je značka – logo. Toto téma detailně zpracovala N. Klein v knize *Bez loga*. Upozorňuje zde na význam, sílu a potenciál značky. Značka dokáže podle Klein působit na naše emoce. Reklama je i

„záležitost citu a ducha. Značka dokáže vyvolat určitý konkrétní pocit (...).“²⁰⁸ „Ke konci 40. let se už začal šířit názor, že značka není jen maskot, reklamní slogan nebo obrázek na obalu výrobku, ale že je to „značková identita“ neboli „firemní sebe-vyjádření.“²⁰⁹

Klíčovým tématem této kapitoly je **vizuální identita instituce**. Vzhledem k tomu, že člověk vnímá většinu informací vizuálně, jsou pojmy „jednotný vizuální styl“ a „vizuální identita instituce“ velmi důležité. „corporate design“ neboli „jednotný vizuální styl“ je soubor několika prvků vizuální tváře instituce, firmy nebo společnosti. Jednotný vizuální styl, firemní komunikace a produkt, který je propagován tvoří tzv. „firemní identitu“ neboli „corporate identity“. Jednotný vizuální styl je obvykle přesně popsán a definován grafickým manuálem, který obsahuje souhrn grafických pravidel, případně šablony vzory, ukázky apod. Někdy se také používá pojem „vizuální identita“ instituce – například právě „vizuální identita galerie“. Konkrétními prvky jednotného vizuálního stylu bývají: jméno instituce, společnosti nebo firmy, dále její značka – logo, konkrétní font a barevnost, tiskoviny instituce nebo organizace, propagační materiály, navigační systémy, výstavní grafika, architektura expozic, nástěnky a webové stránky. Jednotná vizuální identita zajišťuje organizaci komplexnost, systémovost, originalitu, jedinečnost, specifickou, stabilitu, dlouhodobou udržitelnost, ztotožnění s celým kolektivem a týmem a především efektivní komunikaci uvnitř organizace i navenek. Jednotná vizuální identita vytváří jednotný obraz o instituci.

V této souvislosti je důležité uvést **příklady kvalitního českého grafického designu a vizuální identity**. Mezi špičky současného českého grafického designu patří **A. Najbrt a jeho Studio Najbrt**, dále **R. V. Novák, P. Babák, Š. Malovec, K. Kvízová, P. Krejzek, T. Machek, L. Kijonka, P. Bosák, R. Jansa** a také mnoho dalších tvůrců. Někteří z nich **stojí za kvalitním vizuálním stylem a identitou některých institucí a projektů: A. Najbrt (Studio Najbrt) – např. vizuální styl NG, MU, města Prahy, města Ostravy nebo MFF v KV, R. V. Novák a Z. Burgrová - vizuální styl GVUO, Š. Malovec – vizuální styl VŠUP (UMPRUM), P. Babák – vizuální styl Národního filmového archivu, L. Kijonka – vizuální styl MG v Brně, P. Bosák a R. Jansa – vizuální identita GASK atd.**

Existuje *Unie grafického designu*, organizují se výstavy – nejznámější je *Mezinárodní přehlídka grafického designu Bienále Brno*, která střídavě prezentuje plakáty a knižní tvorbu z celého světa. Na školách se neustále zkvalitňuje, rozšiřuje a specializuje obor grafický design. Například na VŠUP existují tyto ateliéry: Ilustrace a grafika, Tvorba písma a typografie, Grafický design a vizuální komunikace, Filmová a televizní grafika, Grafický design a nová média. Na Fakultě designu a umění Ladislava Sutnara Západočeské univerzity v Plzni lze studovat tyto obory: Mediální a didaktická ilustrace, Komiks a ilustrace pro děti,

Grafický design, Vizuelní komunikace, Kniha a tvarování papíru, Ilustrace, Grafika, Multimedia, Animovaná a interaktivní tvorba, Ilustrace a grafický design – Ilustrace, Ilustrace a grafický design – Malba, Ilustrace a grafický design – Grafický design. Grafický design lze studovat i na dalších vysokých a vyšších školách (i pedagogických – např. Grafický design na Katedře výtvarné výchovy UP – Tomáš Chorý) i na mnoha středních uměleckých školách. Školy reagují na měnící se situaci, kdy se do hry dostávají čím dál více nová média a internet.

Jedním z příkladů kvalitního, fungujícího a osobitého jednotného vizuelního stylu v minulosti byla například **prezentace československého pavilonu na výstavě Expo 58 v Bruselu v r. 1958**. Došlo zde k vyváženosti, harmonii a integritě výstavní grafiky, grafiky propagačních materiálů i knižní grafiky doprovodných publikací. Tento styl se stal vzorem a inspirací pro další projekty a období.

Konkrétním příkladem jednotné vizuelní identity může být **vizuelní styl GHMP**, která vyhlásila společně s organizací *Czechdesign* v roce 2017 otevřenou soutěž pro grafické designéry. V konkurenci 90 přihlášených návrhů i grafických designérů i studií zvítězilo *Anymade Studio (P. Cabalka a F. Nerad)*. Studio se věnuje především vizuelní komunikaci. *Anymade Studio* spolu s typografem **M. Váchou (Displaay)** vytvořilo pro GHMP unikátní písma *Magger* a *Recklegg*. Hlavními atributy jejich konceptu vizuelní identity GHMP jsou čistota a jednoduchost. Základními barvami je červená v kombinaci s černou (text) a bílou barvou (pozadí). Občas zde dochází k mírnému záměrnému porušování pravidel a zaběhlých konvencí v grafickém designu a typografii, což je však trend, který se v poslední době u progresivních designérů objevuje.

Jak již bylo naznačeno, význam jednotného vizuelního stylu a identity institucí, organizací a firem neustále roste. V záplavě reklam a propagačních materiálů je důležité, aby instituce v tomto přetlaku informací, obrazů a textů neztratily svou tvář a nezanikly. Je také důležité umět vizuelní identitou **zaujmout a oslovit návštěvníka, komunikovat s ním a motivovat ho k návštěvě expozic. Vizuelní identita galerie**, kde se také prolíná obraz a písmo, může být pro návštěvníky jedním z prostředků **edukace, komunikace a kultivace.**

11 Obraz a písmo v prostoru – prostorové řešení výstav, interaktivní edukační zóny, expanze do veřejného prostoru

K setkávání písma a obrazu dochází v galerijním prostoru a expozici nejen v rámci tvorby autorů a uměleckých děl na toto téma, ale i prostřednictvím architektonických koncepcí a uměleckých site-specific instalací apod. I v rámci nich dochází ke komunikaci s návštěvníkem, k jejich působení na něj, k jeho ovlivňování, a tím pádem do jisté míry i k edukaci. V této kapitole budou zmíněny vybrané příklady výstavních projektů z posledních 15 let (2005 – 2020), kde se součástí architektury výstav a expozice stalo výrazné propojení obrazu a textu v rámci prostoru a architektonického řešení. Bude zde naznačena role prostoru v kontextu výstavních projektů a jeho funkce jako „spolutvůrce“ konceptu výstavy i díla. Dále zde bude zmíněn mezinárodní (a částečně i historický) kontext prostorových a architektonických řešení a především site-specific instalací. Smyslem této kapitoly je poukázat na nenahraditelnou a nezpochybnitelnou roli prostoru v koncepci výstav i na jeho podíl při vzniku některých artefaktů, potvrdit rostoucí význam a hodnotu role architektonických koncepcí v rámci struktury výstavy – zde opět se zaměřením na využití kombinace obrazu a písma.

Architektonické řešení prostoru je v rámci struktury výstavy v současné době stále více zdůrazňováno, roste jeho význam a podíl na celkovém vyznění výstavy a začíná být neoddělitelnou složkou, významnou rovinou i výraznou součástí výstavy i související edukace. Přibývá výstav, kde je prostorové řešení jedním z pilířů výstavy. Ke spolupráci na architektonických koncepcích expozic jsou v současnosti ve větších galeriích vyzýváni špičkoví architekti, často i sami aktivní umělci. V GHMP to byli například architekt J. Pleskot, umělci J. Příhoda, D. Lang, T. Svoboda, Z. Baladrán, F. Diaz, scénografka I. Brádková nebo architektonické studio Olgoj Chorchoj. Ke spolupráci jsou ale vybízeni i mladí začínající autoři – například aktuálně M. Smrkovský. Každý z nich má svůj styl a rukopis – např. J. Příhoda a D. Lang inklinují k monumentálním a velkorysým instalacím, T. Svoboda, Z. Baladrán nebo M. Smrkovský mají spíše minimalistický a konceptuální přístup. Např. Z. Baladrán překreslil přímo na stěnu ve Staroměstské radnici jako součást jeho výstavy *Slovník fragment textu slovníku*. F. Diaz se v souvislosti s výstavou Z. Sklenáře v Domě U Kamenného zvonu ponořil do jeho kaligrafických mikrostruktur a přiblížil touto sondou jejich energii návštěvníkům předimenzovaným měřítkem – zvětšením detailů jeho obrazů na stěny. Architektonické

studio **Olgoj Chorchoj** pojalo prostor výstavy *Bruselský sen/ Expo 58 v Bruselu* v Městské knihovně jako určitý návrat do minulosti - o 50 let zpět - do času a místa legendárního Expo '58 v Bruselu - a to díky **preciznímu architektonicko-grafickému retro stylu** – šlo o spolupráci s grafickým designérem **R. V. Novákem**. Scénografka **I. Brádková** se v rámci výstav umění art brut v Domě U Kamenného zvonu - *Sbírka ABCD, Prinzhornova kolekce, Adolf Wolfli* - pokusila **proniknout do obrazově-textových mnohvrstevnatých koláží** a přiblížit **prostorovou interpretací jejich podstatu skrze mnohonásobné zvětšení detailů kreseb s texty na stěny**. Na prostorovém řešení expozice se v GHMP podíleli i **studenti pražských vysokých uměleckých škol prostřednictvím mimořádně originálního a nápaditého pojetí výstavy J. Váchala *Magie hledání*** v Domě U Kamenného zvonu, kdy je kurátorka **M. Rakušanová** přizvala, aby **překreslili bílou křídou na černé zdi zvětšená schémata a zápisky autora související s jeho vztahem k magii a okultismu**. Na prostorových konceptech výstavy se podílí kromě architektů často přímo i prezentování umělci svojí vlastní tvorbou.

Každá výstava je **strukturou mnoha složek, které se vzájemně doplňují, ovlivňují, inspirují a mnohdy i úzce spolupracují - například grafika a architektura výstavy**. Základem je **myšlenkový koncept výstavy**, z něhož pak vyplývá právě prostorové řešení výstavy, grafika výstavy a vizuální styl. Stěžejní součástí jsou samozřejmě **vystavené artefakty**, které však vyžadují promyšlenou instalaci, aby mohly komunikovat s diváky, s prostorem i se sebou navzájem. Důležitou součástí výstavy jsou pak **edukační aktivity a doprovodné programy, které navazují na myšlenkový, ale i architektonický koncept výstavy**. Při koncipování edukačních aktivit čerpají edukátoři informace primárně z textů k výstavám a z ostatních zdrojů, ale nezbytné je i pochopit koncept a záměr architekta.

Ideální stav je, když se **mohou galerijní pedagogové spolurozhodnout a ovlivnit, zda bude ve výstavě odpočinková nebo především interaktivní zóna pro edukaci a jak bude pojata**, případně jak vysoko budou popisky a vitríny, aby i nejmenší návštěvníci na exponáty dobře viděli, ale aby zároveň vše bylo vstřícné i seniorům a handicapovaným. Právě znevýhodněným návštěvníkům se GHMP snaží vycházet maximálně vstřícně a eliminovat případné bariéry - řešit a budovat nové bezbariérové prostory (edukační centrum, ekoteliér), realizovat doprovodné haptické výstavy a aktivity pro nevidomé, integrovat popisky v Braillově písmu a dotykové exponáty přímo do výstav.

Prostor může mít buď spíše jen **pasivnější roli a být pouze statickým prostředím, pozadím, kulisou pro prezentaci artefaktů** nebo může mít i **aktivnější roli - dotvářet koncept výstavy nebo dílo**. Expozice je také **místem pro interakci, komunikaci a edukaci**.

Návštěvníci se zde díky přímé interakci s artefaktem a prostřednictvím své interpretace **stávají také spoluvůrci díla**. Toto setkávání probíhá v daném čase a prostoru, takže je neopakovatelné a proměnlivé. Prostor interpretace díla se tak neustále mění.

Galerie hl. m. Prahy, v rámci níž jsou vybrány i ukázky výstav s prostorovým řešením s prolnutím obrazu a písma, se zaměřuje na moderní a současné umění, které prezentuje aktuálně v těchto budovách: **Dům U Kamenného zvonu, Městská knihovna, Colloredo-Mansfeldský palác, Dům fotografie, Trojský zámek, Bílkova vila, Bílkův dům v Chýnově**. Jedná se o **architektonicky velmi hodnotné objekty**.²¹⁰ Přestože jde většinou o **historické budovy** (gotický dům, barokní palác, barokní zámek, secesní domy, funkcionalistická architektura...), realizuje v nich GHMP především výstavy **moderního a současného českého umění i nejmladšího experimentálního a konceptuálního umění. Intervencí progresivního umění do těchto ve většině případů starobylých prostor vzniká zajímavý dialog, kontrast a konfrontace mladého a starého umění**.

V 60. - 90. letech 20. století se architektonické uspořádání výstav v GHMP řešilo spíše v klasickém, konvenčním stylu tradičních instalací artefaktů. **Od 90. let se GHMP zařadila mezi nejodvážnější a nejprogresivnější výstavní instituce v ČR**, kdy pomohla objevit řadu významných tvůrců, kteří již patří mezi legendy současného českého výtvarného umění – například: **K. Kintera, M. Dopitová, J. Černický, K. Vincourová, J. David, F. Skála, J. Róna, M. Gabriel, J. Sopko, J. Merta, M. Jetelová, Š. Šimlová, J. Svobodová atd.** Prezentovala ale i starší generaci klíčových a stěžejních postav současného českého umění, které před rokem 1989 neměly příliš možností být vystavovány, takže byla zpětně zhodnocena a doceněna jejich tvorba: **B. Reynek, E. Filla, J. Váchal, K. Malich, K. Nepraš, H. Demartini, K. Teige apod.** Protože GHMP už od 90. let dává příležitosti k výstavám i nejmladšímu, progresivnímu umění, logicky se vytvořily **ideální podmínky a tendence pro radikální experimenty s prostorovým řešením výstav, které začaly gradovat právě po roce 1989 a tyto snahy pokračují dodnes**.

Nyní je důležité zmínit vybrané **výstavní projekty s výraznými architektonickými koncepty s využitím propojení obrazu a písma v GHMP v letech 2005 – 2020** (volba instituce a časového úseku opět souvisí s vlastní praxí v této galerii v tomto časovém období).

Základem je zmínit stále expozice GHMP, kterými jsou ***Bílkova vila a Bílkův dům v Chýnově***. Secesně symbolistní Bílkova vila z r. 1911, která má charakter stále expozice, je znázorněním pojmu „Gesamtkunstwerk“ - integrální, souhrnné, syntetické umění - současné spojení více uměleckých oblastí do jednoho díla. Jsou zde prezentována nejen Bílkova díla - sochy, kresby, grafiky, ale je zde představeno i užité umění (keramické vázy, nábytek, lustry,

kliky, kování atd.). V těchto **uměleckých oblastech se v Bílkově tvorbě prolíná velmi často obraz a text** - ten je zde dokonce i součástí architektury v interiérech Bílkovy vily v Praze a v exteriérech Bílkova domu v Chýnově. Samotná architektura byla **inspirovaná básní *Apoteóza klasů* ze sbírky O. Březiny *Stavitelé chrámů*** – jde v podstatě o **zhmotnění (ilustraci) této básně**. Ve vile jsou **zašifrovány spousty symbolů, šifer, kódů a myšlenek – mnohdy skrze texty**. **Verše a úvahy F. Bílka i citace z knih a textů**, které četl, tu **doprovází diváka na každém kroku**. Vše se odehrává **prostřednictvím osobitého písma, které F. Bílek navrhl a které připomíná především gotické, ale částečně i secesní písmo**. V tvorbě autora se prolíná **secese, symbolismus, expresionismus a dekadence**. Tyto směry se objevovaly i v literatuře. Bílek četl knihy svých vrstevníků, kteří psali texty v těchto stylech, ale zajímala ho i literatura z období husitství a humanismu. **Věnoval se i knižní tvorbě – navrhoval obálky na knihy, ilustrace, ex libris**. Proto i zde realizované workshopy se týkají těchto oblastí. Půdní prostory byly přetransformovány také do malého výstavního prostoru, sloužícího pro krátkodobé výstavy, suterén funguje jako badatelna, čítárna a studovna odborné literatury. Podobným charakterem stálé expozice i prezentovanou tvorbou se vyznačuje i **Bílkův dům v Chýnově** z roku 1898, venkovské sídlo F. Bílka.

Z krátkodobých výstav byla jednou z nejvýraznějších realizací, pokud jde o využití písma v prostoru, expozice ***Městem posedlí / Mezinárodní přehlídka street artu a graffiti*** (2012 - 2013) v Městské knihovně. Cílem výstavy bylo **symbolicky vtáhnout prostředí města do galerie, tzn. umění ulice do výstavních sálů oficiální galerijní instituce**. Stěny místností se proměnily v malířskou plochu stěžejních tvůrců street artu z mnoha zemí z celého světa. **Přizváni byli k této výstavě předními českými streetartisty** (spoluorganizátory i spoluautory výstavy) – především **Pointem (J. Kalábem), Pastou Onerem (Z. Řandou) a Tronem (M. Škapou)** – díky jejich letitým osobním kontaktům s tvůrci graffiti z celého světa. Tito tři organizátoři byli na výstavě také prezentováni. Umění ulice zde ukázalo **spousty svých tváří, podob a forem**. Legendy street artu prezentovaly jeho **nejrůznější přesahy - ke geometrii (Delta, Obic, Zedz), kaligrafii (Rebel Ink.), prostorové tvorbě (Point, Zedz), typografii a lettrismu (Bates, Smash), expresionismu (Bior), komiksu (How and Nasm, Horfe, Pasta Oner, Tron, XDog), k akčnímu umění (Epos 257), videoartu (Spino), grafice a ilustraci (Swoon)**. Už během tvorby se zde zcela změnila atmosféra prostoru. Samotný proces vzniku děl byl umělecký zážitek. Například **J. Kaláb** zajímavě pracoval s prostorem, když ke svému červenému 3D písmovému objektu (k vlastnímu nickname - přezdívce) namaloval černě na bílou stěnu velkoformátový geometrický stín. **Výstava měla i dvě interaktivní zóny**. Stěny a podlaha dlouhé chodby, spojující čtyři

největší sály, byly zaplněny krabicemi, kam mohli návštěvníci psát svoje tagy, podpisy, šifry, přezdívky, jména, ale i citáty nebo texty písní. Tento prostor měl evokovat město, ulici a domy, na které je možné psát a kreslit. Druhá interaktivní zóna vznikla v jedné z menších místností. Na podlahu byly umístěny polštáře s lettristickými znaky ve stylu graffiti a na stěny bylo možné opět cokoliv psát, kreslit a zaznamenávat. **Bylo možné tedy legálně kreslit po stěnách galerie. Výstava tak byla velmi divácky vstřícná, neustále je vyzývala ke hře a ke komunikaci.** Navíc byla **neustále v procesu – „in progress“ (ve vývoji) – stěny se postupně zaplňovaly a proměňovaly díky zapojování návštěvníků.** Součástí výstavy byly i realizace hostujících umělců ve veřejném prostoru Prahy. Edukační aktivity k této výstavě jsou popsány v kapitole - viz výše (9.2.1 *Analýza edukačních aktivit k výstavám na téma obraz a písmo*).

Někdy bývá toto téma – tzn. výstavy street artu v galeriích – považováno za **kontroverzní**. Často se objevují názory, že opravdový street art patří na ulici a prezentací v galeriích ztrácí svou pravou podstatu i hodnotu. V tomto případě byli ale organizátory sami umělci, kteří v galeriích již běžně vystavují svoji uměleckou volnou tvorbu (dokonce zakládají i vlastní galerie – například Trafačka – nyní Trafo Gallery, The Chemistry Gallery apod.), a proto chtěli vyzkoušet i tento experiment (prezentovat streetartovou tvorbu uvnitř oficiální galerie). Osobně zde i svá díla na míru zrealizovali, celý projekt si sami režírovali. Ohlasy na výstavu byly ale ve většině případů pozitivní. Je zde však velký rozdíl oproti např. současné a aktuální výstavě Banksyho v Mánesu, kde výstava a její pozadí i zákulisí mají jiný charakter. Na výstavě se nepodílí sám umělec, jde údajně o putovní výstavu, kde je jen několik originálů a zbytek děl přemalovali dle šablon studenti pražské AVU. Výstava budí dojem komerčního projektu (i v souvislosti mimo jiné s vysokým vstupným pro všechny cílové skupiny), jehož skutečným cílem je získat finanční prostředky ze vstupného na základě prezentace atraktivního jména. Oproti tomu Banksyho pravá tvorba funguje pro všechny kolemjdoucí v ulicích měst zdarma a je určená všem. Její podstatou není komerční rovina, ale vyjadřování názorů k aktuálním politickým a společenským událostem. Svou identitu Banksy tají (může jít i o více lidí nebo celou komunitu) a rozhodně mu nejde o vlastní sebe prezentaci. Aktuální výstavu v Galerii Mánes zkritizoval v médiích i přímo **J. Kaláb**, který se aktivně angažoval ve výstavě *Městem posedlí*, která ale měla úplně jiný charakter i podstatu. Zde se umělci aktivně a osobně do výstavy zapojili. Cíleně chtěli vnést atmosféru ulice do prostředí galerie a symbolicky tak poukázat na to, že v případě street artu jde také o umělecký projev.

Velká monografická výstava *Květa Pacovská: Maximum Contrast* (2015 – 2016) v Městské knihovně byla pro návštěvníky velkým vizuálním zážitkem – **mimo jiné i proto,**

že šlo o **sofistikovanou hru s prostorem**. Divák se totiž ocitl téměř uprostřed jakéhosi **obřího leporela – knihy K. Pacovské**. Architektura výstavy totiž **odrážela originální rukopis a jedinečnou knižní tvorbu autorky**. Sádrokartonové stěny v kombinaci se zrcadly evokovaly dojem stránek knihy, kterou návštěvníci procházejí. Výstava byla **prolínající se koláží jejích kreseb, maleb, grafik, ilustrací i prostorové tvorby...** Byla určitou jednou velkou knihou, která připomínala její typické knižní produkty, které „*získávají povahu taktilního trojrozměrného objektu, kde je důraz kladen na prostor, rytmus, dotek, fyzické vnímání, možnost dalších průhledů a ostatní směry čtení. Knihy se stávají sochami, které lze číst, a zároveň knihami, které stojí jako sochy v prostoru.*“²¹¹ **Prostor zde byl tedy významným spoluvůrcem konceptu výstavy**. Touto **jakousi zvětšeninou vystřihovánky** pak návštěvník procházel a postupně potkával leporela, knihy, ale i kresby, malby, objekty a velmi často typické dynamické a energické písmo **K. Pacovské**. Edukační aktivity k této výstavě se týkaly knižní tvorby, leporel a písma.

Konceptuálně laděná, rozsáhlá výstava v Městské knihovně **Ján Mančuška: První retrospektiva** (2015) předčasně zemřelého autora, držitele Ceny Jindřicha Chaluppeckého a jednoho z nejuznávanějších českých umělců v zahraničí, také **významně pracovala s prostorem**. V případě této výstavy byl **prostor doslova spoluvůrcem artefaktů**. Vznikly „**3D prostorové texty**“. Jednalo se především o **díla, vytvořená na principu lineárně zavěšených vyřezaných hliníkových písmen, takže vznikly jakési 3D věty prostupující prostorem a divák si mohl zvolit směr a pořadí čtení** (např. díla *Skutečný příběh 20 minut poté, Oidipus*). O *Skutečném příběhu* napsala **Ch. Macel**, kurátorka z Centre Pompidou a hlavní kurátorka Bienále v Benátkách v r. 2017: „*V prázdné místnosti se nacházejí tři textové sekvence složené ze slov vyřezaných laserem z hliníkového plechu. Slova jsou zavěšena na lankách a jednotlivé řady se kříží tak, že uprostřed vzniká prázdný trojúhelník. První věta se protíná s druhou a třetí s předcházejícími dvěma. Návštěvník, jemuž mimochodem není vnucován žádný konkrétní směr ani postup četby, může spoluprožívat celkem tři příběhy, a to buď lineárně, anebo v místě křížení přeskokovat od jednoho k druhému. (...) Tak tedy vypadá film naaranžovaný do prostoru, kde se chronologie jednotlivých sekvencí kříží, místo aby byly lineárně řazeny jedna za druhou. Instalace složená ze slov zavěšených do prostoru metaforicky rekonstruuje jednotlivé časové sekvence, úhly pohledu i děj (...). Návštěvník procházející prostorem sleduje jednotlivé příběhy, avšak může libovolně narušovat jejich kontinuitu (...).*“²¹² Pro Mančuškovu tvorbu je typickým atributem prázdno. „*Všude v Mančuškově díle se objevuje označující prázdno (chybění): texty vyřezané do hmoty, jimiž můžeme po kradmu pozorovat výjev či obraz, otvory vystřílené do zdi, které ohraničují*

nepřítomnou židli, pozůstatky po konferenci, jejíž téma se nikdy nedozvíme. (...) každá privilegovaná perspektiva ustanovuje závratně nekonečné množství perspektiv, jež jsou vyloučeny.“²¹³ K. Císař napsal: „(...) *Mančuška* výraznou architektonickou intervencí proměnil prostor galerie v otevřenou scénu, kde bylo možné experimentovat ve vztahu ke světu i k sobě samým.“²¹⁴

Cílem výstavy *Po sametu / Současné české umění s přesahy do minulosti* (2009) v Domě U Zlatého prstenu bylo 20 let po Sametové revoluci představit aktuální tendence v současném českém umění, avšak s přesahy do minulosti. Nejmladší autoři tak byli konfrontováni s legendami českého umění 20. století na základě obsahových i formálních podobností a paralel (**J. Nepraš + K. Malich, J. Šerých + Z. Sýkora** apod.).²¹⁵ Z prostorového hlediska bylo zajímavé například dílo *Odlesk J. Mančušky*, které převedlo do vizuální podoby scénář. „*Optika reflexe je (...) vtělena především do scénáře, v němž si hlavní dvě postavy vzájemně vyměňují role pozorovatele a vypravěče.*“²¹⁶ Sofistikovanou formu vstupu do prostoru realizuje dlouhodobě umělec **T. Vaněk**, současný rektor AVU, na výstavě také zastoupený. „*Vaněk organizuje vlastní tvorbu do nekončené řady mnoha desítek participů, které už samotným názvem charakterizují svůj účel – participovat, účastnit se společné paměti. (...)*“²¹⁶. „*Jde o díla, či spíše dílka, převážně performativního charakteru často na pomezí street artu, vytvořené pro konkrétní místo a situaci. (...) Jejich ústředním a spojovacím článkem je vztah prostoru, většinou daného okolnostmi, a detailu.*“²¹⁷ Výzdobu točitého schodiště komiksovými kresbami v kombinaci s textem zrealizovali **J. Franta a D. Böhm**. Tato chodba se stala spojovacím architektonickým prvkem s konceptuálními přesahy. Formálně se však pohybovala na pomezí street artu, komiksu, ilustrace a karikatury. Schodiště se tak stalo samostatným artefaktem, kam návštěvník z různých pater neustále vstupoval. „*Subtilní intervence do veřejného i galerijního prostoru formou promyšleně komponovaných graffiti nebo nenápadných instalací nejsou v případě těchto autorů nikterak samoučelné či banální. (...) Pomíjivost jejich velmi pracných děl, jejichž existence obvykle nepřesáhne dobu trvání výstavy, navíc nutí k přemýšlení o smyslu uměleckého díla.*“²¹⁸ Pomíjivost je jedním nejdůležitějších atributů tvorby těchto dvou autorů. Příkladem mohou být jejich projekty v NoD Roxy nebo v Rakouském kulturním fóru, kde výstava byla vlastně procesem vzniku nástěnných maleb a po skončení výstavy byla všechna jejich díla zamalována. V obou případech těchto projektů šlo o kombinaci obrazu a písma. Tento tandem autorů také stojí za výtvarným zpracováním mnoha knih pro děti (i o umění) a známá je i jejich časová osa o umění (kombinace obrazu a písma) v galerii GASK nebo jejich zapojení do tzv. *Artparku* v Galerii Rudolfinum.

Zajímavou částí výstavy *Po sametu* byla kapitola *Pod tlakem*, jejíž součástí byly i kaligrafické kresby **J. Hoška** expandující na stěnu. „*Jakub Hošek mění vizuální záznam ve znak, znak v písmo, písmo v abstraktní arabesku, jež někdy spontánně opouští obrazovou plochu a intervenuje v podobě neřízených vegetačních rozvilin na galerijní stěny (...)*.”²¹⁹

Zajímavým projektem z prostorového hlediska s využitím písma bylo také **Bienále mladého umění Zvon** (2010) v Domě U Kamenného zvonu. Bienále mladého umění Zvon byla série šesti výstav (1994, 1996, 1999, 2005, 2008, 2010), které prezentovaly nejmladší současné české umění v inspirativních prostorách gotického paláce. **Umělci zde experimentovali s prostory nejruznějším způsobem** (např. **J. Příhoda** a jeho inovativní pojetí gotické kaple, **E. Šimera** a jeho zapojení solární energie do uměleckého díla). Nejextrémněji však s prostorem experimentoval v r. 2010 umělec **D. Lang**, když do výstavních prostor nechal přesunout dílnu místních aranžérů, kteří instalují výstavy (i s jejich osobními věcmi a bez jejich vědomí). Objevila se zde také další velmi zdařilá instalace, která kombinovala písmo a obraz – v r. 2010 zde známá autorka **Toy Box** **namalovala přímo na stěny obří komiks, jehož charakter se pohyboval na pomezí komiksu a street artu**. Na těchto výstavách se objevila i kaligraficko – streetartová tvorba **L. Gažiové** nebo **J. Hoška**.

Dalším výrazným **posunem hranic v rámci zapojení prostoru do výstavy** byla výstava v Městské knihovně **Krištof Kintera: Výsledky analýzy** (2012). Byla zde prezentována řada jeho nápaditých prostorových objektů, které si hrají s prostorem, např. legendární *Plumbař*. Nechyběly zde ani světelné objekty vyžadující příkon energie – např. rozměrná postava *My light is your light – Shiva Samurai* z cca 250 nejruznějších sesbíraných stolních lamp nebo působivá a výmluvná socha *Revoluce* – chlapec bušící hlavou o stěnu, dále *We´we got the power* – socha z brambor, *Homegrown* – palma vytvořená z plechovek, *Pomník tisíců a jedné noci* – sloup z polštářů od podlahy až ke stropu. **K. Kintera** zde byl nejen **prezentovaným umělcem**, ale zároveň i **architektem vlastní výstavy**. Vrcholem jeho výstavy bylo **dílo na pomezí artefaktu a architektury**. Prostor pokladny proměnil do nejmenšího detailu v imitaci typické vietnamské večerky, kde mohli návštěvníci i zaměstnanci v otevírací době nakupovat. Kintera často řeší kritickým úhlem pohledu konzumní styl života. Návštěvu výstavy u většiny návštěvníků zahájil moment překvapení, kdy měli pocit, že vstoupili do špatných dveří. Přesunul diametrálně odlišný prostor všedního života (večerku) do oficiální kulturní instituce (galerie). **Setkání obrazu a písma se zde objevilo nejen prostřednictvím výzdoby a vizuálního stylu večerky a veškerého zboží, ale i v rámci dalších jeho děl** (např. mluvící igelitové tašky s nakoupeným zbožím, palma

z plechovek). Kintera často recykluje tyto textové designové atributy současné doby, kterými také upozorňuje na konzumní styl života.

Zajímavým prostorem pro realizaci výstav je i barokně-rokokový Colloredo-Mansfeldský palác.²²⁰ Jednou z nejzajímavějších a nejvýraznějších výstav z hlediska architektonické koncepce, která se dotýká do jisté míry propojení obrazu a textu, je **aktuální výstava Vladimír Havlík a Rudolf Sikora: Sníh, kámen, hvězda, strom** (2020), která probíhá v nejvyšším patře Colloredo-Mansfeldského paláce. Kurátor **J. Král** vyzval ke spolupráci na architektonickém řešení mladého autora, absolventa AVU **M. Smrkovského**. Ten navrhl **jedinečný koncept, který sám o sobě působí jako plnohodnotné autonomní umělecké dílo**. Zároveň je však toto pojetí v perfektním **souladu s tvorbou obou autorů**. Autoři od začátku výstavu vnímali a záměrně koncipovali tak, že se výběr děl od obou autorů týkal jejich méně okázalých prací - u **V. Havlíka** šlo o prezentaci fotodokumentací jeho performancí, u **R. Sikory** o představení jeho grafik. Tato **záměrná střídmost** ve výběru klasických médií nabádala architekta výstavy **M. Smrkovského** k tomu, aby je vystavil **v živější formě**. Souviselo to i se samotným spojením odlišných osobností a východisek, které se někdy potkávají, jindy doplňují nebo jsou v kontrastu. V některých obsahově souvisejících konstelacích jsou vztahy mezi oběma autory evidentně patrné a adekvátně přiblížené. Původní architektonický koncept byl ještě výraznější (měl scénografický charakter), ale nakonec bylo **výsledné prostorové řešení záměrně decentnější, aby nekonkurovalo vystaveným exponátům**. Snaha architekta projektovat přemítání nad vztahy mezi tvorbou obou autorů do prostoru i do pohybu diváka ale byla i přesto naplněna a našla si srozumitelnou podobu. Nosnými prvky prostorového řešení se staly **symboly, znaky a ikonické prvky**, které lze dešifrovat přímo v některých prezentovaných dílech: šipka, pyramida, hvězda, květiny ve formě ready-made (živé rostliny v květináči versus řezaná růže ve váze). V kontextu s těmito symboly (grafickými, objektovými prvky) i v souvislosti s tematickými okruhy v rámci kurátorského konceptu pak byla řazena jednotlivá díla. Předimenzovaná šipka funguje i jako výstavní sokl, na kterém je prezentovaná tvorba obou autorů. Je narážkou na elementy v některých dílech **R. Sikory** (například ve zde prezentovaném díle *Čas...prostor XII*, ve kterém se objevují šipky doplněné texty ve slovenštině a angličtině se známými filozofickými otázkami - kdo jsme, odkud přicházíme a kam jdeme). V divákovi může vyvolávat asociace jako plynutí času, vývoj, směr, kontinuita. Kromě obecného znaku jí lze asociovat s utopickými tématy, ale i volně a s nadsázkou. Souvislost se symbolem šipky se ve výstavě vyskytuje ještě v dalším místě – specifická adjustace Sikorových grafik na dřevěných latích opřených o zeď připomíná rozcestníky nebo

ukazatele na sloupu. U grafických symbolů je důležitá i jejich velikost, dominantním prvkem je pyramida, která je narážkou na text kurátora, který zde symbolicky zmiňuje metaforu o dvou horolezcích, kteří zdolávají jednu horu, ale z různých stran (dva umělci směřují ke stejnému cíli, ale jinými cestami, způsoby...). Také je zde na zdi namalována velkoformátová hvězda, která může v návštěvníkovi vyvolávat asociace jako zrození, energie, vesmír a makrokosmos, který se v kontrastu s mikrokosmem také stává jedním z témat výstavy... Znak hvězdy je ale především situován v místnosti, která tematizuje ekologii, vztah k přírodě, pocit propojenosti (ale i odpojenosti od přírody a od Země)... Téma **pohybu diváka prostorem** se v závěru výstavy zhmotnilo ve zúžené chodbičce, kde je návštěvník aktivizován a motivován ke změně pozice (skrčení), aby dohlédl k pointě výstavy. Divák je tedy vtažen úzkou zmenšující se chodbou (která ho přirozeně podněcuje pokračovat dál a měnit polohu svého těla tak, aby dohlédl za otvor) k nahlédnutí do poslední místnosti, kde jsou prezentována dvě díla: *Vykřičník Rudolfa Sikory* a *Otazník Vladimíra Havlíka*. Těmito symboly se může u vnímatele probudit mnoho hlubších filozofických myšlenek. Zároveň je zde tímto úderným a zároveň **minimalistickým gestem naznačen podnětný dialog tvorby prezentovaných autorů – paralely, podobnosti a odlišnosti, otázky a odpovědi**. Důležitou rovinou architektonického řešení je zde i **zapojení barvy**, která by zde měla být vnímána spíše asociativně než jako symbol nebo jako konkrétní význam. Zelenou a modrou barvu lze spojovat s přírodou, sněním, představami apod. Méně patrné je zde uplatnění růžové barvy na sloupech, která může evokovat city, emoce, lásku nebo i zde přítomnou růži ve sklenici. Klíčové je také využití průhledů, rytmů a prázdna. Výstava má tedy dynamickou strukturu. Například nosná fotografie funguje v prázdném prostoru ideálně sama, jindy je prostor zahuštěnější a koncentrovanější, pokud jde o vystavená díla. Výstava se snaží s divákem komunikovat – divák je neustále motivován a podněcován pokračovat dál. K architektonickému řešení výstavy přistupoval autor volněji – v průběhu koncepce a instalace výstavy **byly nalézány další souvislosti a podoba výstavy se postupně vyvíjela a transformovala**. Podařilo se odkrýt mnoho nečekaných souvislostí v podnětné umělecké interakci obou autorů. Role architekta a role kurátora při realizaci výstavy byly propojené, přesto je nebylo možné zaměnit. Šlo tedy o velmi úzkou spolupráci obou těchto autorů výstavy. Tento tandem byl v blízkém a intenzivním kontaktu s oběma prezentovanými umělci, reflektoval jejich představy a doplňoval o vlastní přístupy. Vše bylo založené na vzájemné důvěře a respektu. Příklad tohoto fungujícího modelu by mohl být vzorem ideálního řešení spolupráce autorského týmu výstavy. Také tento text byl konzultován s architektem výstavy.

Nutné je uvědomit si **rostoucí význam a potenciál architektonického řešení prostoru při koncepci a realizaci výstav**. Výčet výstav GHMP s výrazným architektonickým konceptem by mohl být samozřejmě ještě mnohem delší. **Záměrně bylo vybráno pro ukázkou jen několik nejvýraznějších projektů k podrobnějšímu přiblížení**. Rozhodně by se však nemělo zapomenout i na další zajímavé prostorové experimenty, kde se objevila práce s písmem – například v MK v rámci výstav *Monument Transformace 1989 - 2009* (2009) – transparenty, slogany, plakáty, *Milena Dopitová: Miluji a přijímám* (2014) – velká „báseň“ přes celou stěnu chodby, jejímiž verši byly názvy klíčových děl **M. Dopitové, Zaostali** (2007) – obří koláže a asambláže **B. Dlouhého** apod. I architektonické řešení (**E. Zavadil, V. Jandáček**) *Slovanské epeje* (2012 – 2016) ve Veletržním paláci stojí za připomenutí. V rámci chronologického řazení obrazů byl kladen důraz na triptych *Kouzlo slova / Pravda vítězí* prostřednictvím kompozice tří obrazů, týkajících se osobnosti **Mistra Jana Husa** (Jan Hus, jeho předchůdce Jan Milíč z Kroměříže a následovník Václav Koranda), které byly nainstalovány symbolicky do tvaru evokujícího obří otevřenou knihu. Podobnou kompozici panelů, připomínající některým návštěvníkům mimo jiné otevřenou knihu nebo vymezený prostor, do kterého divák vstupuje, uplatnil i **T. Svoboda** ve finální části výstavy **E. Steinberga** v gotickém sále v Domě U Kamenného zvonu, kam ho přizvali autoři výstavy **H. P. Riese** a **J. Král**. V roce 2020 byla také přímo v gotické kapli z r. 1310 v Domě U Kamenného zvonu prezentována tvorba **M. Jetelové** – dílo *Pacific Ring of Fire*, kde navázala na cykly *Iceland Project* a *Atlantic Wall*, kdy laserovým paprskem mapovala v oblasti Islandu a Grónska linii geologických tektonických desek nebo přílivem destruovanou obrannou soustavu bunkrů z 2. světové války. Toto její dílo je dokumentace projektu, kdy laserem zapisovala texty do krajiny. Progresivní forma díla vytvářela dynamické napětí a kontrast ke gotickému prostoru s duchovní atmosférou. Toto dílo zde bylo vystaveno v rámci cyklu prezentace nově zakoupených děl do sbírek GHMP (tzv. akvizic). Z hlediska architektonického řešení je zajímavá i aktuální výstava *Bienále 2020* v Městské knihovně, kde je využit princip recyklace a výstava je ve stylu in-progress.

Analýzou výše zmíněných výstav, které byly vybrány na základě kritéria výrazného zapojení prostoru do konceptu výstavy, vyplynulo, že **role prostoru ve výstavách může probíhat na různých úrovních**. Zapojení prostoru **v rovině obsahové** můžeme dešifrovat například u výstavy **J. Mančušky**, v dílech **T. Vaňka**, v některých dílech **D. Langa, K. Kintery, M. Meduny** atd. Využití prostoru **v rovině formální** lze vnímat ze zmíněných výstav např. u tvůrců prezentovaných na výstavě street artu a graffiti *Městem posedlí*, u expozice **K. Pacovské Maximum Contrast** atd. Některé projekty jsou však **na pomezí těchto**

rovin – například *Večerka K. Kintery*, která na první pohled pracuje s prostorem v rovině formální, ve skutečnosti se zde však skrývají hlubší myšlenky a akcentován je obsah.

Ze zmíněných průzkumů v rovině formální a obsahové vyplývá mimo jiné také fakt, že prostor může kooperovat s výstavou a „dotvářet“ jí na několika stupních aktivity: **1/ prostor jako prostředí, pozadí, kulisa, scéna, 2/ prostor jako spoluvůrce konceptu výstavy, 3/ prostor jako spoluvůrce díla, 4/ prostor jako místo pro interakci a sdílení.** Za nejpasivnější stupeň bychom mohli považovat stav, kdy prostor je pouze statickým prostředím, tvoří jen pozadí, „kulisu“ a jen jakousi stabilní scénu, jeviště, kde se umění „odehrává“. I zde je více možností – buď může být dílo s prostorem ve velkém, ale právě zajímavém kontrastu (např. mladé umění na *Bienále Zvon* v kontrastu s gotickým Domem U Kamenného zvonu, „intervence“ experimentálního umění do barokního patra v Colloredo-Mansfeldském paláci). Může zde být ale i opačný případ – prostor může být s výstavou tematicky v souladu a stylově jí dotvářet – například výstava *Královský sňatek*²²¹ v Domě U Kamenného zvonu nebo také výstavy **J. Švankmajera, J. Váchala, T. Burtona** také v tomto gotickém domě, který zde dotvářel tajemnou mystickou atmosféru. Aktivnější stupeň kontaktu prostoru s výstavou může být v případě, kdy se prostor spolupodílí na koncepci výstavy. Příkladem může být koncept výstavy *Městem posedlí* vtáhnout atmosféru ulice do galerie. Nejaktivnější konstelací spolupráce prostoru s uměním je na úrovni, kdy se prostor stává spoluvůrcem díla. To znamená mj. to, že teprve díky prostoru se dílo stává artefaktem a bez něj by nemohlo existovat. Jsou tedy v úzkém propojení a artefakt je na prostoru závislý. Příkladem může být opět *Večerka K. Kintery*. V tomto případě lze hovořit jako o umění site-specific. **Role galerijního prostoru** však nespočívá jen v této spolupráci na výstavě a dílech, ale také v již zmíněné **funkci socializační, komunikační a edukativní.** Je tedy i **platformou pro setkávání a vzdělávání lidí, jde o sdílený prostor.** Návštěvník zde neustále **vnímá a reflektuje vizuální i textové (informační a myšlenkové) podněty.**

Jak naznačuje **pozitivní vývoj úlohy prostoru a architektonických řešení výstav expozic v koncepcích výstav i při dotváření díla, je evidentní, že tato role je stále důležitější – i vzhledem k vývoji samotného umění.** Experimentálnější a progresivnější umění často odvážněji a radikálněji vstupuje do prostoru a snaží se z něj maximálně vytěžit jeho možnosti a potenciál. Díla stále častěji teprve v prostoru promlouvají a získávají svojí tvář, podobu i obsah.

Prostor expozice je také důležitým místem pro interakci, komunikaci a edukaci, což probíhá v celém prostoru galerie, ale někdy zde bývají navíc i specializované interaktivní zóny. Významnou rolí prostoru je tedy vytváření podmínek a platformy pro

komunikaci a interakci – mezi dílem a divákem, návštěvníkem a prostorem, mezi návštěvníky navzájem. V souvislosti s tím roste i význam edukačních aktivit a doprovodných akcí. Návštěvami edukačních aktivit dětmi už od nízkého věku se u nich pěstuje a rozvíjí pozitivní vztah k umění i ke galerijnímu prostředí. Důležité je, aby se návštěvníci cítili v prostoru galerie dobře a rádi se tam vraceli.

Ideálními podmínkami pro edukaci jsou **odpočinkové a hlavně interaktivní zóny přímo ve výstavě**. Pokud na ně architekt myslí už v předstihu a počítá se s nimi, je to pro edukátory i pro samotné návštěvníky a školy velmi vstřícné řešení. V GHMP byly realizovány na výstavách *Městem posedlí / Street art a graffiti* (2012), *Bruselský sen – Expo 58* (2008) a *Neklidná figura* (2016). **Všechny tři se týkaly využití písma a obrazu**. Na výstavě *Neklidná figura* interaktivní zónu inicioval a zrealizoval **D. Lang**. Šlo o vymezené místo, kde byly umístěny stabilně polštáře i výtvarný materiál pro nepřetržité tvoření. V rámci výstavy *Neklidná figura* byl tento prostor vytvořen u modelu pomníku pro **K. J. Erbena od L. Šalouna**, takže děti zde navrhovaly **své verze ilustrací ke sbírce Kytice** (motivy a symboly z *Kytice* byly právě umístěné jako dekor na soklu modelu sochy). Výtvořily se pak instalovaly přímo na stěnu ve výstavě. V rámci výstavy *Bruselský sen – Expo 58* návštěvníci na černé papíry barevnými pastely a gíaccondami navrhovali **stylové a dobové neonové nápisy - texty**, ale inspirovali se i módou, tehdejší **grafickým designem** atd. Interaktivní zóna v rámci výstavy *Městem posedlí je popsána v části přímo k této výstavě* (viz výše). Pokud nejsou ve výstavě přímo interaktivní zóny, řeší se zázemí pro edukační aktivity vytvořením dočasného edukačního prostoru ve výstavě. Realizovat workshopy ve výstavě má výhodu v přímé inspiraci prezentovanými díly, což ale není vhodné pro složitější techniky, hlavně z důvodu ohrožení přítomných děl.

Pokud se v rámci edukačních aktivit plánuje náročnější technika nebo není nutné tvořit a pracovat přímo ve výstavě, využívají se v GHMP 3 specializovaná pracoviště: **Edukační centrum GHMP v Colloredo-Mansfeldském paláci, Eko-ateliér GHMP v zahradě Trojského zámku a Čítárna a studovna odborné literatury GHMP v Bílkově vile**. Jde tedy také o prostory, kde probíhá **komunikace s návštěvníky a zároveň zde návštěvník na každém kroku potkává propojení obrazu a písma** (plakáty a propagační materiály GHMP, katalogy, vystavené výsledné artefakty od návštěvníků na toto téma).

Edukační centrum GHMP v Colloredo-Mansfeldském paláci se nachází v přízemí Colloredo-Mansfeldského paláce. Jedná se o bezbariérový prostor. Jde o vhodné zázemí i k realizaci kreativních **workshopů s výraznými přesahy např. do oblastí nových médií, filmu a divadla** (experimentální fotografické techniky, animovaný film, užitá grafika,

světelný design, kostýmní tvorba, intermediální tvorba, street art), **ale i do oblasti literatury a typografie**. Vybavení ateliéru umožňuje experimentovat s množstvím technik z různých oblastí výtvarného umění (kresba, malba, grafika, fotografie, prostorová, intermediální, akční i konceptuální tvorba apod.), prostor funguje jako kreativní výtvarná laboratoř. **Autorem architektonického konceptu je umělec T. Svoboda**. Programy jsou určené pro děti, školy, rodiny, dospělé, seniory, znevýhodněné i pro další skupiny návštěvníků a individuální zájemce. Cílem ateliéru je jeho využívání primárně pro vzdělávací aktivity, které zprostředkovávají a představují výstavy i sbírky GHMP. Prostor edukačního centra je tvořen hlavním ateliérem (interaktivní zóna), příruční čítárnou odborné literatury Edukačního oddělení GHMP (relaxační „chill-out“ zóna), je zde vybavení pro grafické techniky (tiskařský lis) a malbu (stojany), dále je zde temná komora s vybavením pro tradiční i experimentální techniky z oblasti fotografie a druhá knihovna orientovaná na fotografii, nová média a videoart. Pořádají se zde odborná setkání – například semináře galerijních a výtvarných pedagogů a pracovní skupiny Komory edukačních pracovníků. Centrum využívají také studenti středních a vysokých škol v rámci plnění svých odborných praxí i pro testování modelových výukových projektů. Rozšiřují se zde programy pro seniory a znevýhodněné (handicapované, sociálně slabší, děti z dětských domovů, ústavů atd.).

Eko-ateliér GHMP v zahradě Trojského zámku je unikátním prostorem v rámci celé Prahy (obdobným pracovištěm nedisponuje ani Botanická zahrada hl. m. Prahy). Tento sezónní kreativní prostor slouží k realizování edukačních programů se **zaměřením na environmentální a ekologický kontext ve vztahu k umění**. Ateliér splňuje také podmínku bezbariérovosti a proto je ideální i pro aktivity určené znevýhodněným a handicapovaným. Zároveň jde o relaxační zónu, kterou mohou návštěvníci využít k oddychu v turisticky rušné části Prahy. Realizují se zde nejrůznější techniky a principy založené na zpracování přírodních materiálů (většinou i přímo ze zdejší zahrady), které umožňují přiblížit principy recyklace (výroba ručního papíru, práce s keramickou hlinou, textilní tvorba, haptické a akustické aktivity, výroba objektů z přírodních materiálů, land-art, apod.). Některé workshopy jsou inspirovány i písmem, které se objevuje ve výzdobě zámku (písmo v rámci barokních nástropních maleb vytvořené z tvarů listů, iniciály stavebníka zašifrované do barokního schodiště apod.).

Čítárna a studovna odborné literatury v Bílkově vile + Bílkův ateliér jsou **ideálním prostorem pro přesahy k literatuře, typografii a písmu**. Tyto edukační aktivity probíhají přímo v Bílkově ateliéru v přízemí vily. Vzhledem k zaměření tvorby Františka Bílka je v nabídce několik tematických okruhů – především s přesahy k literatuře: literatura,

písmo a knižní tvorba, dále umělecké směry (secese, symbolismus, expresionismus, dekadence), veřejná plastika, architektura, užité umění. Součástí workshopů jsou literárně-jazykové hry s texty, tvorba experimentálního textu, hry s písmovými šablonami inspirované fontem F. Bílka, interpretace názvů, navrhování knižních obálek a experimentálních knih, ex libris a ilustrací, dramatizace soch (živé sochy), kresby detailů a symbolů. Prohlídky vily jsou zakončeny návštěvou prezenční čítárny a studovny odborné literatury a časopisů se zaměřením na výtvarné umění v suterénu vily.²²²

S tématem **prostoru jako místa pro interakci a komunikaci** souvisela i výstava *V síti dialogů*²²³, která se koncentrovala na výtvořky, reflektující aktuální výstavy i stálé expozice GHMP z různých úhlů pohledu mladé generace. Na výstavě byla zastoupena široká škála tradičních a netradičních technik z nejrůznějších oblastí (kresba, malba, experimentální fotografie, prostorová tvorba, konceptuální tvorba, akční a intermediální tvorba). Prezentovány byly různé typy škol od MŠ přes ZŠ, SŠ, SOŠ až po gymnázia a VŠ.

Koncepce výstavy *V síti dialogů* byla založena na symbolickém přesunu atmosféry prostoru výtvarného ateliéru GHMP do galerijního prostoru - do Staroměstské radnice. Hlavním motivem výstavy byla **symbolická síť dialogů jako prostor pro interakci, konfrontaci, vizuální komunikaci, výtvarnou reakci i jako místo pro nejrůznější křížení, prostupování a prolínání stylů, názorů, přístupů, interpretací a koncepcí**. Tyto pojmy odkazovaly i **k interdisciplinaritě**. Síť a dialog se zde staly **obsahovou i formální aluzí na možnost vnímání z mnoha úhlů pohledu setkávajících se mnohdy ve stejném bodě, narážkou na sítě vztahů, rozhovorů, debat, setkání, kooperací, variant, cest**.

Stěžejní motiv přímo korespondoval i se samotnou instalací výstavy. Tvar pavučiny, sestavený z mnoha úhlů, **evokoval právě spousty možných úhlů pohledu, které symbolizovaly, že například na konkrétní výstavu nebo dílo lze nahlížet různě a mnoha způsoby je interpretovat**. Pavučina doprovázela návštěvníkovy kroky celým výstavním prostorem - v horní místnosti se dokonce pavučiny rozpínaly po všech stěnách. Pavučina zde byla ztvárněna jako náznak spirály, kterou lze obecně chápat jako symbol pro dynamické odvíjení změn, pro nekonečné metamorfózy, opakující se na stále nové a vyšší úrovni. Symbolizuje proto proměny, echa, ozvěny, interpretace a reakce (v tomto případě na výstavě). **Motiv sítě měl také narážet na komunikaci a její perspektivy i šířeji – na komunikaci prostřednictvím internetové sítě, telekomunikačních sítí, dopravních sítí atd.**²²⁴

Se zkoumáním galerijního prostoru i jeho komunikace a interakce s návštěvníkem souvisí také pojmy „*site specific*“ a „*instalace*“. Důležitý je **nástin kontextu** (mezinárodního i historického). **D. Václavová** definuje první pojem takto: „*Termínem site specific se označují*

umělecké projekty vytvořené přímo pro konkrétní prostor a čas. (...) *Site specific* je tedy propojeno s prostorem, vytvořením vztahu k němu a s hledáním tématu, jež nabízí. Charakteristické pro tento typ akce jsou její nepřenosnost, neopakovatelnost, jedinečnost a autentičnost.(...).²²⁵ **J. Dvořák** tvrdí, že „v případě konceptu *site specific* je získávána nadhodnota: jednak cíleného dialogu s prostorem (...) a prostředím (...), jednak i dialogu s širším a abstraktnějším rámcem sociálním a dalšími kontextuálními souvztažnostmi.“²²⁶ **D. Václavová** upřesňuje: „*Site specific* se pohybuje na pomezí výtvarného umění a divadla, a tak se v něm objevují další prvky jako je instalace, *live art*, *video art*, *performing art*, *land art*, *street art*, *squatting* a další (...).“²²⁷ „*Site specific* může být (...) divadelním představením, instalací, filmem, rozsáhlou akcí pro tisíce lidí a intimním dialogem. Může také existovat jen jako fotografická dokumentace nebo psaný záznam.“²²⁸ **Václavová** upozorňuje ve svých textech i na **interdisciplinární charakter umění *site specific***. Zabývá se také jeho **komunikační funkcí**: „Pro *site specific* je důležité komunikovat.“²²⁹ **D. Václavová** ve svém výzkumu dostává **k zásadním a aktuálním otázkám, týkajících se konfliktu „umělých míst“ (galerie a muzea) a „reálných autentických prostor“**: „Umělý prostor galerie je zkoumán, přeměřován, překreslován, přerýsován, vypočítáván, dokumentován, naplňován a vyprazdňován tak, aby se popřely jeho fyzikální vlastnosti, aby vystoupila nebo byla potlačena jeho struktura a bylo možné pozměnit jeho formu. Objevuje se také snaha o vytvoření konkrétního místa v galerijním prostředí, které by korespondovalo s vystavovaným dílem, nebo zájem o to, aby se právě galerie stala oním místem znovu nalezeným a přeměněným.“²³⁰ **R. Schmelzová** vysvětluje **počátky fenoménu instalací**: „Od 60. let se v rámci akcí, *happeningů* a *environmentů* vytvořily předpoklady pro vznik instalace. Samotný pojem však začal být frekventovaný až od poloviny 80. let v souvislosti s postmodernou. (...) K umělcům, kteří začali uplatňovat principy instalace, patří i *Joseph Beuys*, vytvářel je už od 50. let, často ty byly pozůstatky *happeningů* a *performancí*, v nichž s důrazem na procesuální změny uplatňoval látky jako med, včelí vosk, plast. Přístupy konceptualistů *Josepha Kosutha*, *Hanse Haackeho* a *Hannah Darboven*, kteří dematerializovali objekty ve prospěch jejich obsahové stránky, zkoumali interakce mezi prostorem a textem.“²³¹ **Prostorové experimenty v 60. letech u nás výstižně shrnul V. Havránek**: „V našich podmínkách narušily vnímání prostoru mezní realizace nejenom ve výtvarných oblastech: *Laterna Magika* a následující objevy *Josefa Svobody* (*Polyekrán*, *Polyvize*, *Polydiaekrán*), přisvojení prostoru v *happeningu* (prostředí *Milana Knížáka*, *Happsocy Alexe Mlynářčika* a *Stana Filka*), nové koncepty umělých prostorů (*Stano Filko*, *Stanislav Zippe*, *Dalibor Chatrný*, *Tomáš Rajlich*), výstavy na pomezí instalace a akce (*Eva Kmentová*, *Alex Mlynářčík*, *Miloš Urbásek*), akční vymezení

prostoru (Milan Grygar), některá mezní sochařská díla (Stanislav Kolíbal), elementární geometrická strukturace konkrétního prostoru (Jan Kubiček). Jak vidíme například u Stana Filka, Jana Kubička, Miloše Urbáska nebo Evy Kmentové, velký význam pro jejich realizace měla interaktivní instalace výstavy do konkrétního prostoru (inspirativní roli zde sehrál především program Galerie Václava Špály vedené Jindřichem Chalupeckým a Galerie na Karlově náměstí v Praze vedená Ludmilou Vachtovou).²³²

V současné době existuje ve světě řada projektů a festivalů, týkajících se site specific: *European Off-Theatre symposium* v Dortmundu, *Fringe festival* v Edinburghu, festival v Avignonu, *X.trax* v Manchesteru, *Exodus* v Lublani, *Podewil* v Berlíně atd. **V Čechách fungují už od 90. let erudované projekty:** nejznámější je každoroční festival *4+4 dny v pohybu*, který se snaží ve většině případů realizovat každý ročník v jiném nevyužívaném prostoru (opuštěném, před rekonstrukcí apod.) v rámci Prahy. V prostředí hlavního města existují čtvrti a místa s bývalými industriálními budovami, které jsou často využívány pro umělecké projekty (Holešovice, Karlín, Smíchov, Vysočany atd.). Klášter Plasy a projekty s ním spojené jsou zase nejznámějším zástupcem mimopražských objektů. Nejvíce erudovanými v této oblasti jsou především **D. Václavová a T. Žižka se svými spolupracovníky.**

Od 90. let se tedy v galeriích čím dál více experimentuje s prostorem, častěji se objevují instalace a projekty koncipované přímo na míru pro konkrétní prostor. Příkladem mohou být výše uvedené projekty v GHMP. Pokud jde o světové umění, v západních zemích se tyto experimenty uplatňovaly ve velké intenzitě už dříve (u nás bylo zpoždění a přerušení kontinuity způsobeno složitou situací v době minulého režimu). Kromě spousty kvalitních výstav v galeriích a muzeích ve světových metropolích se realizují **zajímavé prostorové instalace i v rámci mezinárodních přehlídek typu Bienále v Benátkách, Documenta v Kasselu** a podobně (příklady nejvýraznějších autorů jsou v poznámkovém aparátu).²³³

Pro tuto práci je důležitý i kontext **intervence textu do veřejného prostoru.** Přestože je tato disertační práce orientovaná na galerijní prostor, tzn. ve smyslu galerie jako instituce, takže je tím míněn většinou interiér galerií, umění čím dál více **expanduje i do veřejného prostoru** a může se tak často mluvit s nadsázkou o „**galerii pod širým nebem**“ – ta může mít rozsah například od soch na Karlově mostě až po street art a site specific v ulicích. **Setkání písma a obrazu ve veřejném prostoru** může být významným zdrojem inspirace pro **výtvarné a galerijní pedagogy i pro umělce nebo samotné kurátory** v rámci konceptů edukačních aktivit a výstav. Proto je důležité stručně si zde naznačit i kontext tohoto umění. Existuje **mnoho možností setkání písma a obrazu ve veřejném prostoru.** Mohou mít

různé funkce – například **informativní** (plakáty, reklama, grafický design, nápisy na obchodech, cedule, plány, mapy, orientační a navigační systémy) nebo mohou mít v některých případech funkci „**dekorativní**“ - **uměleckou** (street art a graffiti, prostorové objekty a sochy, text v architektuře apod.). Také mohou plnit **roli angažovaného umění** (částečně street art a graffiti, happeningy, akce, performance - s využitím práce s textem). Může jít i čistě o **umělecký projekt, který je nositelem nějakého poselství nebo myšlenky** (konceptuální umění, literární tvorba umístěná v exteriéru, částečně i street art, sochy atd.).

Nejvýraznější formou bývá **street art a graffiti**. Díky street artu se často šedé periferní zóny měst a nevyužité plochy (tunely, protihlukové stěny apod.) často proměňují v podnětná a živá místa. Mnoho autorů už také dokázalo **toto umění povýšit na plnohodnotnou uměleckou oblast a postupně se tak dostává i do galerií**. Největšími hodnotami street artu je, že může komunikovat s množstvím kolemjdoucích návštěvníků, kteří by do galerie možná nepřišli. Vysoký kredit mu dodává i jeho neuchopitelnost a pomíjivost. Hodně streetartistů vystudovalo umělecké školy a věnují se kromě něj i designu, architektuře, reklamě, filmu, scénografii atd.

Street art a graffiti jakožto **umění ulice** jsou umělecké oblasti **nejvíce autentické v terénu, na ulici, ve svém nejpřirozenějším prostředí**, kde mohou **spontánně komunikovat s publikem, které jde náhodně kolem**. Nejpřirozeněji působí graffiti a streetart na ilegálních plochách, které si umělci vybírají sami, intuitivně nebo i záměrně, a reagují tak přímo na daný specifický prostor. **I přesto jsou však ve světě již běžné výstavy street artu a graffiti** (*Street Art* v Tate Gallery, *Městem posedlí* v Galerii hl. m. Prahy apod.). Vznikají místa, která jsou určena nejen pro prezentaci tohoto umění, ale stávají se i **multifunkčními kulturními centry**, kde mají i umělci své ateliéry a celý objekt i jeho okolí se stává jednou velkou galerií (např. bývalý prostor Třačák). Vznikají už také přímo **galerie, které se na street art orientují**. V Čechách je to kromě bývalého alternativního prostoru Třačák například Trafo Gallery v Holešovicích (vznikla právě jako určité pokračování Třačáky) nebo The Chemistry Gallery, která často realizuje výstavy street artovým umělcům.

Pokud jde o zahraničí, můžeme připomenout například tyto galerie: Les Bains (Paříž), Urban Spree Galerie (Berlín), Joshua Liner Gallery (New York), Stolen Space Gallery (Londýn), Inoperable (Vídeň), Backwoods Gallery (Victoria, Austrálie), Hang Up Gallery (Londýn), Black Pop (Copenhaegen), Subliminal Projects (Los Angeles), Lazarides (London), Jonathan LeVine Gallery (Chelsea, New York), Galerie F (Chicago), White Walls and Shooting Gallery (San Francisco), The Future Tense (Londýn), Klughaus Gallery (New York). Nově také vzniklo Street Art Museum Amsterdam, které vytváří, zkoumá a

dokumentuje streetartovou tvorbu a je považováno za první oficiální street artové muzeum na světě. **Určitým kompromisem mezi galerií a ulicí jsou tedy „galerie pod širým nebem“** – například známá a památkově chráněná East Side Gallery v Berlíně.²³⁴

Jak již bylo naznačeno, občas se objevují názory, že umění ulice do galerie nepatří. Zatímco v zahraničí se už řadu let realizují výstavy street artu v galeriích, v Čechách to ještě není tak běžné, a proto se někdy lze setkat s kritikou. Toto téma se rozvířilo např. při velké mezinárodní výstavě street artu a graffiti *Městem posedlí* v GHMP. O sporném tématu, zda může být graffiti vystaveno v galeriích a přitom neztratit svojí podstatu se vyjádřil kurátor výstavy **R. Wohlmuth** následovně: *„Navzdory pevně zakořeněným představám poměrně velké skupiny lidí se cesta pouličního umění začala ubírat skrze galerie celkem brzy. Testovací projekty proběhly v kolébce graffiti USA doslova pár roků po jeho vzniku, tedy hned v první polovině 70. let 20. století (...), průběžně se objevovalo prakticky po celou dobu své zhruba padesátileté existence. Přestože bude vždycky existovat ostře vyhraněná část scény, stejně jako lidi mimo ní, která bude pokládat street art a graffiti v galeriích za kompromis nebo dokonce za jistý druh kolaborace, nejsou dnes takové výstavní prezentace prakticky nikde na světě ničím neobvyklým a staly se nedílnou stejně jako přirozenou součástí výstavního provozu.“*²³⁵ **Wohlmuth** považoval výstavu *Městem posedlí* za srovnatelnou s velkými zahraničními projekty z posledních let jako byly např. výstavy *Street Art* v Tate Modern (2008) nebo *Le T.A.G.* v Grand Palais v Paříži (2009) nebo jako byla česká výstava a festival *Names* (2008) v Praze. *„(...) vždycky se najdou hlasy, které budou rozhodně tvrdit, že pouliční výtvarné projevy do galerie nepatří. Přesto mezi jednoznačné klady této výstavy řadím i fakt, že v tomto ohledu a navíc na vysoké úrovni prolomila v Česku tabu, které ve světě už dávno nikdo neřeší.“*²³⁶

Již nežijícími legendami, které **povýšily graffiti a street art na umění a jako jedny z prvních ho dostaly do galerií**, byly osobnosti **J. M. Basquiat** a **K. Haring**. Současnou celosvětovou legendou je **Banksy**, britský street artista, kterého doprovází nejasnosti a mystifikace. Jeho velký vliv, oblíbenost a popularita vytvořily celebritu a špičku současného umění z někoho, jehož identita je neznámá.²³⁷ V současné době po celém světě žijí a tvoří spousty kvalitních tvůrců street artu a graffiti, z nichž mnozí pracují s textem. Často se u nich objevují přesahy směrem k angažovanému a akčnímu umění, konceptuálnímu umění, instalaci, soše, architektuře apod. Většinou logicky působí ve velkoměstech a metropolích, kde je i nejširší publikum.

Ze všech kontinentů má samozřejmě největší zastoupení **Amerika**, především **USA**, místo kořenů tohoto fenoménu.²³⁸ **Evropa** má podobně jako Amerika také hodně tvůrců, díky

mnoha živým metropolím.²³⁹ **Tvůrci působí i v Austrálii.**²⁴⁰ Nejvíce street artistů tvoří v **Berlíně, Londýně a Amsterdamu. Dokonce se street art objevuje i Africe a Asii** (i když už méně, protože jde o fenomén spíše západních zemí).²⁴¹ **Česká graffiti a street artová scéna** je pestrá a tvoří jí spousta zajímavých osobností. Mezi špičku patří **J. Kaláb aka Point** (dříve Splash, Cakes), **M. Škapa aka Tron**, **Z. Řanda aka Pasta Oner**, **J. Matuška aka Masker**, **Epos 257** a řada dalších jako jsou **Bior, Obic, Genoe** apod.

Kromě street artu, grafického designu, plakátů, angažovaného umění apod., je to i **konceptuální umění ve veřejném prostoru**, které také vytváří z exteriéru „galerii pod širým nebem“. Za zahraničních autorů bychom zde mohli jmenovat například **Jenny Holzer**, americkou umělkyni, která bývá někdy zařazovaná k neo-konceptualismu. Ve své tvorbě mnohdy využívá **sdělovací prostředky moderních informačních systémů a vyjadřuje se tak k fungování obecného diskurzu**. Autorka je známá především díky svým **rozměrným veřejným instalacím, kam patří například billboardové reklamy, světelné projekce na veřejné budovy a další architektonické objekty nebo světelné elektronické instalace. Hlavním způsobem její tvorby je využívání slovního a jazykového vyjádření ve veřejném prostoru**. Původně si Holzer psala své texty sama. Od začátku 90. let však začala pracovat také s texty jiných autorů (např. **W. Szymborska, H. Cole, E. Jelinek, F. Al-Ayawi, Y. Amichain** či **M. Darwish**). Známé jsou také její kamenné lavičky s verši, které jsou trvale nainstalované na dvoře v Peggy Guggenheim muzeu v Benátkách. Českou představitelkou konceptuálního umění, která také pracovala několikrát podobně s textem, je **M. Jetelová**. Působivou intervencí textu do veřejného prostoru na pomezí site-specific, instalace, konceptuálního umění, videoartu a částečně i landartu bylo její dílo *Atlantic Wall*. V době druhé světové války byly vybudovány na evropském pobřeží atlantiku od Španělska až po Norsko bunkry, které měly zabránit vstupu amerických vojsk do Evropy. V současné době jde už jen o fragmeny zdeformované vodou a připomínající obří kameny. M. Jetelová zrealizovala zajímavý projekt, kdy na tyto torza promítala laserem nápisy – parafráze citátů od francouzského filozofa **P. Virilia** z knihy *Archeologie bunkru* (1975), kde se zabýval typologií bunkru, filozofií vojenského prostoru a především kategoriemi násilí versus lidskost. Tyto laserové nápisy zdokumentovala a nafotila.

Galerii pod širým nebem tvoří často i **veřejná plastika**, tzn. i pomníky. Sbírkou veřejné plastiky, kam patří většina stěžejních soch v Praze, je dokonce součástí GHMP, kde funguje i samostatné oddělení veřejné plastiky. V rámci ní se někdy objevuje **text v 3D objektech, sochách a instalacích**. Za velmi vydařený bývá považován **pomník pro Mistra Jana Husa**, jehož autory jsou **J. Koza, A. Jirkal, M. Papcún** (ateliér SAD) a který byl na Betlémskou

kapli, kterou spravuje ČVUT, umístěn v r. 2015 k 600. výročí upálení Mistra Jana Husa. Jde o **proměnlivý dynamický objekt ve formě nápisu *Za pravdu***, který je umístěný nejen na fasádě Betlémské kaple v Praze, ale i na fasádě Stephansschule v Kostnici, kde byl Hus vězněn před upálením. Jedná se o **promyšlený typografický nápis, který tvoří série vodorovných nerezových desek upevněných ke zdi, do nichž jsou vyřezána písmena**. V různých denních a ročních dobách kreslí desky svými stíny na zeď písmena sousloví *Za pravdu*. Při projektu údajně použili architekti výpočty založené na pohybu Země a Slunce a proměny stínu v různých časových obdobích. Dobře čitelný je text pouze několik hodin v letních měsících, nejvýrazněji právě symbolicky kolem 6. července, v den upálení J. Husa. Dílo těmito svými metamorfózami vystihuje pomíjivost i přítomnost pravdy. Textové 3D realizace a sochy tvoří streetartisté po celém světě. Ze zahraničních děl je kromě množství již zmíněných street artových realizací známé například **ikonické popartové dílo *Love* (1970)**, jehož autorem je **R. Indiana**. Původní inspirací byl tisk z roku 1964, který autor přetvořil do sochy. Bylo vytvořeno **mnoho verzí a kopií této sochy, které jsou rozmístěné po celém světě**. Známým sochařem, který uplatňuje při konstrukci soch písmena, znaky a texty je španělský umělec **J. Plensa**, který se dokonce v roce 2009 představil v Praze na Náměstí Jana Palacha svou **lettristickou sochou *We (My)***, nainstalovanou v rámci festivalu světelného umění *Transparency*. Socha **sedící postavy sestavené z písmen** v noci svítila, takže písmena byla čitelná i ve tmě. Tento sochař má **svá díla umístěná po celém světě – především ve veřejném prostoru, ale prezentuje je i v galeriích**.

Zaměříme-li se na **umělecký text v architektuře**, tzn., že pomineme texty reklamního a propagačního charakteru, orientační systémy apod., tak je nutné zmínit, že se **text v architektuře objevuje během jednotlivých staletí** a není to jen něco specifického pro současnou dobu.²⁴² Větší pozornost si ale zaslouží budova ***Zlatý Anděl na pražském Smíchově***. Desetipatrová budova má oblé organické tvary. Po celé ploše je rozmístěna **řada fragmentů textů a veršů z děl autorů**, kteří psali v Praze: **F. Kafka, G. Apollinaire, J. Orten, R. M. Rilke, G. Meyrink** atd. Podoba anděla se údajně inspirovala filmem **W. Wenderse *Nebe nad Berlínem***. Autorem projektu byl francouzský architekt **J. Nouvel**.²⁴³

Tvář architektury ale také samozřejmě ovlivňují streetartisté. Může jít buď např. o pomalování nevyužitých architektur a její oživení (např. prostor Trafačka nebo Meet Factory, ale i spousty dalších prostorů). Samotné street artové dílo může mít podobu architektury – např. architektonický monumentální objekt **J. Kalába *Red Point Architecture* (2011)**, který zrealizoval v rámci skupinové výstavy *De Dentro E De Fora* v brazilském Sao Paulu v muzeu MASP. Šlo o dílo, kterým bylo možné procházet se jako objektem (architekturou).

Závěr

12 Obraz a písmo jako inspirační zdroj, zprostředkovatel kvalitního vzdělávacího obsahu a platforma pro efektivní vzdělávání v galerijní edukaci - zhodnocení výsledků pro vědní obor a praxi

Pokud bychom volně parafrázovali některé myšlenky **S. E. Weila**, amerického odborníka na galerijní edukaci a vysokoškolského pedagoga, který působil v **mj. Hirshornově muzeu ve Washingtonu**, tak **19. st. bylo stoletím sbírek, 20. st. stoletím výstav a 21. st. by se mělo stát stoletím zprostředkování umění, interpretace a edukace.**²⁴⁴ Protože se galerijní edukace v současné době evidentně dostává do popředí a zájem o zprostředkování umění začíná být v mnoha případech vyšší než o samotné koncepty výstav, je důležité tomuto tématu **věnovat velkou pozornost a zkoumat do hloubky některá nosná témata**, kterými určitě **edukační potenciál setkání písma a obrazu v galerijní edukaci** je. Jeho význam **roste i s rozvojem nových technologií a médií**, kde se fúze těchto dvou oblastí také intenzivně odehrává, proto je nutné reflektovat i aktuální trendy a reagovat na ně vývojem nových efektivních metod a postupů.

Jak bylo průběžně **vyhodnocováno v jednotlivých kapitolách a v dílčích i souhrnných výsledcích rozsáhlého dotazníkového šetření**, podařilo se z mnoha úhlů pohledu **prozkoumat edukační potenciál setkání písma a obrazu i nalézt způsoby pro jeho efektivní využití a uplatnění v galerijní edukaci**. Bylo **identifikováno, doloženo, ověřeno i potvrzeno, že interdisciplinární projekty** (především na téma obraz a písmo) **mají pozitivní vzdělávací dopad a prostřednictvím nich lze zprostředkovat kvalitní vzdělávací obsah**.

Mezi pozitivní výsledky výzkumu je možné řadit i **odborné články, texty a prezentace na konferencích na toto téma**, které vznikly v průběhu doktorského studia i v přípravné fázi během vlastní praxe (viz kompletní soupis v příloze disertační práce). **Velmi důležité bylo také zapojení do velkého mezinárodního akreditovaného edukačního vědecko-výzkumného projektu *App Your School***, jehož **podstatou** byl také výzkum **interdisciplinarit a intemediality v edukaci**. Jak již bylo zmíněno výše, významnými výstupy jsou **mezinárodní metodické příručky *Evropský manuál*** (v angličtině) a ***Národní toolkit*** (v 8 národních jazycích) s příklady 40 tzv. digitálních ateliérů s konkrétními postupy a návrhy, jak **smysluplně realizovat interdisciplinární a intermediální projekty**

k zprostředkování kvalitního vzdělávacího obsahu. Osobně koncipovaný interdisciplinární workshop (digitální ateliér) *Autoportrét a identita / vyjádření vlastní identity kombinací textu a obrazu* byl vybrán, představen a citován v 5 národních toolkitech (Portugalska, Řecka, Polska, Litvy a Turecka) v 5 národních evropských jazycích (portugalština, řečtina, polština, litevština, turečtina) + v tzv. *Evropském manuálu* (v angličtině) a v *Národním toolkitu* (v češtině).

Celý výzkum by měl být přínosem pro obory galerijní edukace a výtvarná pedagogika – pro praxi i teorii. Byly zmapovány způsoby, metody, techniky, materiály, témata a náměty v souvislosti s tímto zaměřením – setkáním obrazu a písma. V rámci galerií byly díky odpovědím edukátorů zmonitorovány projekty a výstavy na toto téma, ke kterým byly realizovány edukační aktivity.

Bylo upozorněno na to, že tyto interdisciplinární edukační aktivity mohou velmi efektivně rozvíjet mnoho typů gramotností, schopností a dovedností i několik typů myšlení. Mohou být úspěšně navázány na Rámcové vzdělávací programy a smysluplně rozvíjeny v rámci další výuky. Mohou mít i významný společenský přesah – od ekologie a environmentu, přes sociální až po politická témata (konkrétně - viz detailnější verze vyhodnocení dotazníků v příloze).

Tento výzkum by se mohl stát základem pro případnou budoucí metodickou příručku pro výtvarné pedagogy a galerijní edukátory na toto téma.

Podařilo se tedy následovat záměr práce a zmapovat, popsat i analyzovat aktuální stav využívání edukačního potenciálu propojení obrazu a písma v galerijní edukaci. V rámci možností byla maximálně naplněna i snaha vytěžit co nejvíce relevantních informací ke zkoumanému tématu především z oblasti praxe (galerijní edukátoři, výtvarní pedagogové i vlastní praxe), ale i teorie – odborné zdroje a literatura. Téma výzkumu se podařilo zasadit do kontextu galerijní edukace i do širších a badatelsky rozvinutých pedagogických i kunsthistorických souvislostí. Ukázalo se, že kombinace pedagogického a kunsthistorického výzkumu je pro toto téma ideální.

Byly splněny v podstatě všechny vytyčené výzkumné cíle. Byla zmapována současná situace v galerijní edukaci i výtvarné pedagogice ohledně využití potenciálu propojení obrazu a písma. Na základě výpovědí respondentů i díky vlastní praxi bylo doloženo a prokázáno, že edukační potenciál v této oblasti všichni zúčastnění vnímají, i když se ukázalo, že tu podstatné rezervy stále jsou a že by byla vítána oběma skupinami respondentů metodická příručka na toto téma, která by jim mohla ukázat konkrétní cesty a způsoby, jak tento potenciál ještě efektivněji využít.

Byly také navrženy některé nové metody a postupy, jak toto téma uchopit. Bylo také upozorněno na další možnosti širokého využití fúze obrazu a písma v galerijní edukaci i výtvarné pedagogice.

Podářilo se zodpovědět hlavní stanovené výzkumné otázky: aktuální stav je příznivý, edukátoři využívají edukační potenciál spojení obrazu a písma poměrně intenzivně. Používají k tomu velmi širokou škálu metod, postupů, technik, materiálů a zprostředkovávají tak mnoho důležitých témat. Příležitostně (v rámci možností, aktuálních podmínek a vybavení) zapojují i nová média a technologie. Některé otázky v dotazníku učitele přirozeně motivovaly k uvědomění si, jaké všechny schopnosti, vědomosti a dovednosti rozvíjí interdisciplinární projekty tohoto typu (se zaměřením na obraz a písmo) a že je lze smysluplně zapojit do RVP. Vyplňováním si respondenti také uvědomili, kolik již projektů na toto téma zrealizovali a že mnohé z nich měly i společenský přesah. Také předvedli kapacitu své vlastní fantazie a kreativity – tzn., kolik konceptů pro budoucí aktivity na toto téma by dokázali navrhnout.

Právě tzv. „digitální ateliér“, který vyváženě kombinuje interdisciplinaritu a intermedialitu s tradičními přístupy za využití nových metod, by bylo možné uplatnit ve výuce jako nový formát a nový pedagogický model. V potvrzení edukačního potenciálu setkání písma a obrazu a především v ověření i doložení přínosu, dopadu a fungování tohoto nového přístupu (prostřednictvím vlastní rozsáhlé praxe /15 let jako edukátorka v Galerii hl. m. Prahy, koncepce a realizace edukačních aktivit k cca 300 výstavám v 7 budovách GHMP/, skrze analýzu výsledků dotazníků pro celkem 239 respondentů /výtvarných pedagogů + galerijních edukátorů/ a díky zapojení do velkého akreditovaného mezinárodního výzkumného edukačního projektu *App Your School*), by měly spočívat objevnost, přínos a smysl této práce.

Výzkum tedy dospěl k závěru, jehož podstata je vystižena v názvu této závěrečné kapitoly. Setkání a propojení písma a obrazu (textu) může fungovat jako významný inspirační zdroj, ale také jako zprostředkovatel kvalitního vzdělávacího obsahu a platforma pro efektivní vzdělávání v galerijní edukaci i výtvarné pedagogice.

Poznámkový aparát

¹KVV UP v Olomouci, 2004, vedoucí: doc. PhDr. Olga Badalíková, PhD., oponent: doc. Vladimír Havlík, hodnocení: výborně.

²V poděkování autorky v úvodu knihy je uvedeno: "*Poděkování patří Ministerstvu kultury ČR, Vědecko-výzkumnému pracovišti AVU v Praze, Památníku národního písemnictví, všem autorům textů, dále jmenovitě Bohumile Grögerové, Jiřímu Valochovi, Vojtěchu Lahodovi, J. H. Kocmanovi, Petru Kotykovi, Marii Langerové, Janu Šulcovi, Josefu Hlaváčkovi, Lucii Haškovcové, Martinu Valáškoví, překladatelům a ostatním, kteří mi vyšli vstříc.*"

³Tento seznam prostudované a použité literatury má rozsah cca 36 stran, seznam elektronických zdrojů má rozsah cca 3 strany, poznámkový aparát má rozsah cca 14 stran, čistý text práce cca 164 stran. Zbývající strany tvoří seznam zkratk, anotace, resumé v AJ atd. Celkový počet stran práce je 224. Podíl přímých citací splňuje dané limity a je nižší než ¼ textu – tvoří cca 1/8 textu.

⁴Došlo k osobnímu zkontaktování a setkání s žijícími teoretiky a autory této tvorby (dnes už bohužel někteří z nich nežijí). Od B. Grögerové se podařilo získat povolení Památníku národního písemnictví ke studiu rozsáhlých cenných materiálů o světové experimentální poezii, J. H. Kocman umožnil v Brně nahlédnout do jeho rozsáhlého a přehledně uspořádaného archívu týkající se z velké části vizuální poezie. J. Hlaváček zaslal svou studii *Vizuální a konkrétní poezie, lettrismus*, napsanou před lety pro Dějiny českého umění V. (Akademie věd ČR), které v té době ještě nebyly vydány. Cenné rady, kontakty i materiály poskytli i přímo B. Kolářová (v r. 2004 ještě žila), Dr. J. Valoch, Dr. M. Langerová a také celé odborné oddělení GHMP. Velice přínosná byla i osobní návštěva E. Ovčáčka v Ostravě, která podstatně rozšířila obzory o lettristickém umění. Dále proběhly návštěvy v Třinci u K. Adamuse a J. Wojnara, kteří prezentovali svojí tvorbu v svých domácích ateliérech a dodali další kontakty. Důležité bylo i setkání s V. Vokolkem. Svou doktorandskou práci o experimentální poezii L. Nebeského zaslal absolvent FF UK R. Ibrahim. Podařilo se spojit i se samotným L. Nebeským, od něhož byl získán kontakt na Z. Sedláčka, současného významného teoretika v této oblasti. Zároveň doporučil konzultaci s prof. M. Červenkou z FF UK, který se mimo jiné zabývá teorií verše. Významné bylo i setkání s blízkými přáteli L. Nováka, kteří o něm vlastní spoustu klíčových materiálů. S ním se pak podařilo ještě několikrát osobně setkat už v rámci působení v GHMP. Cenné rady k tématu vizuální poezie byly získány i od tehdejšího tajemníka katedry bohemistiky FF UP a šéfredaktora časopisu *Aluze*, J. Hrabala, pod jehož vedením byla zrealizována i vlastní bakalářská práce na Katedře bohemistiky UP s názvem *Kolářovy ozvěny ticha*.

⁵Velká část pramenů je stále těžko dostupná, je možné se k ní dostat pouze s povolením do archívů nebo je v soukromém vlastnictví. Proto bylo hlavní snahou získat co nejvíce pramenů a literatury a v rámci možností problematiku shrnout.

⁶Viz závěrečný seznam literatury.

⁷Přednášky úzce souvisely i s významným překladem knihy *Teorie textů* od Maxe Benseho J. Hiršalem a B. Grögerovou.

⁸GRÖGEROVÁ, BOHUMILA - HIRŠAL, JOSEF: *Slovo, písmo, akce, hlas*. Praha, Československý spisovatel 1967.

⁹Všechny zásadní dostupné články z těchto novin a časopisů, které byly k této práci detailně prostudovány, jsou uvedeny v závěrečném seznamu literatury.

¹⁰Tituly článků z těchto časopisů jsou opět uvedeny v závěrečném seznamu literatury.

¹¹Práce J. Valocha byla získána od jeho přítele J. H. Kocmana, práce K. Bulínové díky časopisu Tvar.

¹²IBRAHIM, ROBERT: *Experimentální poezie Ladislava Nebeského*. Praha, FF UK 2003.

¹³České katalogy a publikace byly v knihovnách i v galeriích poměrně dostupné, do katalogů zahraničních byla možnost nahlédnout na návštěvách u autorů a teoretiků, protože je většinou mají v soukromém vlastnictví ještě z dob, kdy na těchto výstavách sami účinkovali nebo na nich spolupracovali. Velké množství jich je i k dispozici v LA PNP díky odkazu J. Hiršala a B. Grögerové.

¹⁴Katalog byl vydán v PNP v roce 1997 a obsahuje texty B. Grögerové, J. Hiršala, J. Hlaváčka a V. Havla.

¹⁵Katalog byl vydán ke stejnojmenné výstavě, uspořádané v roce 1997 v GHMP. Autory textů jsou V. Havránek, K. Srp, M. Pachmanová a další.

¹⁶HONEGGER, URS: *Slovo a obraz ve vizuální poezii 20. století*. Curych, Filozofická fakulta Univerzity Curych 2002.

¹⁷PACHMANOVÁ, MARTINA: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005. Jde o základní zdroj informací pro studenty VŠUP (UMPRUM) a podobných škol zaměřených na design i pro tvorbu seminárních a diplomových prací na toto téma. Jsou zde do češtiny přeložené stěžejní texty o teorii designu s jeho přesahy do dalších oborů, jejichž autory jsou klíčoví teoretici a vědci z této oblasti.

¹⁸Z toho vycházela i klíčová slova, na nichž byla řešerše v oblasti výtvarné didaktiky založená, součástí byla i slova a sousloví jako výtvarná pedagogika, muzejní a galerijní edukace a animace, výtvarná výchova + recepce, percepce + samozřejmě slova týkající se setkání písma a obrazu (jako např. street art apod.).

¹⁹BABYRÁDOVÁ, HANA A KOL.: *Trasy: výzkum historických a inovativních aspektů umění a edukace*. Vydání první. Brno, Masarykova univerzita 2014., s. 40.

²⁰Tamtéž, s. 42.

²¹Tamtéž, s. 34.

²²BLÁHA, JAROSLAV A BLÁHOVÁ, TEREZA: „Výtvarná výchova v mezioborových souvislostech.“ In: SKŘIVANOVÁ, VĚRA UHL A KOL.: *Pedagogika umění - umění pedagogiky, aneb, Přínos oboru výtvarná výchova ke všeobecnému vzdělávání*. Ústí nad Labem, UJEP 2014, s. 147.

²³FULKOVÁ, MARIE: *Diskurz umění a vzdělávání*. Praha, H+H 2001, s. 7.

²⁴MRÁZIK, MARTIN: „Interdisciplinarita a struktura praktických disciplín ve výtvarné výchově na VŠ.“ In: Kol. autorů: *Digitální věk a smysl výchovy - sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia*. Brno, Masarykova univerzita 2004, s. 64.

²⁵Tamtéž, s. 64.

²⁶Tamtéž, s. 67.

²⁷FIŠER, ZBYNĚK, HAVLÍK, VLADIMÍR A HORÁČEK, RADEK: *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinaritě tvůrčího procesu*. Brno, Masarykova univerzita 2010, s. 19.

²⁸Tamtéž, s. 20.

²⁹FIŠER, ZBYNĚK: „Kreativní kurz na vysoké škole.“ In: Kol. autorů: *Umění v dialogu s veřejností – sborník z mezinárodního symposia o zprostředkování současného umění*. Brno, Dům umění města Brna 1999, s. 31.

³⁰FIŠER, ZBYNĚK, HAVLÍK, VLADIMÍR A HORÁČEK, RADEK: *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinaritě tvůrčího procesu*. Brno, Masarykova univerzita 2010, s. 162.

- ³¹ZÁLEŠÁK, JAN: „Vizuální kultura v kurikulu výtvarné výchovy.“ In: Kol. autorů: *Rámcové vzdělávací programy a výtvarná výchova / symposium České sekce INSEA*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2004, s. 160.
- ³²SLAVÍK, JAN, CHRZ, VLADIMÍR A ŠTECH, STANISLAV: *Tvorba jako způsob poznávání*. Praha, Karolinum 2013, s. 385.
- ³³BABYRÁDOVÁ, HANA: „Nové proudy ve výtvarné výchově.“ In: Babyrádová, Hana, Grecmanová, Helena a Exler, Petr.: *Škola muzejní pedagogiky 4*. 1. vyd. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2007, s. 11.
- ³⁴MOJDI, EDGAR: „K mezioborovým uměleckým přesahům (vědomí o společné podstatě umění)“ In: Kol. autorů: *Digitální věk a smysl výchovy - sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia*. Brno, Masarykova univerzita 2004, s. 78.
- ³⁵BABYRÁDOVÁ, HANA A KOL.: *Meziprostory. Interspaces. Zwischenräume*. Brno, Masarykova univerzita 2013, s. 13–14.
- ³⁶BABYRÁDOVÁ, HANA: *Výtvarná dílna*. Brno, Masarykova univerzita + Triton. 2005, s. 144.
- ³⁷FIŠER, ZBYNĚK, HAVLÍK, VLADIMÍR A HORÁČEK, RADEK: *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinarnitě tvůrčího procesu*. Brno, Masarykova univerzita 2010, s. 100.
- ³⁸ŠOBÁŇOVÁ, PETRA: „Ke kořenům projektové metody ve výtvarné výchově: analogie mezi reformními snahami amerických pragmatistů a vývojem výtvarné výchovy“ In: Babyrádová, Hana, Šobáňová, Petra a kol.: *Téma - akce - výpověď: projektová metoda ve výtvarné výchově*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2015, s. 14–15.
- ³⁹RAUDENSKÝ, MARTIN: „Grafické umění v kontextu výtvarné výchovy.“ In: Kol. autorů: *Mezi viděním a věděním (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2009, s. 82.
- ⁴⁰BABYRÁDOVÁ, HANA: „(Nejen) výtvarný projekt ve vysokoškolské přípravě budoucích učitelů výtvarné výchovy.“ In: Babyrádová, Hana, Šobáňová, Petra a kol.: *Téma - akce - výpověď: projektová metoda ve výtvarné výchově*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2015, s. 83–74.
- ⁴¹RAUDENSKÝ, MARTIN: „Grafické umění v kontextu výtvarné výchovy“ In: Kol. autorů: *Mezi viděním a věděním (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2009, s. 80.
- ⁴²FIŠER, ZBYNĚK, HAVLÍK, VLADIMÍR A HORÁČEK, RADEK: *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinarnitě tvůrčího procesu*. Brno, Masarykova univerzita 2010, s. 100.
- ⁴³ŠVRČEK, ONDŘEJ: „Nová média – užitečný nástroj pro výuku výtvarné výchovy“ In: Kol. autorů: *Mezi viděním a věděním (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2009, s. 93–94.
- ⁴⁴Tamtéž, s. 94.
- ⁴⁵Tamtéž, s. 94.
- ⁴⁶Tamtéž, s. 94.
- ⁴⁷BABYRÁDOVÁ, HANA: „Fenomén „výtvarná výchova“ v pojetí Jiřího Davida.“ In: David, Jiří: *Století dítěte a výzva obrazů*. Brno, Masarykova univerzita 2008, s. 5.
- ⁴⁸DAVID, JIŘÍ: *Století dítěte a výzva obrazů*. Brno, Masarykova univerzita 2008, s. 241.
- ⁴⁹BABYRÁDOVÁ, HANA: *Rituál, umění a výchova*. Brno, Masarykova univerzita 2002, s. 79.

- ⁵⁰BABYRÁDOVÁ, HANA A KOL.: *Meziprostory. Interspaces. Zwischenräume*. Brno, Masarykova univerzita 2013, s. 13.
- ⁵¹Tamtéž, s. 14.
- ⁵²FIŠER, ZBYNĚK, HAVLÍK, VLADIMÍR A HORÁČEK, RADEK: *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinarity tvůrčího procesu*. Brno, Masarykova univerzita 2010, s. 163.
- ⁵³Tamtéž, s. 163.
- ⁵⁴Tamtéž, s. 191.
- ⁵⁵HAMPLOVÁ, VERONIKA: „Možnosti využití grafologických kategorií při interpretaci dětské kresby.“ In: Kol. autorů: *Digitální věk a smysl výchovy - sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia*. Brno, Masarykova univerzita 2004, s. 50.
- ⁵⁶KOVÁŘ, PETR: „Slovy mezi obrazy“ In: Babyrádová, Hana a kol.: *Meziprostory. Interspaces. Zwischenräume*. Brno, Masarykova univerzita, 2013, s. 68.
- ⁵⁷FIŠER, ZBYNĚK, HAVLÍK, VLADIMÍR A HORÁČEK, RADEK: *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinarity tvůrčího procesu*. Brno, Masarykova univerzita 2010, s. 172.
- ⁵⁸HORÁČEK, RADEK: *Galerijní animace a zprostředkování umění*. Brno, CERM 1998, s. 45.
- ⁵⁹Tamtéž, s. 49.
- ⁶⁰Tamtéž, s. 33.
- ⁶¹Tamtéž, s. 108.
- ⁶²FIŠER, ZBYNĚK, HAVLÍK, VLADIMÍR A HORÁČEK, RADEK: *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinarity tvůrčího procesu*. Brno, Masarykova univerzita 2010, s. 99.
- ⁶³Tamtéž, s. 122.
- ⁶⁴Tamtéž, s. 42.
- ⁶⁵Tamtéž, s. 193.
- ⁶⁶Tamtéž, s. 100–101.
- ⁶⁷Tamtéž, s. 101.
- ⁶⁸Více informací o tomto projektu je v samostatné kapitole: *9.2.2 Analýza mezinárodního edukačního projektu App Your School*, s. 115 – 126.
- ⁶⁹FALCONI, ALESSANDRA: „The App Your School Project“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 9.
- ⁷⁰Tamtéž, s. 13.
- ⁷¹Tamtéž, s. 14.
- ⁷²Tamtéž, 2019, s. 14.
- ⁷³Tamtéž, s. 16.
- ⁷⁴LEONIDA, MARIA: „Media Education in the Digital Atelier“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 98.
- ⁷⁵Tamtéž, s. 98.
- ⁷⁶Tamtéž, s. 98.
- ⁷⁷CERNIKIENE, GINTARE: „Comparative Analysis of Good Practices“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 78.
- ⁷⁸Tamtéž, s. 78.

- ⁷⁹FASTREZ, PIERRE: „The Never-ending Story of Students Abilities“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 115.
- ⁸⁰Tamtěž, s. 115.
- ⁸¹Tamtěž, s. 118.
- ⁸²NISKANEN, MAARIT: „Active Citizenship, Civic Engagement of Youngster in the Finland Experimentation“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 124.
- ⁸³YUMAK, SAMET: „Pedagogical Needs for Teachers to Integrate Apps in the Formal School Curriculum“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 131.
- ⁸⁴GÓRECKA-O’CONNOR, DOROTA: „Digital Atelier from a Teacher’s Perspective“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 137.
- ⁸⁵MENDES, SILVIA FERREIRA: „The Experimentation in the Partner Countries“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 19.
- ⁸⁶MASON, RACHEL AND PEREIRA, TERESA T.: *International Dialogues about Visual Culture, Education and Art*. Bristol, Intellect 2008, s. 45.
- ⁸⁷HICKMAN, RICHARD: *Critical Studies in Art and Design Education*. Bristol, Intellect 2005, s. 151.
- ⁸⁸HARDY, TOM: *Art Education in a Postmodern Word (collected essays)*. Bristol, Intellect 2006, s. 79.
- ⁸⁹MASON, RACHEL AND PEREIRA, TERESA T.: *International Dialogues about Visual Culture, Education and Art*. Bristol, Intellect 2008, s. 121–122.
- ⁹⁰COLL. OF AUTHORS: *The InSEA Manifesto 2018*. InSEA [online]. Columbus: International Society for Education through Art, 2018, www.insea.org
- ⁹¹MATEUS-BERR, RUTH A MICHAELA GÖTSCH. *Perspectives on Art Education: Conversations Across Cultures*. Berlin, De Gruyter - University Press, 2015, s. 91.
- ⁹²MASON, RACHEL AND PEREIRA, TERESA T.: *International Dialogues about Visual Culture, Education and Art*. Bristol, Intellect 2008, s. 132.
- ⁹³Tamtěž, s. 132.
- ⁹⁴Tamtěž, s. 137.
- ⁹⁵Isidore Isou, Maurice Lamaitre, François Dufrene, Roberto Altmann, Roland Sabatier, Henri Michaux, Antoni Tàpies, Gabriel Pomerand, Gil J. Wolman, Guy Debord, Jacques Spacagna, Frédéric Acquaviva, Henri Chopin, Roberto Altmann, Micheline Hachette, Aude Jessemmin, Cy Twombly, Joseph Kosuth, Martin Creed, Jenny Holzer, Tracey Emin, Barbara Kruger, Edward Ruscha, Bob and Roberta Smith, Bruce Nauman, Jean Michel Basquiat, Jeremy Deller, Glenn Ligon, Mimmo Rotella, Sol LeWitt, Cerith Wyn Evans, Guerrilla Girls, Peter Blake, Fiona Banner, Tom Phillips, Chris Ofili, Sophie Calle, Terry Atkinson, Michael Baldwin, Richard Hamilton, Joseph Beuys, Keith Piper, Rafael Lozano-Hemmer, Richard Long, Christopher Wool, Cildo Meireles, Emma Kay, Michael Craig-Martin, Hanne Darboven, Jasper Johns, Hans Haacke, Francis Alÿs, Glenn Ligon, Sarah Lucas, Roni Horn, Jeremy Deller, Fiona Banner, Tom Phillips, Jannis Kounellis, Edward Ruscha, Tom Phillips, Barthélémy Toguo, Roland Penrose, Gwyther Irwin, Martin Kippenberger, Richard Long, Andy Warhol, David Jones, Luis Camnitzer, Mira Schendel, Ian Hamilton Finlay, Michael Landy, Lawrence Weiner, Mel Bochner, Tom Phillips, Michael Craig-Martin, Victor Burgin, Roger Ackling, Öyvind Fahlström, Piero Manzoni, Simon Patterson, John Latham, Pierre Huyghe, Robert Morris, Fernand Léger, Hamish Fulton, Mark Titchner, Ellen Gallagher, Richard Johnny John, Jerome Rothenberg, Ian Tyson, Carl Andre, Jack Smith, David

Hockney, Dmitri Prigov, Bruce McLean, Douglas Gordon, Eric Gill, Sam Maitin, Robyn Denny, Fiona Banner, Joseph Grigely, Richard Wilson, Peter Schmidt, Jonathan Borofsky, Henrik Olesen, Barry Flanagan, Pablo Picasso, Paul Klee, Juan Gris, Max Ernst, Jasper Johns, Jacques de la Villeglé a Raymond Hains, Yves Klein, Ed Ruscha, Robert Watts, George Maciunas, Joseph Beuys, Mario Merz, Sol LeWitt, Marcel Broodthaers, Hanne Darboven, Hans Haacke, Mary Kelly, Gran Fury, Lothar Baumgarten, Renee Green, Glenn Ligon, Raymond Pettibon, Viktor Pivovarov, Ana Hatherly, António Barros, Maria Helena Vieira da Silva, Silvestre Pestana a další.

⁹⁶Jde o například o tyto autory: Haddschí Maqsud At-Tabrizi, Grete Stern, Tanaka Atsuko, Eleanor Antin, Nasreen Mohamedi, Ion Grigorescu, Nedko Solakov, Atul Dodiya, Gonzalo Díaz, Kerry James Marshall, Andrei Monastyrski, Olga Neuwirth, Kirill Preobrazhenskiy, Alejandra Riera, Allan Sekula, Nedko Solakov, Hito Steyerl, Shooshie Sulaiman, Artur Zmijewski, Judith Barry, Mark Lombardi, Michael Rakowitz, Charlotte Solomon, Lawrence Weiner, Khadim Ali, Susan Hiller, Hassan Khan, Adriana Lara, Nalini Malani, CAMP (Shaina Anand a Ashok Sukumaran), Jimmie Durham, Pierre Huyghe, Brian Jungen, Gabriel Lester, Gareth Moore, Shinro Ohtake, Paul Ryan, Issa Samb, Song Dong, Nanni Balestrini, Janet Cardiff a George B. Miller, Michael Portnoy, Jessica Warboys, Ayreen Anastas, Rene Gabri, Paul Chan, Cevdet Erek, Matias Faldbakken, Dora García, Horst Hoheisel, Giuseppe Penone, Marta Minujín. Právě tato poslední jmenovaná argentinská umělkyně je autorkou jednoho z nejméně známých děl v historii Dokumenty, které se také částečně týkalo setkání obrazu a písma, kdy v r. 2017 vytvořila *Parthenon knih* – antický chrám se sloupy z knih zatavených do plastu, které byly někdy někde během historie (většinou z politických důvodů) zakázané.

⁹⁷Zde jsou někteří z umělců, kteří byli prezentováni na Bienále v Benátkách v rámci několika posledních ročníků a jejichž práce se týká propojení obrazu a písma: Josh Smith, Sigalit Landau, Giorgio Andreotta Caló, Guy de Cointet, Karl Holmqvist, Cyprien Gaillard, Martin Creed, Fernando Prats, Robert Crumb, Daniela Comani, Robert Crumb, Matt Mullican, Henrik Olesen, Achilles G. Rizzoli, Tavares Strachan, Angel Marcos, Carlos Marreiros, Herman de Vries, Oscar Murillo, Glenn Ligon, Daniel Boyd, Jeremy Deller, Joana Hadjithomas a Khalil Joreige, Fiona Hall, Irina Nakhova, Ahmed Abdel Fattah, Gamal Elkheshen a Maher Dawoud, Bruce Nauman, Abu Bakarr Mansaray, Steve McQueen, Karo Akpokiere, Petra Bauer, Newell Harry, Marco Fusinato, Lavar Munroe, Barthélémy Toguo, Gary Simmons, Aleksandar Duravcevic, Joao Louro, Shipa Gupta, Tsang Kin-Wah, Almagul Menlibayeva, Irma Blank, Paulo Bruscky, Dawn Kasper, Franz West, Frances Stark, John Latham, Abdullah Al Saadi, John Waters, Edi Rama, Cerith Wyn Evans, Maria Lai, Maha Malluh, Giorgio Griffa, Gyula Varnai, Takahiro Iwasaki, Bernardo Oyarzún, Marko Tadic, Elvin Nabizade + Hypnotica Visual Performance Group.

⁹⁸HAVRÁNEK, VÍT: „Pár slov o textech“ In: Freiseleben, Z.: *Obrazy slov*, Praha, Památník národního písemnictví 2008, s. 10.

⁹⁹Tamtéž, s. 11.

¹⁰⁰Tamtéž, s. 11.

¹⁰¹Tamtéž, s. 11

¹⁰²HAŠKOVCOVÁ, LUCIE: *Podoby a tváře české vizuální poezie a lettrismu*, Olomouc, UP 2004, s. 39 – 51.

¹⁰³Detailední přehled konkrétní odborné a publikační činnosti – viz příloha.

¹⁰⁴FÍŠER, ZBYNĚK, HAVLÍK, VLADIMÍR A HORÁČEK, RADEK: *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinárně tvůrčího procesu*. Brno, Masarykova univerzita 2010, s. 161 – 163.

¹⁰⁵Tato platforma byla záměrně vybrána díky možnosti profesionálního zpracování výsledků a díky přímé a nedávné pozitivní zkušenosti s ní (realizace 3 významných dotazníků v rámci Komory edukačních pracovníků Rady galerií ČR – průzkum personálních a materiálně technických podmínek + edukačních činností v členských galeriích Rady galerií ČR, respondenti: edukátoři z cca 30 galerií, pracovní skupina KEP RG ČR v rámci grantového programu Ministerstva kultury ČR).

¹⁰⁶Odpovědi s možnostmi ano – ne, s jednou odpovědí, s možností více odpovědí, s možnostmi volit a upřesnit jinou odpověď, otázky s uvedením procent, s hierarchickým řazením dle významu, s výběrem nejvýznamnějších možností, s možností popsání vlastními slovy a větami.

¹⁰⁷BURDA, VLADIMÍR: „O vizuální poezii“ *Literární noviny*, 15 (1966), č. 31, s. 5.

¹⁰⁸GRÖGEROVÁ, BOHUMILA - HIRŠAL, JOSEF: *Experimentální poezie*. Praha Odeon 1967, 252.

¹⁰⁹GRÖGEROVÁ, BOHUMILA - HIRŠAL, JOSEF: „Přednáška o filosofii jazyka, statistické estetiky a současném literárním experimentu“ In: *Akce, slovo, pohyb, prostor*. Praha, GHMP 1996, s. 230–232.

¹¹⁰BURDA, VLADIMÍR: „Styky a průniky“ *Výtvarné umění*, 1969, č. 6, s. 277–283.

¹¹¹VALOCH, JIŘÍ: „Slovo úvodem“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A*. Praha, Trigon 1995, s. 10 – 11.

¹¹²Odkaz na dotazník byl rozeslán na e-mailové adresy jednotlivých pedagogů i konkrétních škol. Šlo především o osobně vybudovaný adresář (je stále rozšiřován a aktualizován) pro komunikaci s pedagogy v rámci vlastní rozsáhlé praxe (15 let v GHMP). Většina respondentů má tedy osobní zkušenosti s edukačními programy v rámci GHMP, a proto jsou jejich odpovědi velmi důležité, přínosné a relevantní.

¹¹³Souvisí to nejen s nejvyšším množstvím škol všech typů v Praze, ale i s osobním působením 15 let v GHMP jako edukátorka (vypěstované vztahy a vazby – nejvíce s místními školami). Výrazně zastoupená jsou i města ze středních Čech. Jednou z příčin je pravděpodobně opět jejich lokalita – blízkost Praze.

¹¹⁴Respondenti jsou ale také častými návštěvníky právě edukačních programů v GHMP, která je orientovaná právě na tento typ umění, takže to může být taky jedním z okrajových faktorů.

¹¹⁵Tato otázka byla koncipovaná tak, že respondenti měli seřadit tyto tři pojmy dle důležitosti: 1., 2., a 3. místo.

¹¹⁶Zde jsou uvedeny ty nejfrekventovanější – kompletní přehled je v rozšířené verzi komentáře v příloze.

¹¹⁷Učitelé ale uváděli i mnoho dalších okruhů z výše uvedeného výčtu. Toto zjištění téměř kopíruje výsledky z předchozí otázky. To znamená, že výběr těch oblastí, které realizují učitelé v praxi, se v podstatě shoduje s výběrem toho, co považují za oblasti s velkým edukačním potenciálem. Většina pedagogů vybrala 5 okruhů s největším edukačním potenciálem (dle jejich názoru), ale také zde se objevilo i několik zajímavých individuálních odpovědí o tom, že potenciál mají všechny - viz rozšířený komentář v příloze, s. 11.

¹¹⁸Detaily a zajímavé individuální odpovědi k této otázce jsou k dispozici v rozšířené verzi komentáře v příloze, s. 11–12.

¹¹⁹Kompletní přehled je v rozšířené verzi komentáře v příloze, s. 12.

¹²⁰Viz rozšířený komentář v příloze, s. 12–13.

¹²¹Viz rozšířený komentář v příloze, s. 13–15.

¹²²Viz rozšířený komentář v příloze, s. 15–17.

¹²³Viz rozšířený komentář v příloze, s. 18.

¹²⁴Viz rozšířený komentář v příloze, s. 19.

¹²⁵Také se zde objevují výraznější výkyvy – rozdíly. Zatímco někteří učitelé vybrali možnost více než 6x ve školním roce (20 resp.), podobný počet jich vybral možnost ani jednou ve školním roce (19 resp.). Zde se tedy

ukazuje, že někteří učitelé si dokážou ve škole vyjednat a domluvit se svým vedením více exkurzí, jiní mají tuto možnost (nebo jí využijí) jen 1x v roce.

¹²⁶Mezi jiné limity uvedli respondenti například tyto: obavy o chování v MHD, bariérovost jako taková (část žáků využívá vozík), pandemie, zodpovědnost za děti, věk dětí v MŠ, větší zodpovědnost, náročná organizace, obavy (zranění a špatná disciplína), zahlcení možnostmi a školními projekty/akcemi, nezájem přijít o další hodiny, časová náročnost bez nároku na odměnu, velká zodpovědnost za žáky, nedostatečný právní rámec při případných problémech (způsobení škody, zranění žáka), obavy z dopravy, vyučování v pondělí (kdy je zavírací den galerií)

¹²⁷Viz rozšířený komentář v příloze, s. 21–25.

¹²⁸Dokladem toho, že pedagogové navštívili i mnoho jiných výstav v GHMP jsou jejich pestré odpovědi na otázku č. 39 (viz rozšířený komentář v příloze), kde vyjmenovávají množství dalších výstav v GHMP.

¹²⁹I zde byly zajímavé jiné odpovědi - viz rozšířený komentář v příloze, s. 25.

¹³⁰Nejzajímavější odpovědi - viz rozšířený komentář v příloze, s. 26–28.

¹³¹ Viz rozšířený komentář v příloze, s. 28.

¹³²Viz rozšířený komentář v příloze, s. 30–31.

¹³³ Zapojili je nejrůznějšími způsoby - jako grafické programy (Photo Shop, In Design, Illustrator), projekce výtvarných děl, pro vyhledávání informací, jako inspirace (Pinterest), ukázky grafiky, videa, jako zdroj textů, pro vyhledávání informací a obrazových materiálů, pro fotografování a tvorbu animace, PC – vektorový i bitmapový grafický editor, pro konferenční hovor, videodeníky, fotografické koláže, klíčování, natáčení, jako inspirace a inspirační zdroje, ukázky prací, filmy, fotografie, hudba – motivace, vyhledávání podkladů a předloh, v rámci výuky animace – aplikace Stop Motion Studio, 3D tiskárna – od návrhu k vytištění – pohyblivý model pro kresbu postavy, podle rozkliknuté předlohy na mobilu – kresba pop artu, doprovodná hudba ke kreslení a tvoření, prezentace tématu, hlavně při střihu, ozvučení, někdy k výběru hudby pro dětské a studentské animované filmy a videoart, kreslicí programy v on-line výuce k tvorbě prezentací, použití Meshmixer k 3d modelování, tablet + Apple Pencil, Procreate – možnost psaní – kaligrafie, pro konzultaci se žáky, zasílání prací, úprava fotografií na tabletu či telefonu, tvorba plakátů, prezentace, tvorba koláží, práce s písmem, ke komunikaci, k odkazům v domácím zadání, ke zpětné vazbě od žáků, animace, tvorba filmu, tvorba plakátu, úprava fotografie, tvorba videa, rozšířená realita, prostudování doporučených stránek, prezentace konkrétních zpracovaných témat, tvorba recenze zhlédnutých výstav s prezentací, součást výkladu, interaktivní tabule jako zdroj obrazu výchozí bod, kvízy, projekty, audio knihy, zapojení do různých skupin týkajících se umění (videa, články, obrazy), založení skupiny pro žáky, mobilní telefon jako kamera, mobilní telefon ke sledování prezentace, využití PC, notebooků a tabletů, psaní a tvorba testů, přenos obrazu, využití Google Meet, v rámci skupin tematické fotografické soutěže, pro sledování virtuálních prohlídek galerií, jako předloha pro vlastní tvorbu – např. komiks, autoportrét, hledání typů písma, kombinace, úpravy, zvětšení, hromadění, vytváření výtvarného díla, návrhy plakátů, propagačních tiskovin, grafika, fotomontáže, vyhledávání námětů, pracovních postupů, modelů, originálů obrazů, vytváření animací v programu Windows Movie Maker a podobně.

¹³⁴Viz rozšířený komentář v příloze, s. 35.

¹³⁵Viz rozšířený komentář v příloze, s. 36–37.

¹³⁶Viz rozšířený komentář v příloze, s. 38–40.

¹³⁷Z důvodu aktuální pozice předsedkyně v Komoře edukačních pracovníků Rady galerií ČR (KEP RG ČR) a především díky cca 15 letům velmi aktivního zapojení do činnosti této komory, jsou zde vypěstované přátelské pracovní vazby, takže členové KEP projeví kolegiální podporu a dotazník velmi ochotně vyplnili.

¹³⁸Zde jsou uvedené nejvíce využívané způsoby, jejich kompletní přehled je v rozšířené verzi komentáře v příloze, s. 46–47.

¹³⁹Viz rozšířený komentář v příloze, s. 48–49.

¹⁴⁰Kompletní přehled je v rozšířené verzi komentáře v příloze, s. 49.

¹⁴¹Viz rozšířený komentář v příloze, s. 49–50.

¹⁴²Viz rozšířený komentář v příloze, s. 52–53.

¹⁴³Viz rozšířený komentář v příloze, s. 58–59.

¹⁴⁴Kompletní seznam a hierarchie je v rozšířeném komentáři v příloze, s. 61–62.

¹⁴⁵Viz rozšířený komentář v příloze, s. 64–65.

¹⁴⁶V seznamu jsou uvedené výstavy, ke kterým již byly realizovány edukační aktivity pro školy, tzn. ne nejaktuálnější probíhající výstavy, ke kterým ještě přímo akce pro školy nemohly být realizovány (z důvodu konání v době prázdnin + omezení kvůli pandemii) – to se týká například aktuálních výstav *Rudolf Sikora a Vladimír Havlík: Sníh kámen hvězda strom* a *Ve věci umění / Matter of Art 2020 / Pojd' blíž – Bienále současného umění Praha*, ke kterým budou akce pro školy teprve od září 2020 realizovány. Proto ani nebyly uvedeny v dotazníku pro učitele, protože je nemohli ještě se svými žáky a studenty v rámci edukačních aktivit pro školní skupiny navštívit. K první zmíněné výstavě ale už proběhly úspěšně workshopy pro veřejnost a příměstské tábory, takže vzorek fotodokumentace z těchto akcí je také v příloze mezi fotografiemi z workshopů na toto téma. Zároveň je architektonická koncepce této výstavy přiblížena v kapitole o prostorových řešení výstav a expozic.

¹⁴⁷Viz podrobná fotodokumentace v příloze.

¹⁴⁸HÁŠKOVCOVÁ, LUCIE: *Podoby a tváře české vizuální poezie a lettrismu*, Olomouc, UP 2004, s. 141 – 149.

¹⁴⁹Zatímco v předchozí kapitole šlo o celkový průzkum výstav a osobně realizovaných workshopů i edukačních aktivit na toto téma k nim, zde jde o hloubkovou a detailní sondu do jednoho z nich.

¹⁵⁰Kód akreditace: 016-1-IT02-KA201-024439

¹⁵¹Názvy českých digitálních ateliérů: *Autoportét a identita, Fotografické stylizace, Mapování krajiny – experimentální herbář, V oceáně, Rozdílné vidění*

¹⁵²V Boloni je po něm pojmenováno Centrum Alberta Manziho, kde se konala i řada workshopů, prezentací a školení v rámci projektu *App Your School*.

¹⁵³FALCONI, ALESSANDRA: „The App Your School Project“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 9.

¹⁵⁴FALCONI, ALESSANDRA: „The App Your School Project“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 12.

¹⁵⁵FALCONI, ALESSANDRA: „The App Your School Project“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 15.

¹⁵⁶GHMP – Dům U Kamenného zvonu, 6. 6. 2019

¹⁵⁷Kapitola obsahuje tyto části: *The Trend, Conceptual Art, Interdisciplinarity, Art as a Means of Expression, New Media, Conclusion*

- ¹⁵⁸Byl osobně koncipován a realizován na jaře roku 2018 v Edukačním centru v GHMP.
- ¹⁵⁹GHMP - Městská knihovna v Praze, 2018
- ¹⁶⁰MALÁ, OLGA: „Identita, tělesnost a role“ In: Kol. autorů: *Po sametu - současné české umění s přesahy do minulosti*, Praha, Arbor Vitae 2009, s. 17.
- ¹⁶¹BABYRÁDOVÁ, HANA: „Environmentální aspekty výtvarné výchovy v prostředí školy a ve veřejném prostoru aneb umělecká výchova uvnitř instituce existenciálně přesahující do vnějšího prostoru.“ In: Babyrádová, Hana a kol. *Uvnitř a vně: sociální a edukativní aspekty výtvarné tvorby v prostředí školy a ve veřejném prostoru*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2014, s. 27.
- ¹⁶²BABYRÁDOVÁ, HANA: „Environmentální aspekty výtvarné výchovy v prostředí školy a ve veřejném prostoru aneb umělecká výchova uvnitř instituce existenciálně přesahující do vnějšího prostoru.“ In: Babyrádová, Hana a kol. *Uvnitř a vně: sociální a edukativní aspekty výtvarné tvorby v prostředí školy a ve veřejném prostoru*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2014, s. 30.
- ¹⁶³BABYRÁDOVÁ, HANA: *Rituál, umění a výchova*. Brno, Masarykova univerzita 2002, s. 56.
- ¹⁶⁴BABYRÁDOVÁ, HANA A KOL. AUTORŮ: *Digitální věk a smysl výchovy - sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia*. Brno, Masarykova univerzita 2004, s. 15.
- ¹⁶⁵Střední škola designu a umění, knižní kultury a ekonomiky Náhorní Praha 8, 18 studentů oboru grafický design ve věku 16 let.
- ¹⁶⁶ČERMÁKOVÁ, SILVIE: „Konceptová analýza edukačního programu Muzea Vysočiny Jihlava Kam horník nemůže, tam nastrčí permoníka.“ In: Šobáňová, P. + kol. autorů: *Vzdělávací obsah v muzejní edukaci*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 48.
- ¹⁶⁷Stáž byla opět pod odborným vedením italského vzdělávacího centra Zaffiria, byla pokračováním a rozvíjením akreditovaného projektu *App Your School*.
- ¹⁶⁸ŠOBÁŇOVÁ, PETRA: „Problém vzdělávacího obsahu v kontextu muzejní pedagogiky.“ In: Šobáňová, P. + kol. autorů: *Vzdělávací obsah v muzejní edukaci*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 21.
- ¹⁶⁹FASTREZ, PIERRE: „The Never-ending Story of Students Abilities“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 118.
- ¹⁷⁰FALCONI, ALESSANDRA: „The App Your School Project“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 14.
- ¹⁷¹Výstava se konala v r. 2008, kurátorem byl Zdeněk Freisleben.
- ¹⁷²FREISELEBEN, ZDENĚK: *Obrazy slov*, Praha, Památník národního písemnictví 2008, s. 8.
- ¹⁷³KOL. AUTORŮ (ed. PACHMANOVÁ, MARTINA): *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 9.
- ¹⁷⁴Tamtéž, s. 9.
- ¹⁷⁵Tamtéž, s. 9.
- ¹⁷⁶Tamtéž, s. 10.
- ¹⁷⁷KAUFMANN, EDGAR, ML.: „Co je moderní design?“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 15.
- ¹⁷⁸WELSCH, WOLFGANG: „Design objektu a rámce“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 95.

- ¹⁷⁹MARGOLIN, VICTOR: „Rozmanité úkoly studií designu“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 119.
- ¹⁸⁰AGREST, DIANA I.: „Design versus ne-design“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 41 – 42.
- ¹⁸¹METCALF, BRUCE: „Řemeslo a umění, kultura a biologie“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 51.
- ¹⁸²FORTY, ADRIAN: „Design, designéri a literatura o designu“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 81.
- ¹⁸³BRANZI, ANDREA: „Jsme primitivové“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 83 – 84.
- ¹⁸⁴MACKENZIE, DOROTHY: „Zelený design“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 158.
- ¹⁸⁵HESKETT, JOHN: „Identity“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 177.
- ¹⁸⁶KAUFMANN, EDGAR, ML.: „Co je moderní design?“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 15.
- ¹⁸⁷POTTER, NORMAN: „Co je to designér?“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 37.
- ¹⁸⁸CROZIER, RAY: „Vyráběné pozitivky“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 169.
- ¹⁸⁹BAUDRILLARD, JEAN: „Modely a série“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 69.
- ¹⁹⁰PYE, DAVID: „Odpovědnost designéra“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 25.
- ¹⁹¹PAPANEK, VICTOR: „Design a odpovědnost: Pět mýtů“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 141.
- ¹⁹²LAWSON, BRYAN: „Co je to design?“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 32.
- ¹⁹³NORMAN, DONALD A.: „Psychopatologie všedních věcí“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 33.
- ¹⁹⁴FLUSSER, VILÉM: „Ne-věc“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 53.
- ¹⁹⁵Tamtéž, s. 54.
- ¹⁹⁶MARCUS, GEORGE: „Používání technologie“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 60.
- ¹⁹⁷ECO, UMBERTO: „Dvě skupiny předmětů“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 71.
- ¹⁹⁸DORMER, PETER: „Ideální svět Vermeerovy krajčářky“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 77.
- ¹⁹⁹Tamtéž, s. 100.

- ²⁰⁰FOSTER, HAL: „Design a zločin“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 106.
- ²⁰¹MEIER, CORDULA: „Teorie designu: základy disciplíny“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 112.
- ²⁰²AGREST, DIANA I.: „Design versus ne-design“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 42.
- ²⁰³BERGER, JOHN: „Reklamní obrazy“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 137.
- ²⁰⁴TOSCANI, OLIVIERO: *Reklama je navoněná zdechlina*. Praha, Slovart 1996, s. 43.
- ²⁰⁵Tamtéž, s. 17.
- ²⁰⁶Tamtéž, s. 85.
- ²⁰⁷Tamtéž, s. 23.
- ²⁰⁸KLEIN, NAOMI. *No Logo / Bez loga*. Praha, Argo 2005, s. 6.
- ²⁰⁹Tamtéž, s. 7.
- ²¹⁰Dříve do GHMP patřily i Dům U Zlatého prstenu, Staroměstská radnice a Rothmayerova vila.
- ²¹¹JUŘÍKOVÁ, MAGDALENA A LARVOVÁ, HANA: *Květa Pacovská: Maximum Contrast*. Praha, GHMP 2012, s. 14.
- ²¹²MACEL, CHRISTINE: „Ján Mančuška: Co od nás chce minulost“ In: Kol. autorů: *Ján Mančuška*, Praha, Tranzit 2015, s. 398.
- ²¹³DÉSANGES, GUILLAUME: „Ján Mančuška: Chybějící část“ In: Kol. autorů: *Ján Mančuška*. Praha, Tranzit 2015, s. 406.
- ²¹⁴CÍSAŘ, KAREL: „Pojmové osoby. K filmovým instalacím Jána Mančušky“ In: Kol. autorů: *Ján Mančuška*, Praha, Tranzit 2015, s. 430.
- ²¹⁵Výstava byla rozdělena na 14 kapitol.
- ²¹⁶CÍSAŘ, KAREL: „Archivy současného umění“ In: Kol. autorů: *Po sametu - současné české umění s přesahy do minulosti*, Praha, Arbor Vitae 2009, s. 11.
- ²¹⁶HLAVÁČKOVÁ, JITKA: „Prostor mezi“ In: Kol. autorů: *Po sametu - současné české umění s přesahy do minulosti*, Praha, Arbor Vitae 2009, s. 29.
- ²¹⁷KOL. AUTORŮ: *Po sametu - současné české umění s přesahy do minulosti*, Praha, Arbor Vitae 2009, s. 109.
- ²¹⁸KOL. AUTORŮ: *Po sametu - současné české umění s přesahy do minulosti*, Praha, Arbor Vitae 2009, s. 47.
- ²¹⁹VANOUS, PETR: „Daň z přidané hodnoty“ In: Kol. autorů: *Po sametu - současné čes.umění s přesahy do minulosti*, Praha, Arbor Vitae 2009, s. 25.
- ²²⁰Tento palác je jedním z mála barokních paláců v centru Prahy, které ještě nebyly zrekonstruovány. Tím, že je před rekonstrukcí, v tzv. „zakonzervovaném stavu“, se v něm vytváří neopakovatelná atmosféra, která funguje jako autentické barokní kulisy pro dialog s moderním uměním. V barokně-rokokovém piano nobile se příležitostně realizují tzv. „intervence“, umělecké vstupy současného mladého umění do tohoto archaického barokního prostředí, plného dobových ornamentů a dekorů s autentickou patinou, což připomíná atmosféru Benátského bienále, prezentace moderního umění ve starých italských palácích. Kromě těchto výstav začínající mladých umělců se v tomto patře realizují i další mimořádné projekty (Pražské Quadriennale, Designblok, Signal festival). Zdejší bývalá kočárovna a další původně hospodářské prostory v přízemí byly přeměněny na

výstavní prostor pro projekt *Start-Up*, cyklus výstav nejmladšího umění. Významné výstavy současného umění se konají i ve zrekonstruovaném nejvyšším patře.

²²¹Jednalo se o výstavu v r. 2010 k výroční 700 let spojení dvou rodů – Přemyslovců a Lucemburků.

²²²Základ fondu knihovny tvoří katalogy a publikace reflektující tvorbu umělců, kteří mají přímé zastoupení ve sbírkách GHMP nebo autorů, kterým galerie uspořádala výstavu a vydala katalog. Součástí je i rozsáhlý soubor časopisů o výtvarném umění, designu. Přímo v čítárně je fyzicky přes 1 400 titulů, v celkovém součtu je však čtenářům k dispozici cca 5.800 knižních publikací, které jsou umístěny v externím skladu. Část fondu čítárny věnovaná osobnosti F. Bílka.

²²³Výstava se konala v r. 2007 na Staroměstské radnici (která byla v té době ještě součástí prostorů GHMP), autorka: Lucie Haškovcová.

²²⁴V r. 2007, kdy se výstava konala, byly sociální sítě typu YouTube, FB, Twitter teprve v úplných počátcích, Instagram neexistoval, edukační aktivity GHMP byly intenzivně dokumentovány a zprostředkovávány formou virtuálního blogu, což trvá dodnes.

²²⁵VÁCLAVOVÁ, DENISA: „Site specific - hledání jiného prostoru“ In: Václavová, Denisa + kol. autorů: *Site specific*. Praha, Pražská scéna 2008, s. 35.

²²⁶DVOŘÁK, JAN: „Projekty typu site specific v procesu zdivadelňování divadla“ In: Václavová, Denisa + kol. autorů: *Site specific*. Praha, Pražská scéna 2008, s. 33

²²⁷VÁCLAVOVÁ, DENISA: „Site specific - hledání jiného prostoru“ In: Václavová, Denisa + kol. autorů: *Site specific*. Praha, Pražská scéna 2008, s. 36.

²²⁸Tamtéž, s. 43.

²²⁹Tamtéž, s. 45.

²³⁰VÁCLAVOVÁ, DENISA: „Site specific - hledání jiného prostoru“ In: Václavová, Denisa + kol. autorů: *Site specific*. Praha, Pražská scéna 2008, s. 40.

²³¹SCHMELZOVÁ, RADKA: „Jiné podoby umění aneb hledání kořenů umění místa“. In: *Divadlo v netradičním prostoru, performance a site specific*. Praha, AMU 2010, s. 23.

²³²HAVRÁNEK, VÍT: „V prostoru“ In: Havránek, Vít + kol. autorů: *Akce, slovo, pohyb, prostor*. Praha, GHMP 1999, str. 178.

²³³Z posledních let mezi autory výrazných prostorových instalací na těchto přehlídkách patří například R. Mueck, Ch. Shiota, skupina BGL, P. Althamer, R. Alakbarov, L. Pape, Y. Friedman, T. Saraceno, K. Grosse, C. Norment, Ai Weiwei, L. Jiakun, S. Sze, S. Falcone, K. Wodiczko, O. Eliasson, I. Nakhova, J. Vasconcelos, S. Hicks, L. Quinn', D. Hirst, C. Fontes.

²³⁴East Side Gallery je v současné době jediným větším souvislým fragmentem bývalé Berlínské zdi. Jde o cca 1,3 km dlouhý zbytek zdi na břehu Sprévy, kde už v r. 1990 přes 100 německých a zahraničních umělců toto místo pomalovalo náměty z dějin Berlínské zdi. První malby vznikly už v prosinci roku 1989, kdy některé části pomalovala umělkyně Christine Mac Lean a dala tak podnět dalším umělcům, aby se připojili. Zeď postupně zchátrala a musela být v roce 2000 restaurována (z důvodu nedostatku finančních prostředků byla opravená zatím pouze jen část).

²³⁵KOL. AUTORŮ: *Names*. Praha, Třačka 2008, s. 6.

²³⁶Tamtéž, s. 7.

²³⁷Banksy údajně pochází z bristolské undergroundové umělecké scény (spekuluje se i o zpěvákovi Robertu del Naja ze skupiny Massive Attack, která v rámci svých koncertů využívá jako stěžejní součást scénografie texty). Čím dál více objevují názory, že jde o skupinu více lidí (i vzhledem k masivní produkci Banksyho), která se možná postupně vytvořila kolem jednoho ideového vůdce. Určitě není pochyb, že velká část tvorby v Banksyho stylu už je vytvořená jeho obdivovateli a následovníky. Dokonce se objevují i přístupy, že Banksy jsme vlastně my všichni – nejen ti, kdo ho napodobují a šíří jeho názory dál, ale i ti, kdo jej sledují a interpretují. Jeho díla se nenacházejí jen ve Velké Británii, ale v mnoha dalších světových metropolích. V některých případech ale mohou jejich tvůrci být už jen pokračovatelé samotného Banksyho.

²³⁸Autoři z USA a Ameriky: Above, Federico Archuleta, AVANT, Avoid pi, B.N.E., Beautiful Angle, Jean-Michel Basquiat, Borf, André Pierre Charles, Clandestine Culture, Claw Money, Robbie Conal, Tim "CON" Conlon, Cool "Disco" Dan, Cope2, Shai Dahan, Brad Downey, El Celso, Ron English Faile, Shepard Fairey, Tatyana Fazlalizadeh, John Fekner, Futura 2000, Ellis Gallagher, Guerrilla Girls, Graffiti How+Nosm, Research Lab, Dave Halili, Richard Hambleton, Keith Haring, Maya Hayuk, IZ the Wiz, Chris Johanson, Lady Aiko, Lady Pink, JonOne, Mark Jenkins, Michael Kirby, Margaret Kilgallen, Knitta Please, Jacek Tylicki, Liz LaManche, Barry McGee, Mr. Brainwash, Mear One, Mister Cartoon, Alec Monopoly, Morley, Neck Face, Nsumi, Olek, Plastic Jesus, Poster Boy, New York City Subway, Annie Preece, Priz-one, Rammellzee, Retna, Jorge Rodriguez-Gerada, Saber, Sabo, Scape Martinez, Seen, Sidewalk Sam, Skullphone, Smear (Cristian Gheorghiu), Sane Smith, Stay High 149, Melanie Stimmell, Swoon, TAKI 183, The Tanster, Dan Witz apod, Ever (Argentina), Alexandre Ōrion a Os Gemeos (Brazílie), Posterchild a Esm-Artificial (Kanada), Pablo Delgado (Mexiko).

²³⁹Autoři z Evropy: ROA (Belgie), TEJN a Bates (Dánsko), Sampsa (Finsko), André, Ash, Blek le Rat, C215, Darco, EL Seed, Honet, Horfe, Invader, Jef Aérosol, JR, Kim Prisu, Thierry Noir – Berlin Wall, Miss.Tic, Miss Van, Zevs (Francie), Gagosh (Georgia), 3Steps, DAIM, Darco, DOME, El Bocho, MadC, Klark Kent, Poet 73, van Ray, Various & Gould, Undenk (Německo), Argiris Ser, Bleeps.gr, INO, Woozy (Řecko), Will St Leger (Irsko), 108, Blu, Rebel Ink, Sten Lex (Itálie), Ces53, Delta, Harmen de Hoop, Leon Keer, Max Zorn, Zedz (Holandsko), Dolk, DOT DOT DOT, Pøbel (Norsko), Crocheted Olek (Polsko), Add Fuel, Vhils (Portugalsko), Pavel 183 (Rusko), Pez, Muelle, La Mano/Nami, El Xupet Negre, Chanoir (Španělsko), Akay, Max Magnus Norman, NUG (Švédsko), Harald Naegeli (Švýcarsko), Banksy, Cartrain, James Cochran, Andy Council, Cutup, Darren Cullen, Robert Del Naja, Guy Denning, Inkie, Paul Insect, Alex Martinez, Adam Neate, King Robbo, Sickboy, Stik, Nick Walker (Anglie).

²⁴⁰Autoři z Austrálie: např. Civilian, Luke Cornish, Facter, Fred Fowler, Jisoe, Meek, Mini Graff .

²⁴¹Autoři z Afriky a Asie: Aya Tarek, Chico, El Teneen, Ganzeer, Keizer (Egypt), Osa Seven (Nigérie), Faith47 (JAR), Tsang Tsou Choi (Hong Kong), Daku, Yantr (Indie), A1one, Black Hand, Reza Rioter (Irán), Solomon Souza (Izrael), Sanki King (Pákistán)

²⁴²Na fasádách domů, paláců, hradů i zámků, mostů a veřejných budov lze vidět různé slogany (např. *Praga Caput Regni* nad portálem Staroměstské radnice), citace (např. z chorálu Svatý Václave na Štorchově domě v Praze na Staroměstském náměstí) šifry a znaky (např. iniciály hraběte Václava Vojtěcha ze Šternberka na Trojském zámku, který nechal postavit), záznamy roku vzniku stavby (také např. Trojský zámek), verše (např. secesně-symbolistní Bílkův dům v Chýnově - verše kolem oken a na fasádě domu) atd.

²⁴³Budova stojí na místě původního domu č.p. 222 U Zlatého anděla, který získal svoje pojmenování podle fresky Zlatého anděla z roku 1870 umístěné ve štítu na jeho fasádě.

²⁴⁴Na tuto myšlenku upozornila během pracovní skupiny v rámci grantového projektu Komory edukačních pracovníků Rady galerií ČR PhDr. Alexandra Brabcová.

Seznam použité literatury a pramenů

- ACTON, MARY: *Learning to Look at Modern Art*. London, Routledge 2004.
- AGREST, DIANA I.: „Design versus ne-design“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 41–46.
- ARBANOVÁ, LINDA: „Možné přístupy k filmu ve výchovně vzdělávacím procesu.“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- ARBANOVÁ, LINDA: „Hledání vzájemných vztahů filmu a výtvarné výchovy.“ In: Kol. autorů: *Mezi viděním a věděním (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2009.
- ATKINSON, DENNIS: *Art in Education: Identity and Practice*. Boston, Academic Publishers 2002.
- BABYRÁDOVÁ, HANA: „Audiovizualita, společnost a výtvarná výchova.“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- BABYRÁDOVÁ, HANA: „Digitální technologie – umění – výchova a „kůže přírody“ ve „virtuální ruce“.“ In: Kol. autorů: *Výtvarná výchova ve světě současného umění a technologií I. / Využití ICT a dalších nových přístupů ve výtvarné výchově (sborník příspěvků)*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2012.
- BABYRÁDOVÁ, HANA: „Environmentální aspekty výtvarné výchovy v prostředí školy a ve veřejném prostoru aneb umělecká výchova uvnitř instituce existenciálně přesahující do vnějšího prostoru.“ In: Babyrádová, Hana a kol.: *Uvnitř a vně: sociální a edukativní aspekty výtvarné tvorby v prostředí školy a ve veřejném prostoru*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2014.
- BABYRÁDOVÁ, HANA: „Fenomén „výtvarná výchova“ v pojetí Jiřího David“ In: David, Jiří: *Století dítěte a výzva obrazů*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- BABYRÁDOVÁ, HANA: „Hovory nejen s knihami (krátké zamyšlení nad smyslem disertačních prací)“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- BABYRÁDOVÁ, HANA: *Interakce: výzkum kazuistik výtvarných prací v arteterapii a jeho aplikace v praktické metodologii. Interactions: Case Studies of Art Works Created in Art*

Therapy Sessions and Their Implications for Practical Methodology. Brno, Masarykova univerzita, 2009.

BABYRÁDOVÁ, HANA: „Nové proudy ve výtvarné výchově.“ In: Babyrádová, Hana, Grecmanová, Helena a Exler, Petr.: *Škola muzejní pedagogiky 4*. 1. vyd. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2007.

BABYRÁDOVÁ, HANA: „(Nejen) výtvarný projekt ve vysokoškolské přípravě budoucích učitelů výtvarné výchovy.“ In: Babyrádová, Hana, Šobánková, Petra a kol.: *Téma - akce - výpověď: projektová metoda ve výtvarné výchově*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2015.

BABYRÁDOVÁ, HANA: *Rituál, umění a výchova*. Brno, Masarykova univerzita 2002.

BABYRÁDOVÁ, HANA: „Svět teenagera a současný výtvarná tvorba.“ In: Kol. autorů: *Rámcové vzdělávací programy a výtvarná výchova / symposium České sekce INSEA*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni 2004.

BABYRÁDOVÁ, HANA: *Výtvarná dílna*. Brno, Masarykova univerzita, Triton. 2005.

BABYRÁDOVÁ, HANA A HORÁČEK, RADEK. *Z poznámkových bloků disertačních prací: veřejný diskurz výtvarného umění, aneb aktuálně k výtvarnému umění a k výtvarné výchově*. Brno, Nakladatelství Masarykovy univerzity, 2012.

BABYRÁDOVÁ, HANA A KOL.: *Mezi viděním a věděním. Between seeing and knowing: sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova pořádaného 9.9.2009 na Katedře výtvarné kultury PF UJEP v Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem, Univerzita J.E. Purkyně, 2009.

BABYRÁDOVÁ, HANA A KOL.: *Meziprostory. Interspaces. Zwischenräume*. Brno, Masarykova univerzita, 2013.

BABYRÁDOVÁ, HANA A KOL.: *Uvnitř a vně: sociální a edukativní aspekty výtvarné tvorby v prostředí školy a ve veřejném prostoru*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2014.

BABYRÁDOVÁ, HANA A KOL.: *Trasy: výzkum historických a inovativních aspektů umění a edukace*. Vydání první. Brno, Masarykova univerzita, 2014.

BABYRÁDOVÁ, HANA, ŠOBÁŇKOVÁ, PETRA A KOL.: *Téma - akce - výpověď: projektová metoda ve výtvarné výchově*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2015.

BABYRÁDOVÁ, HANA, GRECMANOVÁ, HELENA A EXLER, PETR.: *Škola muzejní pedagogiky 4*. 1. vyd. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2007.

BALEKA, JAN: *Výtvarné umění, výkladový slovník*. Praha, Academia 1997.

- BARBORKA, ZDENĚK: „Poznámky k metodě“ In: Grögerová Bohumila a Hiršal Josef: *Vrh kostek*. Praha, Torst 1993, s. 48 – 56.
- BARGEMAN, MARIANNE G.: „User Involvement and Active Participation in Everyday Lives of Children and Young People (a practical approach).“ In: Kol. autorů: *Evropské přesahy muzejní edukace (sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia)*. Plzeň, Západočeské muzeum 2015.
- BAROŇOVÁ, LENKA: „Nové cesty typografie“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- BARTOŇKOVÁ, LUCIE: „Rozlomené umění moderní doby. Ikona – znovunalézání náboženského obrazu“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- BARTŮŇKOVÁ, ROMANA: „Zprostředkování výtvarného umění a zážitku z tvorby dětem ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- BAUDRILLARD, JEAN: „Modely a série“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 67–70.
- BAUER M., UTE: *Education, Information, Entertainment*. Wien, Selene 2001.
- BAUMANN, FELIX ANDREAS: *Text Buchstabe Bild*. Zürich, Zürcher Kunstgesellschaft 1970.
- BAWOROWSKA, BARBARA: *Czeska i slovacka poezja konkretna*. Wrocław, Muzeum Narodowe 1976.
- BELZ, HORST A SIEGRIST, MARCO: *Klíčové kompetence a jejich rozvíjení*. Praha, Portál 2001.
- BERGER, JOHN: „Reklamní obrazy“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 137–140.
- BLÁHA, JAROSLAV A BLÁHOVÁ TEREZA: „Výtvarná výchova v mezioborových souvislostech.“ In: Skřivanová, Věra Ua kol.: *Pedagogika umění - umění pedagogiky, aneb, Přínos oboru výtvarná výchova ke všeobecnému vzdělávání*. Ústí nad Labem, UJEP 2014.
- BRABCOVÁ, ALEXANDRA: *Brána muzea otevřená*. Praha, Open Society Fund 2003.
- BRANZI, ANDREA: „Italský paradox“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 147–152.
- BRANZI, ANDREA: „Jsme primitivové“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 83–86.

- BROŽKA, PETR: „Pozice 3D technologie a její vizuality v aktuálním kulturním diskurzu“ In: Kol. autorů: *Výtvarná výchova ve světě současného umění a technologií I. / Využití ICT a dalších nových přístupů ve výtvarné výchově (sborník příspěvků)*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2012.
- BUCIOVÁ, OLGA: „Pouliční umění: od aktivismu k reklamě“ In: Horáček, Radek, Křepela, Pavel a Babyrádová, Hana: *Veřejný diskurs výtvarného umění*. Brno, Masarykova univerzita, 2010.
- BUCKLEY, CHERYL: „Vyrobeno v patriarchy: k feministické analýze žen a designu“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 153–156.
- BUDDEUS, ONDŘEJ A MAGIDOVÁ, MARKÉTA: *Třídít slova: literatura a konceptuální tendence 1949-2015*. Praha, Tranzit 2015
- BULÍNOVÁ, KATEŘINA: „Vizuální poezie (I)“ *Tvar (příloha)*, 2003, č. 6, s. 3–31.
- BULÍNOVÁ, KATEŘINA: „Vizuální poezie (II)“ *Tvar (příloha)*, 2003, č. 7, s. 3–31.
- BURDA, VLADIMÍR: „Jiří Kolář“ *Dialog*, 1969, č. 5, s. 26–29.
- BURDA, VLADIMÍR: „Lyrické body a přímky“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek*. Praha, Torst 1993, s. 137.
- BURDA, VLADIMÍR: „Mezi poezií a výtvarnictvím“ *Plamen*, 11 (1969), č. 3, s. 60–61.
- BURDA, VLADIMÍR: „O vizuální poezii“ *Literární noviny*, 15 (1966), č. 31, s. 4–5.
- BURDA, VLADIMÍR: „Poezie nového vědomí“ (rozhovor s J. Hiršalem a B. Grögerovou) *Literární noviny*, XVI (1967), č. 22, s. 4–5.
- BURDA, VLADIMÍR: „Pragmatická a estetická funkce psacího stroje“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek*. Praha, Torst 1993, s. 162.
- BURDA, VLADIMÍR: „Slovoobraz / závěsná báseň“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek*. Praha, Torst 1993, s. 161.
- BURDA, VLADIMÍR: „Styky a průniky“ *Výtvarné umění*, 1969, č. 6, s. 277–283.
- BURDA, VLADIMÍR: „Typogramy“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek*. Praha, Torst 1993, s. 161.
- BURDA, VLADIMÍR: „V konfrontaci“ *Sešity pro mladou literaturu*, 1969, č. 28, s. 53.
- CAPOUCHOVÁ, NINA: *Jednotný vizuální styl / Corporate Identity* (diplomová práce). Praha, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy 2010.
- CARLI, MARIANNA: „Children’s Museums: When Place Matters Explora, a case history.“ In: Kol. autorů: *Evropské přesahy muzejní edukace (sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia)*. Plzeň, Západočeské muzeum 2015.

- CERNIKIENE, GINTARE: „Comparative Analysis of Good Practices“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 59–88.
- CIKÁNOVÁ, KARLA: *Kreslete s námi*. Praha, Aventinum 1992.
- CIKÁNOVÁ, KARLA: *Malujte s námi*. Praha, Aventinum 1993.
- CIKÁNOVÁ, KARLA: *Objevujte s námi textil*. Praha, Aventinum 1995.
- CIKÁNOVÁ, KARLA: *Objevujte s námi tvar*. Praha, Aventinum 1995.
- CIKÁNOVÁ, KARLA: *Tužkou, štětcem, myší*. Praha, Aventinum 1998.
- CIMALA, MICHAL: „Černý Petr“ In: Kol. autorů: *Trafology*. Praha, Trafačka 2015.
- CINNAMON, CATLIN-L. A KLINGER, STACY: *Interpretation, Education, Programs and Exhibits*. Lanham, AltaMira Press 2012.
- ČÍSAŘ, KAREL: „Archivy současného umění“ In: Kol. autorů: *Po sametu současné čes.umění s přesahy do minulosti*. Praha, Arbor Vitae 2009.
- ČÍSAŘ, KAREL: „Pojmové osoby. K filmovým instalacím Jána Mančušky“ In: Kol. autorů: *Ján Mančuška*. Praha, Tranzit 2015.
- CLIFFORD, JAMES: „O sběratelství umění a kultury“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 87–92.
- COLL. OF AUTHORS: *Art School (propositions for the 21st century)*. Cambridge, MIT Press 2009.
- COLL. OF AUTHORS: *Banksy / Wall and Piece*. London, Random House UK Ltd. 2005.
- COLL. OF AUTHORS: *Educating Artists for The Future: Learning at the Intersections of Art, Science, Technology and Culture*. Bristol, Intellect 2008.
- COLL. OF AUTHORS: *European Manual – App Your School*. Bologna, Zaffiria 2019.
- COLL. OF AUTHORS: *Handbook of Research and Policy in Art Education*. Mahwah, National Art Education Association 2004.
- COLL. OF AUTHORS: *Images and Identity: Educating Citizenship through Visual Arts*. Bristol, Intellect 2013.
- COLL. OF AUTHORS: *International Dialogues about Visual Culture, Education and Art*. Bristol, Intellect 2008.
- COLL. OF AUTHORS: *Improving Visual Arts Education*. Santa Monica, J. P. Getty Museum 1993.
- COLL. OF AUTHORS: *Issues in Art and Design Teaching*. London, RoutledgeFalmer 2003.
- COLL. OF AUTHORS: *It's All About Mediating: Outlining and Incorporating the Roles of Curating and Education in the Exhibition Context*. Cambridge, Scholars Publishing 2013.

- COLL. OF AUTHORS: *Journal for Learning through the Arts*. Irvine, Center for Learning Through the Arts, University of California 2005.
- COLL. OF AUTHORS: *Journal of Cultural Research in Art Education*. Tallahassee, United States Society for Education through Art 2002.
- COLL. OF AUTHORS: *Mediterranean Art and Education: Navigating Local, Regional and Global Imaginaries through the lens of the Arts and Learning*. Rotterdam, Sense Publishers 2013.
- COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Finland*. Helsinki, Kuopion Kaupunki, Savoniakonsortio 2019.
- COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Greece*. Athens, Karpos 2019.
- COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Italy*. Rimini, Zaffiria Network 2019.
- COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Lithuania*. Vilnius, Edupro Network 2019.
- COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Poland*. Warsaw, Fundacja Nowoczesna Polska 2019.
- COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Portugal*. Lisbon, AENIE – The National Association of Educational Innovation and Inclusion in Schools 2019.
- COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Turkey*. Ankara, Esenler Ilce Milli Egitim Mudurlugu/Esenler District Education Authority 2019.
- COLL. OF AUTHORS: *Perspectives on Art Education: Conversations across Cultures*. Berlin, De Gruyter 2015.
- COLL. OF AUTHORS: *Research in Art & Design Education: Issues and Exemplars*. Bristol, Intellect 2008.
- COLL. OF AUTHORS: *Research Informing the Practice of Museum Educators: Diverse Audiences, Challenging Topics and Reflective Praxis*. Rotterdam, Sense Publishers 2015.
- COLL. OF AUTHORS: *School Arts Magazine*. Worcester, The Davis Press.
- COLL. OF AUTHORS: *Studies in Art Education*. Philadelphia, Taylor and Francis Group 2016.
- CROMMELIN, LIESBETH: *Klankteksten – Konkrete poezie – Visuele teksten*. Amsterdam, Stedelijk museum 1971.
- CROZIER, RAY: „Vyráběné požitky“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 167–170.
- ČERMÁKOVÁ, BLANKA: *Metropolis*. Praha, DOX 2010.

- ČERMÁKOVÁ, BLANKA: „Trafáčka forever“ In: Kol. autorů: *Trafology*. Praha, Trafáčka 2015.
- ČERNÁ, KATEŘINA: „Ani den bez graffiti“ In: Kol. autorů: *Names*. Praha, Trafáčka 2008.
- DAVID, JIŘÍ: *Ladislav Novák*. Pardubice, Východočeská galerie 1991.
- DAVID, JIŘÍ: *Století dítěte a výzva obrazů*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- DAVID, JIŘÍ: *Výtvarná výchova jako duchovní a smyslový fenomén*. Polička, Fantisk 1993.
- DANIEL, LADISLAV: „Vidět nebo vědět? (Má smysl mluvit o umění?)“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- DANIELOVÁ, MIROSLAVA: „Malý objekt, velký svět“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- DE CAMPOS, AUGUSTO: „Konkrétní poezie.“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Slovo, písmo, akce, hlas*. Praha, Československý spisovatel 1967, s. 74–75.
- DEGGES-WHITE, SUZANNE A COLON, BONNIE R.: *Expressive Arts Interventions For Schools Counselors*. New York, Springer Publishing Company 2015.
- DĚCKÁ, HANA: „Faktor motivace v interdisciplinárním propojení výtvarné výchovy s výukou cizích jazyků.“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- DĚDINOVÁ, TEREZA: „Písmo obrazů – obrazy z písma / Česká vizuální poezie.“ In: Horáček, Radek a Dědinová, Tereza: *Fenomén kniha: výtvarná výchova a umění knihy*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- DEMPSEYOVÁ, AMY: „Lettrismus“ In: *Umělecké styly, školy a hnutí*. Praha, Slovart 2002, s. 192–193.
- DÉSANGES, GUILLAUME: „Ján Mančuška: Chybějící část“ In: Kol. autorů: *Ján Mančuška*. Praha, Tranzit 2015.
- DORFLES, GILO: *Proměny umění*. Praha, Odeon 1956.
- DORN, CHARLES M: *Assessing Expressive Learning: a Practical Guide for Teacher – Directed, Authentic Assessment in K-12 Visual Arts Education*. Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates, 2004.
- DORMER, PETER: „Ideální svět Vermeerovy krajčářky“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 73–78.
- DORMER, PETER: „Jazyk a praktická filozofie řemesla“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 97–102.

- DOUGLAS, CAROLINE: *Supernova*. Praha, British Council 2005.
- DREWS, JÖRG: *Visuelle Poesie der Siebziger Jahre*. Gelsenkirchen – Buer, Kunstverein Gelsenkirchen 1978.
- DRYJE, FRANTIŠEK: „Neuctivá pozornost“ In: *Česká koláž*. Praha, Gallery 1997, s. 123–127.
- DUFFY, FRANCIS M.: *Dream! Create! Sustain!* Lanham, Rowman and Littlefield Education 2010.
- DVOŘÁK, JAN: „Projekty typu site specific v procesu zdivadelňování divadla“ In: Václavová, Denisa + kol. autorů: *Site specific*. Praha, Pražská scéna, 2008.
- DVOŘÁK, TOMÁŠ: *Kapitoly z dějin a teorie médií*. Praha, Vědecko-výzkumné pracoviště AVU 2010.
- DYTRTOVÁ, KATEŘINA: „Strategie a postupy médií jako téma“ In: Kol. autorů: *Výtvarná výchova ve světě současného umění a technologií I. / Využití ICT a dalších nových přístupů ve výtvarné výchově (sborník příspěvků)*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2012.
- DYTRTOVÁ, KATEŘINA: „Vizuální a hudební symbolické systémy“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- DYTRTOVÁ, KATEŘINA: „Výtvarná výchova zapletená ve významech soudobé společnosti. Tvorba, text, význam a kontext“ In: Skřivanová, Věra Uhl a kol.: *Pedagogika umění – umění pedagogiky, aneb přínos oboru výtvarná výchova ke všeobecnému vzdělávání*. Ústí nad Labem, UJEP, 2014.
- ECO, UMBERTO: „Dvě skupiny předmětů“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 71–72.
- ECO, UMBERTO: *Meze interpretace*. Praha, Karolinum 2004.
- ELFMARKOVÁ, ŠÁRKA: „Jak zkoumat neurčitost v umění“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- EXISTS 333: „Praha je království temnot“ In: Kol. autorů: *Kmeny*. BiggBoss, Yinachi 2011.
- FALCONI, ALESSANDRA: „Digital Atelier and the Design of ICT in Secondary Schools“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 81–89.
- FALCONI, ALESSANDRA: „The App Your School Project“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 8–16.
- FASTREZ, PIERRE: „The Never-ending Story of Students Abilities“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 113–120.

- FIEDLEROVÁ, LENKA, BARTOŇKOVÁ LUCIE A SVÁTKOVÁ BARBORA: „Teaching Is Organic“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- FILA, RUDOLF: „Odlišnosti podobných“ *Ateliér*, 10 (1997), č. 10, s. 16.
- FIŠER, ZBYNĚK: „Kreativní kurz na vysoké škole“ In: kol. autorů: *Umění v dialogu s veřejností – sborník z mezinárodního symposia o zprostředkování současného umění*. Brno, Dům umění města Brna 1999.
- FIŠER, ZBYNĚK: „Přesahy galerijních animací“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- FIŠER, ZBYNĚK, HAVLÍK VLADIMÍR A HORÁČEK, RADEK: *Slovem, akcí, obrazem: příspěvek k interdisciplinaritě tvůrčího procesu*. Brno, Masarykova univerzita 2010.
- FIEDLEROVÁ, LENKA, BARTOŇKOVÁ LUCIE A SVÁTKOVÁ BARBORA: „Teaching Is Organic“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- FLOOD, ADELE: *Common Threads: a Discursive Text Narrating Ideas of Memory and Artistic Identity*. Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2014.
- FLOOD, A. „Mind the Gap“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- FLUSSER, VILÉM: „Ne-věc“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 53–56.
- FOLDYNOVÁ, ADÉLA: „Angažované umění ve veřejném prostoru“ In: Kol. autorů: *Pouliční umění / Teorie na ulici*. Praha, Interaktiv 2008.
- FOLDYNOVÁ, ADÉLA: „Ulice jako kolbiště a pole střetu zájmů aneb Street art, reklama a guerilla communication“ In: Kol. autorů: *Pouliční umění / Teorie na ulici*. Praha, Interaktiv 2008.
- FORET, MARTIN: „Mezi slovem a obrazem: O možnostech a relevanci rozlišení a komplexitě vztahů v tzv. sémioticky heterogenních komunikátech“ In: Schneider, Jan a Krausová, Lenka: *Intermedialita: slovo – obraz – zvuk*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.
- FORTY, ADRIAN: „Design, designéri a literatura o designu“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 79 – 82.
- FOSTER, HAL: „Design a zločin“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 103–108.

- FREISELEBEN, ZDENĚK: *Obrazy slov*, Památník národního písemnictví, Praha 2008.
- FREMLOVÁ, VENDULA: „Země snivců“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- FUČÍK, BEDŘICH: *Čtrnáctero zastavení*. Praha, Arkýř/Melantrich 1992.
- FULKOVÁ, MARIE: *Diskurz umění a vzdělávání*. Praha, H+H 2001.
- FULKOVÁ, MARIE: „Některá teoretická a metodologická východiska výzkumu ve výtvarné výchově“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- FULKOVÁ, MARIE A KOL.: *Galerijní a muzejní edukace 1*. Praha, UK + UMP 2012.
- FULKOVÁ, MARIE A KOL.: *Galerijní a muzejní edukace 2*. Praha, UK + UMP 2013.
- FULKOVÁ, MARIE, NOVOTNÁ, MARIE: *Výtvarná výchova pro 6. a 7. ročník základní školy a víceletá gymnázia*. Praha, Fortuna 1999.
- FULKOVÁ, MARIE, NOVOTNÁ, MARIE: *Výtvarná výchova pro 8. a 9. ročník základní školy a víceletá gymnázia*. Praha, Fortuna 1997.
- FULKOVÁ, MARIE - SLAVÍK JAN. *Výtvarná výchova*. Praha, Fortuna 1997.
- FULKOVÁ, MARIE - SLAVÍK, JAN. *Výzkum a teorie edukačního procesu – slepá skvrna výtvarné výchovy?* In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- GAJDOŠ, ROMAN: „Projekcia lingvistického myslenia do výtvarného umenia súčasnosti.“ In: Schneider, Jan a Krausová, Lenka: *Intermedialita: slovo – obraz – zvuk*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.
- GALAJDOVÁ, KATARÍNA: „Náhľad do tvorby diskurzu o výtvarnej výchove“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- GALAJDOVÁ, KATARÍNA: „Výnimočnost' v sebe zahrňa zmenu intenzity pohybu – nič nové“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- GAPPMAYR, HEINZ: *Pavel Rudolf a Jiří Valoch*. Wien, Galerie Peter Lindner 1992.
- GAVALIER, PETER: „Intermediálna literárno-filmovo-výtvarná komunikácia“ In: Schneider, Jan a Krausová, Lenka: *Intermedialita: slovo – obraz – zvuk*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.
- GAVORA, PETER. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno, Paido, 2000.
- GAVORA, PETER: *Výzkumné metody v pedagogice. Příručka pro studenty, učitele a výzkumné pracovníky*. Brno, Paido, 1996.

- GOJNÁ, KAMILA. „Spontaneita. K problematice výtvarného projevu dospívajících“ In: Horáček, Radek a Zálesák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- GOMBRICH, ERNST HANS: *Umění a iluze*. Praha, Odeon 1985.
- GOMRINGER, EUGEN: „Od verše ke konstelaci“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Slovo, písmo, akce, hlas*. Praha, Československý spisovatel 1967, s. 46–48.
- GÓRECKA-O’CONNOR, DOROTA: „Digital atelier from a Teacher’s Perspective“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 135–140.
- GRAND, EVA LE: „Difrakční struktury aneb Koláž jako „fenomenologická metafora“ světa“ *Aluze*, 2001, č. 2, s. 30–39.
- GRÖGEROVÁ, BOHUMILA: „Počátky a vývoj konkrétní a vizuální poezie“ In: *Báseň, obraz, gesto, zvuk: Experimentální poezie 60. let*. Praha, PNP 1997, s. 15–21.
- GRÖGEROVÁ, BOHUMILA: „Z rukopisu, 4x3 civilizační témata“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek*. Praha, Torst 1993, s. 244–248.
- GRÖGEROVÁ, BOHUMILA A HIRŠAL, JOSEF: „Česká poezie textů“. LA PNP – fond (pozůstalost) Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové, sign. 24/95, 30/c/6
- GRÖGEROVÁ, BOHUMILA A HIRŠAL, JOSEF: „Český básnický experiment“ *Tvář*, 2 (1965), č. 1, s. 4–5.
- GRÖGEROVÁ, BOHUMILA A HIRŠAL, JOSEF: *Experimentální poezie*. Praha, Odeon 1967.
- GRÖGEROVÁ, BOHUMILA A HIRŠAL, JOSEF: *JOB – BOJ*. Praha, Československý spisovatel 1968.
- GRÖGEROVÁ, BOHUMILA A HIRŠAL, JOSEF: „Konkrétní poezie a její teoretické předpoklady“. LA PNP – fond (pozůstalost) Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové, sign. 24/95, 30/c/6.
- GRÖGEROVÁ, BOHUMILA A HIRŠAL, JOSEF: *Let let. Pokus o rekapitulaci*. Praha, Mladá fronta 1994.
- GRÖGEROVÁ, BOHUMILA A HIRŠAL, JOSEF: „Poezie“ *Dialog*, 1968, č. 3, s. 29–34.
- GRÖGEROVÁ, BOHUMILA A HIRŠAL, JOSEF: „Poezie textů“. LA PNP – fond (pozůstalost) Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové, sign. 24/95, 30/c/6.
- GRÖGEROVÁ, BOHUMILA A HIRŠAL, JOSEF: „Přednáška o filosofii jazyka, statistické estetiky a současném literárním experimentu“ In: *Akce, slovo, pohyb, prostor*. Praha, GHMP 1996, s. 226–257.

GRÖGEROVÁ, BOHUMILA A HIRŠAL, JOSEF: *Slovo, písmo, akce, hlas*. Praha, Československý spisovatel 1967, s. 46–48

GRÖGEROVÁ, BOHUMILA A HIRŠAL, JOSEF: *Vrh kostek. Česká experimentální poezie*. Praha, Torst 1993.

GRÖGEROVÁ, BOHUMILA A HIRŠAL, JOSEF: „Z technologie textů“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek. Česká experimentální poezie*. Praha, Torst 1993, s. 282–341.

GUENTHER, ANDREA: „Hands on! International Association of Children in Museum“ In: Kol. autorů: *Evropské přesahy muzejní edukace (sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia)*. Plzeň, Západočeské muzeum 2015.

HAJDUŠKOVÁ, LUCIE: „Konstrukce a rekonstrukce fikčního světa ve výtvarné výchově“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.

HAJDUŠKOVÁ, LUCIE: „Muž a žena hledáčkem kamery“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.

HAMPLOVÁ, VERONIKA: „Možnosti využití grafologických kategorií při interpretaci dětské kresby“ In: kol. autorů: *Digitální věk a smysl výchovy – sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia*. Brno, Masarykova univerzita 2004.

HARDY, TOM: *Art Education in a Postmodern Word (collected essays)*. Bristol, Intellect 2006.

HARRISON, CHARLES A WOOD, PAUL: *Art in Theory, 1900-200: an Anthology of Changing Ideas*. Malden, Blackwell 2003.

HAŠKOVCOVÁ, LUCIE: *Aktuální otázky zprostředkování umění – Teorie a praxe galerijní pedagogiky, vizuální kultura a výtvarná výchova*, Ateliér č. 6, 2009, str. 2, (19. 3. 2009)

HAŠKOVCOVÁ, LUCIE: „Edukační centrum Galerie hlavního města Prahy – nové možnosti, vize a priority v kontextu vzdělávacích aktivit GHMP“ In: *Per Aspera Ad Astra – Konference na téma Galerijní pedagogika a cíle výtvarné výchovy*. Karlovy Vary, Galerie umění Karlovy Vary 2015.

HAŠKOVCOVÁ, LUCIE: „Contemporary Art, Multimedia And Innovation In Education“ In: Coll. of Authors: *European Manual – App Your School*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 104–112.

HAŠKOVCOVÁ, LUCIE: „Galerie hl. m. Prahy – Práce edukačního oddělení GHMP s návštěvníky se specifickými potřebami“ In: *Práce s návštěvníky se specifickými potřebami v muzeích umění*. Praha, Rada Galerií ČR 2016, s. 10 – 14.

- HAŠKOVCOVÁ, LUCIE: *Galerie jako otevřený prostor. Spolupráce edukačního oddělení Galerie hlavního města Prahy se zahraničním publikem*. Muzeum, ročník 55, 2/2017, s. 45–51.
- HAŠKOVCOVÁ, LUCIE: *Obrazy slov*, Ateliér č. 21, 2008, str. 6 (23. 10. 2008)
- HAŠKOVCOVÁ, LUCIE: *Podoby a tváře české vizuální poezie a lettrismu*. Olomouc, UP 2004.
- HAŠKOVCOVÁ, LUCIE: *Slovem i obrazem*, Ateliér č. 10, 2008, str. 5 (15. 5. 2008)
- HAŠKOVCOVÁ, LUCIE: „Studentské kompetence a angažovanost – občanská participace.“ In: Kol. autorů: *Národní toolkit*. Praha, GHMP 2019.
- HAŠKOVCOVÁ, LUCIE: *Veřejnost a kouzlo vizuality – zpráva z konference České sekce INSEA*, Ateliér č. 6, 2009, str. 2, (19. 3. 2009)
- HAŠKOVCOVÁ, LUCIE: *Vladimír Burda: Lyrické minimum*, Ateliér č. 24, 2007, str. 13 (6. 12. 2007)
- HAŠKOVCOVÁ, MARIE: „Představujeme / Trafačka“ *Ateliér*, 21 (2008), č. 19, s. 11.
- HAŠKOVCOVÁ, MARIE: „Představujeme / Ztohoven“ *Ateliér*, 21 (2008), č. 19, s. 11.
- HAVEL, VÁCLAV: *Antikódy*. Praha, Odeon 1993.
- HAVEL, VÁCLAV: „bez názvu (krátká studie o experimentální poezii)“ In: *Báseň, obraz, gesto, zvuk: Experimentální poezie 60. let*. Praha, PNP 1997, s. 22–25.
- HAVLÍČEK, JIŘÍ: „K fenomenologii knihy“ In: Horáček, Radek a Dědinová, Tereza: *Fenomén kniha: výtvarná výchova a umění knihy*. Brno: Masarykova univerzita, 2008.
- HAVLÍK, VLADIMÍR: *Intermediální tvorba*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2012.
- HAVLÍK, VLADIMÍR A KOL.: *Akce a reakce: performativní aspekty v současném umění a umělecké výchově*. Olomouc. Univerzita Palackého v Olomouci, 2015.
- HAVRÁNEK, VÍT: „Pár slov o textech“ In: Freiseleben, Z.: *Obrazy slov*, Památník národního písemnictví, Praha 2008.
- HAVRÁNEK, VÍT: „V prostoru“ In: Havránek, Vít + kol. autorů: *Akce, slovo, pohyb, prostor*. Praha, GHMP 1999.
- HAVRÁNEK, VÍT + KOL. AUTORŮ: *Akce, slovo, pohyb, prostor*. Praha, GHMP 1999.
- HAZUKOVÁ, HANA: *Příprava učitele na rozhodování ve výtvarné výchově*. Praha, PdF UK 2000.
- HAZUKOVÁ, HANA A ŠAMŠULA, PAVEL: *Didaktika výtvarné výchovy*. Praha, PdF UK 2005.
- HEIN, GEORGE E.: *Learning in the Museum*. London, Routledge 1998.

- HEISSENBÜTTEL, HELMUT: „Předpoklady“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Slovo, písmo, akce, hlas*. Praha, Československý spisovatel 1967, s. 49–53.
- HERNANDES, FERNANDO. „From Visual Literacy to Visual Culture Critical Understanding“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- HESKETT, JOHN: „Identity“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 177–180.
- HICKMAN, RICHARD: *Critical Studies in Art and Design Education*. Bristol, Intellect 2005.
- HICKMAN, RICHARD: *Research in Art and Design Education: Issues and Exemplars*. Bristol, Intellect 2008.
- HIRŠAL, JOSEF: „Antikódy aneb angažovaná artikulace absurdity“ In: Havel, Václav: *Antikódy*. Praha, Odeon 1993, s. 5–9.
- HIRŠAL, JOSEF: „Doslov k Barborkovi“ LA PNP – fond (pozůstalost) Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové, sign. 24/95, 30/c/6.
- HIRŠAL, JOSEF: „O poezii přirozené a umělé“ In: *Báseň, obraz, gesto, zvuk: Experimentální poezie 60. let*. Praha, PNP 1997, s. 7–14.
- HIRŠAL, JOSEF: „Poezie a jazyk“ (příspěvek k diskusi „Cesty a podoby moderní poezie“). LA PNP – fond (pozůstalost) Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové, sign. 24/95, 30/c/6.
- HIRŠAL, JOSEF: „Světová experimentální poezie“ *Novinky Odeonu* (listopad-prosinec), 1967, s. 25.
- HIRŠAL, JOSEF: „Úvod do Honysovy knihy“ LA PNP – fond (pozůstalost) Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové, sign. 24/95, 30/c/6.
- HIRŠAL, JOSEF: „Výtvarné umění a teorie informace“ *Výtvarná práce*, (1969), s. 205–207.
- HLAVÁČEK, JOSEF: „Kolářova renesance umění koláže“ *Ateliér*, 12 (1999), č. 25–26, s. 2, 16.
- HLAVÁČEK, JOSEF: „Optické básně“ *Estetika*, 3 (1966), č. 3, s. 253–260.
- HLAVÁČEK, JOSEF: „Písmo v českém obrazu v 60. letech“ In: *Báseň, obraz, gesto, zvuk: Experimentální poezie 60. let*. Praha, PNP 1997, s. 30–35.
- HLAVÁČEK, JOSEF: „Vizuální a konkrétní poezie, lettrismus“ (studie napsaná pro Dějiny českého umění V. pro AV ČR)
- HLAVÁČEK, JOSEF: *Výpovědi umění*. Ústí nad Labem, Severočeské nakladatelství 1991.
- HLAVÁČEK, JOSEF A VALOCH, JIŘÍ: *Běla Kolářová*. Litoměřice, GVU 1997.

HLAVÁČKOVÁ, JITKA. *Obraz a zvuk – vzájemné průniky akustického a vizuálního umění*. In: Chocholová, Lucie, Škaloudová, Barbora a Štůlová Vobořilová, Lucie: *ICT a současné umění ve výuce – inspirace pro pedagogy výtvarné, hudební a mediální výchovy*. Praha, Národní galerie 2008.

HLAVÁČKOVÁ, JITKA: „Prostor mezi“ In: Kol. autorů: *Po sametu – současné čes.umění s přesahy do minulosti*, Praha, Arbor Vitae 2009.

HLÁVKOVÁ, MARIE. „Videoart a jeho začlenění do výuky na základních, základních uměleckých a středních školách“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.

HODGE, SUSIE: *The Art and Design Teacher's Handbook*. London, Continuum 2010.

HOFFMANN, BOHUSLAV. *Pracujeme se Školním vzdělávacím programem: mezioborové vazby Český jazyk a literatura, Výtvarná výchova*. Úvaly, Albra 2006.

HONEGGER, URS: *Wort und Bild in der visuellen Poesie des 20. Jahrhunderts*. Zürich, Philosophischen Fakultät der Universität Zürich 2002.

HONYS, JOSEF: „Konverzační hra v nudlové polévce“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek. Česká experimentální poezie*. Praha, Torst 1993, s. 343–344.

HONYS, JOSEF: „Psychotext“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek. Česká experimentální poezie*. Praha, Torst 1993, s. 345.

HORÁČEK, RADEK: „Cesty ke knize a ilustraci.“ In: Horáček, Radek a Dědinová, Tereza: *Fenomén kniha: výtvarná výchova a umění knihy*. Brno, Masarykova univerzita 2008.

HORÁČEK, RADEK: *Galerijní animace a zprostředkování umění*. Brno, CERM 1998.

HORÁČEK, RADEK: „Kniha jako výtvarné vyjádření“ In: Horáček, Radek a Dědinová, Tereza: *Fenomén kniha: výtvarná výchova a umění knihy*. Brno, Masarykova univerzita, 2008.

HORÁČEK, RADEK: „Kouzlo vizuality – jemnější rozlišení“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.

HORÁČEK, RADEK: „Proč je dobré vzdát hold Ladislavu Novákovi?“ *Ateliér*, 14 (2001), č. 1, s. 5.

HORÁČEK, RADEK: *Umění bez revolucí*. Brno, Masarykova univerzita 2015.

HORÁČEK, RADEK A DĚDINOVÁ, TEREZA: *Fenomén kniha: výtvarná výchova a umění knihy*. Brno, Masarykova univerzita, 2008.

HORÁČEK, RADEK, KŘEPELA, PAVEL A BABYRÁDOVÁ, HANA: *Veřejný diskurs výtvarného umění*. Brno, Masarykova univerzita, 2010.

- HORÁČEK, RADEK A ZÁLEŠÁK, JAN: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- HORÁČEK, RADEK A ZÁLEŠÁK, JAN: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- HOUÉDARD, D. SYLVESTER A JASIA REICHARDT: *Between Poetry and Painting*. London, Institute of contemporary arts 1965.
- HUBATÁ, MONIKA. „Autoevaluace v hodinách výtvarné výchovy“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- HUME, HELEN D: *The Art Teacher's Survival Guide for Secondary Schools: Grades 7–12*. San Francisco, Jossey-Bass 2014.
- CHALUPECKÝ, JINDŘICH: „Jindřich Procházka“ *Výtvarná práce*, 15 (1967), č. 17, s. 9.
- CHALUPECKÝ, JINDŘICH: „Ladislav Nebeský“ *Výtvarná práce*, 15 (1967), č. 26, s. 6–7.
- CHALUPECKÝ, JINDŘICH: *Na hranicích umění*. Praha, Prostor 1990.
- CHALUPECKÝ, JINDŘICH: „Příběh Jiřího Balcara“ In: *Na hranicích umění*. Praha, Prostor 1990, s. 31–32.
- CHALUPECKÝ, JINDŘICH: „Příběh Jiřího Koláře“ In: *Jiří Kolář*. Praha, Odeon 1993, s. 19–40.
- CHOCHOLOVÁ, LUCIE, ŠKALOUDOVÁ, BARBORA A ŠTŮLOVÁ VOBOŘILOVÁ, LUCIE. *ICT a současné umění ve výuce - inspirace pro pedagogy výtvarné, hudební a mediální výchovy*. Praha, Národní galerie 2008.
- CHRÁSKA, MIROSLAV. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Vyd. 1. Praha, Grada, 2007.
- IBRAHIM, ROBERT: *Experimentální poezie Ladislava Nebeského*. Praha, FF UK 2003.
- IŠTVANOVÁ, ZUZANA: „Cestou výtvarného umění ke společenským a technickým vědním oborům“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno: Masarykova univerzita 2007.
- JAKŠ, FILIP: „Komunikace a napětí v komunitě supermanů“ In: Kol. autorů: *Pouliční umění / Teorie na ulici*. Praha, Interaktiv 2008.
- JAKŠ, FILIP: „Mluvím k těm, co o mě nic neví aneb Texty, básně, sdělování v graffiti a street artu“ In: Kol. autorů: *Pouliční umění / Teorie na ulici*. Praha, Interaktiv 2008.
- JAKŠ, FILIP: „Podpis nebo logo? Význam logotypů v tvorbě graffiti a street artu“ In: Kol. autorů: *Pouliční umění / Teorie na ulici*. Praha, Interaktiv 2008.
- JANDOUREK, JAN: *Sociologický slovník*. Praha, Portál 2001.

- JANÍČEK, ŠIMON: „Město jako koláž / Organismus aneb Surrealistický aspekt street artu“ In: Kol. autorů: *Pouliční umění / Teorie na ulici*. Praha, Interaktiv 2008.
- JANÍK, TOMÁŠ A KOL. AUTORŮ: *Kvalita ve vzdělávání / obsahově zaměřený přístup ke zkoumání a zlepšování výuky*. Brno, Masarykova univerzita, 2013.
- JEDLIČKOVÁ, ALICE: „Podoby transmediality: verbální a piktorální vyprávění“ In: Schneider, Jan a Krausová, Lenka: *Intermedialita: slovo – obraz – zvuk*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.
- JEZBEROVÁ, MICHAELA: „Podle modelu, podle předlohy“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- JEŽKOVÁ, MARKÉTA: „Úvod do umění nových médií“ In: Chocholová, Lucie, Škaloudová, Barbora a Štůlová Vobořilová, Lucie: *ICT a současné umění ve výuce – inspirace pro pedagogy výtvarné, hudební a mediální výchovy*. Praha, Národní galerie 2008.
- JIRÁČKOVÁ, BLANKA: „Jsem zde – znamení vypálené do města“ *Ateliér*, 21 (2008), č. 19, s. 3.
- JIROUTOVÁ, JANA: *Muzejní a galerijní pedagogika pohledem zahraničních odborníků*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2015.
- JUŘÍKOVÁ, MAGDALENA A LARVOVÁ, HANA: *Květa Pacovská: Maximum Contrast*. Praha, GHMP 2015
- KALÁB, JAN: „Names“ In: Kol. autorů: *Names*. Praha, Trafáčka 2008.
- KALÁB, JAN: „Trafohistorie“ In: Kol. autorů: *Trafology*. Praha, Trafáčka 2015.
- KANDINSKIJ, VASILIJ: *O duchovnosti v umění*. Praha, Triáda 1998.
- KARFÍK, VLADIMÍR: „Básně ticha“ *Týden*, 1 (1994), č. 6, s. 83.
- KARFÍK, VLADIMÍR: *Jiří Kolář*. Praha, Český spisovatel 1994.
- KARFÍK, VLADIMÍR: „Jiří Kolář: Slovník metod“ In: Kolář, Jiří: *Slovník metod*. Praha, Gallery 1999, s. 247–248.
- KARFÍK, VLADIMÍR: „Literární koláž“ In: *Česká koláž*. Praha, Gallery 1997, s. 118–119.
- KAUFMANN, EDGAR, ML.: „Co je moderní design?“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 15–22.
- KAUFMAN, IRVING: *Art and Education in Contemporary Culture*. London, Collier-Macmillan 1966.
- KERA, DENISA: „Balkánské umění je ve Vídni kompliment“ *Umělec*, 6 (2003), č. 1, s. 47–49.
- KESNER, LADISLAV. ml.: *Muzeum umění v digitální době*. Praha, Argo 2000.

- KESNER, LADISLAV. ml.: *Vizuální teorie*. Praha, H+H 2005.
- KITZBERGEROVÁ, LEONORA: „Příběhy a jejich čtení v uměleckých dílech“ In: Skřivanová, Věra Uhl a kol.: *Pedagogika umění – umění pedagogiky, aneb, Přínos oboru výtvarná výchova ke všeobecnému vzdělávání*. Ústí nad Labem, UJEP, 2014.
- KLEIN, NAOMI. *No Logo / Bez loga*. Praha, Argo 2005.
- KLIMEŠOVÁ, MARIE: *Alena Kučerová*. Praha, Galerie Pecka 2005.
- KNECHT, PETR. *Výzkum aktuálních problémů pedagogiky a oborových didaktik (v disertačních pracích studentů doktorských studijních programů) / sborník z konference konané dne 30. listopadu 2006 na Pedagogické fakultě MU v Brně*. Brno, Masarykova univerzita pro Centrum pedagogického výzkumu PdF MU a Katedru pedagogiky, 2006.
- KOL. AUTORŮ: *Adolf Wölflí*. Praha, GHMP 2012.
- KOL. AUTORŮ: *Akce, slovo, pohyb, prostor*. Praha, GHMP 1996.
- KOL. AUTORŮ: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005.
- KOL. AUTORŮ: *Amnézie / Jiří Sozanský*. Praha, Symposion 2019.
- KOL. AUTORŮ: *(A)symetrické historie – zamlčené rámce a vytěsněné problémy (příspěvky ze symposia)*. Praha, Vědecko-výzkumné pracoviště AVU 2008.
- KOL. AUTORŮ: *Art Brut – sbírka A B C D*. Praha, GHMP 2006.
- KOL. AUTORŮ: *Bienále mladého umění Zvon*. Praha, GHMP 1994.
- KOL. AUTORŮ: *Bienále mladého umění Zvon*. Praha, GHMP 1996.
- KOL. AUTORŮ: *Bienále mladého umění Zvon*. Praha, GHMP 2010.
- KOL. AUTORŮ: *Blue fire – 3. bienále mladého umění*. Praha, GHMP 1999.
- KOL. AUTORŮ: *Bruselský sen*. Praha, Arbor Vitae 2008.
- KOL. AUTORŮ: *Cena Jindřicha Chalupeckého*. Praha, Společnost Jindřicha Chalupeckého 2005.
- KOL. AUTORŮ: *České umění 1900 – 1990*. Praha, GHMP 1998.
- KOL. AUTORŮ: *České umění 1938 – 1989*. Praha, AVU + AV ČR 2001.
- KOL. AUTORŮ: *Česká koláž*. Praha, Gallery 1997.
- KOL. AUTORŮ: *David Böhm + Jiří Franta*. Praha, Libertas 2012.
- KOL. AUTORŮ: *Digitální věk a smysl výchovy – sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia*. Brno, Masarykova univerzita 2004.
- KOL. AUTORŮ: *Doktorské kolokvium 2014 (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2015.

- KOL. AUTORŮ: *Doktorské kolokvium 2015 (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2015.
- KOL. AUTORŮ: *Doktorské kolokvium 2016 (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2016.
- KOL. AUTORŮ: *Doktorské kolokvium 2017 (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labe, Univerzita J. E. Purkyně 2017.
- KOL. AUTORŮ: *Galerie 207*. Praha, VŠUP 2018.
- KOL. AUTORŮ: *Evropské přesahy muzejní edukace (sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia)*. Plzeň, Západočeské muzeum 2015.
- KOL. AUTORŮ: *František Bílek (1873–1941)*. Praha, GHMP 2000.
- KOL. AUTORŮ: *František Bílek a jeho pražský ateliér*. Praha, GHMP + Arbor vitae 2010.
- KOL. AUTORŮ: *Hranice oboru (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2010.
- KOL. AUTORŮ: *Ján Mančuška*. Praha, Tranzit 2015.
- KOL. AUTORŮ: *Jan Merta*. Praha GHMP 2017.
- KOL. AUTORŮ: *Jana Kasalová – Odjinud*. Liberec, OGL 2016.
- KOL. AUTORŮ: *Karafiáty a samet / Umění a revoluce v Portugalsku a Československu*. Praha, GHMP 2019.
- KOL. AUTORŮ: *Kapitoly z historiografie výtvarné výchovy v mezioborovém kontextu*. České Budějovice, Jihočeská univerzita, 2011.
- KOL. AUTORŮ: *Kmeny*. Biggboss, Yinachi 2011.
- KOL. AUTORŮ: *Kmeny 0*. Biggboss, Yinachi 2013.
- KOL. AUTORŮ: *Kmeny 90*. Biggboss, Yinachi 2016.
- KOL. AUTORŮ: *London Twelve/ Současné britské umění*. Praha, GHMP 2012.
- KOL. AUTORŮ: *Magdalena Jetelová: Urban Landscape*. Praha, GHMP 2001.
- KOL. AUTORŮ *Městem posedlí/ Mezinárodní výstava street artu a grafitti*. Praha, Taktum 2012.
- KOL. AUTORŮ: *Mezi viděním a věděním (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2009.
- KOL. AUTORŮ: *Milena Dopitová: Miluji a přijímám*. Praha, GHMP 2016.
- KOL. AUTORŮ: *Muzea a veřejnost – aktuální otázky (sborník z konferencí Muzea bez bariér a Perspektivy české muzejní edukace)*. Praha, Národní muzeum 2016.
- KOL. AUTORŮ: *Na hranici zobrazovaného obrazu. Katalog k mezinárodní výstavě experimentální grafiky*. České Budějovice, KVV PF Jihočeská univerzita, 2015.

- KOL. AUTORŮ: *Names*. Praha, Trafáčka 2008.
- KOL. AUTORŮ: *Národní toolkit*. Praha, GHMP 2019.
- KOL. AUTORŮ: *Nová encyklopedie českého výtvarného umění (A-M)*. Praha, Academia 1995.
- KOL. AUTORŮ: *Nová encyklopedie českého výtvarného umění (N-Z)*. Praha, Academia 1995.
- KOL. AUTORŮ: *Participace dětí a mládeže na kultuře a umění prostřednictvím zážitku (sborník příspěvků z konference v GASK)*. Praha, NIPOS 2015.
- KOL. AUTORŮ: *Per aspera ad astra / sborník příspěvků z konference na téma galerijní pedagogika a cíle výtvarní výchovy v RVP*. Karlovy Vary, Galerie umění KV 2015.
- KOL. AUTORŮ: *Po sametu – současné české umění s přesahy do minulosti* Praha, Arbor Vitae 2009.
- KOL. AUTORŮ: *Pouliční umění / Teorie na ulici*. Praha, Interaktiv 2008.
- KOL. AUTORŮ: *Radek Kratina (1928-1999)*. Praha, GHMP + Gallery 2013.
- KOL. AUTORŮ: *Rámcové vzdělávací programy a výtvarná výchova / symposium České sekce INSEA*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2004.
- KOL. AUTORŮ: *Slovník světového malířství*. Praha, Odeon – Artia 1991.
- KOL. AUTORŮ: *Sonda 1 / Příběh slovenského (post) konceptuálního umění*. Praha, GHMP 2018.
- KOL. AUTORŮ: *Současné umění*. Praha, GHMP 1998.
- KOL. AUTORŮ: *Start Up I.*, Praha, GHMP 2010.
- KOL. AUTORŮ: *Start Up II.*, Praha, GHMP 2012.
- KOL. AUTORŮ: *Start Up III.*, Praha, GHMP 2013.
- KOL. AUTORŮ: *Start Up IV – V.*, Praha, GHMP 2016.
- KOL. AUTORŮ: *Street art*. Praha, Arbor vitae 2007.
- KOL. AUTORŮ: *Street art / Současná městská výtvarná scéna*. Praha, Slovart 2018.
- KOL. AUTORŮ: *Tim Burton a jeho svět*. Praha, GHMP 2014.
- KOL. AUTORŮ: *Trafology*. Praha, Trafáčka 2015.
- KOL. AUTORŮ: *Transformace geometrie*. Praha, GHMP 2018.
- KOL. AUTORŮ: *Umění v dialogu s veřejností – sborník z mezinárodního symposia o zprostředkování současného umění*. Brno, Dům umění města Brna 1999.
- KOL. AUTORŮ: *V okovech smíchu*. Praha, Gallery 2006.
- KOL. AUTORŮ: *V spektru rozmanitosti 11+1 – průvodce výstavou*. Praha, GHMP 2009.
- KOL. AUTORŮ: *Všeobecná encyklopedie 1 – 8*. Praha, Diderot 1999.

- KOL. AUTORŮ: *Výtvarná výchova ve světě současného umění a technologií I. / Využití ICT a dalších nových přístupů ve výtvarné výchově (sborník příspěvků)*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2012.
- KOL. AUTORŮ: *Základy muzejní pedagogiky – studijní texty*. Brno, Moravské zemské muzeum 2014.
- KOL. AUTORŮ: *Zdeněk Sklenář – Deset tisíc věcí, deset tisíc let 1910-1986*. Praha, Galerie Zdeněk Sklenář 2010.
- KOL. AUTORŮ: *Zdeněk Sýkora 1998-2003*. Praha, Galerie Zdeněk Sklenář 2003.
- KOL. AUTORŮ: *Život GHMP 50*. Praha, GHMP 2013.
- KOLÁŘ, JIŘÍ: *Básně ticha*. Praha, Československý spisovatel 1994.
- KOLÁŘ, JIŘÍ: *Křestný list, Ódy a variace, Limb a jiné básně, Sedm kantát, Dny v roce, Roky v dnech*. Praha, Odeon 1992.
- KOLÁŘ, JIŘÍ: *Mistr Sun o básnickém umění, Nový Epiktet, Návod k upotřebení, Odpovědi*. Praha, Mladá fronta – Československý spisovatel – Odeon 1995.
- KOLÁŘ, JIŘÍ: *Odpovědi*. Praha, Pražská imaginace – Index 1984.
- KOLÁŘ, JIŘÍ: *Přestupný rok, Deník*. Praha, Mladá fronta – Československý spisovatel – Odeon 1996.
- KOLÁŘ, JIŘÍ: Příspěvek k diskusi „Cesty a podoby moderní poezie“. LA PNP – fond (pozůstalost) Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové, sign. 24/95, 30/c/6.
- KOLÁŘ, JIŘÍ: *Slovník metod*. Praha, Gallery 1999.
- KOLÁŘ, JIŘÍ a PAJEROVÁ, MONIKA: *Ven ze stránky*. Plzeň, Union studio 1994.
- KOLÁŘ, MARTIN: „Vnímání vizuálně obrazného vyjádření.“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- KOLÁŘ, MARTIN A ŘEBÍKOVÁ, BARBORA: „Vidění a vědění – kognitivní funkce umění.“ In: Kol. autorů: *Mezi viděním a věděním (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2009.
- KOLÁŘOVÁ, BĚLA: „Jedna z cest“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek*. Praha, Torst 1993, s. 117–220.
- KOLEČEK, MICHAL: „Kurátor – kontext – výstava“. In: *Divadlo v netradičním prostoru, performance a site specific*. Praha, AMU 2010.
- KOŘENSKÝ, JAN: „Intermedialita – intertextualita – multitextualita – hypertextualita“ In: Schneider, Jan a Krausová, Lenka: *Intermedialita: slovo – obraz – zvuk*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.
- KOTALÍK, JIŘÍ: „Obraz a písmo“ *Kulturní tvorba*, 4 (1966), č. 7, s. 4–5.

- KOVÁŘ, PETR: *Slovy mezi obrazy*. In: Babyrádová, Hana a kol.: *Meziprostory. Interspaces. Zwischenräume*. Brno, Masarykova univerzita, 2013.
- KOZELKA, MILAN: *Od břehů k horám*. Olomouc, Votobia 2000.
- KRÁL, JAKUB: *Vladimír Havlík a Rudolf Sikora / Sníh, kámen, hvězda, strom*. Praha, GHMP 2020.
- KRAMEROVÁ, DANIELA A SKÁLOVÁ, VANDA: *Bruselský sen*. Praha, Arbor Vitae 2008.
- KRÁTKÁ, EVA: *Česká vizuální poezie – teoretické texty*. Brno, Host 2013.
- KRATOCHVÍL, ZDENĚK A BOUZEK, JAN: *Proměny interpretací*. Praha, 1996.
- KRATOCHVÍLOVÁ, JITKA: *Street art*. Univerzita J. E. Purkyně, 2014.
- KRATOCHVÍLOVÁ, JITKA: „Veřejný prostor jako autentické prostředí tvorby – street art, street artové projekty ve výtvarné praxi“ In: kol. autorů: *Výtvarná výchova ve světě současného umění a technologií I. / Využití ICT a dalších nových přístupů ve výtvarné výchově (sborník příspěvků)*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2012.
- KRATOCHVÍLOVÁ, JITKA: „Veřejný prostor jako autentické prostředí tvorby – street art.“ In: Kol. autorů: *Mezi viděním a věděním (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2009.
- KRIWET, FERDINAND: „Obrazy – básně“ *Výtvarná práce*, 14 (1966), č.23, s. 8–9.
- KROUTVOR, JOSEF: *Moderní český plakát 1918 – 1945*. Praha, UPM 1984.
- KROUTVOR, JOSEF: *Poselství ulice*. Praha, Comet 1991.
- KRUML, MILOŠ: „Graffiti in Wien“ *Ateliér*, 21 (2008), č. 19, s. 12.
- KRUMPHANZL, ROBERT: „Otevřen vlastní proměně“ In: Vokolek, Václav: *Zříceninový mramor*. Praha, Torst 1996, s. 291 – 296.
- KŘIVOHLAVÝ, Jaro: *Jak si navzájem lépe porozumíme*. Praha, Avicenum 1988.
- KŘÍŽ, JAN: „Eduard Ovčáček: figurální tvorba“ (úvodní text katalogu). Hodonín, GVU 1985.
- KŘÍŽ, JAN, VACHTOVÁ LUDMILA A JANOUŠEK IVO aj.: *Eduard Ovčáček*. Ostrava, Galerie výtvarného umění 1991.
- KŘÍŽ, MICHAL: „Intermedialita vs. intertextualita“ In: Schneider, Jan a Krausová, Lenka: *Intermedialita: slovo – obraz – zvuk*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.
- KULKA, JIŘÍ: *Psychologie umění*. Praha, SPN 1991.
- KULKA, TOMÁŠ: *Umění a kýč*. Praha, Torst 1994.

- KUNČÍK, PETR: „Artblogy: hledat, sbírat, sdílet a archivovat v meziprostoru celoplanetární sítě“ In: Babyrádová, Hana a kol.: *Meziprostory. Interspaces. Zwischenräume*. Brno, Masarykova univerzita, 2013.
- LAMAČ, MIROSLAV: „Kolářovy nové metamorfózy“ In: *Jiří Kolář*. Praha, Odeon 1993, s. 117–143.
- LAMAČ, MIROSLAV: „Koláž v současném českém umění“ *Výtvarné umění*, 16 (1966), č. 6 – 7, s. 355–356.
- LAMAČ, MIROSLAV: „Mezi obrazem a básní“ *Listy*, 1969, č. 8, s. 9.
- LAMAROVÁ, MILENA: „Řemeslo a kybernetika“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 133–136.
- LANSING, KENNETH M.: *Art, Artists and Art Education*. New York, McGraw-Hill Book Company 1970.
- LARVOVÁ, HANA: *František Bílek / Dům v Chýnově*. Praha, GHMP 2009.
- LAWSON, BRYAN: „Co je to design?“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 29–32.
- LINDAUROVÁ, LENKA A KOL. AUTORŮ: *Mezera – Mladé umění v Česku (1990-2014)*. Praha, Společnost Jindřicha Chalupeckého 2014.
- LINHART, JIŘÍ A VODÁKOVÁ, ALENA: *Velký sociologický slovník, A-O*. Praha: Karolinum 1996.
- LÉKÓ, ISTVÁN: „Street art v Praze“ In: Kol. autorů: *Street art*. Praha, Arbor vitae 2007.
- LEMAÎTRE, MAURICE: „Stručná historie lettristického výtvarného umění“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Slovo, písmo, akce, hlas*. Praha, Československý spisovatel 1967, s. 85–97.
- LEONIDA, MARIA: „Media Education in the Digital Atelier“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 90–102.
- LESCAULT, GILBERT: „Sedm poznámek ke knize a dílu Jiřího Koláře“ In: Kolář, Jiří: *Slovník metod*. Praha, Gallery 1999, s. 241–246.
- LEVÝ, JIŘÍ: „Kybernetika a poezie“. *Host do domu*, 1965, č. 2, s. 56–59.
- LIANO, IGNACIO GÓMEZ: *Poesis experimental*. Madrid, BurOtel 1968.
- LINDBLAD, BARENTHIN TOBIAS: „Pětadvacet let provokace“ In: Kol. autorů: *Names*. Praha, Trafáčka 2008.
- LIPOVETSKY, GILLES: *Éra prázdnoty*. Praha, Prostor 2008.
- LIPOVETSKY, GILLES: *Říše pomíjivosti*. Praha, Prostor 2000.

- LIPOVETSKY, GILLES: *Soumrak povinnosti*. Praha, Prostor 1999.
- MACEL, CHRISTINE: „Ján Mančuška: Co od nás chce minulost“ In: Kol. autorů: *Ján Mančuška*, Praha, Tranzit 2015.
- MACKENZIE, DOROTHY: „Zelený design“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 157–166.
- MACHALICKÝ, JIŘÍ: *Eduard Ovčáček*. Kutná Hora, Galerie Felixe Jeneweina 2000.
- MACHALICKÝ, JIŘÍ: *Eduard Ovčáček*. Zámek Fryštát, Výtvarné centrum Chagall 2001.
- MACHALICKÝ, JIŘÍ „Všechno je koláž“ In: *Česká koláž*. Praha, Gallery 1997, s. 19–27.
- MADOFF, STEVEN HENRY: *Art School*. Cambridge, MIT Press 2009.
- MAGID VÁCLAV: *CAP – Crew Against the People*. Praha, Biggboss 2007.
- MALÁ, OLGA: „Identita, tělesnost a role“ In: Kol. autorů: *Po sametu – současné české umění s přesahy do minulosti*, Praha, Arbor Vitae 2009.
- MALÁ, OLGA: *Magdaléna Jetelová: Urban Landscape – „14°25'01“E Connection 50°05'15“N*, Praha, GHMP 2001.
- MANCHINI, M: „Graffiti a psychoanalýza“ *Ateliér*, 21 (2008), č. 19, s. 6.
- MANCHINI, M: „Zpráva z Namesfestu“ *Ateliér*, 21 (2008), č. 19, s. 3.
- MARCUS, GEORGE: „Používání technologie“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 57–66.
- MARDIROSIAN H., GAIL A LEWIS P. YVONNE: *Arts Integration in Education: Teachers and Teaching Artists as Agent Soft Chase: Theory, Impal, Practice*. Chicago, Intellect 2016.
- MARGOLIN, VICTOR: „Rozmanité úkoly studií designu“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 117–124.
- MASON, RACHEL A BUSCHKUHLE, CARL-PETER: *Images and Identity: Educating Citizenship through Visual Arts*. Bristol, Intellect 2013.
- MASON, RACHEL A PEREIRA, TERESA T.: *International Dialogue about Visual Culture, Education and Art*. Bristol, Intellect 2008.
- MATEUS-BERR, RUTH A GÖTSCH, MICHAELA. *Perspectives on Art Education: Conversations across Cultures*. Berlin, De Gruyter - University Press, 2015.
- MÁTL, JAKUB: *...pokračování....* Český Těšín, Občanské fórum 1989.
- MATTHEWS, JOHN.: *Drawing and Painting: Children and Visual Representation*. London, Paul Chapman 2003.

- MEIER, CORDULA: „Teorie designu: základy disciplíny“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 109–116.
- MENDES, SILVIA FERREIRA: „The Experimentation in the Partner Countries“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 18–58.
- MERINOVÁ, ANA: „Tvořivá rozmanitost komiksu“ *Umělec*, 7 (2003), č. 3, s. 77–82.
- METCALF, BRUCE: „Řemeslo a umění, kultura a biologie“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 47–52.
- MILOTA, KAREL: „Poezie nového výrazu“ *Dialog*, 1965, č. 5, s. 24–25 + s. 33.
- MOJDI, EDGAR: „K mezioborovým uměleckým přesahům (vědomí o společné podstatě umění).“ In: Kol. autorů: *Digitální věk a smysl výchovy – sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia*. Brno, Masarykova univerzita 2004.
- MOJŽÍŠ, JURAJ: *Eduard Ovčáček*. Banská Bystrica, Štátna galéria BB 2001.
- MOJŽÍŠ, JURAJ: *Eduard Ovčáček /serigrafie 1968 – 1999/*. Bratislava, Galerie města Bratislavy 1999.
- MOLES, ABRAHAM A.: „První manifest permutačního umění“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Slovo, písmo, akce, hlas*. Praha, Československý spisovatel 1967, s. 54–65.
- MON, FRANZ: „Písmena jako obraz a jazyk“ *Sešity pro mladou literaturu*, 1969, č. 28, s. 57.
- MORGANOVÁ, PAVLÍNA: *Někdy v sukni*. Praha + Brno, GHMP + MG 2014.
- MOULIN, RAOUL - JEAN: „Otázka koláže“ In: *Jiří Kolář*. Praha, Odeon 1993, s. 187–194.
- MRÁZIK, MARTIN: *Interdisciplinarita a struktura praktických disciplín ve výtvarné výchově na VŠ*. In: Kol. autorů: *Digitální věk a smysl výchovy – sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia*. Brno, Masarykova univerzita 2004.
- MRÁZIKOVÁ, EVA: *Aktivizující formy zprostředkování současného výtvarného umění z hlediska nezávislé výstavní instituce*. In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- MYSLÍN, PAVEL: *František Bílek a kniha*. Praha, GHMP + Arbor vitae 2011.
- NEBESKÝ, LADISLAV: „Poznámky k práci“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek*. Praha, Torst 1993, s. 83–84.
- NEBESKÝ, LADISLAV: „Poezie“ *Dialog*, 1968, č. 4, s. 22–25.
- NEPRAŠ, JAKUB: „Trafoparta“ In: Kol. autorů: *Trafology*. Praha, Trafáčka 2015.

- NEUTRA, RICHARD: „Designem k přežití“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 125–128.
- NISKANEN, MAARIT: „Active Citizenship, Civic Engagement of Youngster in the Finland Experimentation“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 121 – 128.
- NORMAN, DONALD A.: „Psychopatologie všedních věcí“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 33–36.
- NOVÁK, JAROSLAV: *Ladislav Novák*. Brno, Český fond výtvarných umělců 1967.
- NOVÁK, LADISLAV: „Jádro ticha“ (úvodní text katalogu) In: Valoch, Jiří: *Texty*. Olomouc, Divadlo hudby 1989.
- NOVÁK, LADISLAV: „Poznámky k textům“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek*. Praha, Torst 1993, s. 182–185.
- NOVÁKOVÁ, MARTINA: *Ukryto v umění*. In: Babyrádová, Hana a kol.: *Meziprostory. Interspaces. Zwischenräume*. Brno, Masarykova univerzita, 2013.
- NOVOTNÁ, MARIE: *Diskurzivní analýza textů k výstavě Františka Kupky Člověk a země*. In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- OVČÁČEK, EDUARD: *Lekce velkého A*. Praha, Trigon 1995.
- OVERSTREET, MARTINA: *In Graffiti We Trust*. Praha, Mladá fronta 2006.
- OVERSTREET, MARTINA: *Pasta Oner: Peep show*. Praha, The Chemistry Gallery 2011.
- OZUNA, TONY: „Umění vzpoury 2003“ *Umělec*, 7 (2003), č. 3, s. 83–84.
- PASTA ONER: „Names 2008“ *Ateliér*, 21 (2008), č. 19, s. 8.
- PACKARD, VANCE: „Výrobci odpadků: město budoucnosti?“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, 129–132.
- PADRTA, JIŘÍ: „Básník nového vědomí.“ In: *Jiří Kolář*. Praha, Odeon 1993, s. 65–96.
- PADRTA, JIŘÍ: *Křižovatka*. Praha, Český fond výtvarných umění 1964.
- PADRTA, JIŘÍ: „Obraz a písmo“ *Knižní kultura*, 1 (1964), č. 11–12, s. 408–410, 447–453.
- PADRTA, JIŘÍ: *Obraz a písmo*. Praha, Galerie Václava Špály 1966.
- PACHMANOVÁ, MARTINA: „Moc černých čáadorů“ *Revue Labyrint*, 2001, č. 9–10, s. 153–154.

- PACHMANOVÁ, MARTINA: „Tři tajemství Běly Kolářové“ In: *Akce, slovo, pohyb, prostor*. Praha, GHMP 1996, s. 258–225.
- PAPANEK, VICTOR: „Design a odpovědnost: Pět mýtů“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 141–146.
- PELCLOVÁ, JANA: *Slovo – obraz – zvuk v reklamě*. In: Schneider, Jan a Krausová, Lenka: *Intermedialita: slovo – obraz – zvuk*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.
- PEŠAT, ZDEŇEK: „Téma Jiří Kolář“ *Lierární noviny*, 5 (1994), č. 2, s. 6.
- PETRÁNSKY, EUDOVÍT: *Písmo a obraz*. Bratislava, Pallas 1971.
- PETROVÁ, EVA: „Aspekty koláže“ In: *Česká koláž*. Praha, Gallery 1997, s. 7–8.
- PETROVÁ, EVA: „Jiří Kolář – sběratel“ *Ateliér*, 14 (2001), č. 25–26, s. 16.
- PETROVÁ, EVA A KOL. AUTORŮ: *Skupina 42*. Praha, Akropolis 1998.
- PETRŮČEK, MIROSLAV: „Místa příběhů“ In: Kol. autorů: *Po sametu – současné české umění s přesahy do minulosti*, Praha, Arbor Vitae 2009.
- PÍŽL, JAROSLAV: „Od pornografii k holocaustu (Comics v Česku)“ *Neon*, (2000), č. 2, s. 27–33.
- POHNEROVÁ, MARIE: *Duchovní a smyslová výchova. I., II. díl*. Fantisk, Polička 1994.
- POHRIBNÝ, ARSÉN: „Degenerace textů a pokusy o revitalizaci jazyka“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A*. Praha, Trigon 1995, s. 23–24.
- POHRIBNÝ, ARSÉN: „Hra se čtenářem“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A*. Praha, Trigon 1995, s. 32–33.
- POHRIBNÝ, ARSÉN: *Jiří Kolář – Ladislav Novák*. Bratislava, Slovenská národná galéria 1997.
- POHRIBNÝ, ARSÉN: „K projevům textolatrie“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A*. Praha, Trigon 1995, s. 22.
- POHRIBNÝ, ARSÉN: „Mezi omegou a alfou“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A*. Praha, Trigon 1995, s. 19–22.
- POHRIBNÝ, ARSÉN: „Návrat starších stadií“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A*. Praha, Trigon 1995, s. 30–31.
- POHRIBNÝ, ARSÉN: „Některé důsledky zobrazování“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A*. Praha, Trigon 1995, s. 28–30.
- POHRIBNÝ, ARSÉN: „Poutníci na hranici disciplin“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A*. Praha, Trigon 1995, s. 26–27.

- POHRIBNÝ, ARSÉN: „Poznámky k dalším cyklům“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A.* Praha, Trigon 1995, s. 31–32.
- POHRIBNÝ, ARSÉN: „Princip výtvarnosti v dialektice hry“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A.* Praha, Trigon 1995, s. 33–34.
- POHRIBNÝ, ARSÉN: „První cykly“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A.* Praha, Trigon 1995, s. 27–28.
- POHRIBNÝ, ARSÉN: „Výzva moderní frenezie“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A.* Praha, Trigon 1995, s. 24–26.
- POHRIBNÝ, ARSÉN: „Znaky a písmo v obraze“ *Výtvarná práce*, 14 (1966), č. 4, s. 4.
- POMAJZLOVÁ, ALENA: *Obraz a slovo v českém výtvarném umění 60. let.* Plzeň, ZČG 2017.
- POSPISZYL, TOMÁŠ: „Hvězdářství v době proměn“ In: Kol. autorů: *Po sametu - současné české umění s přesahy do minulosti*, Praha, Arbor Vitae 2009.
- POSPISZYL, TOMÁŠ: „Street art“ In: Kol. autorů: *Street art.* Praha, Arbor Vitae 2007.
- POSPÍŠIL, FILIP: „Lennonisté / Za mír a lásku v pozdním socialismu“ In: Kol. autorů: *Kmeny 0.* BiggBoss, Yinachi 2013.
- POTTER, NORMAN: „Co je to designér?“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu.* Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 37–40.
- PRIMUS, ZDENĚK: *Umění je abstrakce* (katalog k stejnojmenné výstavě). Praha, Kant 2003.
- PROCHÁZKA, JINDŘICH: „O sobě ve třetí osobě“ *Sešity pro literaturu a diskusi*, 4 (1969), č. 27, s. 57.
- PROCHÁZKA, JINDŘICH: „Vzpomínka na Josefa Honyse, neboli ‚Černý happening‘ se nekonal“ *Sešity pro mladou literaturu*, 1969, č. 33, s. 53.
- PROCHÁZKA, JINDŘICH: „Poznámky k práci“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek.* Praha, Torst 1993, s. 113–114.
- PRŮCHA, JAN: *Moderní pedagogika.* Praha, Portál 1997.
- PRŮCHA, JAN, WALTEROVÁ, ELIŠKA A MAREŠ, JAN: *Pedagogický slovník.* Praha, Portál 1998.
- PYE, DAVID: „Odpovědnost designéra“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu.* Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 23–28.
- RAKUŠANOVÁ, MARIE: *Josef Váchal – Magie hledání.* Praha, Paseka 2014.

- RAKUŠANOVÁ, MARIE: *Josef Váchal – Napsal, vyryl, vytiskl a svázal*. Praha+ Plzeň, PNP+ZČG 2014.
- RAUDENSKÝ, MARTIN: „Autorská kniha ve výtvarné výchově.“ In: Kol. autorů: *Výtvarná výchova ve světě současného umění a technologií I. / Využití ICT a dalších nových přístupů ve výtvarné výchově (sborník příspěvků)*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2012.
- RAUDENSKÝ, MARTIN: „Grafické umění v kontextu výtvarné výchovy.“ In: Kol. autorů: *Mezi viděním a věděním (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2009.
- READ, HERBERT E.: *Education through Art*. London, Farber and Farber 1943.
- REISSNER, MARTIN: „Ilustrace jako součást výtvarné výchovy.“ In: Horáček, Radek a Dědinová, Tereza: *Fenomén kniha: výtvarná výchova a umění knihy*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- REISSNER, MARTIN: „Východiska a současnost české ilustrace“ In: Horáček, Radek a Dědinová, Tereza: *Fenomén kniha: výtvarná výchova a umění knihy*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- RIHTER, ANDREJA: *Hands on International Award – Initiative and Partners*. In: Kol. autorů: *Evropské přesahy muzejní edukace (sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia)*. Plzeň, Západočeské muzeum 2015.
- RICHTER, JOSUA A MAHLOW, DIETRICH: *Schrift und Bild*. Baden – Baden, Staatliche Kunsthalle 1962.
- RICHTEROVÁ, SYLVIE: *Slova a ticho*. Praha, Československý spisovatel – Arkýř 1991.
- RICHTEROVÁ, SYLVIE: *Ticho a smích*. Praha, Mladá fronta 1997.
- ROCKMAN, DEBORAH A.: *The Art of Teaching Art: a Guide for Teaching and Learning the Foundations of Drawing-based Art*. Oxford, Oxford University Press 2000.
- ROESELOVÁ, VĚRA: *Didaktika výtvarné výchovy*. Praha, Sarah 2001.
- ROESELOVÁ, VĚRA: *Námět ve výtvarné výchově*. Praha, Sarah 1995.
- ROESELOVÁ, VĚRA: *Proudy ve výtvarné výchově*. Praha, Sarah 1998.
- ROESELOVÁ, VĚRA: *Řady a projekty ve výtvarné výchově*. Praha, Sarah 1997.
- ROESELOVÁ, VĚRA: *Techniky ve výtvarné výchově*. Praha, Sarah 1996.
- DE ROOK, G. J.: *Antologie visuele poezie*. Utrecht, 1975.
- DE ROOK, G. J.: *Internationale visuele poezie*. Utrecht, 1975.
- ROUS, JAN: „Snad nic, snad něco“ *Ateliér*, 14 (2001), č. 12, s. 5.
- ROUSOVÁ, HANA: *Život GHMP 50*. Praha, GHMP 2013.

- RUBIN, JUDITH ARON: *Child Art Therapy: 25th Anniversary Edition*. Hoboken, John Wiley 2005.
- RULF, JIŘÍ: „Kdo přestane číst, začíná se dívat“ *Lidové noviny – příloha Národní*, 9 (1994), č. 48, s. II.
- RŮŽIČKOVÁ, BLANKA: „Podoby knihy“ In: Horáček, Radek a Dědinová, Tereza: *Fenomén kniha: výtvarná výchova a umění knihy*. Brno, Masarykova univerzita, 2008.
- SEDGWICK, FRED: *Enabling Children's Learning through Drawing*. Oxfordshire, Routledge 2012.
- SEDLÁČEK, ZBYNĚK: „Pro toto místo“ *Ateliér*, 16 (2003), č. 12, s. 4.
- SEDLÁKOVÁ, LENKA: „Jiří Kolář ponořený do Básni ticha“ *Denní telegraf*, 3 (1994), č. 244, s. 11.
- SEKERA, JAN, VALOCH, JIŘÍ A PÁNKOVÁ, MARCELA aj.: *Ladislav Novák*. Ústí nad Labem, Výstavní síň Emila Filly 1994.
- SCHMELZOVÁ, RADKA: „Jiné podoby umění aneb hledání kořenů umění místa“. In: *Divadlo v netradičním prostoru, performance a site specific*. Praha, AMU 2010.
- SCHMELZOVÁ, RADKA: „Jiné podoby umění aneb hledání kořenů umění místa“. In: *Divadlo v netradičním prostoru, performance a site specific*. Praha, AMU 2010.
- SCHMIDT, SIEGFRIED J. A WIERMAIR PETER: *Poesia Visuale – Visuelle Poesie*. Karlsruhe – Innsbruck – Wien 1968.
- SCHNEIDER, JAN: „Intermedialita: malá vstupní inventura“ In: Schneider, Jan, Krausová, Lenka: *Vybrané kapitoly z intermediality*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.
- SCHNEIDER, JAN A KRAUSOVÁ, LENKA: *Intermedialita: slovo – obraz – zvuk*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.
- SCHNEIDER, JAN A KRAUSOVÁ, LENKA: *Vybrané kapitoly z intermediality*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.
- SCHNEIDEROVÁ, SOŇA: „Vztah verbálního a ikonického textu.“ In: Schneider, Jan, Krausová, Lenka: *Vybrané kapitoly z intermediality*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.
- SCHUBERT, ZDZISŁAW: „Ofenzíva mladého plakátu“ *Ateliér*, 16 (2003), č. 11, s. 12.
- SCHULTZE, BRIGITTE: „Pikto-literarische Intermedialität als Aufgabe für Übersetzer.“ In: Schneider, Jan a Krausová, Lenka: *Intermedialita: slovo – obraz – zvuk*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.

- SKŘIVANOVÁ, VĚRA UHL: „Mezigenerační porozumění ve výtvarné pedagogice pro seniory.“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- SKŘIVANOVÁ, VĚRA UHL: „Pojetí žákovských kompetencí v soudobých kurikulárních dokumentech SRN – Specifické žákovské kompetence předmětu „umění“ v učebních plánech pro gymnázia spolkových republik: Bavorsko, Berlín a Sasko.“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- SKŘIVANOVÁ, VĚRA UHL: „Výtvarná výchova v mezinárodním kontextu“ In: Kol. autorů: *Umoped – srdce svět*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2018.
- SKŘIVANOVÁ, VĚRA UHL A KOL.: *Pedagogika umění – umění pedagogiky, aneb přínos oboru výtvarná výchova ke všeobecnému vzdělávání*. Ústí nad Labem, UJEP, 2014.
- SLAVÍK, JAN: *Didaktika výtvarné výchovy 3*. Praha, SPN 1991.
- SLAVÍK, JAN: *Od výrazu k dialogu ve výchově*. Praha, Karolinum 1997.
- SLAVÍK, JAN: *Umění zážitku, zážitek umění. Teorie a praxe artefiletiky. 1. díl*. Praha, PdF UK 2001.
- SLAVÍK, JAN, CHRZ, VLADIMÍR A ŠTECH, STANISLAV: *Tvorba jako způsob poznávání*. Praha, Karolinum 2013.
- SLAVÍK, JAN A NOVÁK, JAROSLAV: *Informace, databáze a výtvarná výchova*. Praha, Karolinum 1991.
- SLAVÍK, JAN A PASTOROVÁ, MARKÉTA: „Umělecké školství v České republice“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- SLAVÍK, JAN A WAWROSZ, PETR: *Umění zážitku, zážitek umění. Teorie a praxe artefiletiky. 2. díl*. Praha, PdF UK 2001.
- SLEZÁK, MILOŠ: *Písmo ve výtvarné výchově: učebnice písma pro posluchače výtvarné výchovy na pedagogických fakultách. 2., upr. vyd.* Praha, SPN, 1989.
- SMYTH, PETER S.: *Art in the Primary School*. London, Routledge, 1990.
- SOUČEK, JAN: „Slovo jako obraz současného světa“ *Ateliér*, 14 (2001), č. 25–26, s. 5.
- SRP, KAREL: *Jiří David – Křik paviánů*. Praha, Kant 2013.
- SRP, KAREL: *Křištof Kintera*. Praha, GHMP 1999.
- SRP, KAREL: „Návody Jiřího Koláře“ In: *Akce, slovo, pohyb, prostor*. Praha, Galerie hlavního města Prahy 1996, s. 206–222.
- SRP, KAREL: „Poezie bdělého vědomí“ In: *Akce, slovo, pohyb, prostor*. Praha, Galerie hlavního města Prahy 1996, s. 224–225.

- SRP, KAREL: „Slastná spojení – krutosti koláží“ In: *Česká koláž*. Praha, Gallery 1997, s. 113–117.
- SVÁTKOVÁ, BARBORA: „Výzkum galerijní pedagogiky v České republice a Evropě 2005 – 2008“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno: Masarykova univerzita 2007.
- SVOBODA, ALEŠ: „Sémiotika, vizuální studia a digitální umění. Jak nová je vizuální sémiotika.“ In: Kol. autorů: *Rámcové vzdělávací programy a výtvarná výchova / symposium České sekce INSEA*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2004.
- ŠEVČÍKOVÁ, JANA A ŠEVČÍK JIŘÍ: *Texty*. Praha, Tranzit 2010.
- ŠEVČÍKOVÁ, LUDMILA: *Svět v obrazech, světlo v odrazech*. In: Kol. autorů: *Digitální věk a smysl výchovy – sborník textů z mezinárodního doktorandského kolokvia*. Brno, Masarykova univerzita 2004.
- ŠAMŠULA, PAVEL: *Obrazárna v hlavě 1,2,3*. Praha 1997.
- ŠAMŠULA, PAVEL A ADAMEC, JAROMÍR: *Průvodce výtvarným uměním I., II. díl*. Praha, Práce 1995.
- ŠEVEČEK, LUDVÍK: *Eduard Ovčáček – grafika – instalace* (úvodní text ke katalogu). Zlín, Státní galerie Zlín 1998.
- ŠIMON, PATRIK: *Běla Kolářová – Neznámé písmo*. Praha, Eminent 1998.
- ŠIMON, PATRIK: „Jablko pro Jiřího Koláře“ *Tvar*, 5 (1994), č. 19, s. 17.
- ŠIMON, PATRIK: „Od Ptačí hvězdy k Apollinairovi“ *Ateliér*, 10 (1997), č. 10, s. 1.
- ŠKALOUDOVÁ, BARBORA: „Umělec jako pedagog“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
- ŠKALOUDOVÁ, BARBORA A KITZBERGEROVÁ, LEONORA. „Mediální výchova a výtvarná výchova – prostor pro setkávání různých přístupů a kontextu médií“ In: Chocholová, Lucie, Škaloudová, Barbora a Štůlová Vobořilová, Lucie: *ICT a současné umění ve výuce – inspirace pro pedagogy výtvarné, hudební a mediální výchovy*. Praha, Národní galerie 2008.
- ŠKALOUDOVÁ, BARBORA, ZIKMUNDOVÁ, VĚRA. *Specifika multimediální tvorby ve výuce výtvarné výchovy*. In: Chocholová, Lucie, Škaloudová, Barbora a Štůlová Vobořilová, Lucie: *ICT a současné umění ve výuce – inspirace pro pedagogy výtvarné, hudební a mediální výchovy*. Praha, Národní galerie 2008.
- ŠMEJKAL, FRANTIŠEK: *Ladislav Novák /práce z let 1962 – 1966/*. Jihlava – Hradec Králové, Oblastní galerie vysočiny – Krajská galerie v Hradci Králové 1966.
- ŠOBÁŇOVÁ, PETRA: *Edukační potenciál muzea*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2012.

- ŠOBÁŇOVÁ, PETRA: *Expozice jako místo pro vzdělávání*. Brno, Moravské zemské muzeum 2017.
- ŠOBÁŇOVÁ, PETRA: „Ke kořenům projektové metody ve výtvarné výchově: analogie mezi reformními snahami amerických pragmatistů a vývojem výtvarné výchovy“ In: Babyrádová, Hana, Šobáňová, Petra a kol.: *Téma – akce – výpověď: projektová metoda ve výtvarné výchově*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2015.
- ŠOBÁŇOVÁ, PETRA: *Muzejní edukace*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2012.
- ŠOBÁŇOVÁ, PETRA: *Muzejní expozice jako edukační médium: Přístupy k tvorbě expozic a jejich inovace (1. díl)*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2014.
- ŠOBÁŇOVÁ, PETRA: *Muzejní expozice jako edukační médium: Výzkum současných českých expozic (2. díl)*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2014.
- ŠOBÁŇOVÁ, PETRA: *Škola muzejní pedagogiky 1: poznámky k partnerství výtvarné a muzejní pedagogiky*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2007.
- ŠOBÁŇOVÁ, PETRA A ČAPKOVÁ JOHNOVÁ, MICHAELA: *Plánování edukačních aktivit v muzeu: od strategického plánu k přípravě edukačního programu*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2015.
- ŠOBÁŇOVÁ, PETRA A KOL. AUTORŮ: *Vzdělávací obsah v muzejní edukaci*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2015.
- ŠVRČEK, ONDŘEJ: „Nová média – užitečný nástroj pro výuku výtvarné výchovy“. In: kol. autorů: *Mezi viděním a věděním (sborník kolokvia doktorského studia oboru Výtvarná výchova)*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2009.
- THORNTON, ALAN: *Artist, Researcher, Teacher: A Study of Professional Identity in Art and Education*. Bristol, Intellect 2013.
- TIMPTON, TERESA M.: „Vyučování vizuální kultury prostřednictvím semiózy: transformace postmoderních paradigmat ve výtvarné výchově“ In: Kol. autorů: *Rámcové vzdělávací programy a výtvarná výchova / symposium České sekce INSEA*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2004.
- TOPINKA, MIROSLAV: *Snad nic, snad něco*. Praha, Tigon 2000.
- TOSCANI, OLIVIERO: *Reklama je navoněná zdechlina*. Praha, Slovart 1996.
- URBAN, OTTO M.: „Trafáčka 2006–2014“ In: Kol. autorů: *Trafology*. Praha, Trafáčka 2015.
- UŽDIL, JAROMÍR: *Čáry, klikyháky, paňáci a auta*. Praha, SPN 1980.
- UŽDIL, JAROMÍR: *Mezi výchovou a uměním*. Praha, SPN 1988.
- UŽDIL, JAROMÍR: *Výtvarný projev a výtvarná výchova*. Praha, SPN 1978.
- UŽDIL, JAROMÍR A ZHOŘ, IGOR: *Výtvarné umění ve výchově mládeže*. Praha, SPN 1964.

- VÁCLAVOVÁ, DENISA A KOL. AUTORŮ: *Site specific*. Praha, Pražská scéna 2008.
- VÁCLAVOVÁ, DENISA: „Site specific – hledání jiného prostoru“ In: Václavová, Denisa a kol. autorů: *Site specific*. Praha, Pražská scéna, 2008.
- VALOCH, JIŘÍ: *Běla Kolářová – fotografie z počátku 60. let ze sbírek MG v Brně*. Brno, Dům umění města Brna 1992.
- VALOCH, JIŘÍ: *Bílé listy* (nevydaná sbírka – texty z let 1964-1966). Archiv J. H. Kocmana, Brno.
- VALOCH, JIŘÍ: „Česká experimentální poezie“ *Mladá tvorba*, 1966, č. 9, s. 50–52.
- VALOCH, JIŘÍ: „Eduard Ovčáček“ *Výtvarná práce*, 15 (1967), č. 7, s. 4.
- VALOCH, JIŘÍ: *Eduard Ovčáček – MAC&RT*. Ostrava, Centrum kultury a vzdělávání Moravská Ostrava 2003.
- VALOCH, JIŘÍ: *Experimentální poezie a její české realizace*. Brno, FF UJEP 1970.
- VALOCH, JIŘÍ: *Heinz Gappmayr: instalace a práce na papíře*. Brno, Dům umění města Brna 1992.
- VALOCH, JIŘÍ: *Ilse Garnier – vizuální texty*. Brno, Dům umění města Brna 1993.
- VALOCH, JIŘÍ: *Jan Wojnar – Vizuální poezie*. Plzeň, Galerie města Plzně 2003.
- VALOCH, JIŘÍ: *Jan Wojnar – Vztahové realizace*. Opava, Dům umění v Opavě 2000.
- VALOCH, JIŘÍ: „Jedinečné rozvinutí možností vizuální poezie“ *Ateliér*, 15 (2002), č. 20.
- VALOCH, JIŘÍ: *Karel Adamus – Vizuální poezie*. Český Těšín, Kulturní a společenské středisko Střelnice 2000.
- VALOCH, JIŘÍ: *Karel Adamus – Vizuální poezie*. Opava, Dům umění v Opavě 2002.
- VALOCH, JIŘÍ: *Karel Adamus – Vizuální poezie*. Opava, Klub mladých při MDKPB 1988.
- VALOCH, JIŘÍ: *Karel Adamus – Vizuální poezie*. Plzeň, Galerie města Plzně 2003.
- VALOCH, JIŘÍ: *Karel Adamus – Pavel Rudolf – Jan Wojnar*. Orlová, Dům kultury 1982.
- VALOCH, JIŘÍ: *Ladislav Novák*. Brno, Dům umění města Brna 1987.
- VALOCH, JIŘÍ: *Ladislav Novák – Česká kresba*. Karlovy Vary, Galerie umění KV 1996.
- VALOCH, JIŘÍ: *Ladislav Novák – veronáže*. Brno, Dům umění města Brna 1990.
- VALOCH, JIŘÍ: *Landscapes I*. Utrecht 1972.
- VALOCH, JIŘÍ: *Miloš Urbásek*. Brno, Dům umění města Brna 1989.
- VALOCH, JIŘÍ: „Mezi básní a obrazem“ *Výtvarný bulletin*, 1971, č. 15/26, s. 3–5.
- VALOCH, JIŘÍ: „O sítotiscích z let 1968 až 1993“ In: Kol. autorů: *Eduard Ovčáček – soupis grafického díla*. Ostrava, GVU 1993.
- VALOCH, JIŘÍ: *Optical book*. LA PNP – fond (pozůstalost) Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové, sign. 24/95/12, 30/b/23.

- VALOCH, JIŘÍ: *Pierre Garnier – vizuální texty*. Brno, Dům umění města Brna 1993.
- VALOCH, JIŘÍ: „Poznámky k práci“ In: Grögerová, Bohumila a Hiršal, Josef: *Vrh kostek*. Praha, Torst 1993, s. 11–15.
- VALOCH, JIŘÍ: *Proměny Ladislava Nováka*. Praha, Gallery 2002.
- VALOCH, JIŘÍ: *Salon Mina*. Litvínov, DMD 1988.
- VALOCH, JIŘÍ: „Slovo úvodem“ In: Eduard Ovčáček: *Lekce velkého A*. Praha, Trigon 1995, s. 9–17.
- VALOCH, JIŘÍ: „Text k albu Grafo-ready made z roku 1970“ In: Kol. autorů: *Eduard Ovčáček – soupis grafického díla*. Ostrava, GVU 1993.
- VALOCH, JIŘÍ: „Text k albu strukturálních grafik z let 1964-1965“ In: Kol. autorů: *Eduard Ovčáček – soupis grafického díla*. Ostrava, GVU 1993.
- VALOCH, JIŘÍ: *Texty*. Olomouc, Divadlo hudby 1989.
- VALOCH, JIŘÍ: „Velká hra Jiřího Koláře pokračuje“ *Ateliér*, 11 (1998), č. 18, s. 4.
- VALOCH, JIŘÍ: *Zápisy* (nevydaná sbírka – texty z let 1968-1969). Archiv Doc. J. H. Kocmana, Brno.
- VALOCH, JIŘÍ A ZATLOUKAL PAVEL aj.: *Mezi tradicí a experimentem /práce na papíře a s papírem v českém výtvarném umění 1939-1989/*. Olomouc, Muzeum umění Olomouc 1997.
- VÁŇA, RADEK: „Celebriti neboli kdo jsou opravdové hvězdy“ *Revue Labyrint*, 1999, č. 5–6, s. 129
- VANČÁT, JAROSLAV: „Komunikační strategie výtvarného umění z pohledu výtvarné výchovy“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno, Masarykova univerzita 2008.
- VANĚOUS, PETR: „Daň z přidané hodnoty“ In: Kol. autorů: *Po sametu současné české umění s přesahy do minulosti*. Praha, Arbor Vitae 2009.
- VOLF, PETR: *Jan Kaláb: Point of Space*. Praha, Trafo Gallery 2018.
- VOKOLEK, VÁCLAV: *Kaligrafie*. LA PNP – fond (pozůstalost) Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové, sign. 24/95/12, 30/b/23.
- VOKOLEK, VÁCLAV: *Krajinomalby*. Plzeň, Omen 2004.
- VOKOLEK, VÁCLAV: *Vrh kostek I*. LA PNP – fond (pozůstalost) Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové, sign. 24/95/12, 30/b/23.
- VOKOLEK, VÁCLAV: *Vrh kostek II*. LA PNP – fond (pozůstalost) Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové, sign. 24/95/12, 30/b/23.
- VOKOLEK, VÁCLAV: *Zříceninový mramor*. Praha, Torst 1996.

- VONDRÁK, MATOUŠ. *Koncepce výtvarné výchovy a jejich souvislosti s vývojem výtvarného umění 20. století: (učební text). I. část.* České Budějovice, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1990.
- WAGNER, PETER: *Icons, Texts, Iconotexts (essays on intermediality)*. Berlin 1996.
- WELSCH, WOLFGANG: „Design objektu a rámce“ In: Kol. autorů: *Aktualita nebo věčnost? Antologie textů k teorii a dějinám designu*. Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2005, s. 93–96.
- WERNISCH, IVAN: „Básně ticha“ *Literární noviny*, 5 (1994), č. 48, s. 7.
- WHITE, KIT: *101 Things to Learn in Art School*. Cambridge, MIT Press 2011.
- WINTER, ASTRID: *Intermedialita a synestezie*. In: Schneider, Jan a Krausová, Lenka: *Intermedialita: slovo – obraz – zvuk*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2008.
- WITHAM, LARRY: *Art Schooled: a Year Among Prodigies, Rebels, and Visionaries at a World-Class Art College*. Lebanon, University Press of New England 2012.
- WOHLMUTH, RADEK: „Slova nejsou jenom kecy“ *Umělec*, 7 (2003), č. 2, s. 52 – 53.
- VITVAR, JAN H.: „Chrám svobody“ In: Kol. autorů: *Trafology*. Praha, Trafáčka 2015.
- WOHLMUTH, RADEK: „Efox – liška, která způsobila Pandál“ *Ateliér*, 21 (2008), č. 19, s. 5.
- WOHLMUTH, RADEK: „Epos, který sám píše“ *Ateliér*, 21 (2008), č. 19, s. 5.
- WOHLMUTH, RADEK: *Jan Kaláb: Děravé plány*. Praha, The Chemistry Gallery 2013.
- WOHLMUTH, RADEK: „Mapy, kořeny, vrstevnice“. In: Kol. autorů: *Jana Kasalová – Odjinud*. Liberec, OGL 2016.
- WOHLMUTH, RADEK: *Michal Škapa aka Tron: Analfabet*. Praha, Biggboss 2017.
- WOHLMUTH, RADEK: „Od piecu k obrazu a zase zpátky“. In: Wohlmuth, Radek: *Děravé plány*. Praha, The Chemistry Gallery 2013.
- WOHLMUTH RADEK: *Petr Nikl*. Praha, Arbor Vitae 2013.
- WOHLMUTH, RADEK: „Point je bod, ale ne ledajaký“ *Ateliér*, 21 (2008), č. 19, s. 5.
- WOHLMUTH, RADEK: „Slova nejsou jenom kecy“ *Umělec*, 7 (2003), č.2, s. 52 – 53.
- WOHLMUTH, RADEK: „Street art v česku žije a má se xvětu“ *Ateliér*, 21 (2008), č. 19, s. 1 + 16.
- WOHLMUTH, RADEK: „Způsob, jak přijít graffiti na jméno“ In: Kol. autorů: *Names*. Praha, Trafáčka 2008.
- YUMAK, SAMET: „Pedagogical Needs for Teachers to Integrate Apps in the Formal School Curriculum“ In: Coll. of Authors: *European Manual*, Bologna, Zaffiria 2019, s. 129 – 134.
- ZÁLEŠÁK, JAN: „Interpretace současného umění a výtvarná kritika“ In: Horáček, Radek a Zálešák, Jan: *Aktuální otázky zprostředkování umění*. Brno, Masarykova univerzita 2007.
-

- ZÁLEŠÁK, JAN: *Umění spolupráce*. Brno, Masarykova univerzita v Brně 2011.
- ZÁLEŠÁK, JAN: „Vizuální kultura v kurikulu výtvarné výchovy“ In: Kol. autorů: *Rámcové vzdělávací programy a výtvarná výchova / symposium České sekce INSEA*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2004.
- ZHOŘ, IGOR: *Proměny soudobého výtvarného umění*. Praha, SPN 1992.
- ZHOŘ, IGOR: *Výtvarná výchova v projektech I, II*. Havlíčkův Brod, Tobiáš 1995.
- ZHOŘ, IGOR, HORÁČEK, RADEK A HAVLÍK, VLADIMÍR: *Akční tvorba*. Olomouc, Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, 1991.
- ZIKMUND, LADISLAV: „Queer alter street aneb Poznámky k pomezí dvou subkultur“ In: Kol. autorů: *Pouliční umění / Teorie na ulici*. Praha, Interaktiv 2008.
- ZIKMUNDOVÁ, VLADIMÍRA: „Nová média a jejich principy v kontextu transformace výukového prostředí předmětu výtvarná výchova“ In: kol. autorů: *Rámcové vzdělávací programy a výtvarná výchova / symposium České sekce INSEA*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni 2004.
- + katalogy z výstav Bienále v Benátkách (2011, 2013, 2015, 2017, 2019) + Dokumenta v Kasselu (2007, 2012) + z dalších mezinárodních výstav a přehlídek
- + tiskové zprávy k výstavám v GHMP (2005–2020)
- + další katalogy z výstav GHMP (1963–2020)
-

Elektronické zdroje

COLL. OF AUTHORS: *European Manual – App Your School*. Zaffiria, Bologna 2019.

<https://www.appyourschool.eu/wp-content/uploads/2017/09/AppYourSchool-european-manual-pinting-version-A4.pdf>

COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Finland*. Kuopion Kaupunki, Savoniakonsortio, Helsinki 2019.

<https://www.appyourschool.eu/wp-content/uploads/2019/10/APPYOS-Toolkit-Finland.pdf>

COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Greece*. Athens, Karpos 2019.

<https://www.yumpu.com/xx/document/read/62693729/app-your-school-2019>

COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Italy*. Zaffiria Network, Rimini 2019.

<https://www.appyourschool.eu/wp-content/uploads/2019/10/APPYOS-toolkit-italiano.pdf>

COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Lithuania*. Edupro Network, Vilnius 2019.

<https://www.appyourschool.eu/wp-content/uploads/2017/09/APPYOS-Toolkit-Lithuania.pdf>

COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Poland*. Fundacja Nowoczesna Polska, Warsaw 2019.

<https://www.appyourschool.eu/wp-content/uploads/2017/09/APPYOS-Toolkit-Poland.pdf>

COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Portugal*. AENIE – The National Association of Educational Innovation and Inclusion in Schools, Lisbon 2019.

<https://www.appyourschool.eu/wp-content/uploads/2017/09/APPYOS-Portugal-Toolkit.pdf>

COLL. OF AUTHORS: *National Toolkit – App Your School / Turkey*. Esenler Ilce Milli Egitim Mudurlugu/Esenler District Education Authority, Ankara 2019.

<https://www.appyourschool.eu/wp-content/uploads/2017/09/APPYOS-Toolkit-Turkey.pdf>

KOL. AUTORŮ: *Galerie jako otevřený prostor. Spolupráce edukačního oddělení Galerie hlavního města Prahy se zahraničním publikem*. Muzeum, ročník 55, 2/2017, s. 45–51.

[file:///C:/Users/Lucie/Downloads/\[25335642%20-%20Muzeum%20MuzejnC3%AD%20a%20vlastivedn%C3%A1%20pr%C3%A1ce%20Gallery%20as%20an%20Open%20Space.%20The%20Collaboration%20of%20the%20Educational%20Department%20of%20Prague%20City%20Gallery%20with%20a%20Foreign%20Audience.pdf](file:///C:/Users/Lucie/Downloads/[25335642%20-%20Muzeum%20MuzejnC3%AD%20a%20vlastivedn%C3%A1%20pr%C3%A1ce%20Gallery%20as%20an%20Open%20Space.%20The%20Collaboration%20of%20the%20Educational%20Department%20of%20Prague%20City%20Gallery%20with%20a%20Foreign%20Audience.pdf)

KOL. AUTORŮ: *Národní toolkit*. Praha, GHMP 2019.

<https://www.appyourschool.eu/wp-content/uploads/2019/07/APPYOS-Toolkit-Czech-Republic.pdf>

KOL. AUTORŮ: *Per Aspera Ad Astra – Konference na téma Galerijní pedagogika a cíle výtvarné výchovy*. Karlovy Vary: Galerie umění Karlovy Vary 2015.

<http://www.galeriekvary.cz/data/PER ASPERA/per%20aspera%20sborn%C3%ADk%2002%20nahled.pdf>

COLL. OF AUTHORS: *App Your School - National Toolkits, EU 2019*.

<https://www.appyourschool.eu/national-toolkits/>

On-line katalog Národní knihovny:

https://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=nkc

Project *App Your School*

<http://www.appyourschool.eu/>

Project *App Your School* – Czech Republic – Evropská rozvojová agentura, s.r.o.

www.eracr.cz

Project *App Your School* – Finland – KUOPIOIN KAUPUNKI, SAVONIAKONSORTIO

www.kuopio.fi

Project *App Your School* – Greece – KARPOS

<http://www.karposontheweb.org/>

Project *App Your School* – Italy – Zaffiria Network

<http://www.zaffiria.it/>

Project *App Your School* – Lithuania – EDUPRO NETWORK

<http://www.edupro.lt/>

Project *App Your School* – Poland – Fundacja Nowoczesna Polska

www.nowoczesnapolska.org.pl

Project *App Your School* – Portugal – AENIE – The National Association of Educational Innovation and Inclusion in Schools

<http://www.aenie.org/>

Project *App Your School* – Turkey – Esenler Ilce Milli Egitim Mudurlugu/Esenler District Education Authority

<http://esenler.meb.gov.tr/>

Self Portrait and Identity (video – digital atelier) – App Your School

<https://vimeo.com/296418660>

Vědecko-výzkumné pracoviště AVU (diplomová práce)

<http://vvp.avu.cz/bibliobaze/10995/>

Výstava *Bienále výtvarného umění* v Benátkách

<https://www.labiennale.org/en/art/2019>

Webové stránky Asociace výtvarných pedagogů, České sekce INSEA (International Society for Education through Art), Národního pedagogického institutu ČR, Rady galerií ČR apod.:

www.avepe.cz, www.insea.cz, www.npicr.cz, www.rgcr.cz

Webové stránky a sociální sítě českých a světových galerií – především sekce o edukaci.

+ filmy:

Exit Through the Giftshop, režie: Banksy, 2010.

Girl Power, režie: Jan Zajíček + Sany, 2016.

Trafačka - Chrám svobody, režie: Saša Dlouhý, Roman Vávra, 2011.

Basquiat, režie: Julian Schnabel, 1996.

+ www.wikipedia.org + <http://www.artslexikon.cz>

Poznámka:

Jména autorů jsou psána velkými písmeny; názvy publikací, knih a katalogů velkými a malými písmeny - kurzívou; názvy článků a kapitol umístěny do uvozovek, názvy časopisů jsou psány opět kurzívou, u archívních pramenů jsou uvedeny: název archívu, název archívního fondu a všechny signatury.

Pokud jde o samotný text práce, názvy a jména uměleckých děl, výstav, projektů, akcí atd. jsou psány kurzívou, názvy institucí nebo také názvy časopisů jsou psány klasickým písmem, mj. protože jde o ustálená a známá označení.

Seznam zkratek

ad.	= a další
apod.	= a podobně
atd.	= a tak dále
AVP	= Asociace výtvarných pedagogů
AVU	= Akademie výtvarných umění
AV ČR	= Akademie věd České republiky
CES	= Centrální evidence sbírek
ČJ	= český jazyk
Coll.	= collective
ČT	= Česká televize
F. B.	= František Bílek
FF	= filozofická fakulta
FF UK	= Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
FF UP	= Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
GHMP	= Galerie hlavního města Prahy
GYM	= gymnázium
ICT	= informační a komunikační technologie
INSEA	= International Society for Education through Art
kap.	= kapitola
kol.	= kolektiv
KEP RG ČR	= Komora edukačních pracovníků Rady Galerií ČR
KVK PdF UJEP	= Katedra výtvarné kultury Pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem
KVV PdF MU	= Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně
KVV PdF UP	= Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
LA PNP	= Literární archiv Památníku národního písemnictví
MK	= Městská knihovna v Praze
mj.	= mimo jiné
MoMA v NY	= Museum of Modern Art v New Yorku

MŠ	= mateřská škola
např.	= například
NIPOS	= Národní informační a poradenské středisko pro kulturu
NPI ČR	= Národní pedagogický institut ČR
NÚV	= Národní ústav pro vzdělávání
NG	= Národní galerie
NK ČR	= Národní knihovna České republiky
PdF	= pedagogická fakulta
PNP	= Památník národního písemnictví
příp.	= případně
r.	= rok
RG ČR	= Rada galerií ČR
RVP	= Rámcové vzdělávací programy
s.	= strana
SŠ	= střední škola
sign.	= signatura
TVK	= Týden výtvarné kultury
tzn.	= to znamená
tzv.	= takzvaný
UK	= Univerzita Karlova v Praze
UP	= Univerzita Palackého v Olomouci
VOŠ	= vyšší odborná škola
VŠ	= vysoká škola
VŠUP (UMPRUM)	= Vysoká škola uměleckoprůmyslová
VV	= výtvarná výchova
VVP AVU	= Vědecko-výzkumné pracoviště AVU
ZŠ	= základní škola
ZUŠ	= základní umělecká škola

Pozn.:

Jména teoretiků, umělců apod. jsou v textu práce z prostorových důvodů ve většině případů přednostně uváděna ve zkrácené formě (křestní jména zredukovaná na iniciály, ale s plnou verzí příjmení), a to především u známějších autorů. U méně známých autorů bývají uvedena celá jména. Většinu celých kompletních jmen lze však v případě zájmu dohledat v poznámkovém aparátu, seznamu literatury a v plné verzi komentáře k dotazníkům v příloze. Kompletní jména umělců jsou zachována především v případech, pokud jsou celá jména součástí názvů výstav nebo přímých citací a také v prepisech odpovědí z dotazníků.

Anotace

Jméno a příjmení:	Lucie Haškovcová
Katedra:	Katedra výtvarné výchovy PdF UP Olomouc
Vedoucí práce/školitel:	doc. PhDr. Olga Badalíková, Ph.D.
Rok obhajoby:	2020

Název práce v češtině:	OBRAZ A PÍSMO A JEJICH MÍSTO V GALERIJNÍM PROSTORU Edukační potenciál propojení obrazu a písma v galerijní edukaci
Název v angličtině:	IMAGE AND TEXT AND THEIR PLACE IN GALLERY SPACE Educational Potential of Connection of Image and Text in Gallery Education
Anotace (resumé) práce v ČJ:	Hlavním tématem disertační práce je hlubší průzkum edukačního potenciálu setkání obrazu a písma (textu) v galerijní edukaci. Hlavním cílem a záměrem je ověřit a také potvrdit, že tento typ umění a interdisciplinární edukační projekty mohou prostřednictvím různých metod a způsobů velmi efektivně zprostředkovávat kvalitní vzdělávací obsah. Velmi důležitou platformou a základem výzkumu jsou 2 dotazníky, které se snaží prozkoumat 2 úhly pohledu: 1/ první dotazník pro výtvarné pedagogy ze škol jako pro návštěvníky edukačních aktivit v galeriích (213 respondentů, 79 otázek), 2/ druhý dotazník pro galerijní edukátory z galerií výtvarného umění jako pro konceptory a realizátory edukačních programů v galeriích (26 respondentů z významných českých galerií výtvarného umění, 64 otázek). Třetí úhel pohledu je vlastní zkušenost z osobní rozsáhlé a důležité praxe - galerijní edukátorka, vedoucí a zakladatelka Edukačního oddělení Galerie hl. m. Prahy během 15 let (2005 – 2020). Šlo o koncepci, organizaci a realizaci mnoha edukačních aktivit pro všechny cílové skupiny a věkové kategorie k cca 300 výstavám v 7mi objektech GHMP – z toho cca 73 výstav se týkalo v různé míře setkání obrazu a písma. Detailní analýza těchto edukačních aktivit doplněná rozsáhlou fotodokumentací může být také dalším relevantním zdrojem informací a dokladem velkého edukačního potenciálu tohoto zaměření. Byla použita kombinace kvantitativního a kvalitativního výzkumu. Klíčovými zkoumanými pojmy je interdisciplinarita a intermedialita (s důrazem na propojení obrazu a písma – textu), ke kterým se vztahuje většina otázek v dotaznících. Disertační práce navazuje na diplomovou práci s názvem <i>Podoby a tváře české vizuální poezie a lettrismu</i> , která je archivována v Památníku národního písemnictví v Praze, ve Vědecko-výzkumném pracovišti AVU a v odborné knihovně Galerie hl. m. Prahy. Téma souvisí s předchozím studiem výtvarná

	<p>výchova (Pdf) + česká filologie (FF). Velmi důležité části jsou o typologii tohoto druhu umění, o vizuální identitě, o obraze a textu v galerijním prostoru, o mezinárodním kontextu a o užitečnosti, přínosu a významu pro galerijní edukaci a výtvarnou pedagogiku. Důležitým závěrem je také to, že artefakty, které mají silný důraz na propojení obrazu a textu, mohou vytvářet podněty pro interdisciplinární projekty a pro nové efektivní způsoby a metody v edukaci. Záměrem bylo prostřednictvím dotazníků i vlastní praxe získat co nejvíce informací na toto téma a podpořit jeho úspěšný rozvoj v rámci galerijní edukace. Tato disertační práce se také může stát inspirací, podporou a zdrojem zajímavých podnětů pro budoucí galerijní edukátory, učitele, školy a lektory v kulturních institucích.</p>
<p>Klíčová slova:</p>	<p>interdisciplinarita (mezioborovost); intermedialita (transmedialita, multimedialita); projektové vyučování; přesahy výtvarného umění; interaktivita; galerijní a muzejní edukace; umělecké vzdělávání; galerie a muzeum; výstava; sbírka; edukační potenciál; vizuální, literární, digitální a mediální gramotnost; multigramotnost, obraz a písmo; vizuální identita; vizuální poezie; lettrismus; street art; koláž; typografie; kaligrafie; grafický design</p>
<p>Anotace (resumé) práce v AJ:</p>	<p>The main topic of the Ph.D. thesis is deeper research and confirmation of educational potential of connection of image and text in gallery education. The main aim and purpose is to verify and also confirm, that this type of art and interdisciplinary projects can mediate quality educational content very effectively. Very important platform and basis of research are 2 questionnaires, which try to examine 2 points of view: 1/ the first questionnaire for art teachers from schools as visitors of educational activities in galleries (213 responders, 79 questions), 2/ the second questionnaire for gallery educators from art galleries as conceptors and realizers of educational programmes in galleries (26 responders from important Czech galleries of fine art, 64 questions). The third point of view is my own experience from my large and important practice as gallery educator, head and founder of Educational department of Prague City Gallery during 15 years (2005 – 2020). During this time I have designed and realised many educational activities (for all ages) for about 300 exhibitions in 7 buildings of Prague City Gallery – about 73 from them were about connections of image and text (in various measures). Detailed analysis of this educational activities with large photo documentation can be relevant source of information and evidence of great educational potential of this topic. There it was used combination of quantitative and qualitative research. The key concepts examined are interdisciplinarity and intermediality (with an accent on the connection between image and font - text), to which most of the questions in the questionnaires relate. The Ph.D. thesis is connected with my master thesis <i>Forms and Faces of Czech Visual Poetry and Lettrism</i>, which is archived in Museum of Czech Literature in Prague + in Research Centre of Academy of Fine Arts in Prague + in library of Prague City Gallery. The topic</p>

	is connected with my study: art education (PdF) + Czech filology (FF). Very important parts are about typology of this kind of art, about visual identity, about image and text in gallery space, about international context and about usefulness, contribution and importance for gallery education and art pedagogy. Very important conclusion is, that artefacts with strong accents on the combination of image and text, can create impulses for interdisciplinary projects and for new effective ways and methods in education. The main intention was to gain as much relevant information as possible for this topic and support its successful development in gallery education. This Ph.D. thesis can become inspiration, support and source of interesting impulses for future gallery educators, art teachers in schools and lecturers in cultural institutions.
Klíčová slova v AJ:	interdisciplinarity; intermediality; (transmediality, multimediality); project learning (education); crossovers of fine arts; interactivity; gallery and museum education; art education; gallery and museum; exhibition; collection; educational potential; visual, literary, digital and medial literacy; multiliteracy; image and text; visual identity; experimental (visual) poetry; lettrism, street art; collage; typography; calligraphy; graphic design
Přílohy vázané v práci:	<ul style="list-style-type: none"> • rozšířená (plná) verze komentáře k dotazníkům • fotografie z vlastních realizovaných edukačních aktivit na téma písmo a obraz • fotografie z výrazných architektonických koncepcí výstav a prostorových realizací na zkoumané téma • fotografie – ukázky vizuální identity galerie (GHMP) • soupis publikační a odborné činnosti • dotazník pro výtvarné pedagogy na školách – kompletní výsledky všech otázek • dotazník pro galerijní edukátory v galeriích – kompletní výsledky všech otázek + • CD - disertační práce v elektronické formě + plné verze odb. článků, textů a publikací
Rozsah práce:	Čistý text práce: 164 normostran + seznam prostudované a použité literatury: 36 str. + seznam elektronických zdrojů: 3 str. + poznámkový aparát: 14 str. Zbývající strany tvoří seznam zkratek, anotace, resumé v AJ atd. Celkový počet stran práce je 224. Podíl přímých citací splňuje dané limity a je nižší než 1/4 textu – tvoří cca 1/8 textu.
Jazyk práce:	český
Počet titulů použité literatury*	663

*počet titulů použité literatury zahrnuje i jednotlivé novinové články, kapitoly v odborných publikacích, publikace, knihy, výtvarné katalogy, odborné texty a básnické sbírky